

T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİMDALI
DOKTORA TEZİ

GELİŞEN PİYASALARDA NEOLİBERALİZM VE
DEMOKRATİKLEŞME

Hazırlayan
Akif Bahadır KAYNAK
2502090261

Danışman
Doç.Dr. Levent ÜRER

İstanbul
Haziran-2012

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Akif Bahadır KAYNAK
Anabilim/Bilim Dalı : Uluslararası İlişkiler
Danışman : Doç. Dr. Levent ÜRER

Numarası : 2502090261
Tez Savunma Tarihi : 27.06.2012
Tez Savunma Saati : 13:00

Tez Başlığı : Gelişen Piyasalarda Neoliberalizm ve Demokratikleşme

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 35. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
PROF. DR. H. BİRSEN ÖRS		Kabul
DOÇ. DR. LEVENT ÜRER		KABUL
DOÇ. DR. HİLAL AKGÜL		KARUL
DOÇ. DR. SEVGİ UÇAN ÇUBUKÇU		KABUL
YRD. DOÇ. DR. İLKER AKTÜKÜN		KABUL

ÖZ

GELİŞEN PİYASALARDA NEOLİBERALİZM VE DEMOKRATİKLEŞME

Kaynak, Akif Bahadır

Haziran 2012

Bu tezin incelediği temel soru, dünyanın gelişmekte olan ülkelerindeki son 30 yılın piyasa reformları ve demokratikleşme adımlarının incelenmesi suretiyle bu iki alanda birbiriyle paralel süreçlerin var olup olmadığının tespitidir. Bu tespitin yapılabilmesi için sadece bu döneme özgü ekonomik ve politik süreçlerin incelenmesiyle kalınmayıp, kapitalizmin tarihsel gelişim süreci içerisinde demokrasi ve liberalizm gibi kavramlarla ilişkisi de incelenecektir. Zira ekonomik ve politik makro değişkenler arasındaki ilişki sadece bu döneme aitmişçesine tarihsel perspektiften yoksun bir bakışla incelenemez. Aksine zamanın akışı içerisinde değerlendirildiğinde, ekonomik ilişkilerdeki değişimin, siyasal sistemler üzerindeki etkisini anlamlandırmak daha kolay ve sağlıklı olacaktır. Gelişmekte olan ülkelerin kapitalist ekonomik sistemle kurdukları kendilerine özgü dinamikten dolayı, örneklemin Türkiye, Brezilya, Meksika ve Arjantin gibi tam anlamıyla olgunlaşmamış ancak diğer yandan küresel ekonomik sisteme entegre olmuş ülkeler arasından seçilmesini tercih ettik. Bu ülkelerin II. Dünya Savaşı sonrası otoriter ve yarı-otoriter rejimlerle yönetilmeleriyle ulusal kalkınmacı ekonomi politika uygulamaları arasında bir eşleşmeden söz edilebileceğini, ardından gelen neoliberal ekonomik politikalarının ise bahsi geçen ülkelerde demokratikleşme ile örtüştüğünü ortaya koyduk. Ekonomik ilişkilerin küresel ölçeklere ulaşmasıyla, popüler baskıları karşılayacak bir piyasa kontrolünün yerleşmesini, demokratik gelişimin önünü açan temel unsur olarak tespit ettik. Yani demokrasinin liberal bileşeninin, radikal ve eşitlikçi unsurlara ağır basmasını sağlayan neoliberal reformlar bu dönüşümü mümkün kıldı.

Anahtar Kelimeler: Neoliberalizm, demokratikleşme, Türkiye, Arjantin, Brezilya, Meksika, Latin Amerika, delege eden demokrasi, elit demokrasisi

ABSTRACT

NEOLIBERALISM AND DEMOCRATIZATION IN EMERGING MARKETS

Kaynak, Akif Bahadır

June 2012

The main purpose of this thesis is to investigate the existence of parallel processes in emerging markets in the last 30 years in terms of market reforms and democratization. In order to validate this proposition, we have not only analyzed the economic and political developments of this specific time period but also explained how capitalism, democracy and liberalism interrelated in the historical process. In fact, the relationship between economic and political macro variables cannot be analyzed without a historical perspective as if they are rootless concepts, products of only our contemporary world. On the contrary, incorporating the historical dimension, we can build up a healthier assessment of how the changes in economic relations shape political systems. Considering the peculiar type of relationship that emerging markets have with global economic system, we preferred to select Turkey, Brazil, Mexico and Argentina as our target countries for they cannot be classified as mature economies while at the same time they are somewhat integrated into the world economy. Developmentalist economic policies adopted in those countries after World War II can be associated with authoritarian or semi-authoritarian regimes, whereas neoliberal economic policies paved the way for democratization. As a result of expansion of economic relations to global dimensions, market forces acquired the power to counterbalance popular demands; hence the main dynamic opening the way to democratic change was unleashed. In other words, neoliberal reforms enabled the dominance of liberal component of democracy over its radical and egalitarian dimensions, eventually facilitating this transformation.

Keywords: Neoliberalism, democratization, Turkey, Argentina, Brazil, Mexico, Latin America, delegative democracy, elite democracy

ÖNSÖZ

Türkiye'nin 1980'li yıllardan bugüne kadar geçirdiği ekonomik ve politik dönüşüm, siyasi yelpazenin farklı uçlarında yer alan akımlar tarafından kendi anlayışlarına göre yorumlandı. Çocukluğumdan bugüne kadar geçen bu sürede ben de kendi çevremde bu değişimin izlerini, etkilerini görebildim. Düz bir bakışla içinde yaşadığımız toplumun geçirmekte olduğu dönüşümü –nasıl hemen her gün gördüğümüz bir çocuğun büyümesini farkedemiyorsak- hakkıyla değerlendirmek mümkün değil. Seneler öncesini bugünden tekrar kurgulamaya çalışarak arada geçen sürenin neleri değiştirdiğini hayal etmeye çalışabiliriz. Yine de bu dönüşümün ekonomi ve siyaset gibi makro değişkenler üzerindeki yansımalarını anlamlandırmak daha detaylı ve sistemli bir çalışmayla mümkün. Dolayısıyla bu dönemi, sınırlı da olsa bu iki alandaki gelişmeler ve birbiriyle irtibatları açısından incelemek istedim.

Diğer taraftan, ne Türkiye'yi tek başına kapalı bir sistem olarak düşünebiliriz, ne de dünyanın farklı bölgelerinde bizimkine benzer bir sürecin yaşanmadığını söylemek mümkün. Bu bağlamda Türkiye'nin piyasa reformlarıyla paralel hayata geçen siyasi dönüşümünü Latin Amerika'nın üç büyük ülkesi Arjantin, Brezilya ve Meksika'daki değişimle beraber ele almayı düşündüm. Bu isteğimin temel sebeplerinden biri, Latin Amerika'nın yaygın şekilde “neoliberal ekonomi politikaları” olarak sınıflandırılan uygulamalarla beraber anılması ve hatta onların test edilip hayata geçirildiği pilot bölgeler olarak algılanması oldu. Üstelik bu üç ülkede de aynı süre zarfında demokratikleşme yönünde belirgin adımlar atılmış olması ilgi çekici bir durum yaratıyordu. Daha kişisel bir gerekçe ise, daha önceki iş tecrübelerim sayesinde Latin Amerika ülkeleriyle bir süre çalışma fırsatını yakalamış olmamdan dolayı bu bölgeye karşı geliştirdiğim özel ilgidir. Bölgenin son 10 yılda yükselen grafiği ile gelecekte dünyanın önemli kutuplarından biri olma potansiyeli bir diğer teşvik unsuru olarak düşünülebilir.

Çalışmamın hazırlanmasında emeği geçen danışmanım Levent Ürer'e öncelikle teşekkür etmek isterim. Hem çalışıp hem de doktora çalışmasını sürdürmenin zorluklarını yaşadığım bu dönemde desteğinden ve yol göstericiliğinden çok faydalandım. Yine benzer şekilde İzleme Komitesi üyesi İlker Aktükün'e de programın genelindeki desteğinden ve tezimle ilgili yapıcı eleştirilerinden dolayı

teşekkür etmek isterim. İzleme Komitesi'nin bir diğer üyesi Birsen Örs'e kendisinden aldığım “Türk Siyasal Hayatı” dersinde yaptığım Türkiye'nin son otuz yılına yönelik sunuma yaptığı yapıcı eleştirilerinden ve övgülerinden dolayı ayrıca teşekkür ederim; zira o sunum tez konusunun seçiminde önemli bir etken oldu. Ayrıca Ayşegül Komsuoğlu'na hem programdaki çalışmalarına hem de akademik kariyerime yönelik yaptığı tavsiyelerinden dolayı teşekkür ederim.

Beni akademik çalışmalarına devam etmek konusunda cesaretlendiren ablam Deniz Ülke Arıboğan'ın katkılarına da değinmek isterim. Benzer şekilde annem ve babamın bunca yıl sonra tekrar akademik hayata dönüş yapmam konusundaki pozitif yaklaşımları beni bu programı tamamlamak için teşvik etti. Küçüklüğümden beri evimizde yaratılan siyaset ve ekonomi tartışma kültürünün geç bir yaşta da olsa akademik düzeyde bir çalışma yapmamı sağlayacak itici gücü yaratan en önemli etken olduğunu düşünüyorum.

Son olarak karımın ve kızımın bana bu çalışmalar sırasında gösterdiği anlayışa ek olarak huzurlu ve mutlu bir çalışma ortamı sağlamaları en çok teşekkür etmem gereken kısım. Eşim Özlem'e uzunca bir süredir devam eden, iş ve okulu bir arada götürdüğüm bu dönemde, ortak zamanımızdan bu kadar önemli bir kısmı kullanmama gösterdiği anlayış için minnettarım. Bu destek olmadan çalışmalarımı bu aşamaya getirmem mümkün olmazdı. Kızım İrem Deniz'e ise –bir süre fazla kitap okumamdan şikayet etmiş olsa da- çalışma saatlerimi kendi uyku saatlerine denk getirmemi sağladığı için ve bana kattığı enerji ve mutluluk için çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	1
1. TARİHSEL SÜREÇ, KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TANIMLAR	7
1.1 Demokrasi ve Kapitalizm – Tarihsel Süreç	7
1.2 Liberalizm ve Demokrasi Arasında	18
1.3 Neoliberalizm	29
1.3.1 Tanım ve Kapsam	29
1.3.2 Neoliberalizmin Gelişimi, Eleştiriler ve Dönüşüm	35
1.3.3 Neoliberalizm ve Ulus-Devlet	54
1.3.4 Neoliberalizm Çağında Demokratikleşme	77
1.4 Demokrasi - Tanım ve Kapsam	84
2. NEOLİBERALİZMİN DOĞUŞU: 1980LER	93
2.1 Latin Amerika’da Ekonomik ve Politik Dönüşüm	93
2.1.1 Bürokratik Otoriter Kalkınmacılık: Gelişimi ve Sonu	93
2.1.2 Latin Amerika’da Piyasa Devrimi	105
2.2 Menem’in Arjantini	134
2.3 Brezilya’da Cardoso ve Öncesi	149
2.4 PRI ve Meksika’da Dönüşüm	161
2.5 Türkiye’de 1980’lerden 2000’e: Ekonomik ve Siyasal Dönüşüm	174
3. 2000’LERDE PİYASA REFORMLARI VE DEMOKRATİKLEŞME	194
3.1 Arjantin’de Ekonomik Çöküş ve Kirchnerismo	194
3.2 Brezilya’da Lula Devrimi	207
3.3 Meksika’da Tek Parti Yönetiminin Sonu	219
3.4 Dünyaya Açılan Türkiye ve AKP	227
3.5 Benzerlikler, Genel Trendler	241
SONUÇ	260

KAYNAKÇA.....	273
---------------	-----

EKLER

EK-1 Tablo-1 : Türkiye-Arjantin-Brezilya-Meksika’da Son 30 Yılın Önemli Olayları.....	294
EK-2 Özgeçmiş.....	295

GİRİŞ

Tezimizin amacı 1980'lerden sonra at başı gelişen piyasa reformları ve demokratikleşme adımlarını Brezilya, Meksika, Arjantin gibi ülkeler özelinde inceleyerek Türkiye ile karşılaştırmalı bir okuma yapmak olacaktır. Bu ülkelerin hem büyüklükleri hem de son 30 yılda geçirdikleri siyasal ve ekonomik dönüşüm açısından Türkiye ile kıyaslanabilir bir durumda olmaları, ortak bir dinamikten etkilenip etkilenmediklerinin görülmesi açısından önem kazanmaktadır. Böylelikle dünyayla ekonomik entegrasyonun ve piyasa reformlarının bu büyüklükte ülkeler için ortak bir siyasal sistemi önerip önermediği görülebilecektir.

Neoliberal politika paketi olarak kategorize edilen liberalizasyon, özelleştirme gibi adımları öneren program önce Latin Amerika'da Şili'de Pinochet diktatörlüğü sırasında uygulanmaya başlandı. Otoriter ve şiddet eğilimli bir yönetimle özdeşleşmesi neoliberal reformları eleştirenler için geniş toplumsal kesimlere ağır yükler bindiren bu programların ancak anti-demokratik metotlarla uygulanabileceği anlamına geliyordu. Türkiye'nin 24 Ocak 1980'de ilan edilen ekonomik programının da ancak 12 Eylül rejiminin baskıcı araçlarıyla tam manada uygulamaya geçebilmesi bu durumun bir başka deliliydi. Ancak 1980'li yıllardan itibaren piyasa reformlarının seçilmiş iktidarlarca uygulanması ve demokrasinin biçimsel kurallarına uyulmaya devam edilmesi daha açıklayıcı bir teoriye ihtiyaç duyulduğunu gösterdi. Bazı ülkelerde otoriter yönetimler tarafından tohumları atılmış da olsa John Williamson (Williamson, 1990) tarafından on madde olarak listelenen ve neoliberal iktisat politikalarının temel prensipleri olduğu söylenen uygulamalar gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler tarafından genel kabul görmeye devam etti. Soğuk Savaş döneminde ciddi bir ekonomik alternatif sunan sol muhalefet ise demokratik süreç dahilinde iktidara gelmeyi başarsa da ekonomik uygulamaların temel parametrelerini kabullenip yoluna devam ediyordu. Bu anlamda sağ ve sol ekonomi politika uygulamalarında bir yakınlaşma olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte neoliberal politika reçetesinin de ciddi bir dönüşüm geçirdiğini zira uygulanmaya konduğu birçok bölgede olduğu gibi Latin Amerika ve Türkiye'de de

vadettiği refah ve kalkınmanın gerçekleşmediğini söylemek doğru olacaktır. Bu durum Williamson'un da Washington Konsensüsü'nü daha sonra Post-Washington Konsensüsü (Williamson, 2003) ile takviye etmesinden anlaşılabilir. Piyasanın kendi başına kalkınmayı sağlayabileceğine yapılan aşırı vurgudan, yönetime ve devletin fonksiyonlarına tekrar ağırlık verilmesine giden önemli bir düzeltme ihtiyacı doğmuştur.

Konuyu bugünkü boyutlarıyla daha iyi süzebilmek için kapitalizmin gelişiminin demokratikleşmeyle olan ilişkisini tarihsel süreç içinde kısaca irdeleyerek konuya başlamak istiyoruz. Bunun için ikinci bölümde tarımsal kapitalizmin aristokratik ayrıcalıkları ve mutlakiyetçi devlet yapısını esnetmeye başladığı 18nci yüzyıldan başlayarak günümüze, demokratik gelişimin ekonomik altyapıdaki dönüşümle ilişkisini takip ederek konuya giriş yapıyoruz. Bu süreç aslında demokrasi ile liberalizm arasındaki gerilimin ve günümüzdeki uzlaşmasının da bir özeti olarak kabul edilebilir. Bundan dolayı hemen ardından demokratik akımlar ve liberal düşünce sistemi arasındaki ilişkiyi süreç içerisinde takip etmeye çalışacağız. Son otuz yılda yaşanan dönüşümün önemini kabul etmekle beraber konunun ancak geçmişten bugüne uzanan bir süreç içerisinde anlaşılabilir olduğu açıktır. Neoliberalizm ve demokratikleşme ilişkisi de geçmişten günümüze uzanan bu akışın günümüzdeki uzantısı olarak ele alınabilir.

Somut olaylara ve örneklerle geçmeden önce demokrasi ve neoliberalizm tanımlamalarımızı netleştirmek için bu kavramlar üzerinde duracağız. Özellikle demokrasi kavramı bu çalışmada kullanıldığı şekliyle dar kapsamlı ve daha çok prosedürel bir siyasal sistemi ifade ediyor. Bu tanımlamayı yaparken günümüzdeki demokratik sistemleri eleştirel bir bakışla değerlendirmeyi hedeflemiyoruz. Siyasal katılımın sınırlı tutulduğu ancak kesintisiz temel prosedürlerinin sürdürüldüğü bir siyasal sistemin küresel ekonomiye entegre olmuş ulus-devletler için geçerli bir rejim olduğu görülüyor. Ayrıca bu sınırlı demokratik rejimlerin de yönetenlerin yönetilenler karşısında belirli sorumlulukları üstlenmesi ve siyasal rekabeti sağlaması yoluyla toplumsal hayatta bir gelişme sağladığını göreceğiz.

Neoliberalizm tanımlamamız da benzer bir şekilde önem taşıyor. Sol dünya görüşü tarafından üzerine oldukça güçlü bir olumsuz yükü anlam bindirilen bu terim, sağ siyaset tarafından bile bütünüyle benimsenemez bir hale gelmiş durumda. Çoğu zaman “piyasa

reformları” gibi daha az olumsuz çağrışıma sahip tanımlar yerine kullanılabilir. Yine “demokrasi” tanımlamamızda olduğu gibi neoliberalizm için de normatif bir değerlendirmeye girmeden kelimeyi hangi kapsamda kullandığımızı açıklama yoluna gideceğiz. Neoliberalizm her ne kadar doğrudan sahiplenilmeyen bir program gibi gözükse de günümüzde standart uygulama haline gelen birçok politika önermeleri mevcut. Çalışmamızda hem neoliberal politika reçetelerinin son otuz yıl içerisinde geçirdiği dönüşümü hem de bu prensiplerin ilgi alanımıza giren ülkeler tarafından ne ölçüde benimsendiğini tartışacağız. Ayrıca neoliberal ekonomi politikalarının ulus-devletin etkinliğine hangi şekilde etki ettiğini gözden geçiriyoruz. Çünkü bir sonraki bölümde de görüleceği gibi ulusal siyasal sistemlerin güç kaybı, demokratik siyasetin de sonuç alma yeteneğini doğrudan ilgilendiriyor.

Çalışmanın coğrafi kapsamını ise Türkiye ile eş zamanlı benzer dönüşümler geçiren Latin Amerika’nın en büyük üç ülkesi Brezilya, Meksika ve Arjantin olarak tespit ediyoruz. Bu ülkeler ekonomik ve demografik büyüklüklerinin Türkiye ile karşılaştırmaya el vermesinin yanında belirli ölçüde benzeşen kalkınma-modernleşme süreçlerinden geçtikleri için anlamlı bir değerlendirme yapabileceğimizi düşünüyoruz. Bununla birlikte bu ülkelerin hem kendi aralarında hem de Türkiye ile ciddi farklılıklar barındırdıklarını da kabul etmek gerekiyor. Ancak diğer tüm değişkenlerden arındırarak bire bir karşılaştırma yapacak örneklerin de geliştirilmesi sosyal bilimlerde mümkün değil. Dolayısıyla bu ülkelerin tecrübelerini birbiri ardına gözden geçirirken, ortaya koyabileceğimiz yorumların sert çekirdekli bir tespit olmaktan çok daha belirsiz bir bulgu olduğunu da peşinen kabul etmemiz gerekiyor.

Son olarak tartışmanın genel çerçevesini kısaca özetlemekte fayda olabilir. Piyasa reformları sonucu ulus-devletin otonom karar alma yeteneğinin törpülenmesi, demokratik siyasetin de seçeneklerini kısıtlamıştır. Bundan dolayıdır ki kendisini 19ncü yüzyıl liberal düşüncesinde ifade eden kapitalist sistem için sınırları çizilmiş ve ehlileştirilmiş bir demokrasi kolaylıkla kabul edilebilir bir seçenek halinde dönüşmüştür. Ekonomik seçkinlerin anti-liberal bir demokrasi korkusunun yatışması, demokrasi aleyhine güçlerin arkasından en önemli destekçinin çekilmesi anlamına da gelmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrası ulusal kalkınmacı anlayışla kıyaslandığında bu dönüşüm daha net bir şekilde görülebilmektedir. İçkin liberalizm (Ruggie, 1982) olarak ifade edilen bu döneme ait uygulamalar, devletin ekonomik kalkınmadaki ağırlığının sürdüğü, ithal ikameci politikalar sayesinde ulusal bir burjuva sınıfının inşa edildiği bir zamana karşılık gelmiştir. Yeni oluşan burjuva sınıfı hala demokratik hareketlerin kendi aleyhine dönmesinden endişelidir; dolayısıyla demokrasiye olan bu ikircikli tutum git-gellere, O'Donnell'ın ifadesiyle de Latin Amerika'da bürokratik-otoriter rejimlere (O'Donnell, 1979) kapı açmıştır. Türkiye için bu askeri darbelerle demokratik yönetimler arasında geçişler yaşanan ancak ekonomik seçkinlerin demokratik hareketleri sıkı sıkıya kontrol altında tutmak istedikleri bir dönem olarak anılabilir.

Piyasa reformlarının benimsenip uygulanmaya başlanmasıyla en azından biçimsel anlamda demokratik kuralların bahsi geçen ülkelerde yerleştiğinden bahsetmiştik ve bu konuyu detaylı açıklamaya çalışacağız. Ancak bu bahsi geçen demokrasinin niteliklerinden de söz edeceğiz. Schumpeter'in (1946) *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* kitabında bahsettiği bir seçkinler demokrasisi bu yeni sistemin anlaşılması için açıklayıcı olacaktır. Burada demokratik siyasete katılımın sınırlı olmasından değil, daha çok demokratik katılımın amacının yönetme yetkisine sahip bir hükümet üretmek olduğu tezinden bahsediyoruz. Dahl'in polyarşi kavramı (Dahl, 1971) da mevcut durumun açıklanmasında fayda sağlayabilir. Şöyle ki siyasi seçkinler tarafından yönetilen bu ülkeler temsili demokrasi ve rekabetçi seçimler sayesinde toplumsal katılımın belirli ölçülerde de olsa önünü açacaktır. Yine bunu takiben O'Donnell'ın (O'Donnell, 1994) *delege eden demokrasi* tabiri bu durumun bir başka açıklaması olarak alınabilir. Siyasal iktidarın politika seçeneklerinin son derece kısıtlandığı bu ortamda kitleler bir politika tercihi getirmemekte sadece sonuçlarla ilgilenmektedir. Bu durumda iktidara belirli bir dönem için yetki verilmekte, seçilmiş iktidar uygun gördüğü politika karışımını kendi belirleyip sonuçları bir sonraki dönem halkın takdirine sunmaktadır.

Daha çok sağ iktidarlar tarafından sahiplenilen piyasa reformlarının zaman içerisinde marjinal hareketler dışında tüm partiler tarafından benimsenip korunması bu konunun dikkat çekmesine sebep oldu. Arjantin'de Menem'in Peronist geçmişine rağmen çok sıkı bir piyasa reformcusuna dönüşmesi bu anlamda bir işaret fişeği sayılabilir. Özal

reformlarıyla birçok benzerlik taşıyan Menem'in uygulamaları özelleştirme alanında Türkiye'yi çok gerilerde bırakan bir hız ve kapsamda geliştirdi. Ancak bu durumun en göze çarpan örneği Lula'nın 2002 yılında Brezilya'da iktidara gelmesi oldu. Uzun yıllar Brezilya'nın ekonomik seçkinleri ve orta sınıfları tarafından kabus senaryosu olarak görülen Lula'nın iktidara gelmesi, art arda kaybedilen seçimlerden sonra nihayet gerçekleşti. Ancak kısa bir türbülansın ardından Lula'nın ekonomik politikalarının temel değişkenlere etki etmeyeceği görüldü ve yönetim süratle piyasaların da onayını aldı. 2002 yılında AKP'nin iktidara gelmesinin de benzer bir hikayesi olduğu söylenebilir. Kökenleri Milli Görüş hareketine dayanan ve popülist karakteriyle korku veren AKP, iktidara gelir gelmez 2001 yılında yürürlüğe konan Derviş reformlarını benimseyerek sürdürdü ve hatta özelleştirme alanında önemli adımlar attı. Yoğun sosyal adalet, “devlet baba” vurguları olan, uzun yıllar devlet merkezli kalkınma stratejilerini benimsemiş ve bu sebeple merkez sağın liberal kanadıyla sorun yaşamış bir siyasi gelenek tam da bu rakip politika reçetesini hevesle sahiplendi. Lula'nınki ile farklı yönlerden hareket etse de buluşulan nokta itibarıyla dikkat çekici bir dönüşümden bahsediyoruz.

Türkiye ile kıyaslamalı ele aldığımız Arjantin, Brezilya ve Meksika örnekleri dönem dönem ülkemizle ciddi paralellikler gösterip zaman zaman farklı çizgilere yol almış gibi görünüyor. Özellikle Menem dönemi Arjantin'i ile Özal Türkiye'si arasında hem zaman dilimi hem de uygulanan ekonomik politikalar arasında farklılıklar gözlemleniyor. Üstelik her iki ülke de 1980'li yıllarda askeri rejim sonrası demokrasiye geçişi yaşıyorlar. Meksika'da PRI'nın 1930'lardan 2000 yılına uzanan hegemonyasına bakıldığında diğer örneklerden daha farklı gibi gözüküyor. Siyasal rekabetin korporatist bir yapı içerisinde sürdürüldüğü bu dönem için tam manasıyla çok partili demokrasiden bahsetmek mümkün değil. Ancak hegemonik PRI da piyasa reformlarından kaçamıyor ve nihayetinde 2000 yılında iktidarı seçimde kaybederek yıllar süren iktidarını kaybediyor. Piyasa reformlarının gecikmeli de olsa çok partili temsili demokrasilerin önünü açmasına bir örnek olarak gösterebileceğimiz bir dönüşüm yaşanıyor. Türkiye ile ekonomik reform programı dışında Chiapas'taki silahlı direniş hareketinin Kürt silahlı hareketine benzerliği bakımından ortak noktaları var. Ancak daha ilginç bir benzetme Türkiye'nin 1996'da Avrupa Birliği ile imzaladığı Gümrük Birliği anlaşmasıyla hemen eş zamanlı ABD ve Kanada ile 1994'te imzalanan serbest ticaret anlaşmasından

(NAFTA) bahsedilebilir. Türk sanayiinin AB'ye yönelik üretim merkezi haline dönüşmesine benzer şekilde Meksika'nın kuzeyinde ABD pazarına yönelik *maquiladora* sanayiinin kurulması benzerlik gösteriyor. 2000'li yıllarda ise Lula'nın Brezilya'sı ve AKP Türkiye'si piyasa karşıtı imajlarını bir kenara itip uyumlu bir yönetim sergilemeleri anlamında birbirine yaklaşıyor. Kirchner'in Arjantin'i de kriz sonrası ülkesini ayağa kaldırmayı başaracak ancak piyasa reformları konusundaki tutumunu daha ikircikli ve belirsiz olarak nitelemek daha mümkün olacaktır.

Bu durum halkın uygulanan politikalardan ziyade politika uygulayıcıları arasında bir tercih yapma durumuna geldiğini gösteriyor. Neoliberalizmin sloganı haline gelen ve Thatcher tarafından sıklıkla tekrarlanan "There is no alternative – Başka seçenek yok" söyleminin sağ ve soldaki ana akım partiler tarafından kabullenildiğini söyleyebiliriz. Öte yandan böyle bir basitleştirme piyasa reformlarının son otuz yılda geçirdiği dönüşümü gözden kaçırmamıza neden olabilir. Savunucuları tarafından ilk başlarda idealize edilen ve kritikleri tarafından şeytanlaştırılan "neoliberalizm" kavramının zaman içindeki içerik değişimi, uygulanan politikalardaki farklılıkların gözden kaçırılmasına ve zaman içinde solda ve sağda muhaliflerin reform programına ne ölçüde yaklaştığının anlaşılmasına da neden olmaktadır.

BÖLÜM 1

TARİHSEL SÜREÇ, KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE TANIMLAMALAR

1.1 Demokrasi ve Kapitalizm

Demokratik siyasal sistemlerin kapitalist gelişim sürecine hangi noktada ve ne ölçüde entegre olduğunu incelemek, bu iki olgunun günümüzdeki etkileşimini anlamak açısından önem taşıyor. Neticede bugünkü ekonomik entegrasyon ve demokratikleşme dalgası geçmişten günümüze uzanan bir dinamiğin sonucu olarak bir anlam ifade ediyor.

Demokratik gelişimin ekonomik altyapısını inceleyen Moore'a göre çağdaş dünyaya geçiş üç yol üzerinden gerçekleşmekteydi (Moore, 1989 :321). Bunlardan ilki Amerikan Bağımsızlık Savaşı, İngiliz Devrimi ve Fransız Devrimi örneklerinde görüldüğü gibi ihtilaller yoluyla kapitalizm ve demokrasinin bir araya gelmesi sonucu oluştu. Bu, burjuva devrimidir. İkinci yöntem Almanya ve Japonya gibi geç gelişen ülkelerin örneklerinde görüldüğü gibi tepeden inme bir devrimle endüstriyel kalkınmanın sağlanması oldu. Üçüncü yöntem ise Soğuk Savaş sonuna kadar ciddi bir alternatif olan komünist yöntemdi. Bu yöntemler içinde demokratik rejimler, paylaştıkları ortak özelliklerin yanı sıra farklılaştıkları yönlerde de sahipti. Demokratik rejimler keyfi yöneticilerin denetlenmesi, yine keyfi kurallar yerine adil, rasyonel kuralların getirilmesi ve bu kuralların oluşturulmasında halka da söz hakkı verilmesi özellikleriyle öne çıktı.

Avrupa'da feodal sistemlerin karşılıklı yükümlülükler içeren tabakalaşmış yapısı demokrasinin tesisinde kolaylaştırıcı rol oynadığı söylenebilir. Özgür kişilerin kendi rızalarıyla bir sözleşme mantığıyla karşılıklı bağlanmaları özgür toplum anlayışına geçişte önemli bir miras oldu. Modern çağın evrelerinde krallıkla soyluluk arasında soylulara bağımsız bir alan sağlayacak belirli bir alan kalması yine önemli bir etkendi. Liberal ve çoğulcu gelenek açısından bu sonuç çoğu zaman şiddetle sağlanmış olsa bile önemliydi. Aynı zamanda bağımsız kentli sınıfların varlığı parlamenter demokratik gelişmenin sağlanması açısından önemli katkı verdi. Kırsal alandan da demokrasi yanlısı

güçler çıksa da demokrasinin esas itici motoru bu kentsel sınıflar oldu. İngiltere örneğinde görüldüğü gibi toprak sahibi sınıfların ticarete yönelik tarım yönünde gelişme göstermesi, yakın kasaba ve şehirlerde bu emtianın satışına uygun pazarların ortaya çıkması, elverişli nakliye imkanlarının olması piyasa ekonomisinin gelişmesinde olduğu gibi toplumsal güçlerin dengeli gelişimine olanak sağlayıp, demokrasinin yerleşmesini kolaylaştırdı. (Ibid., s. 323-326) İngiliz deneyimi hem kentli hem kırsaldaki yukarı kesimlerin kendi çıkarları doğrultusunda parlamenter demokrasinin gelişmesine ön ayak olmasının ilginç bir örneği olarak ortaya çıktı. Krallık bürokrasisini dengeleyecek güçler ortaya çıkarken ticaret ve endüstri önderleri toplumun güç odakları olarak öne çıktı. Toplumda burjuva nitelikli sınıfların toplumsal komuta mekanizmasını elinde tuttukları bir yapıdan bahsediyoruz. Öte yandan sağlam bir toprak sahibi sınıf da bu toplumun önemli bileşenlerin biri halindedir. Üst sınıfta bu yaygın güç odaklarının kendi aralarındaki rekabeti sonucu toplumun tüm katmanlarından destek sağlamak üzere siyasetin tabana yaygınlaşması söz konusu olacaktır.

Bu bakış açısına göre, kentli ticaret ve imalata dayalı burjuvazinin giderek palazlanarak en nihayetinde kırsal artı değere dayalı eski düzeni yıkmasının parlamenter demokrasiye giden yolu açtığını söyleyebiliriz. Ancak İngiliz toprak aristokrasisinin hiç de kırsalda kontrolü elinden kaçırmadan siyasi gücünü sürdürmesi, Fransa'da nispeten daha zayıf burjuvazinin radikal köylü hareketlerin dayanarak devrimci bir kisveye bürünmesi ve fakat daha sonra eski düzenle sıkı bağlar tazelemesi ve ABD'de kırsaldaki plantasyon ekonomisinin endüstri kapitalizminin bir parçası olduğu halde demokrasi karşıtı olması bu görüşü desteklememektedir. Ayrıca saf ekonomik tahlillerle açıklanamayacak bir süreçten bahsediyoruz. Çağdaş kapitalizmle beraber ortaya çıkan bu demokratik akım özgül tarihsel koşullardan da beslendi. Oy kullanma hakkı, yasama organında temsil hakkı, doğuştan veya soydan getirilen ayrıcalıklara bağlı olmayan nesnel bir hukuk sisteminin varlığı, mülkiyet hakkının koruma altına alınması, dinsel hoşgörü, ifade serbestliğinin var olması, barışçıl amaçlı toplanma özgürlüğü vb.nin sağlanması belirli bir tarihsel sürecin sonucunda oluştu. Toprak sahibi hakim sınıfın egemenliğinin kırılması sonucu köylünün özgürleşmesi önemli bir adım oldu. Ya burjuva devriminin dalgalarının önünde yok oldular ya da İngiltere örneğindeki gibi dönüşerek bu devrimin öncülüğünü yaptılar. Ancak ne çok güçlü bir monarşi ne de soylu sınıfının olmadığı bu

sistem demokrasinin alt yapısını oluşturacak toplumsal güçler arasındaki dengeyi sağlayabilirdi.

Kapitalizmin Batı toplumları arasında hakimiyetini ilan ettiği 19ncu yüzyıl aynı zamanda siyasete katılım için geniş tabanlı taleplerin de yükselmeye başladığı dönem oldu. Fransa’da Devrim’den 1848’e kadar geçen dönemde, alevlenip sönen toplumsal hareketler sonucunda siyasetin geniş toplum kesimlerini dışlayarak sürdürülemeyeceği anlaşılmıştı. Bu hareketlerin kapitalizm karşıtı akımların önünü açacağı düşünülürken büyük sanayicilerin ve finans kesiminin favorisi Louis Napoleon Bonaparte seçimle işbaşına gelmiş bir Sezar gibi hem toplumdan yaygın bir destek almayı başarmıştı, hem de ekonomik seçkinlerin onayını almıştı. 1851’deki *coup d’etat* ile kendisini İmparator ilan etti ama halkın oyuna başvurmayı da ihmal etmedi. Siyaset ilk defa geniş yığınların sandık başındaki gövde gösterisiyle yapılmaya başladı (Hobsbawm, 1996 : 98-100).

Bu dönemin siyasal yapısını özel yapan şey mutlakiyetçiliğin inişe geçmesine eşlik eden liberal burjuvazinin siyasi bir güç olarak öne çıkması oldu. Oy verme hakkının sınırlı tutulması politikanın kitleselleşmesinin şimdilik önünü tıkıyordu. Prusya gibi örneklerde liberal ekonomik programın uygulanması koşuluyla siyasi gücün otoriter geleneksel yapılarda kalması kabul gördü ama her halukarda kitlelerin tercihlerinden duyulan korku demokrasinin tam anlamıyla yerleşmesini engelleyen temel faktör oldu. Aslında hala kırsal kesimler muhafazakar siyasal eğilimler gösteriyor, hatta önemli ölçüde monarşi yanlısı eğilimler de çıkabiliyordu. Ancak şehirli sanayi çalışanları aynı güveni vermiyordu. 1848 devrimlerinin yarattığı korkuyu takip eden dönemde ekonomik genişlemenin de etkisiyle burjuvazi çalışan kitlelerin yarattığı tehdidin hafiflediğini hissetti. Piyasa mekanizmalarına müdahalenin kesin ekonomik çöküşle sonuçlanacağını düşünenler bile çalışanların organize olmasına müsaade edilmesinin hareketi evcilleştireceğini söylemeye başlamıştı (Ibid., s.114-115).

20nci yüzyılın ilk yarısında liberal-demokratik değerlerin çöküşü, o güne kadar doğal kabul edilen ilerlemenin geri döndürülmesi yani özgür seçimlerle gelmiş Meclislerin hükümetlerin bir kenara süpürülmesi şok ediciydi. I. Dünya Savaşı’nın verdiği kısa aradan sonra demokratik rejimlerin mesafe kat ettiği ve Sovyet Rusya dışarıda bırakılırsa Avrupa’da norm kabul edilme yoluna girdiği bir dönem kısa sürecekti. Mussolini’nin

“Roma’ya yürüyüşü”nü takip eden 20 yıl Avrupa’da liberal-demokrasinin kesintisiz ricatına tanıklık etti. Bu dönemde liberal kurumlara esas tehdit sağdan geliyordu; 1945 sonrası dönem ise sol, demokratik rejimler için esas tehlikeyi teşkil edecekti. İki savaş arasındaki dönemde işçi hareketleri ve komünistler azınlıktaydı veya kolaylıkla bastırılabilirler gibi gözüküyorlardı. Ancak sağdan gelen tehdit sadece anayasaya veya temsili demokrasiye değil daha da derinde liberal dünya görüşüne yönelikti. Latin Amerika’da askeri darbelerle diktatörleri veya *caudillo*¹ları işbaşına getiren renksiz girişimler bir yana bırakılırsa liberal demokrasiye saldırı bu yönden geliyordu. Bu akımların liderliğini üstlenenlerin ilk türü otoriter ve sosyal devrim karışımı siyasi akımlardan eski tüfek gericilerdi. Macaristan’daki Amiral Horthy, Polonya’da Pilsudski veya Finlandiya’daki Mannerheim’ı örnek verebileceğimiz bu liderler komünizm karşıtlıklarıyla öne çıkıyor ve sadece bu siyasi akımı yasaklamakla yetinebiliyorlardı. İkinci grupta organik bir dünya görüşüne sahip muhafazakarlar yer alıyordu. Bu muhafazakarlar ilerlemeyi bütünüyle reddetmemekle birlikte Orta Çağlardan kalma sınıflar arası statülerin kabulüne dayalı bir harmoniye özlem duyuyordu. Bu görüşten çeşitli korporatist türevler vücuda gelecekti. Portekiz’deki Salazar yönetimi, *anchluss* öncesi Avusturya’daki muhafazakar yönetim ve bir derece İspanya’daki Franco rejimi örnek gösterilebilir. Üçüncü grup ise tahmin edilebileceği gibi gerçekten faşist kategorisinde ele alınabilecek rejimlerdi. Bunların ilk örneğini yaratan Benito Mussolini ismini kilise karşıtlığı ile öne çıkan Meksikalı yerli asıllı devlet Başkanı Benito Juarez’den alıyordu. Almanya’da Hitler’in iktidarı ele geçirmesi bu hareketin bu derece önemle ele alınmasına sebep olacak bir gelişmeydi. Faşizmin diğer anti-demokratik sağ hareketlerden farkı kitleleri aşağıdan mobilize etmesi oldu. Geleneksel muhafazakarların pek de hazzetmediği demokratik ve popülist çağa ait bir hareketti ve böylelikle karşı-devrimin devrimcileri oldular (Hobsbawm, 2009: 112-113).

Bu harekete gücünü veren ve kitleleri mobilize eden şey sıradan insanların büyük iş dünyası ile yükselen işçi hareketleri arasında sıkışmış hissetmesiydi. Değişen dünya bu

¹ İspanyolca kökenli bir kelime olup savaş beyi, diktatör gibi anlamlarda kullanılır. Latin Amerika tarihinde önemli rol oynayan caudillo’lar İspanya’ya karşı bağımsızlık savaşlarının da önderleri olmuşlardır. Genellikle güçlü ve karizmatik kişilerden oluşur ve Latin Amerika’da güçlü liderlere dayalı siyaset yapısının altında yatan faktörlerden sayılabilir.

insanları toplumsal düzen içindeki saygın yerlerinden etmişti. Yahudiler temsil ettikleri kapitalist finansçı veya devrim ajitatörü veya toplumsal değerleri çürümüş entelektüel rolüyle nefret objesi oldular. Hem toplumun alt kesimlerinden hem de orta sınıflardan destek alan faşist siyasi hareket Almanya’da büyük enflasyon ve ardından gelen ekonomik depresyonun çifte darbesiyle zincirlerinden boşaldı. Geleneksel sağın faşist hareketin içine massedilmesi Hitler’i iktidara getirecekti. Kıta Avrupa’sında sağ hareketler benzer şekilde, doğrudan faşist hareketlere dönüşmeseler de, içeriye çökeren anti-demokratik bloklar oluşturdu. Anlaşılacağı gibi soldan gelen sosyal devrim tehdidi sağın iyice reaksiyoner bir tutuma bürünmesine sebep olmuştu. Ancak sadece devrim değildi tehdit oluşturan, sekiz saatlik çalışma günleri ve benzer iyileştirmeler talep eden hareketler bile tepki yaratıyordu.

Faşizmin içinde anti-kapitalist ve anti-oligarşik talepleri içeren bir devrimci nüve mevcuttu. Ancak Hitler’in iktidara yürüyüşünde zirveye ulaşması bu sosyalist bileşeni elimine etmesiyle mümkün olacaktı. Romantik orta çağa ait sağlıklı toprak sahibi köylüler rüyası bir yere kadardı. Bir yandan da eski elitleri ve İmparatorluk yapısını ortadan kaldırmaya yönelindi ki bu yapı kendisini 1944’te ortadan kaldırmaya çalışacaktı. Yine de endüstriyel altyapıyı ayağa kaldıracak anti-liberal ama kapitalist bir düzen yaratmayı başardılar. Marksistler açısından ise faşizm tek el kapitalizminin siyasi sisteminden başka bir şey değildi. Kapitalistler açısından özel mülkiyete el koymayan bir düzen desteklenebilirdi. Ancak büyük iş çevrelerinin uzun süre Hitler’i desteklemediği, onun yerine geleneksel muhafazakar akımlar yönünde tercih kullandığı açıktı. Büyük Depresyon sonucu kısmen ve zoraki bir destek gelecekti bu da daha önce belirtildiği gibi sağın faşist akımın içine eklemlenmesine yol açacaktı (Ibid., s.128-129).

Latin Amerika’ya gelinirse 1914’ten sonra ABD’nin imajı eskiden olduğu gibi ilerleme yanlısı veya Avrupalı güçlerin dengeleyicisi bir ülke olmaktan çıkmıştı. 1898 Savaşı’ndan sonra ABD’nin fetihleri, Meksika devrimi, muz ve petrol devrimleri anti-Amerikanizm ve anti-emperyalizmi bir parametre olarak gündeme sokmuştu. Öte yandan faşizm dönemin en başarılı ideolojisi olarak Latin Amerikalı elitlerin gözlerini kamaştırıyordu. Harekete her an hazır popülist liderlerin tanrılaştırılması, Latin Amerikalıların mobilize olmasına, ama bu sefer kötülükleri yabancı olanda değil

oligarklarda, zengin sınıflarda bulmasına yol açtı. Peron'un Arjantin'de Vargas'ın Brezilya'da yaşadığı buydu (Ibid., s.133). Çalışan kesimler ekonomik koruma karşı siyasal destek ve sadakat sağlayacaklardı.

1945 sonrası Avrupa'da kapitalizm ve liberal demokrasi geri dönüş yapabildi ancak sosyal devrim endişesiyle komünist partilerin meşruiyeti hala bıçak sırtındaydı. Hükümetlerin ekonomik taleplere cevap verecek imkanları olması, refah seviyesinin düzenli olarak yükselmesi, demokratik rejimlerin ateşinin kontrol altında olmasını sağlıyordu. Kapitalizmin en azılı düşmanları statükonun en azından pratikte daha tahammül edilebilir olduğunu fark ederken, kapitalistler açısından da ücret pazarlıkları, sosyal güvenlik sistemleri, çalışanların örgütlenmesi ölümcül sorunlar olmaktan çıkıyordu. Demokrasilerin yaşayabilmesi için öncelikle toplumun geneline yayılmış genel bir mutabakat ve meşruiyet algısı oluşmalıydı. İkinci olarak toplumun farklı kesimleri arasında en azından bir uyumluluk sağlanabilmesiydi. Devrimlerin, radikal toplumsal hareketlerin, sınıf gerginliklerinin güçlü olduğu noktalarda şiddetli ideolojik çatışmalar demokrasiyi rayından çıkarabilirdi. Üçüncü olarak demokratik hükümetlerin aşırı yönetime ihtiyacı da olmamalıydı. Seçilmiş Meclislerin yönetmekten çok mevcut yürütme erkini frenlemek amacıyla ortaya çıktığı düşünülebilir. 19ncu yüzyıl liberalleri için bireyin hayatı kamusal alanda değil daha çok özel mülkiyetin, girişimin olduğu bireysel alanda geçmekteydi ve temel amaç bu alanın müdahaleden arı tutulmasıydı. Modern devletlerin sahibi profesyonel bir yöneticiler grubunun, yani bürokrasinin meydana gelmesi ancak büyük ve tartışmalı konularda parlamenter çoğunluğun karar almasını gerekli kılıyor, kalan işler rutin bir şekilde yürütülebiliyordu.

Ekonomik seçkinlerin ve burjuvazinin yeri geldiğinde otoriter rejimler lehine ağırlığını koymasını, ama demokratik katılımın ekonominin kendi dinamiklerinin sınırında kalması halinde daha demokratik bir tutum almalarını açabilmek için devletin yapısından da bahsetmeliyiz. Ralph Miliband, *The State in Capitalist Society* yapıtında devlet gücünün aslında bir ekonomik elitin elinde toplandığını belirtmişti. Devleti yöneten siyasetçi ve bürokratların çıkarları bu iktisadi güç odaklarıyla üst üste örtüşmekteydi. Miliband'a göre (1969) devlet müdahaleleri sermayenin çıkarlarına zarar vermiyordu çünkü sistem otomatik olarak bu grubun çıkarını kolluyordu. Her ne kadar bağımsız olsa

da yapısal olarak devlet ekonomik eliti destekleyecekti (Levine, 2002 : 172). Poulantzas açısından ise geleneksel komünist teorideki basitçe kapitalist seçkinlerin amaçlarına hizmet etmekte olan araçsal devlet anlayışı doğru değildi. Devlet de sınıf çatışmalarından payını almaktaydı ve yöneten kesimlerin görece bağımsızlığı mevcuttu. Kapitalist sınıf içindeki çatlaklar ve güç mücadeleleri de devlet yapısına nüfuz ediyordu. II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda devletin toplum üzerindeki nüfuzunun daha da derinlerine işlemesiyle devlet merkezli teoriler devleti otonom, sosyal ve ekonomik güçlere doğrudan bağımlı olmayan ayrı bir yere koydular. Buna göre devlet bireylerin isteklerinin, niyetlerinin, motivasyonlarının veya hedeflerinin temerküz etmesiyle oluşmuş bir soyut varlık olarak algılanamazdı. Pasif bir objeden ziyade kendi iradesi olan bütün ve homojen bir yapıdan bahsedilmekteydi.

Böylelikle çeşitli sınıflara bütünüyle bağımlı olmaktan uzaklaşan devlet, dezorganize bir sermaye sınıfının kendi içindeki çatışmalarını siyaseten uzlaştırmaya yaramış oluyordu. Devlet politikaları sermaye birikimi için uygun koşulları sağlayacak şekilde yapılandırılmasına rağmen fonksiyonel bir harmoniye göre değil, birbiriyle çatışan sınıfların mücadelesiyle şekillenmekteydi.

Bir diğer yönüyle de devlet kapasitesinin artışının demokratikleşmeye koşut olarak geliştiğini söyleyebiliriz. Örneğin temel olarak tarımsal bir ekonomide devletin toprağı kontrol edenlerle iletişime geçmesi ve burada üretilen değerin merkeze transferi için kurumlar oluşturması gerekebilir. Benzer şekilde zenginliğin ticaretle sağlandığı yerlerde tüccarlarla girişilen etkileşim 16. Yüzyıl Hollanda'sında olduğu yarı-demokratik, oligarşik yapıların oluşmasına yol açacaktı. Yönetenler açısından yönetilenlerin tam uyumunu sağlamak üzere kurum ve kuralların yerleştirilmesi ve istişare yoluyla oluşturulması önem kazanmıştı. Ancak bir diğer yönde demokrasi aleyhine işleyiş söz konusu oldu. Geniş kitleleri katılımıyla elitlerin kaynaklar üzerinde kurdukları tahakküm ve imtiyazların riske girmesi ters yönde bir etki yarattı. Yani kapitalist gelişmenin devletin potansiyeli üzerinde birbirine ters yönde etki eden iki farklı veçhesi olduğunu da not etmemiz gerekir. (Tilly, 2007: 39)

Bu noktadan hareketle 1930'lardaki dünya ekonomisindeki krizin ABD'de New Deal politikalarını oluşturmasından, sosyal devletin kök salmasına ve daha sonra 1980'lerden

sonra gerilemesine giden sürece bakılabilir. 1930’larda ücretlerin bastırılması sebebiyle iç pazarın boğulması, kontrolsüz rekabet sonucu yatırımların daralması ve kapitalist sermaye birikim sürecini taşıyamayacak bir siyasi yapı sebebiyle tıkanma noktasına gelinmişti. New Deal politikaları sınıf çatışmaları ve çelişkilerini çözmeye niyetlenerek sermaye birikim sürecinin sürdürülebileceği bir siyasi yapıya evrilmesini sağladı. II. Dünya Savaşı sonrası geniş ölçekli şirketlerin öne çıktığı, devlet himayesinde sendikaların kurulduğu ve böylelikle ücret pazarlıklarının kurumsal düzeyde gerçekleştirildiği bir sisteme gidildi. Radikal unsurların sendikalardan ayıklanmasıyla hem politik mücadele kontrol altına alındı hem de iç pazarı istikrarlı büyümesini sağlayacak ücret düzeyleri garantiye alındı. Yani devlet kapitalist sistemin kendi dinamikleriyle sağlayamayacağı bir denge mekanizmasını kurmaya ve seçkinlerin kendi içerisindeki rekabetin bir ürünü olmaya da devam ediyordu (Ibid., s.178).

Kapitalist gelişimin demokratikleşmeyle ilişkisine başka bir açıdan da bakılabilir: Lipset’e göre (Lipset, 1959) ekonomik açıdan daha gelişmiş ülkeler demokratikleşme açısından da daha ilerideydi. Bunun sebebi, Lipset’e göre ılımlılık ve hoşgörüdür. Eğitimle kişilerin vizyonu gelişir, farklılıkları tolere etme kapasitesi artar, uç ideolojilere gitmek yerine rasyonel tercihler koymaya yönlendirir. Refah seviyesi yükselen alt tabakalar daha tedrici bir dönüşümü kabullenebilirler. Aslında önemli olan refah seviyesinin diğer gruplara oranla seyri olduğundan, gelir dağılımı bozukluklarının yüksek olduğu ülkelerde alt tabakalar ve onları tehdit olarak gören zenginler anti-demokratik yöntemlerden medet ummaya meyillidir. Bu analizde orta sınıflar esas olarak demokrasinin destekçisi olarak öne çıkmaktadır. Endüstrileşme sonucu artan refah, eğitim seviyesi, iletişim ve eşitlik alt ve üst toplum kesimlerinin aşırılıklarını törpülemekte, diğer tarafta orta sınıflar güç kazanmaktadır (Rueschemeyer & Stephens, 1992 : 14). Bu durum demokrasi için ideal hali temsil eder.

Karl de Schweinitz’e (Schweinitz, 1964) göre ise endüstrileşmek başlı başına demokratikleşmeye giden yolu açan bir faktör olamaz. İlk sanayileşen ülkelerin zamana yayılan ve merkezi olmayan kalkınma süreçleri liberal politik düşüncenin ve siyasal sistemlerin önünü açmıştı. Ancak daha sonra gelen ülkeler çok daha rekabetçi bir uluslararası ortamla karşılaştıklarından güçlü bir devletin himayesine ihtiyaç duydular.

Schweinitz'e göre erken sanayileşen ülkelerin aynı zamanda demokratikleşmeyi de getiren siyasal dinamikleri o dönemki konjonktüre ait bir istisnai durumdu ve tekrar edilemezdi.

Guillermo O'Donnell'ın da (1978) Latin Amerika ülkeleri özelinde yaptığı analiz bu noktayla ilgi çekici benzerlikler taşıyor. Geç sanayileşen Latin Amerika ülkelerinin benimsemiş olduğu ithal ikameci sanayileşme stratejisi, şehirli orta sınıfların ve çalışan kesimlerin genişletilmesine dayalı popülist koalisyonlara ihtiyaç duyuyordu. Bu sanayileşme stratejisinin sürdürülebilir olması için bir şekilde satılan –ağırlıkla temel ürünlerin- gelirinin ihtiyaç duyulan makina, teçhizat, ara malı vb. malzemenin tedariki için gerekli döviz sağlama gerekiyordu. Ancak fazla iyimser beklentiler gerçekleşmeyince, uygulanmak zorunda kalınan tedbirler popülist koalisyonların çatlamasına yol açtı. Artık sanayileşmenin daha derinleştirilmesi ve toplumsal tasarrufların yukarı çekilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Yüksek gelirli kesimlere ağır vergi yükü bindirilmesi politik olarak uygulanabilir olmayınca militan popüler hareketlerin ve popülist politikacıların baskı altına alınmasını sağlayacak bir mekanizma ihtiyacı belirdi. Bürokratik otoriter rejimler böylelikle demokrasinin ekonomik kalkınmaya ayak bağı olduğu bir dönemde devreye girdi. Ekonomik karar alma süreçleri popüler baskılardan izale edilirken sendikalar, sol partiler baskılanarak etkisizleştirildi. Bu yaklaşım Latin Amerika özelindeki yaklaşımıyla “bağımlılık teorisi” analiziyle örtüşen bir yöne sahipti. Öyle ki periferinin ekonomik açıdan tabi konumu ve sistemdeki dönüşümlere ayak uydurma zorunluluğu bu noktada otoriter bir siyasal sisteme sivrulma yaratmıştı (Rueschemeyer & Stephens, 1992 : 22).

Demokrasilerde dezavantajlı konumdaki çoğunluğun kararlara katılma imkanı olması sebebiyle sosyal eşitlik taleplerinin bir gerilim yaratması beklenmeliydi. Bundan dolayı demokrasinin mümkün olabilmesi için politik alanla toplumdaki eşitsizliği yaratan alan arasında bir kurumsal ayırım gerekecekti (Ibid., s.41). Demokratik gelişime tarihsel olarak sınıf çıkarlarınca destek verildi veya direnç gösterildi. Açarsak demokrasi için aşağıda kalan, ezilen sınıflar mücadele ederken, statükodan istifade eden sınıflar direnç gösterdi. Burjuvazi aristokratik oligarşiden ve monarşiden politik katılım anlamında

payını alana kadar demokrasi mücadelesi verdi ancak katılımın daha da genişlemesi söz konusu olduğunda direnişe geçti.

Demokrasi kendisini meşru ve muteber sayan evrensel düşünce kalıplarının kabulüyle de yayılmadı. Çoğu zaman oy verme hakkı rekabet halindeki kurumsallaşmış çıkarların ve partilerin amaçları doğrultusunda genişletildi. İktidar olanaklarından dışlanmış ancak siyasal süreçte yer alacak gücü de elde etmiş grupların / sınıfların ittirmesiyle demokratikleşme sağlanabildi. İlk aşamada sadece liberal tarihçiler açısından değil aynı zamanda ortodoks Marksist tarihçiler açısından da demokrasinin ilerlemesi burjuvazinin güç kazanıp, siyaseten ağırlığını ortaya koyması ile gerçekleşti. Kapitalist üretim modelinin yerleşmesiyle güç kazanan burjuva sınıfı, feodal ve mutlakiyetçi siyaset biçimlerini alt etmeyi başardı ancak burjuva hakimiyetinin sürdürülmesi, o zaman için, genel oy hakkından kaçınılması ile mümkün olacak diye düşünülüyordu. Öte yandan Marx genel oy hakkının kazanımını işçi sınıfı mücadelesinin bir sonucu olarak görmüştü. Bu görüş sınıfsal eşitsizliklerle demokrasini birbiriyle çelişeceği sonucundan kaynaklandı (Ibid., s.46-47).

Demokrasiden en fazla çıkarı olan kesimler bu süreci desteklerken, kaybedecek kesimler bu dönüşüme karşı çıkacaktı. Bu basit formülasyon burjuvaziye demokratikleşmenin ana destekçisi ilan eden görüşün (Moore, 1989) o kadar da güçlü olmadığını söyler. Burjuvazinin toprak sahibi oligarşiye ve krallığa karşı yürüttüğü mücadele ve geniş kitleleri yanına alması gibi örnekler de mevcut olmakla birlikte tam ters yönde alt sınıfların baskısından çekinerek demokrasi karşıtı pozisyon aldığı birçok örnek de bulunabilir. Kapitalist gelişim kırsalda yaygın ama örgütsüzken şehirlerde organize olabilen çalışan kesimlerin ağırlığını artırdığı gibi geleneksel olarak anti-demokratik bir tutum alan toprak sahiplerinin güç kaybına yol açtı. Güçlenen çalışan kesimlerdir ki çoğu zaman demokratikleşmenin itici gücü oldular. Emekçilerin bu mücadelede destekçileri şehirli ve kırsaldaki küçük burjuvazi, zanaatkarlar ve diğer serbest meslek sahipleri oldu. Çalışan kesimlerin radikalleştiği yerlerde orta sınıflarla işbirliği imkanları zayıfladığı için demokrasi yanlısı bir koalisyon oluşturma güçlüğü girdi.

Toprak sahiplerine göre demokrasiye ilişkin tutumu çok daha ikircikli olan burjuvazinin çıkarları kapitalist gelişmeyi sağlayacak kurumsal altyapının sağlanmasındaydı. Bu

devlet yapısı kendini sınırlama konusunda liberal prensiplerden hareket etmeli ancak mülkiyet ve sözleşmelerin uygulanmasında etkin olmalıydı. Demokratik talepler liberal kanunların ve piyasanın işleyişinin sınırlarında durmak zorundaydı.

Birçok Marksist analizde devletin otonomisi onu kontrol eden hakim sınıfın yani burjuvazinin otonom karar alma yeteneği olarak algılanır. Eğer devletin bu hakim sınıflardan bir ölçüde bağımsız hareket edebilme yetisi (Poulantzas, 1969) yoksa zaten demokrasiden söz edilemez. Kapitalist ekonomilerde devlet, gelirlerini sistemin iyi işlemesine ve iş dünyasının tercih edeceği bir ekonomik iklim yaratılmasına borçludur. Bu ortamı hazırlayabilmek için devlet yeri geldiğinde hakim sınıf çıkarlarıyla da çatışmaya girebilmeli hatta daha zayıf grupları destekleyebilmelidir. Devletin otonom gücünü artırmasının demokratikleşme ile karşılıklı birbirini destekleyen bir veçhesi de mevcuttur. Ancak bu güç aşağıdan gelen demokratik taleplerin belirli bir çizgiyi aşmasını engelleyip zapturapt altında tutacak yani demokratikleşmeyi ehlileştirecek kudrete de sahiptir (Rueschemeyer & Stephens, 1992 : 61-66).

Devletler ve ekonomiler birbirinden ve dünyadan yalıtılmış halde bulunmazlar. Hem bir devletler sistemi içinde hareket ederler hem de ulusal ekonomiler küresel bir iktisadi sistemin parçası haline gelmiş durumdadır. Sadece piyasa güçleri değil aynı zamanda devletler ve ulus üstü kuruluşlar etki yaratma imkanlarına sahiptir. Küçük devletlerin dahi bu sistem içerisinde hareket yetenekleri mevcuttur ancak sıkı kısıtlar altında olduğunu belirtmek gerekir. Uluslararası işbölümü içerisinde kendilerini buldukları dezavantajlı konumda hareket yetenekleri sınırlıdır. Bu bağımlılık ilişkisinin tüm gelişmekte olan ülkelerin homojen bir şekilde gelişmelerini engelleyerek göreceli fakirliğe mahkum ettiğini söylemek de doğru olmayacaktır. Eğer bu ilişki dışarıdaki bir merkezle etkileşim halinde yerli toprak sahibi sınıfların güçlerini sürdürmesine yarıyor ve çalışan kesimlerin örgütlenip serpilmesini engelliyorsa demokratikleşmenin önünde engel olacağı da açıktır. Dışarıdaki kapitalist merkezlerle içerideki hakim sınıflar arasında bir işbirliği yaratan böyle bir bağımlılık yapısı, ilgili devletin bir yandan uluslararası sistemdeki yerini muhafaza etmesine diğer taraftan sivil toplumun güçlenmesine yol açacak gelişmeleri durdurmasına yol açar. Diğer yandan ekonomik

gelişmenin getirdiği dinamiklerin demokratikleşme üzerindeki olumlu etkisiyle bu yöndeki eğilim daha belirsiz hale gelmektedir (Ibid., s.74).

Sınıfsal eşitsizliklerin demokrasinin gelişimi için önemini vurgulayan konvansiyonel yaklaşımlara gelecek olursak, radikal demokrasinin uygulanabilmesi için önemli engel teşkil eden bir durum olmakla beraber ekonomik açıdan dezavantajlı kesimlerin iyi organize edilip kontrol edilmeleri demokrasiyle uyumlu hale getirilebilirler. Aslına bakılırsa birçok gelişmiş ülkede farklı politik ve sınıfsal çıkarların savunulabildiği kurumsal bir altyapı mevcuttur. Bu altyapı demokratik gelişim için önem arz eder. Tam ters yönde devletin gücü karşı tarafta toplumsal çıkarların organize olmasıyla dengelenmediği halde demokratik gelişim tehdit altındadır. Bir diğer ifadeyle politik olarak kontrol edilmeyen toplumsal güçlerin birikmesi gibi sivil toplum tarafından dengelenmeyen bir devlet gücü konsantrasyonu da demokrasi açısından olumsuzdur.

1.2 Liberalizm ve Demokrasi Arasında

Kapitalizmin demokrasiyle olan ilişkisi teorik temelde liberalizmin demokrasiyle olan gerilimi üzerinden de tahlil edilebilir. Tarihsel kökenlerine incek olursak liberal dünya görüşünün 16ncı ve 17nci yüzyılda uç verirken ki temel hedefi İngiltere’de VIII. Henry’nin kilise mallarına el koyması, Charles I’in darphaneyi soyması veya James II’nin hazineyi dondurması gibi Kral’ın tek başına özel mülkiyetinin sınırlarını aşacak tasarruflarda bulunmasına engel olmaktı. 1694’te İngiltere’de bağımsız bir Merkez Bankası kurulması sonucu ticari sermaye bu alanı Kraliyet müdahalesinin dışına taşımayı başardı. Ancak bireyin özgürlük alanının kralın müdahale alanı dışında taşınması yeterli olmayacaktı; aradan bir yüzyıl geçtikten sonra bile temel sorun özel mülkiyeti demokratik siyasetin müdahalesi dışında bırakmaktı. İngiltere’de Çartist hareket bastırılıp liderleri hapse atılırken Meclis çok küçük bir azınlığın oylarıyla oluşabiliyordu ancak. Liberaller o dönemde demokratik siyaseti önemli bir tehlike olarak görüyordu. Ekonomik liberalizm para, emek ve toprak piyasalarının serbestçe işleyişini öngören bir dünya görüşü idi dolayısıyla siyasal erkin bu alanlar doğal işleyişi dışında müdahalesi kabul edilemezdi (Polanyi, 2003 : 304).

Liberalizm Avrupa’da otoriter yönetimlere bir tepki olarak ortaya çıktı ve temel güdüsü bireyin ve sivil özgürlüklerinin siyasal erke karşı korunmasıydı. 19. Yüzyıl liberalizmi yüzünü geleceğe dönmüş, rakip olarak da mevcut düzeni savunan muhafazakar siyaseti karşısına almıştı. Dolayısıyla monarşi, aristokrasi, kilise gibi eski rejimin temel direkleri ile çatışma içine girdi. Bireyin alanı kesin sınırlarla çizilmeli –ki bunun için hukuk önemli bir araç olacaktır- toplumun bireye gayrı-meşru müdahalesi engellenmeliydi. Burada temel gayenin yine özel mülkiyetin korunması olduğu açıktır. 19ncu yüzyıl liberalleri de zaten siyasal özgürlükler kadar ekonomik girişim özgürlüğünü de vurgulayacaktı. (Berktaş, 2007 : 53)

Ekonomik alanda fiyat mekanizmasının müdahalesiz işlemesi yoluyla alıcı ve satıcıların özgür karar almaları toplumun tamamı için en iyi sonucu sağlayacaktı. Üretken kişiler ödüllendirilecek, kaynaklar da en verimli olacakları alanda kullanılmış olacaktı. Müdahaleciliğe karşı geliştirildiği görülen bu düşünce sistemi dönemin hakim düzeni merkantilizmin de bir eleştirisi oldu aynı zamanda. Devlet tarafından imtiyaz tanınmış ticaret tekellerine karşı fırsat eşitliğinin engellendiğini, özgürlüğünün ellerinden alındığını düşünen yeni palazlanan burjuvazi bu ideolojiyi benimsedi. Hükümetin ekonomik alanda müdahaleciliği benimsemesi halinde rasyonel davranma yeteneği ve kendi çıkarlarını tespit etme becerisi ile en iyi çözümü bulabilecek bireyin alanına tecavüz edilmiş, aslında tüm toplum zarara uğratılmış oluyordu (Ibid., s.58-62).

Bu ekonomik bakışın siyasal alandaki tezahürü ise devletin araçsallaştırılıp, gönüllü bir birlikteliğin siyasal organı olanı olduğunu iddia eden “toplumsal sözleşme”² teorisi idi. Aynı zamanda insan aklının doğruyu bulmak için gayet yeterli bir araç olduğu Aydınlanma iyimserliğini paylaşan liberaller, devlet erkinin kontrol edilmesi için güçler ayrılığı prensibini de savunuyordu. İfade ve basın özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü,

² Toplumsal sözleşmeye ilk temas eden Thomas Hobbes olduğu halde, Hobbes’un bakış açısına göre bu sözleşme bireyin haklarını güvence altına almaktan çok yönetene meşruiyet kazandırmak amacı gütmektedir. Bireyler yönetim hakkını bu sözleşmeyle devretmiş olduklarından yönetene muhalefet etmek meşru olmayacaktır. Locke’un bakış açısından toplumsal sözleşmenin liberal yorumunu izleyebiliriz. Yine Locke yönetim hakkının bir sözleşmeyle devrinden bahsetmekle birlikte, bu kapsamda yönetenin de yönetilenin temel haklarını garanti etmekte olduğunu kabullenmektedir. Böylelikle kontrat yönetene de yükümlülükler ve kısıtlar getirdiğinden liberal düşüncenin temel vurguları yapılmış olmaktadır.

keyfi olarak tutuklamaların olmaması ve mülkiyet hakkının anayasal güvenceye kavuşması liberallerin öncelikle çekindiği kontrolsüz devlet erkinin zaptı rapt altına alınması için gerekliydi. İyi yönetim az yönetimdi ve devletin alanı sivil toplumdan net bir biçimde ayrılmalıydı (Ibid., s.64).

21. yüzyılda liberalizm ve demokrasi çoğu zaman ikiz kardeşler gibi bir arada anılsa da 19. yüzyılda durum bundan çok farklıydı. Bireyin mülkiyet hakkı ve serbest piyasa ekonomisine vurgu yapan liberallerin temel sorunu, geniş halk kitlelerinin kendi lehlerine bu alana müdahale edilmesi taleplerini frenlemek oldu. Dolayısıyla oy hakkının genelleştirilmesi, mülksüzlere de oy hakkı verilmesi yönündeki taleplere şiddetle karşı çıktılar. Sadece özel mülkiyete müdahale edileceğinden değil, çoğunluk diktasının kurulması yoluyla bireysel özgürlüklerin boğulacağından endişe ediyorlardı. Her ne kadar insanlar arasında eşitlik felsefesini olumlasalar da kastedilen eşitlik mülk sahipleri arasındaydı. Yönetim halkın rızasına dayanmalıydı ancak siyasi katılımın genişletilmesi talepleri 19. yüzyıl boyunca liberallerin direnciyle karşılaştı. Liberallerin bir diğer çelişkisi bir yandan ticaretin, özel mülkiyetin ve özel yaşamın güvence altına alınması için bir devlet erkine ihtiyaç duymaları, ancak bu erkin kendilerini de baskılamasından ya da geniş toplum kesimlerinin eline geçmesinden duydukları korku arasında gidip gelmeleri idi. Bunu sağlayacak devlet sadece anayasal olmamalı aynı zamanda temsili demokrasi yoluyla seçmenlerin gözetimi altındaki bir devletin kamusal yarar adına çalışmasının da yolunu açmalıydı. Liberalizmle demokrasinin evliliğini sağlayacak bu formül halka hesap verebilirliği sağladığı gibi nispeten bağımsız bir yönetimin anayasal kısıtlar altında faaliyet göstermesini sağlıyordu. Bireylerin kendi çıkarlarını maksimize etme yolunda çabaladığı bir dünyada bu devlet düzenleyici veya hakem rolünü üstlenebilirdi. Yönetimin amacı pozitif bir katkı yapmaktan ziyade “negatif özgürlükler”³in korunması yani asıl değeri yaratacak bireyin önünün açılması olacaktı.

³ Isaiah Berlin’in “Two Conceptions of Liberty” (1969) çalışmasında belirttiği şekliyle negatif özgürlükler klasik liberallerin kullandığı anlamda bireyin dış zorlamalardan, devletin ve toplumun baskısından korunmasını, kendine ait bir alanı olmasını ifade eder. Bu haliyle Locke’un veya Hume’un bahsettiği anlamda bir özgürlük kavramından bahsediyoruz. Pozitif özgürlükler ise bireyin kendisini gerçekleştirmesini, gerçek anlamda siyasete katılımı sağlayacak koşullardan bahsediyor. Bu hal kişinin kendi efendi olmasını sağlayan koşulların gerçekleşmesi, sınıf, cinsiyet ve ırk ayrımcılığı gibi baskılardan da sıyrılması ile mümkün olacaktır.

Bu negatif özgürlükler perspektifinden bakış geniş yığınların çektikleri acılara, yoksunluklara gözlerini kapatmayı da beraberinde getirdi. Toplum göz ardı edilip, değersizleştirilirken bireyin tek analiz düzlemi olduğu kesin doğru olarak kabul edilmekteydi. 20nci yüzyıla girilirken bu aşırılıklarını törpüleyip görüşlerini toplumsal boyutun da dikkate alınmasıyla zenginleştiren sosyal liberaller, işçi sınıfının örgütlü mücadelesinde, erken sanayileşmenin proleter kitleler üzerindeki olumsuz sonuçlarından etkilendiler. Oy hakkının genişlemesinin yanı sıra, çocuk emeğinin yasaklanması, kitlelerin eğitimi, hastalara insanca davranılması, köleliğin ve savaşların sona erdirilmesi gibi idealist hedefleri de savunur oldular. Bu bakış pozitif özgürlüklerin tanımlanmasına, yani bireyin kendi tam potansiyelini gerçekleştirebilmek için devlet müdahalesine daha sıcak bakan bir düşünceye evirildi. Öte yandan klasik liberaller de varlığını sürdürdü ve başlangıçta feodaliteye, merkantilizme karşı alınan pozisyon, modern zamanlarda sosyalist dünya görüşüne karşı bir pozisyona dönüştü (Ibid., s.76-88).

Büyük Depresyonun ardından bir türlü toparlanamayan dünyanın gelişmiş ekonomilerinin ancak II. Dünya Savaşı'nın devasa askeri harcamaları ile kendine gelmesi ve savaş sonrası refah devleti uygulamalarının neredeyse standart hale gelmesi, neo-klasik liberalizmin popülaritesini kaybettiği görüntüsünü doğurdu. Savaş sonrası otuz yıl yüksek büyüme hızları ve toplumsal refahın artışı 1970'lerin ikinci yarısında sekteye uğradığında yeni sağın liberal görüşleri daha yüksek sesle yankılanmaya başladı. İngiltere'de Margaret Thatcher, ABD'de Ronald Reagan'la iktidara yerleşen bu görüş yeniden devletin ekonomi üzerindeki ağırlığını eleştirerek yola koyuldu (Ibid., s.97). Sosyalist, planlı ekonomilerin sadece verimsiz olmadığı aynı zamanda baskıcı siyasi sistemleri beslediği iddiasıyla eleştirildiği bu dönemde bürokratik engellemelerin büyümeyi önlediği görüşü yaygınlık kazandı.

Bu yeni liberal düşüncenin 20. yüzyıldaki öncülerinden Milton Friedman açısından demokrasi ile liberalizm birbiriyle uyum içindeydi. Friedman, ekonomi ile politikanın birbirinden tamamen ayrılması mümkün olmayan alanlar olduğunu siyasal özgürlüklerin ancak ekonomik özgürlüklerin tam olarak yaşandığı bir ortamda yeşereceğini söylüyordu. Ona göre rekabetçi kapitalizm ekonomik alanın devletin yani siyasi aygıtın tahakkümünden kurtulmasını sağladığı için güçleri dengeleyebilmekte ve siyasi

özgürlüğün serpilmesine imkan sağlamaktaydı. Burada 19ncu yüzyılda liberalizmle demokrasi arasındaki gerilimden bahsedilmemekte daha çok II. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan dünya düzeninde kapitalist gelişmiş ülkelerin demokratikleşme düzeyine gönderme yapılmaktadır. (Friedman, 1988 : 23-27)

Siyasal karar alma mekanizmalarının kullanılması azınlıkta kalan grubun dışlanmasına ve giderek toplumsal birliği sağlayan dokunun zarar görmesine neden olmuştu. Bundan dolayı Friedman, piyasanın geniş çapta kullanılması yoluyla siyasal karar alma gerektiren alanları daraltılarak bu tür gerginliklerin minimize edildiğini belirtir. Bu bağlamda liberal düşüncenin demokratik karar alma süreçlerinden duyduğu kadim çekince, yerine piyasa mekanizmasının mümkün olduğunca genişletilmesi suretiyle giderilmektedir. Devletin bu sistemdeki rolü ise oyunun kurallarına göre oynanmasını sağlamak, kurallar değişecekse bunlar için gerekli araçları sağlamak, bu konudaki anlaşmazlıkları uzlaştırmak olmalıydı. Bu anlamda devlet özgürlüklerin çatışma noktasında hasarsız geçişi sağlama görevini üstlenmekteydi. Bunun yanında devlet piyasanın yapısından kaynaklanan tekellerin oluşması, komşuluk etkileri vb. gibi eksik piyasaların yahut piyasa hatalarının olduğu noktalarda müdahil olabilecektir (Ibid., s.44).

Devletin varlık amacı ve sınırları bir kez netleştirildikten sonra demokrasiye de liberal düşünürler çok daha iyimser bir yaklaşım göstermekteydi. Marksist sosyal bilimcilerin bir zamanlar tarihin gidişatına yönelik kesin yasalar koyduklarına inanışlarının ve tarihsiciliklerinin bir benzeri liberal demokrasi savunucuları arasında Soğuk Savaş sonrası ortaya çıktı. Kapitalist demokrasinin sosyalizm karşısındaki nihai zaferi ve tüm alternatifleri sonsuza kadar alt ettiği gururla ilan edildi (Fukuyama, 1998). Ancak o ana kadar Asya'da, Latin Amerika'da kapitalist ekonomik sistemin mülkiyet hakkı, sözleşmelere uyulmasının sağlanması, parasal istikrar gibi konularda etkili otoriter rejimlerle mutlu bir beraberliği olduğu da görülmüştü. Bununla beraber kapitalist gelişimin eninde sonunda demokratikleşmeyi de getireceğini söyleyenler yok değildi. Bir görüşe göre orta sınıfların büyümesine sebep olan kapitalist dönüşüm, aynı zamanda hoşgörü ve ılımlılığa en yatkın bu sosyal grubu güçlendirerek demokratikleşmeyi sağlıyordu (Lipset, 1959). Tarihsel gelişimi analiz etmeye kalkanlar ise daha karmaşık

bir resimle karşılaşıyordu. Birçok durumda kapitalizm ve liberal demokrasi kolaylıkla bir arada bulunabildi ancak piyasanın kamu politikalarının sınırlarını net olarak çizdiği de bir gerçektir. Yani piyasa, yürütme erkini kısıtlayan bir olgu oldu, çünkü firmaların yatırım yapmasını sağlayacak ortamı hazırlamak yükümlülüğü hükümetin omuzlarındaydı. Bu yatırımların gerçekleşmemesi devletin gelirlerini azaltıp, kendi popülaritesini ve meşruiyetini artıracak kamu hizmetlerinin gerçekleştirilememesine sebep oluyordu. İş dünyasının getirilerini azaltan politikalar, otomatik olarak o ülkeden kaçınılmasına ve bir nevi sermaye grevi yoluyla ekonominin durmasına yol açıyordu.

Daha fazla demokratikleşme iş dünyasına zarar vermeye başladığında piyasanın yapısal güçleri müdahale edecek güce sahipti. Sermaye grevi gerçekleştiğinde demokratik vatandaşlığın egemenliği ikinci planda kalmaya mahkumdu. İş dünyasını düzenlemeye kalkışmak, daha kapsamlı bir refah devleti yaratmaya çalışmak, işletmelerin üzerindeki vergi yükünü artırmak veya çalışanların firma yönetimine katılması gibi ekonomik hayatın demokratikleştirilmesine yönelik talepler direnişle karşılaşacaktı. 1970li yılların sonuna gelirken önce Thatcher’la İngiltere’de, ardından Reagan’la ABD’de gerçekleşen ve hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde öne çıkan kamunun etki alanının iş dünyası lehine kısıtlanması akımı, bu dinamiğin bir sonucu oldu. Bu gelişme siyasi süreçlerin seçimlere, yürütmenin kararnamelerine ve belki bir ölçüde toplumsal protestolara indirgenmesi demektir. Yürütmenin devlet içerisindeki hakimiyeti tescil edilmişti. Öte yandan refah devletinin tamamen ortadan kalkmaması bir çelişki gibi görülebiliyordu ancak bu olgunun da kapitalist sistemin işleyişi içindeki yeri düşünülünce durum anlaşılabilir. Refah devleti işsizlik, yoksulluk, gelirlerin belirsizliği, yabancılaşma gibi negatif semptomları hafifletme sosyal işlevinin çok daha ötesini yerine getiriyordu. Keynes’in gösterdiği gibi talebin şoklardan aşırı etkilenmesini ve ekonominin negatif döngülere girmesini engelleyebiliyordu. Ekonomilerin dışa giderek daha fazla açıldığı dönemlerde iş çevreleri ürettikleri ürünler için istikrarlı bir iç piyasanın varlığına ihtiyaç duyuyordu; aksi takdirde talepteki aşırı oynaklık iflaslara ve ekonomik çöküntülere yol açabilirdi (Dryzek, 1996 : 31).

Devletin toplumdaki düzeni tesis etmek, uluslararası ölçekte rekabet edebilmek, iş dünyasını yatırım yapmaya özendirmek ve bir sosyal güvenlik ağı aracılığıyla istikrarı

sağlamak gibi hedefleri öncelikliydi. Aşırı demokrasinin bu hedeflerle çelişmesi durumunda demokratik taleplere geri adım attırıldı. Başka bir deyişle devletin temel fonksiyonları liberal demokratik kontrolden yalıtıldı. Merkez bankaları örneğinden yola çıkılırsa, önemli bir kamu malı olan parasal istikrarın güvencesi olan bu kurumun tüm politik etkilerden uzak tutulması temel bir uygulama olarak kabul edildi. Böylelikle kapitalist sistemde devletin yapısal olarak belirli bir davranış biçim olduğunu ve bunun demokratik süreçlerden bağımsız olduğunu ifade etmiş oluyoruz.

Bununla beraber dünyanın fonksiyonel açıdan çalışabilir tek bir model önerdiği yanılgısına da kapılmamak gerekir. Parlamenter veya başkanlık sistemleri, üniter veya federatif devlet yapıları mevcut küresel kapitalist sisteme uyum sağlama yeteneğine sahip olduğunu gösterdi. Bunları bir araya getiren ortak noktaya bakılırsa 1929 krizinden de alınan derslerle refah devleti uygulamalarının II. Dünya Savaşı sonrası gelişmiş ülkelerde bir standart haline gelmesi ve popüler talepleri bir ölçüde karşılaması oldu (Ibid., s.41).

Son yıllarda uluslararası ekonomik sisteminin giderek mal, hizmet hareketlerine, teknoloji transferlerine açık hale gelmesi, finansal piyasaların küreselleşmesi, kültürel homojenizasyon gibi gelişmeler ulus-devletin işini daha zor hale getirdi. Merkez ülkelerin bile otonomi kaybına yol açan bu gelişme sonucunda demokrasi sadece kamusal alana itildi. Yani toplumsal taleplerle çelişecek şekilde birçok ülkede piyasa yanlısı reformlar gerçekleştirildi ve bu da siyasetin toplum nezdinde meşruiyet kaybına sebep oldu. Devletin sınır aşan bu güçler karşısında mevzi kaybı, ulus-üstü demokratik bir düzene mutlu bir dönüşme şeklini almadı. Aslında bu giderek rekabetçi ve tehlikeli uluslararası sistemde devletin temel dürtüsü hayatta kalabilmek ya da daha yumuşak bir ifadeyle rekabet gücünü sürdürebilmek oldu. Bu sürekli ekonomik savaş halinin demokratikleşme için sakıncalı olması gerektiği fikri hemen oluşabilir. Neticede dış tehdit karşısında disiplinli ve hedefe odaklı bir toplum yaratabilmek için demokratik taleplerin kontrol altında alınması gerekecekti. Üstelik bu kendini koruma dürtüsü iktidardaki partinin ideolojik tercihlerinden bağımsız olarak var olacaktı. Diğer yandan toplumun ve ekonominin tüm güçlerini mobilize etme ihtiyacı toplumun rızasını alma şartına bağlı olup demokratikleşmeyi destekler bir mahiyette oldu. Ayrıca uluslararası

sistemde belirgin bir siyasi otoritenin olmaması demokratikleşmenin önündeki engellerden birini de kaldırmış bulunmaktaydı (Ibid., s.91).

Liberalizmin demokrasiyle ilişkisini incelemek bir diğer yönüyle sosyal sınıfların demokratikleşme ile ilgili tercihlerini ortaya koymayı gerektirir. Moore ve Hobsbawn gibi yazarlar, sanayi burjuvazisinin demokratikleşmeyi teşvik eden ve önünü açan sosyal ajanlar olduğunu iddia ederken, Marshall, Therborn, Thompson gibi yazarlar kapitalistlerin liberal bir yönetimle ilgili olduklarını, esas demokratikleşmeyi sürükleyen sınıfın işçi sınıfı olduğunu iddia ettiler. Kapitalistler, kamu otoritesinin sınırlandırılması konusunda ne kadar ısrarcı oldularsa, siyasal katılımın tabana yayılmasında bir o kadar isteksiz olmuşlardı. Ancak her üç grubun da üstünde mutabakata vardığı üç temel nokta mevcuttu (Bellin, 2000 : 175) :

- i) Demokrasi evrimsel bir zorunluluk veya konjonktürel bir gelişme değildi. Sosyal güçlerin etkileşimi sonucu ortaya çıkan bir durumdu.
- ii) Değişimi sürükleyen aydınlanma değil çıkarlardır.
- iii) İnsanları güdüleyen tüm çıkar çeşitleri içinde maddi çıkarlar en baskın olanlarıdır.

Yani sosyal güçler demokratik süreçleri sadece ve sadece çıkarlarıyla uyduğu zaman destekleyecekti. Bu durumda sermaye ve emek hareketlerinin Batı Avrupa'nın demokratikleşmesinde oynadıkları yolu ileri sanayileşmiş toplumlarda sürdürüp sürdürmeyecekleri sorusu belirmekteydi. Karşılaştırmalı bir okuma burjuvazi ve işçilerin demokrasiye desteklerinin o ülkedeki gelir seviyesiyle bağlantılı olmadığını ortaya koymaktaydı. Yine siyasi kültür belirleyici olmaktan uzak bir parametreydi. Ancak hem emek hem de sermaye sınıfları kendi çıkarlarının istikrarlı savunucuları ve demokrasinin bu çıkarlarla uyumuna bağlı olarak konjonktürel demokratlar olarak görülüyorlardı. Sermaye için devlete bağımlılık derecesi ve korku, demokrasiye ilişkin tutumu belirlemekteydi. İşçiler içinse yine devlete bağımlılık ve aristokratik konum belirleyici oluyordu. Eğer burjuvazi karlılığını ve varlığını devlet imkanları üzerinden sağlıyorsa, ya da özel mülkiyetin ve varlığının devamını sağlayacak düzenin tehlikede olduğunu düşünüyorsa demokratik süreçlere sırt çevirebiliyordu. Özellikle geç gelişen ülkelerde sermaye birikimi devlet tarafından sağlanan özel koşullara bağlı olduğu için sermaye

sınıfı daha otoriter bir siyasi yapıya destek verebiliyordu. Devlet sermaye birikiminin sağlanmasında, gümrük duvarlarının ardında yerel bir burjuvazinin palazlandırılmasında oynadığı rolle geç sanayileşen ülkelerde kilit bir role sahipti. Bu durum feodal bir yapıya dayanan aristokratik devletle mücadele ederek ortaya çıkan Batı Avrupa burjuvazileri ile zıtlık gösteriyordu. Batı Avrupa burjuvazileri bu ilk dönüşüm sürecinde liberal bir söylem benimsemişlerdi ancak geniş kitlelerin siyasal süreçlere dahil edilmesi konusunda henüz çok çekingendiler.

İşçiler açısından, devletin korporatist bir mantığa sahip olması ve sendikalara siyasi sadakat ve teenni karşılığında finansal ve organizasyonel destek sağlaması durumunda otoriter eğilimler daha artmaktaydı. Bu durumda devletle oluşan bağımlılık ilişkisi işçileri demokratikleşme sürecine destek vermekten alıkoymaktaydı. İşçi sınıfının demokratik süreçle olan bağıını zayıflatan bir diğer etken aristokratik konumuydu; yani organize emek toplumun kayıt dışı ve organize olamayan kesimleriyle bağıını kopartma haliydi. Organize olmuş emekçiler açısından devletle kurdukları imtiyazlı ilişki, özellikle de kendi gücünden çok yukarıdan aşağıya lütfedilen bir imkan olması durumunda, daha geniş bir demokratik sistem çok cazip gözükmemektedir. Burjuvazinin olduğu gibi işçi kesiminin de geç sanayileşen toplumlardaki konumu kendi gücünden daha çok devlet tarafından ona bahşedilen bir durumdan sıklıkla kaynaklanabilmektedir. Dolayısıyla dağınık yoksul kesimlerden farklı olarak organize sendikalar devleti karşılarına almaktan imtina etmekteydi.

Diğer taraftan işçilerin demokrasiye olan desteğinin çok daha net olduğunu vurgulayan görüşler de mevcuttu (Bowles & Gintis, 1986). Emek açısından demokrasi toplanma, örgütlenme özgürlüğü, kolektif hareket gibi özgürlüklerin önünü açan bir rejimdi. Sermaye açısından ise demokrasi kurumsal hesap verebilirlik ve şeffaflık gibi geleceği öngörebilmeyi, istikrarı önceleyen vurgulara sahipti. Sermaye sübvansede edilmiş girdiler, korunmuş iç pazarlar ve devlet elitiyle iç içe geçen çıkar ilişkileri üzerinden devletle ilişki kuruyordu. Öte yandan yoksulluğun yaygınlığı ve örgütlülüğü ve geçmişten gelen şiddet eğilimi sermayenin tedirginliğini artıracaktı. Organize emeğin ücret seviyesinin örgütsüz emekçilerle olan farkı ise onun devlete olan bağımlılığını güçlendiriyordu.

Gelişmiş kapitalist ülkelerin siyasi tarihi kişisel haklarla, mülkiyet hakları arasında bir çarpışmaya sahne oldu ancak sosyalizm bu evrime etki eden bir hareket değildi. Batı Avrupa’da işçi hareketlerinin geç 19ncu yüzyıl ve erken 20nci yüzyılda ana odakları demokrasi talepleri üzerine oldu. Kitlesele radikal siyasi güçler liberal demokratik söylemin kendi iç çelişkilerinden istifade etme yoluna gittiler ve bu taleplerin önüne engeller çıkarıldığında da daha radikal bir yöne evirildiler. Tam tersine genel oy hakkı ve sivil özgürlüklerin önü açıldığında sosyalist hareketlerin zemini altından kaydı. Bir kez demokratik araçları kullanarak sosyalist hedeflere ulaşma imkanı sağlandığında sosyalistlerin işçilere yaptığı vurgu diğer toplumsal gruplara hitap etme imkanını ve dolayısıyla çoğunluğu sağlama zeminini ellerinden aldı. Dolayısıyla organize sosyalizm 20nci yüzyılın ikinci yarısına kadar Avrupa’da demokrasinin eksikliklerinden faydalanarak güçlendi. Çünkü aslına bakılırsa sosyalizmden daha fazla demokrasinin mevcut güç dengelerini alt üst etme potansiyeli mevcuttu. Genel oy hakkının tanınması, sendikal örgütlenmenin önünün açılması demokratik kişisel haklarla, kapitalist mülkiyet hakları arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırmıyordu (Ibid., s.62-63).

Kapitalist mülkiyet haklarının daha da fazla geliştirilmesi demokratik kurumlar aleyhine olacaktı. İnsanlara iş ve aş sağlayan mevcut kapitalist düzen olduğundan demokrasi bu karşılaşmada alan kaybetmeye mahkum gözükiyordu. Dünya ölçeğinde refah devletinin gelişimi de bu alandaki sosyal bilinçte bir genişlemeden ziyade Keynezyen talep yönetimi politikalarını sonucu ortaya çıkmıştı. Yüksel ideallerden ziyade somut zorlayıcı etkenler dönüşümü sürükledi. Fransız Devrimi’nin eşitlik, özgürlük ve kardeşli sloganları ancak Napolyon’un ordularının kahredici gücünü arkasına aldığıında Avrupa’nın despotları için kabusa dönüştü (Ibid., s.211-212).

Günümüzde liberalizm ve demokrasi arasında kurulmuş olduğu varsayılan dengenin mükemmel olduğunu söylemek mümkün değil. Demokratik rejimlerin çoğunlukçu eğilimleriyle bireysel özgürlük alanlarına müdahale edebileceğine ilişkin kaygılar hala devam ediyor (Zakariya, 1997). Zakariya’ya göre II. Dünya Savaşı sonrasında birçok Doğu Asya ülkesi otoriter rejimlere doğru evirildi; bu rejimler zamanla liberalizmin temel prensiplerini benimseyerek liberal otokrasiler halinde dönüştü. Bazılarının liberal yarı-demokrasiler olduğunu iddia etmek bile mümkün olabilir. Liberalleşme bireylere

vicdan, ifade gibi alanlarda özgürlükler getirmekle birlikte teşebbüs özgürlüğü anlamında da önemli adımlar atıldı. Anayasal liberalizmin demokrasiye doğru dönüşümü kolaylaştırdığı söylenebilirse de demokrasinin anayasal liberalizm anlamında doğrudan bir etkisi olduğunu söylemek kolay olmayacaktı. Demokratik dönüşüm geçiren Doğu Avrupa ülkelerinde liberal demokrasi tesis edilebildi ancak Latin Amerika'da, Afrika'da özgürlüklerin önünde engeller durmaya devam etti (Ibid., s.28).

Demokrasi ile anayasal liberalizm arasındaki temel anlaşmazlık hükümetin yetki alanına ilişkin oldu. Anayasal liberalizm kamu gücünün sınırlandırılması üzerine, demokrasi ise bu gücün elde edilmesi ve kullanımı üzerine vurgu yapmaktaydı. 19ncu yüzyıl liberallerinin demokrasiye ilişkin çekincelerinde çoğunluğun sınırsız bir güç elde etmesi halinde özgürlüklerin ihlal edilebileceği endişesi yatıyordu. Demokratik yollarla işbaşına gelmiş bir hükümetin mutlak egemenlik sahibi olduğuna inancı, otoritenin merkezileşmesine ve derine nüfuz etmesine yol açacaktı. Örnek vermek gerekirse seçilmiş Peru Devlet Başkanı Fujimori'nin anayasayı askıya alıp, yasama organını dağıtması, Carlos Menem'in uzun seneler boyunca ülkeyi kanun hükmünde kararnameler yoluyla yönetmesi gibi uygulamalar Latin Amerika'da gerçekleştirildi.

Batı ülkeleri çoğu zaman yerleşik çıkarların, kaosun ve merkezkaç kuvvetlerin etkisinin kırılabilmesi için geliştirmekte olan ülkelerde güçlü, merkezi yönetimlerin kurulmasını savundular. İç savaş, karışıklık gibi durumlarda anayasal hükümetler mücadelede zaman zaman yetersiz kaldılar; ancak bir kez anayasal haklar askıya alındıktan sonra kurulan hükümetlerin ne etkili ne de iyi olduğu söylenebilirdi. Soğuk Savaş döneminde yöneticiler milli kalkınmanın sağlanabilmesi için güçlü bir yürütme ve olağanüstü yetkiler talep ettiler. Bu yetkilere dayanarak kamulaştırmalar sağlanırken neoliberal dünyada yine aynı yetkilere dayanarak aynı sanayiler bu sefer özelleştirildi. IMF, Dünya Bankası ve bono piyasaları bu operasyonu coşkuyla karşıladı ancak liberal sonuçlara hizmet etse bile liberal olmayan araçların kullanılmasının da maliyeti olacaktı (Ibid., s.31-33).

Şu ana kadar açıklanan yönleriyle demokratik gelişimin müzakereci demokrasi ya da radikal demokrasi projelerini tatmin etmekten uzak kaldığını söyleyebiliriz. Zira müzakereci demokrasi, liberal ekonomi politikle mücadelesiz bir uyum sağlamak yerine

demokratik özgünlük adına bir çabayı gerektirir. Liberal teorinin ön kabulüne göre insanlar ortak iyi yerine kendi çıkarları yönünde hareket ederler ve bu çıkarın en iyi şekilde nasıl elde edileceğini de yine kendileri belirlerler. Liberal siyasetin de bu yüzden temel sorunu çıkarları birbiriyle çatışabilecek bireyleri uzlaştırmak ve bir anayasa yoluyla bu kuralları tespit edebilmektir.

Liberalizm modern çağlarda demokrasiyi önceleyen ve 19ncu yüzyıl boyunca da demokrasiyle sıkıntılı bir birliktelik yaşayan bir görüştür. Ancak 20. yüzyılda liberal demokrasi dediğimiz sentezin oluşması mümkün oldu. Bu haliyle liberal demokrasinin siyaseti sınırlayan, özel alanın sınırlarını net olarak çizen ve bu alanı müdahaleden müstesna kılan yönünün müzakereci demokrasinin sınırları sorgulayan yönüyle çeliştiği düşünülebilir (Dryzek, 2000 :10).

Müzakereci demokrasinin siyasi alanı genişletmeye yönelik bakışına karşın neoliberalizmin kendi faydasını maksimize eden çıkarıcı birey anlayışı ve bunun bir kademe daha ileri götürülerek devletin davranışlarının da devlet adına karar alan bireylerin kişisel çıkarlarından etkilendiğini öngören “sosyal seçim” teorileri açık çelişki içindedir. Bu mekanik bakış açısına göre konuşulup, müzakere edilecek çok da bir konu olmadığı aslında her bireyin kendi faydasını maksimize edecek şekilde pozisyon alacağı şekliyle liberal siyasi görüşün bir başka şekliyle ifadesi gündeme geldi.

1.3 Neoliberalizm

1.3.1 Tanım ve Kapsam

Neoliberalizm, 20. Yüzyılın son çeyreğinde kullanımı yaygınlık kazanan yeni bir kavram olarak hayatımıza girmekle beraber birbiriyle çelişen birçok kullanımı da mevcut. Burada liberalizm kavramının da tarihsel belirsizliğinin önemine atıfta bulunulabilir. Birey merkezilik, özgürlükçülük toplumun tümüne ait bir tasarımdan önce bireyi önceleyen bir düşünce sistemi olarak öne çıkar. Neoliberalizm, uluslararası ilişkiler düşüncesinde uluslar üstü kurumlara vurguyu içerirken, daha çok bilinen ve bizim çalışmamızda kullandığımız tanımlama 1980ler sonrası kurulan piyasa vurgulu ekonomik düzendir.

Neoliberalizm farklı zamanlarda parasal iktisat, yeni muhafazakarlık, Washington Konsensüsü ve hatta piyasa reformu gibi benzeyen yönleri de olan ancak farklı kavramları ifade etmek için kullanıldı. Ancak ağırlıklı olarak piyasa reformlarına olumsuz gözle bakan sol siyaset tarafından benimsenen bir terim olduğu için piyasa köktenciliği anlamındaki kullanımı oldukça yaygın oldu. Olumlu bir kullanım arayanlar ise neoliberalizm teriminin aşırılığa karşılık geldiği bunun yerine ekonomideki devlet ağırlığını azaltmaya yönelik “piyasa reformu” teriminin kullanılabileceğini belirtti. Bu anlamda bizatihi “neoliberalizm” teriminin kullanılışı ideolojik yelpazenin farklı kanatları arasında asimetrik bir özellik gösterdi. (Weyland, 2002: 13-14). Washington Konsensüsü teriminin mucidi John Williamson açısından bile neoliberalizm ifrata kaçan radikal piyasa uygulamalarını ifade ederken piyasayı önceleyen ve rasyonel olduğunu iddia ettiği uygulamaları yapısal uyum, stabilizasyon gibi ifadelerle ele aldı. (Williamson, 2003). Öte yandan Milton Friedman ve Chicagolu çocuklarla sembolleştirilen çok daha yaygın bir negatif algılamadan da söz etmek mümkün.

Akademik çalışmalarda bu kadar belirsiz bir kavram olarak kullanılan neoliberalizmin ifade ettiği konuları dört temel başlık altında sınıflandırmak mümkün (Boas, 2009; s.149):

- i. Ekonomik reform politikaları: Ekonomiyi dış ticaretin önündeki engelleri ve fiyat kontrollerini kaldırmak ve sermaye piyasalarını serbestleştirmek suretiyle liberalizasyona tabi tutan uygulamalar bunların ilkidir. İkinci olarak özelleştirmeler yoluyla devletin ekonomideki ağırlığını azaltan politikalar ve son olarak sıkı para politikaları, mali disiplin ve hükümet sübvansiyonlarının, yarımalarının kontrolü yoluyla makroekonomik istikrar politikaları sayılabilir.
- ii. Daha önceki ulusal kalkınmacılıkla zıtlık oluşturan bir kalkınma modeli olarak kullanılmaktadır. Bu anlamda da toplum devlet ilişkilerinin yeniden tanzimini öngörmektedir.
- iii. Bir ideoloji olarak kullanımından bahsedilebilir. Bireyi ve bireysel özgürlükleri topluma ve kolektif çıkarlara karşı önceleyen ve bu sebeple de devletin alanını minimize etmek suretiyle bireye azami özgürlük sağlayan bir bakış açısıdır.

- iv. Bireylerin davranışlarının dedüktif metotlarla çıkarsanabilecek rasyonel kurallara indirgenebileceğini savunan üreticiler ve tüketicilerin karşılıklı çıkar maksimizasyonuna dayalı bir iktisadi temelli dünya tasavvur eden akademik bir paradigma olarak düşünülebilir.

1960larda bile Alman Ekonomi Bakanı Ludwig Erhard'ın politikalarından esinlenen bazı iktisatçılar neoliberalizm terimini kullansalar da bizim ilgi alanımıza giren kullanımıyla neoliberalizm önce 1970'lerde Şili'de ve daha sonra 1980'de Latin Amerika'da önem kazanmaya başladı. Yine de burada da terimin kullanımında bir asimetri söz konusu idi ve "neoliberalizm" Pinochet yönetiminin uyguladığı politikalar muhalif gruplar tarafından daha yaygın kullanılıyordu. Bu uygulamalar da Pinochet yönetiminin son derece olumsuz imajıyla birleştiği için Latin Amerika'da da zamanla kullanımı toplumsal olanı tahribe yönelik bir politika önerisi olarak algılanmaya başladı.

Neoliberal ekonomik felsefe kamu harcamalarının kontrolü, yapılanların ekonomik rasyonalite çerçevesinde açıklanabilir olması, mali disiplin konularına vurgu yapar. 2008-2009 yıllarında dünya piyasalarını sarsan ve talep çöküşüne yol açan ekonomik krizle mücadele için dünyanın gelişmiş ülkelerinin Keynezyen açık finansmanı metotlarına dönmesi politik anlamda bir geriye dönüşün yaşanıp yaşanmadığı sorusunu gündeme getirmişti. Kendi haline bırakılan finansal piyasaların büyük bir mali erimeye yol açması ve birçok bankanın da kamu tarafından kurtarılması veya doğrudan millileştirilmesi serbest piyasa ideolojisinin kredibilitesine ağır darbe indirdi. Sorunun çözümü için yapılan G-20 toplantıları finansal regülasyon anlamında yapılan hataların problemi hazırladığını ve serbest piyasanın özü itibariyle vazgeçilecek bir kurum olmadığını, Keynezyen açık finansmanı politikalarının da istisnai olarak ve sınırlı sürelerde kullanılabileceğini ortaya koydu. Üstelik bu finansman süreci kamunun borçluluk oranlarını çok yukarılara çekeceği için kısa süre sonra mali sıkılaştırma tedbirlerinin yürürlüğe konması da kaçınılmaz olacaktı.

Ancak neoliberal politikaları klasik sosyal demokrasiden ayıran tek nokta kamu harcamalarının sıklığıyla alakalı değildi. Ekonomi politikaları, özel ve kamu alanlarının tanımlanması ve yönetilmesi, gelir dağılımı, demokrasi, kamu kuruluşları ve eğitim alanlarında belirgin farklılıklar vardı. Neoliberalizm küresel ölçekte rekabetçi devletler ve

piyasalar tasavvur ederken, sosyal demokrasi işbirliği ve demokratik çok yönlü küresel yönetime evirilen bir sistem öngörmektedir (Patomaki, 2009: 438). Bir diğer ifadeyle neoliberalizm, insan toplumuna ait kalkınma sorunlarını serbest piyasalar aracılığıyla çözebileceğini öne süren bir programdır. Bu programın altında yatan piyasacı liberter bir siyasi felsefe, neoklasik iktisat teorileri ve kamu sektörünün modernize edilmesini öngören yeni kamu yönetimi felsefesi görülebilir.

Yine sosyal demokrat eleştirmenlere göre neoliberal dünya görüşü açısından çoğu zaman serbest piyasanın desteklenmesi demokrasinin savunulmasıyla eş anlamlı olarak algılanmakta, bireyin parasıyla istediğini yapabilme hakkı kolektif karar alma sürecindeki eşit haklarla karıştırılmaktadır. Ancak çoğu zaman varlıklı ve varlıksız kesimler arasındaki bu eşitsiz katılım süreci tam anlamıyla bir demokratik süreci olumsuz etkileyebilmektedir. Demokratik katılım ve temsilde sorunlar yaşanmakla kalmamakta medya ve paranın belirli ellerde toplanması liberal kurumlara da zarar verebilmektedir (Ibid., s.440).

Neoliberal ekonomi politikalarının manifestosu sayılan Washington Konsensüsü'ne ilişkin 10 maddenin 1990'da yayınlanmasıyla (Williamson, 1990) aslında içe kapalı, *dirigiste*, ithal ikamesine dayalı bir ekonomik rejimden, dış dünyaya açık, piyasa mekanizmalarına dayanan ve ihracata dayalı büyüme stratejisini benimseyen bir sistem öneriliyordu. Bu listenin temel hedefi olan Latin Amerika ülkelerinde verimsiz ve yolsuzluğa boğulmuş bir devlet yapısının dönüştürülmesi öngörülüyordu ancak uygulama ekonomik durgunluk ve gelir dağılımında daha fazla bozulma gibi sonuçlar da getirdi.

Konsensüs'ün yeni ve geliştirilmiş versiyonu finansal liberalizasyona koşut olarak düzenleyici mekanizmaların da kurulmasını teklif edecekti. Özelleştirmeler, bu süreçte yaşanan yolsuzluklar sebebiyle kamuoyunda toplumun kaynaklarının yağmalandığı hissini doğurdu. Bu da aslında genel makroekonomik politikalar dışında yapısal dönüşümün de doğru sonuçların alınması için elzem olduğunu düşündürdü.

Washington Konsensüsü ortaya atıldığından beri neoliberalizm yahut piyasa köktenciliği ile eş anlamlı kullanıldı. Arz yönlü ekonomi, parasalcılık ve özellikle minimal devlet

anlayışıyla özdeşleşen bu formülasyon Latin Amerika ülkelerindeki piyasa dostu reformların oldukça sorunlu sonuçlarından sonra ciddi bir tepki çekmeye başladı (Williamson, 2005).

10 emir olarak da adlandırılan Washington Konsensüsü'nün temel ilkeleri John Williamson tarafından aşağıdaki şekilde maddelendirilmişti:

- i. Mali disiplin
- ii. Kamu harcamalarının yeniden önceliklendirilmesi
- iii. Vergi reformu
- iv. Faizlerin serbest bırakılması
- v. Yurt içine gelen yabancı yatırımlara izin verilmesi
- vi. Dış ticaretin liberalizasyonu
- vii. Rekabetçi kur politikası
- viii. Özelleştirme
- ix. Deregülasyon
- x. Mülkiyet hakları (Williamson, 1990 : 252)

Bu politikaları uygulamaya sokan ülkelerin ekonomik istikrarsızlık, düşük büyüme hızları ve ticaret açıklarıyla karşılaşması üzerine bu maddelerin üzerine eklemelerle (Kuczynsky ve Williamson, 2003) programın uygulanır hale getirilmesine çalışıldı. Buna göre:

- i. Mali disiplin ve enflasyon hedeflemesiyle krizlerin önüne geçilmesi
- ii. İlk paketteki liberalizasyon hedeflerinin tamamlanması
- iii. İş dünyasına uygun bir ortam hazırlayan koşulları sağlayacak mikro düzenlemelerin yapılması ve bankacılıkta gözetim ve denetimi gerçekleştirmek üzere finansal reformlar
- iv. Gelir dağılımının da dahil edilmesi suretiyle reform paketinin genişletilmesi (mikro krediler, doğrudan vergilendirmeye geçiş, toprak reformu, politik reformlar) , hedefleniyordu.

Aslında neoliberal politikalar tek tip bir uygulama olmaktan çok ekonomik küreselleşmeye giden birçok yolu içeriyordu. Ancak hepsinin ortak yönü neoliberal

küreselleşmenin içselleştirilmesi, ulus aşan bağlantıların güçlenmesini içeriyordu. Uygulama aşamasında zaman zaman otoriter yöntemler de uygulamaya kondu ancak birçok diğer örnekte daha önceki yıllarda yaşanan yolsuzluk, kayırmacılık, aşırı bürokrasi, hiperenflasyon gibi olumsuz tecrübeler şaşırtıcı bir toplumsal destek sağlayabiliyordu. Bir kere uygulanmaya aşıldıktan sonra sıkı mali politikalara, düşük enflasyona ve düşük kamu harcamalarına bağlı bu sistem dışına çıkmak çok mümkün olmuyordu (Soederberg, 2005: 21).

Küreselleşen dünyada devlet, toplum ve piyasalar arasındaki ilişkiler yeniden tanzim edilmekteydi. Göreceli bir kaos ortamından sonra daha istikrarlı bir küresel düzenin oluşması bekleniyordu. Devletler açısından bu geçiş dönemi kalkınmacı iktisat politikalarının yaygın olarak kullanıldığı bir dönemden deneme yanılma yöntemiyle kendisini en iyi nasıl küresel bir ekonomiye entegre edebileceğini bulma dönemi oldu. Bu dönemde devletin rolünün iyice marjinalleşeceğini savunanlar olduğu gibi küresel rekabeti sağlayacak bir yapıyı kuracak devletin önemine vurgu yapanlar da oldu. Ancak bu devlet sivil bir kuruluş olmaktan çok toplumu küresel rekabete hazırlayan ve bunun için gerekli altyapı hazırlayan bir rekabet devleti (Cerny, 1995) olacaktı. Bu anlamda devlet yerel ve küresel olanları kendine özgü bir harmanla bir araya getirerek böylelikle farklı faktörlerin etkileştiği bir ağ meydana getirecekti. Bu ağ içerisinde yerel oyuncuların ulusal devleti pas geçerek uluslararası sistemle etkileşmesi durumları da mümkün olacaktı (Riain, 2000: 202).

Neoliberalizmin teorik bir düzlemde çıkıp akademisyenler için analitik bir araç sağlayabilecek bir tanımını yapmak istersek onun yeni bir liberalizm tanımlaması olarak ortaya konmasıyla başlayabiliriz. Neoliberalizmin hakim olduğu bu yeni liberal dönemin özelliği piyasa ekonomisine alternatif olabilecek politika tercihlerinin ortadan kalkmasıdır. Doğu Avrupa’da reel sosyalizmin çözülmesine ek olarak Latin Amerika ve sair üçüncü dünya ülkelerinde ithal ikameci sanayileşme modelinin gözden düşmesi, Asya’da devlet merkezli kalkınmacılığın piyasaya doğru dönüşmesi ve Avrupa-Kuzey Amerika ekseninde Keynezyen sosyal devlet mantığının güç kaybetmesi bu dönemin açık belirtileri olarak görülebilir. Keynes açısından ulus-devletler ekonomi politikalarını temelini oluşturdu ve teritoryal devletlerle küresel ölçekte işleyen piyasa arasındaki

dengelesizliği sorunsallaştırmadı. Ayrıca Keynes açısından da küresel ekonominin yönetimi politikadan kaçınarak teknokratik bir anlayışla yrtlmeliydi.

Bu yeni dönem, 1929 krizi öncesi liberalizmin çıkışta olduğu dönemlere benzetilse de üretim platformunun küresel ölçeğe yayılması, mülkiyetin geleneksel tanımının ötesine geçerek giderek daha fazla fikri mülkiyete dönüşmesi ve geniş servis sektörlerinin giderek ekonomideki payını artırmasıyla önceki dönemlerden farklılaşmaktadır.

İkinci olarak neoliberal reçeteler, en azından uygulama anlamında, gelişmiş ülkelerden gelişmekte olanlara yayılmamış; aksine şili'deki bireysel emeklilik sistemleri veya Doğu Avrupa'daki sabit vergi oranları gibi daha az gelişmiş bölgelerde öncelikle kabul edilebilmişlerdir.

ncs ise daha önceki ekonomik modeller ülkeleri gelişmişlik düzeylerine göre ayırmakta ve daha çok gelişmiş ülkeleri analiz düzeyinde ele almakta ve gelişmekte olanları bunlara bir bağımlılık ilişkisi içinde veyahut gelişmişliğin evvelki basamaklarındaymış gibi algılamaktayken, neoliberal bakışın piyasa ekonomisi algısının her düzeydeki ülkeye uygulanabilecek olmasıydı. Neoliberal bakış açısı ülke sınırlarını, farklı gelişmişlik düzeylerini, farklı altyapıları sorunsallaştıran bir bakış açısına da sahip değildi (Boas, 2009: 158).

1.3.2 Neoliberalizmin Gelişimi, Eleştiriler ve Dönüşüm

Küreselleşen ekonomi devletlerin ortadan kalkmasından ziyade devlet, piyasa ve toplum arasında yeni bir ilişki formunun oluşmasına vesile oldu. Genel olarak devlet piyasa ilişkilerinin dört değişik şekilde gerçekleştiği söylenebilir (Polanyi, 1944: 188). İlk olarak piyasanın toplum üzerinde hakim olduğu liberal toplumlar, ikincisi piyasanın sosyal limitlerle sınırlandırıldığı sosyal haklar devleti, ncs devlet ve toplumun ekonomi politikasını beraber tanzim ettiği kalkınmacı devletler ve son olarak devletin piyasa ve toplumu kendi yapısı içinde erittiği sosyalist devletler. Küreselleşme de neoliberal bir ekonomik düzene kaçınılmaz bir yürüyüşten ziyade bu politik modeller arasında bir siyasi çekişme alanı olarak algılanmalıdır.

II. Dünya Savaşı sonrasında girilen, Ruggie'nin Polanyi'den alıntılandığı içkin (embedded) liberalizm (Ruggie, 1982) düzeninde, ülkelerin müzakere edilmiş birçok taraflı ticaret rejimi çerçevesinde bir ölçüye kadar ekonomik değişime girmelerine imkan tanındı ancak yine de ticaret ve finansman üzerinde devletin sınırlamaları mevcuttu. Sadece endüstrileşmiş ülkeleri değil çevredeki gelişmekte olan ülkeleri de kapsayan bu sistem küresel piyasalarla ulusal ekonomiler arasındaki sınırların kaybolmasıyla çözülmeye başladı. Zaten ekonomik dinamikleri devletler gibi belirli sınırlar içerisine hapseden ve sadece ne miktarda devlet müdahalesi gerektiğini sorunsallaştıran yaklaşım, dünya sistemi yaklaşımı tarafından da eleştirilmişti. Devletler ve piyasalar birbirlerine üç değişik ancak ilişkili biçimle bağlanmıştı (Ibid., s.189). İlk olarak devletlerin uluslararası ticaretteki konumları itibariyle hiyerarşik bir konumu mevcuttu. İkinci olarak devletler arasında akışkan sermayeyi çekebilmek için bir mücadele mevcuttu ve bu merkez ülkeler arasında sistemi tanzim için bir rekabet olarak da ortaya çıkıyordu. Son olarak devletler ve piyasaların aynı anda etki alanlarını geliştirmesinden söz edilebilirdi. Teknolojik gelişmelerle piyasanın etki alanı genişledikçe onu dengeleyecek bir düzenleyici mekanizmaya olan ihtiyaç ve talepler de yükseliyordu.

Bu yaklaşımla devletler piyasanın pürüzsüz çalışabilmesi için kuralları koyuyor ve uyguluyor ancak bir yandan da meşruiyetini de toplumdan alıyordu. Devlet böylelikle toplumla piyasa arasındaki gerilimi dengeleyecek bir aracı rol üstlenmekteydi. Toplum bir yandan piyasa aracılığıyla büyüme ve hayat standartlarının yükseltilmesini talep ediyordu devletten ama öte yandan da piyasanın dizginlenmesi beklentisi de mevcuttu.

Bu yeni dönemde sabit kur sistemine, IMF ve Dünya Bankası gibi sistemin temel belirleyicisi olan iki kuruma dayalı Bretton Woods sistemine adım atıldı. Bu dünyada Keynezyen talep yönetimi, Alman usulü neokorporatizm ve Fransız planlaması kolaylıkla yer buldu. Bu sistemin 1970ler sonunda girdiği kriz sonucu ortaya çıkan neoliberalizm müdahaleci liberalizme karşı bir düşünce sistemi olarak lanse edildi. Bu sistem piyasa merkezli ve güdümlü kurumlara ve uygulamalara dayanıyordu. Hem mevcut kapitalist ülkelerin dönüşümünün sağlanabileceği, hem de post-komünist doğu Avrupa ülkelerinin bu ekonomik programla kalkınabileceğini öngörüyordu. Devlet de

dönüşerek piyasa dostu uygulamalarla sosyal ve kamu hizmetlerini mümkün mertebe özelleştirmeli, rekabetçiliği teşvik etmeli, sanayiye deregüle etmeliydi. Uluslararası kurumlar bu dönüşüm için koşullu kaynak sağlayacaktı. Uluslararası ticaret ve sermaye hareketlerinin önündeki engeller kalkmalıydı.

Bu dönüşümü tetikleyen ana faktör 1970lerde devletlerin içine girdiği mali krizdi. 1971’de doların altına konvertibilitesinin kaldırılması 1973 Yom Kippur Savaşı sonucu petrol fiyatlarının dört katına yükselmesi, petrol ihraç eden ülkelerin elinde biriken petrodolarların Londra üzerinden ithalatçı ülkelere kredi olarak geri dönmesi sonucu enflasyonist bir ortama girilmesi sistemin sonuna geldiğini işaret ediyordu. Enflasyonu düşürmek amacıyla ABD başta olmak üzere gelişmiş ülkelerde faizler yükselip kredi muslukları kısılmaya başlayınca ekonomik büyüme durma noktasına geliyor tüm dünyada orta sınıflar çıkış yolu olarak neoliberal muhafazakarlığa meyletmeye başlıyordu.

Yeni oluşan bu neoliberal mutabakat dört ana temel üzerine oturuyordu (Soederberg, 2005: 15-17). İlk olarak ticaret ve sermaye hareketleri üzerindeki engeller kaldırılıyordu. Ticaret savaşlarının ekonomik performans üzerinde olumsuz etkileri içkin liberalizm döneminde de kabul ediliyor 1947’den itibaren GATT kapsamında bir ortak politika arayışı sürüyordu. 1994’te Dünya Ticaret Örgütü’nün kurulması, çeşitli bölgesel ve ikili ticaret anlaşmaları yapılması bu eğilimin güçlenmekte olduğunu gösteriyordu.

1971-73 arasında sabit kur sisteminin çökmesiyle⁴ sermaye hareketleri de gündeme geldi. IMF liderliğinde finansal liberalizasyon için bastırılırken finansal kurumların şeffaf ve öngörülebilir bir şekilde değerlendirilebilmesi amacıyla 1988’de bankalar için Basel sermaye yeterlilik standartları oluşturuldu. Ekonomik küreselleşmenin bir diğer önemli aktörü çok uluslu şirketler, bir zamanlar ulusları sömüren yapılar olarak

⁴ II. Dünya Savaşı sonrası kurulan Bretton Woods sistemi uluslararası finansal sistemin ABD doları üzerine inşa edilmesi şekliyle kurgulanmıştı. Daha önce uluslararası ticaret altın ve daha sonra altına dönüştürülebilir İngiliz sterlini üzerinden yürürken sistem iki savaş arasında çökmüştü. Bretton Woods sistemi ABD dolarının 35 \$ / ons değeriyle doların altına dönüştürülebilir olmasını ve diğer para birimlerinin de ABD dolarına sabitlenmesini öngörüyordu. Ancak yirmi yıl boyunca sorunsuz yürüyen sistem ABD’nin Vietnam Savaşı’nın mali yükü sebebiyle bütçe açıkları vermesiyle çökecekti. Bütçe açıklarını monetize ederek finanse eden ABD Merkez Bankası bir süre sonra dolarla altın arasında bağın kopmasına müsaade edecek, kurlar piyasa mekanizmasına bırakılacaktı.

görülürken, artık büyümenin vazgeçilmez unsurları olarak coğrafi planda yaygınlık kazanıyordu.

Neoliberalizmin ikinci temel taşı olan ortodoks finansal uygulamalar bütçe disiplini ve sıkı para politikalarını öngörüyordu. AB dahi İstikrar ve Büyüme Pakti'nda enflasyon oranları ve bütçe açıkları üzerinde kısıtlamalar koyma ihtiyacı hissedecekti. Keynezyen talep politikaları, yüksek harcamalar ve vergi oranları artık tarih olmuştu.

Üçüncü temel unsur, devletin ekonomiye müdahalesindeki yapısal değişiklikti. Daha önce sanayileşme, tam istihdam ve gelir dağılımı konusunda kendisine çok daha fazla sorumluluk düştüğünü düşünen devlet artık düzenleyici role soyundu. Devlet piyasa oyuncuları için adil bir oyun alanı yaratmak, genel kuralları koymak ve uygulamak durumundaydı. Neoliberal teorisyenler arasında piyasanın kendi kendine en iyi sonucu vereceğini düşünen daha radikal gruplarla devletin yine de düzenleme ödevi olduğunu savunan ılımlı kanat arasında farklılıklar yaşansa da devletin rolüne ilişkin tasarım her iki halde de minimaldi. Aslında deregülasyon çoğu zaman piyasa yanlısı yeniden regülasyon uygulamalarına dönüştü.

Dördüncü unsur ise özel sektörün rolü ile ilgiliydi. Artık gelişen iletişim teknolojileri sayesinde özel firmalar daha önce kamu tarafından üstlenilen birçok rolü üstlenebilir, daha önce kamuyla özdeşleştirilen servisler daha verimli olarak özel sektör tarafından verilebilirdi.

Bu politikaların uygulanması hem politikacılar, bürokratlar ve siyasi partiler gibi devlet aktörleri, hem IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlar, hem ABD gibi dünyanın önde gelen devletleri, düşünce kuruluşları, iş dünyasına yakın lobiler tarafından savunuluyordu. Çoğu zaman elitler tarafından başlatılsa da sürdürülebilir olmaları için geniş toplumsal kesimlerin desteğini de sağlamaları gerekiyordu. Sadece işverenlerden değil, yüksek maliyetli kalitesiz ithal ikameci ürünlerden şişkin bürokrasiden ve hiperenflasyondan bıkan tüketicilerin de onayı alınabiliyordu. Öte yandan sosyal ağların zayıflaması, geleneksel yerel sanayilerin yıkıma uğraması seçmen tabanında sola kayışa ve politikalara bu yönde ince ayarlar yapılmasına sebep olacaktı.

Bir yönüyle küresel ekonominin kendi başına düzen ve istikrar sağlayacağına dair bir bulgu da mevcut değildi. Tam tersine uluslararası para sisteminin çökmesiyle 1980'ler ciddi çalkantılara sahne oldu ve nihayetinde 1985'te Plaza Anlaşması ve 1987 Louvre Anlaşması⁵ ile en azından geçici bir koordinasyon sağlandı. Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ulus-devletlerin dış ticaret politikalarını koordine etmek amacıyla kurulurken G7 örgütü dünyanın büyük ekonomik güçlerinin eşgüdüm sağlama amaçlı bir araya gelmesini sağlıyordu. Avrupa Birliği ise bunların içinde ulus-üstü bir devlete dönüşen yapısıyla en ciddi siyasal organizasyon olarak ortaya çıktı (Hirst, 1997: 413).

Gelişen ülkelerde ise demokratik kurumların inşasında olduğu gibi piyasa reformlarının yerleşmesi ve ekonomik aktörlerin davranışlarının konsolide olması bir süreç gerektirdi. Çalışanların ve firmaların hükümetten beklentiler geliştirmek yerine daha verimli işler yapma pratiği kazanmaları gerekiyordu. Hem demokrasinin hem de piyasa reformlarının toplum tarafından sindirilmesi için üç koşul yerine gelmeliydi. Öncelikle otoriter yönetimlerden kaçınılabilmesi ya da devlet güdümlü ekonominin durağan, enflasyonist ortamından kurtulunabilmesi için bu dönüşümün gerekli olduğuna kanaat getirilmeliydi. İkinci olarak bu reformların kendileri veya ait oldukları grubu dezavantajlı bir duruma düşürmeyeceğini görmeliydiler. Üçüncü olarak oyunun kurallarının hakkaniyetli bir şekilde uygulanacağı ve diğerlerinin de aynı koşullara tabi olacaklarından emin olunmalıydı.

1980'lerde demokratikleşme ve piyasa reformları at başı giderken ilk aşamadaki coşku kısa sürede karamsarlık ve endişeye dönüştü. Toplumun demokratik tepkileri piyasa reformlarının geri çevrilmesine mi yol açacaktı? İstikrar politikaları toplumun belirli kısımları üzerine eşitsiz yük bindiriyor, bu grupların bazılarının devletle olan ilişkileri sebebiyle güçlü manivelaları da olabiliyordu. Güçlü reformlara ihtiyaç duyulduğuna dair bir mutabakat olduğu hallerde bile bunun maliyetinin toplumca nasıl paylaşılabileceği sorunu

⁵ 1980'li yılların başında ABD'nin dünyanın belli başlı gelişmiş ülkelerine karşı dış ticaret açığı vermeye başlamasıyla büyük sanayi kuruluşları koruma tedbirleri alınması yönünde Reagan yönetimine baskı yapmaya başladılar. Güçlü dolar ABD'nin dezenflasyonist politikalarını destekliyordu ancak diğer taraftan rekabet gücünde kayıplar yaşanmaktaydı. 1985 yılında Plaza Anlaşması ile ABD dolarının, Batı Almanya, Fransa, İngiltere, Kanada ve Japonya paralarına karşı devalüe edilmesi kararlaştırıldı. 2 sene sonra Louvre anlaşması ile doların aşırı değer kaybı durdurularak tekrar piyasaların dengeye gelmesi sağlandı.

yaratabiliyordu. Demokratik geleneğe sahip olmayan bu ülkelerde sorumsuz muhalefet toplumun beklentilerini aşırı yükseltebiliyordu.

Bununla birlikte Şili ve Türkiye’de askeri rejimler tarafından uygulanan piyasa reformları Arjantin ve Brezilya gibi birçok ülkede demokratik süreçlerle iş başına gelmiş hükümetlerce uygulanabildi. Siyasi risklerine rağmen bu uygulamaların hayata geçirilmesin belli başlı sebepleri şöyle sıralanabilir (Nelson, 1994: 11).

- i. Uzun ekonomik durgunluk yıllarını takiben ekonomik bir krize ve/veya kronik bir istikrarsızlığa girilmiş olması.
- ii. Teknokratlar, seçkinler ve hatta toplumun geniş kesimleri tarafından alternatiflerin daha önce denenip başarısız olduğuna dair inanç.
- iii. Siyasi sistemin krizi sebebiyle eski düzenin devamından çıkarı olan kesimlerin güç kaybı.
- iv. Teknokratlar ve ekonomi yönetimiyle sıkı işbirliği içindeki güçlü liderlik.

Ekonomik reformun ilk yıllarında özel olarak ticari liberalizasyon, devalüasyon ve sıkı para politikalarına yönelik bir beklenti ortaya çıkmıyordu. Topluma hakim olan inanç reformun gerekliliği idi ve piyasa reformları bu düşünce yapısının üzerine oturuyordu. Ancak reformların başlatılmasından daha çok getirdiği yükler sebebiyle orta vadede sürdürülmesi sorunlar yaratıyordu. İlk reform coşkusunun zamanla tavsaması ve yarım uygulamaların tehlikeli sonuçlara yol açması sık görülmekteydi. Yeterli denetim sağlanmadan vahşi kapitalist uygulamalara geçiş, yolsuzluklar ve toplumsal sorunlara yol açıyor hem de beklenen yatırımlar gelmiyordu. Reform programının sürdürülebilmesi ilk aşamadaki yukarıdan aşağıya uygulamaların aksine daha müzakereye ve danışmaya açık olmalıydı. Teknokratik otokrasinin sürdürülmesi söz konusu değildi. Örneğin piyasa reformlarının daha da bozduğu gelir dağılımı konusunda bir şeyler yapabilmek için siyasi kararlar alınmalıydı. İlk aşamada ciddi prestij yitiren devletin, bu sefer iyi işleyen bir piyasa ekonomisini desteklemek üzere, rehabilite edilmesi gerekiyordu.

Diğer yöndeki etkileşime bakıldığında piyasa reformları da dinamik ve sürdürülebilir bir büyüme için gerekli koşulları sağlayıp veya sağlayamayarak demokratik süreci

etkiliyordu (Ibid., s.27-28). Ayrıca kaynakların yeniden dağılımı siyasi güç dengesini etkiliyordu. Ekonomik krizleri kontrol edebilme gücü olmayan bir hükümetin doğal olarak kredisi azalıyordu. Ancak bunun hemen bir rejim krizi yaratmadığını da eklemek gerekir. Brezilya’da defalarca kereler stabilizasyon programlarının başarısızlığına karşın demokratik rejimin ayakta kalması net bir örnek olarak gösterilebilir.

Bretton Woods döneminde içkin liberalizm, sabit kurlar ve döviz kontrolleri, Keynezyen talep yönetimi, geniş kamu harcamaları ve gelir dağılımı üzerine kurulu bir sistem anlamına geliyordu. Sabit kur rejimleri o dönemde çokuluslu firmaların kur riskinden kaynaklanan belirsizliklerini gideriyordu ancak kurlar serbest bırakıldığında da finansal inovasyon ürünü *hedge*’ler⁶ kullanarak aynı sonuca ulaştılar. Öte yandan üretimin çokuluslu hale gelmesinin de sanıldığı kadar aşağıya doğru bir rekabet, küçülen devlete yol açmadığı ortadaydı. Yatırımlar çoğu zaman yeni pazarlara açılma, dağıtım kanalları açma amaçlı stratejik ittifaklar alıyor düşük maliyetler önemli olsa da tek belirleyici olamıyordu. Üstelik birçok çokuluslu ana ülkesinde üretim faaliyetlerini durdurmadan hatta küçültmeden coğrafi yatay genişleme yolunu seçiyordu. Fiziksel ve insani sermayenin niteliği, güçlü bir iç pazar ve istikrarlı bir ekonomi vergi oranlarının yüksek olduğu ülkelerin yatırım çekmesini açıklayabiliyordu (Garrett, 1998: 801).

Bu döneme ilişkin temel özelliklerden biri sermaye hareketliliğindeki görülmemiş derecedeki artışı ve bu akışkanlığı sağlayan güçlü faktörler mevcuttu: İlk olarak, 1990’ların başında ABD faiz oranları son 30 yılın en düşük seviyelerine inmişti. Latin Amerika ve Asya’da paraya aç, yüksek borçlu ülkeler bir anda fonlar için cazip bir hedef haline geldi. Politika yapıcılar bu olumlu atmosferin ne kadar süreceği konusunda endişeliydiler; nitekim 1994’ten sonra ABD’nin para politikasını sıkılaştırmaya başlaması gelişen piyasalar için sıkıntı demektir. İkincisi, faiz oranlarının dönemin başındaki düşüşü başta Japonya olmak üzere gelişen piyasalardaki düşük ekonomik performansla ilintiliydi ancak 1994’ten sonra ABD önderliğinde yüksek hızlı büyüme

⁶ Finans piyasalarında sıklıkla kullanılan “hedge/hedging” kavramları alınan bir pozisyondan kaynaklanması muhtemelen zararları karşılamak üzere dengeleyici bir işlem yapmak anlamında kullanılır. Hisse senedi, opsiyon, döviz vb finansal işlemlerde gerçekleştirmek mümkündür. İşlemi yapan kurumun/kişinin tam ters yönde bir diğer işlem yapması veya bunu yapan başka bir kurumdan satın alması temel mantığını oluşturur.

geri gelmekteydi. Üçüncüsü, büyük finansal merkezler yönettikleri portföyleri giderek gelişen piyasaların ağırlığını artıracak şekilde çeşitlendirmek istiyorlardı. Dördüncü olarak birçok borçlu ülke finansman sağlayabilmek için dış borç verenlerle ilişkilerini güçlendirme yoluna gidiyor, borç-özsermaye swap'ı gibi enstrümanlar sağlayabiliyordu. Beşinci olarak ticari ve finansal liberalizasyonu içeren dışa açık makroekonomik politikalar uygulanmaya başlanmıştı. Son olarak belirli bir bölgedeki birkaç büyük ülkenin küresel pazara dahil olması ile çevredeki daha küçük ülkeler de olumlu anlamda etkileniyorlardı.

Standart neo-klasik iktisat modelleri sermaye açısından zengin ülkelere daha fakir ülkelere -Kuzey'den Güney'e olarak da ifade edilebilir- sermaye akımları olması gerektiğini öngörmekteydi. Ekonomik anlamda gelişmekte olan ülkelerin bu akımlardan faydalanabilmeleri için gelişmiş hukuk ve muhasebe sistemlerine sahip olmaları ve bankalarını denetleyebiliyor olmaları gerekecekti. Bu altyapının kurulmaması halinde sermaye akımlarının terse dönmesi gözlenebilmekte, para öngörebildiği ve şeffaf bir şekilde denetleyebildiği gelişmiş ülkelere akmaktaydı. Bu anlamda alelacele yapılan sermaye hesabı serbestleştirmelerinin tam ters yönde sonuç vermesi de mümkün olabiliyordu (Sakuragawa & Hamada, 2001: 3).

Gelişen piyasalara akan bu sermaye her şeyden önce ilgili ülkede rezerv birikiminde kullanılıyordu. Ancak daha sonra rezervlerdeki artış hızı gerilemeye başladı ve akan sermaye cari açığın finansmanında kullanılmaya başlandı. Sadece yatırım oranları artmıyordu aynı zamanda ulusal tasarruf oranları da düşüşe geçmişti. Hem yatırımların hem de tüketimin aynı anda artmasına imkan tanıyan bu dış finansman modeli ilk aşamalarda yüksek büyüme hızlarına imkan tanıyordu. Artan tüketim özellikle ithal dayanıklı tüketim mallarına kayıyordu. Enflasyon oranları yüklü ithal girişiyle frenlendiğinden ve aynı zamanda Merkez Bankaları aldıkları döviz karşılığı yerli parayı dolaşıma soktuklarından parasal genişleme de bu dönemlerin belirgin özelliklerindendi. Üstelik bu ülkeler enflasyonla mücadele programlarında kur çıpasını da sıklıkla kullandıklarından çok hızlı sermaye girişleri ve yerli paranın değerlenmesi görülebiliyordu. Yine çok önemli bir etki ise para girişiyle başta emlak olmak üzere tüm varlık fiyatlarında süratli bir artış yaşanmasıydı.

Bu bağlamda gelişmiş ülkelerden gelişen piyasalara sermaye akımlarının ilk aşamada her iki grup için de olumlu sonuçlar verdiği öne sürüldü. Gelişen ülkeler hem sermaye hem de teknoloji ihtiyaçlarını karşılıyordu; gelişmiş ülkelerde birikmiş kaynaklar ise doygunluğa ulaşmış Batı ülkeleri yerine yüksek getirili ülkelere akıyordu. Teorik olarak bu para girişlerinin ilgili ülkeye faydalı olacağı iddia edildiyse de birçok ülkenin bu para akışlarını kontrol etme çabaları algılanan bir risk olduğunu göstermekteydi. Bu endişelerin başında aşırı para girişlerinin yerli parayı değerlendirmesiyle cari açık sorunlarının baş göstermesiydi. İkinci olarak özellikle sabit kur rejimi uygulayan ülkelerde Merkez Bankası'nın giren döviz karşılığı piyasaya para sürmek zorunda kalmasıyla aşırı parasal genişlemeler, ekonominin ısınması ve en nihayetinde enflasyonist baskılara maruz kalınmasıydı. Para akışının yavaşlaması veya durması bu sahte cennetin bir anda ayaklarının suya ermesine, ciddi ekonomik daralmalara sebep olabiliyordu.

Sermaye akışlarını önlemek için vergilendirme yolunu deneyen Şili ve Kolombiya gibi ülkeler oldu. Ancak ele avuca sığmayan parasal hareketleri bu şekilde kontrol altına almak kolay değildi. İhracat gelirlerinin yüksek, ithalat harcamalarının düşük faturalandırması yoluyla ülkeye aslında sermaye hareketi olarak giren paraların ticaret yoluyla girdiği izlenimi yaratıldı. Aslında nihai sonuç aynı oldu. Bu durumda ekonominin aşırı ısınmasını önlemek için mali politikaları sıkılaştırmak tek yol gibi gözüküyordu. Bu da uzun dönemli öncelikler, kamu harcamalarının uzun vade büyümeye etkileri göz ardı edilerek sadece kısa vadeli kaygılarla karar verilmesi gibi sonuçlar meydana getirdi. Kur politikası açısından ise aşırı dalgalanmaları önleyebilmek adına döviz piyasalarını en azından yönlendirmek, döviz bir bant dahilinde dalgalandırma girişimleri oldu. Ancak spekülasyon ataklarından kaçınabilmek için zaten derinliği olmayan finansal piyasalara sahip gelişen ülkeler en esnek kur rejimiyle en az risk aldılar (Calvo et al., 1996).

Sermaye hesabının serbest olduğu ülkelerde sabit kur rejimlerinin istikrar yaratma iddiası oldukça tartışmalı görünüyordu. Zaten 2000'li yıllarda artık sabit kur rejimlerinin kriz yaratmaya meyli keşfedilerek yaygın bir şekilde dalgalı kur rejimlerine geçilecekti. Avrupa, Meksika ve Doğu Asya'da piyasalarda oluşan kanaatin aksine sabit kur

rejimlerini müdafaa edebileceklerini savunan devletler sonunda teslim bayrağını çekmek zorunda kalmıştı. Dolayısıyla finansal entegrasyonun ülkelerin kurlarını sabitleyerek ticaret üzerindeki belirsizliği kaldırmasına yol açacağı söylemi boşa çıktı. Bundan dolayı finansal liberalizasyonun, ticari liberalizasyon veya üretimin çokuluslu hale gelmesine göre devlet otonomisini çok daha fazla sınırlandıran bir faktör olduğu ortadaydı. Sabit kur rejimlerinin çöküşüyle birlikte, serbest kur rejimleri tesis edildi ve ülke paralarının değeri büyük ölçüde kontrol dışı aktörlerin oyun alanına bırakıldı. Bununla da yetinilmeyerek enflasyon yoluyla getirilerin tırpanlanmayacağı garantisini yerli ve yabancı yatırımcılara vermek için Merkez Bankalarına bağımsızlık vererek hükümetler bilerek kendi ellerini bağladı (Ibid., s.823). Mali disiplin, enflasyon konusunda hassasiyet düşük maliyetli kaynak bulabilmek için artık kaçınılmaz politika hedefleriydi.

1990’larda gelişen piyasalara sermaye akımlarının artmasında liberalizasyon, sıkı parasal politikalar gibi ulusal ekonomik uygulamalar kadar, gelişen piyasalardaki likidite bolluğu ve düşük faizler gibi küresel faktörlerin rol oynadığını belirtmiştik. Dış finansmanın yatırımlara akması ve büyümeyi hızlandırması bekleniyordu. Dış tasarrufların akışı, yatırımların aşırı tasarruf baskısı yaratılmadan finanse edilmesine ve gelişen ülke vatandaşları için tüketimin zamana daha yumuşak şekilde yayılmasına yardım edebilirdi. Öte yandan gelişen piyasalardaki emeklilik fonları ve kurumsal yatırımcılar da ellerindeki kaynakları getirisi daha yüksek alanlara plase edebileceklerdi. Fakat sermaye hareketleri gelişen piyasalarda yerli paranın değerlenmesi, cari açıkların artması ve hızlı parasal genişleme gibi politika yapıcıları zora sokan unsurları da beraberinde getiriyordu. Bu genişleme dönemlerini zaman zaman süratli para çıkışları ve ekonomik resesyon takip etti.

Uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle ekonomide atomistik karar alma mekanizmalarının oluştuğu, bireylerin-kurumların kendi değerlendirmeleri doğrultusunda kararlar alarak sermaye akışını yönlendirdiği görüşü hakim oldu. Oysaki derecelendirme kuruluşları ve benzeri bilgiyi toparlayıp işleyen kurumların bu karar alma süreçlerini yönlendirmesi dolayısıyla bir yönetim kurumu oluşturmaları söz konusuydu.

Susan Strange gibi yorumcular küreselleşmenin sadece mal-hizmet değişimi veya dış yatırımlar anlamına gelmediğini, aynı zamanda ortak bir iş yapma biçimi, standartlar oluşturma süreci olduğu belirttiler. Özellikle çokuluslu şirketler gittikleri ülkelerde iş yapma biçimlerini göturdüler ve muhasebe usulleri, vergi kanunları vb. gibi uygulamaların küresel ölçekte eşgüdümlemesini sağlamaya ön ayak oldular (Strange, 1996 :418).

Bu süreç gelir dağılımında da varlık fiyatlarını şişirmek yoluyla varlıklı kesimlerin daha da paylarını artırmaları ve gelişmiş ülkelerdeki vasıfsız işçilerin gelir kaybına uğramaları sonucunu doğurdu. Kalifiye, profesyonel çalışanlar ise sınıf atlamak için önlerinde bir fırsat buldular. (Acemoglu, 2006: 20)

Bu koşullar altında dünyanın her yerinde seçilmiş hükümetler açısından kendi bağımsızlıklarını korumak adına sermaye kontrollerini sürdürmek daha tercih edilebilir gözükmekteydi. Ancak liberalizasyonla sağlanacak kaynaklarla seçmen kitlelerinin taleplerini karşılama imkanı ağır bastığında tercihlerini bu yönde kullandılar. Bunun yanında finansal liberalizasyonun gelir dağılımı açısından da etkileri oluştu. Gelişmekte olan ülkelerde faaliyet gösteren çok uluslu firmalar, rekabetçi sektörlerdeki hem girişimciler hem de çalışanlar ve yine ticarete konu malları üretenler bu gelişimden olumlu yönde etkilendiler. Sadece bankalar ve yurt dışına açık firmalar değil, rekabet gücü yüksek çalışanlar için de liberalizasyon pozitif beklentiler yaratıyordu.

Finansal liberalizasyon aynı zamanda uluslararası finans kuruluşlarının bu yöndeki tavsiyeleri ile de çakışıyordu. Hükümetlerin bakış açısından bakıldığında Keynezyen genişleme politikalarını sürdürmek isteyen, enflasyonist senyoraj gelirlerine ihtiyaç duyan yönetimler finansal liberalizasyon konusunda çekingen davranırken, yurt dışından kaynak çekmeye, çok uluslu firmaları kazanmaya çalışan ağırlıklı sağ hükümetler ellerini çabuk tuttular. Merkez Bankası'nın bağımsızlığı da hükümetin elindeki araçları azaltan ama liberalizasyona eşlik eden bir uygulama oldu. Aslında gelişmiş ülkelerde kendi iç dinamiklerinin finansal liberalizasyon konusunda daha etkili olduğu varsayılsa bile gelişmekte olan ülkeler kalkınma için ihtiyaç duydukları finansmanı yurt dışından temin etmek durumunda olduklarından uluslararası

konjonktüre daha fazla bağımlı olarak bu kararı vermeleri gerekti (Li & Smith, 2002: 766).

Sermaye hesabının serbestleştirilmesine yol açan sebepler genel olarak güçlü ödemeler dengesi baskıları, yatırım için rekabet ve finansal sektörün lobi etkinliği olarak üç ana başlıkta toplanır. Bunlara ek olarak teknolojik gelişmelerin sermaye hareketlerini kontrolü giderek daha da güçlendirdiği söylenebilir. Sermaye akımlarının serbestleştirilmesi büyümeyi iki şekilde etkilemekteydi: Piyasanın sorunsuz işlediği krizsiz dönemlerde para yüksek getirisi olan alanlara akıyordu. Verimliliği yüksek bankalara ve firmalar bu kaynağın yönlenmesi büyümeyi artırıcı bir etki yapıyordu. Ancak ulusal ve küresel piyasaların çalışmasında problemler ortaya çıktığında etki olumsuzla döndü. Özellikle güvenlik ağları oluşmamışsa yerli oyuncular daha fazla risk alarak krizin etkisini daha da artırabiliyordu. Böylelikle gelen krizler yerel sektörler üzerinde çökertici etkiler yarattı. 1997 Asya krizinde gerçekleşen de tam da bu olmuş, küresel piyasaların kaosa yuvarlanması ve ani sermaye çıkışları finans sektörünü ve dolaylı olarak reel sektörü derinden etkilemişti (Eichengreen, 2002: 5).

Doğal olarak finansal liberalizasyon gerçekleştirilmesindeki süreç ve etkileri neoliberal ekonomi politikaları açısından en tartışmalı konular arasında yer aldı. Görüldüğü gibi makroekonomik istikrarın yokluğu ve bankaların denetimindeki gevşeklikler uygulamaları başarısızlığa götürebilirdi. Finansal liberalizasyon asimetrik enformasyon, manevi zarar⁷ gibi literatürde sıkça anılan arızalarla malul olduğundan beklendiği şekilde piyasaları stabilize etmek ve kaynakları en verimli alanlara kaydırma konusunda başarı sağlayamadı. Bunun yanında gelişmekte olan ülkelerde hisse senedi piyasalarına akan fonlar uzun vadeli pozisyonlar almaktansa kısa vadeli yatırımları tercih etti (Arestis, 2005: 263). Kısa vadeli pozisyonların artması ekonominin toplamda çevre şartlarına hassasiyetini de çoğaltacaktı.

⁷ İktisat literatüründe piyasaların eksik veya hatalı işlemlerini açıklamakta kullanılan iki temel durum asimetrik bilgi (asymmetric information) ve manevi zarar (moral hazard) olarak açıklanır. Asimetrik bilgi piyasadaki oyuncuların aynı mal ve hizmet hakkında farklı bilgi seviyelerine sahip olmaları sebebiyle optimal dengeye ulaşamama durumunu açıklar. Bankadan borç alan bir firmanın kendi finansal durumunu borç verene göre daha iyi bilmesi ama borç verenin bu bilgiye ulaşamaması buna örnektir. Moral hazard ise piyasadaki oyuncuların kendi çıkarlarının toplumsal çıkarla ters düşmesi durumudur ki son finansal krizde sıklıkla gündeme gelmiştir. Bir banka yöneticisinin kısa vade primlerini maksimize etmek için batacağını bildiği halde aşırı riskli plasmanlar yapması buna bir örnek olarak verilebilir.

Finansal liberalizasyona ilişkin uygulamaları ampirik sonuçlarına bakıldığında birçok ülkede borç ve bankacılık krizleri, varlık fiyatlarında aşırı dalgalanmalar ve nihayetinde finansal çöküntüye giden bir örgü görülmektedir. Liberalizasyonun ilk aşamalarında hızlı para girişleri ekonomide harcama ve yatırımların sıçramasıyla canlılık yaratmakta ancak buna karşılık olabilecek tasarruf seviyelerinde bir artış gözlenmemektedir. Bunun karşılığında yabancı tasarruflara olan bağımlılığın artması küresel piyasalardaki dalgalanmaların belirleyici hale gelmesi sonucunu doğurdu. Dış piyasalar iç piyasaların yerini alırken yatırımların ufku uzun vadeden giderek daha kısa ve spekülative varlıklara doğru dönüşecekti.

Neoliberal dünya görüşünün Thatcher'in ağzından muzaffer bir şekilde ifade ettiği "Alternatif yok!" sloganının üzerinden çok da uzun süre geçmeden, bu dünya görüşüne farklı kanatlardan muhalefetin yükseldiğine şahit olundu. Neoliberaler karşılarındaki muhalefetin farklılığından dem vurarak bütünlüklü bir alternatif program öne sürülemediğini söylemeye devam ettiler. Aslına bakılırsa neoliberalizmin 1980'li ve 1990'lı yıllarda yükselişi ile klasik liberalizmin 1850'li ve 1860'lı yıllarda yükselişi arasına paralellikler kurmak mümkündür. Her iki dönemde de yaşanan teknolojik sıçramalar ekonomik entegrasyona hız verecek etkilerde bulunmuştu ancak ekonomik liberalizm 19ncu yüzyılın sonlarında güçlü rakiplerle karşılaşmış ve nihayet 1929 kriziyle aldığı darbe uzun süre kredibilitésinin sarsılmasına sebep olmuştu. Batıda Keynezyen ve sosyal refahçı içkin liberalizm (embedded liberalism) uygulamaları yaygınlık kazanırken birçok güney ülkesi kökenleri Friedrich List'e götürülebilecek korumacı ekonomik milliyetçilik akımlarından etkilendi. Yeni filizlenen sanayi kolları dış rekabetin altında ezilmemeleri için yüksek gümrükler ve devlet tarafından sağlanan imtiyazlarla palazlandırılmıyordu.

Doğu'da ise Marksizm'in emperyalizm teorileriyle bulandırılmasıyla merkezdeki emperyal güçlerin çevreyi sömürmesine dayalı bir sistem kurulmaya çalışıldığı görüşü hakim oldu. İthal ikameci ve korumacı sistemler yeterli değildi; dünya kapitalist sisteminden bütünüyle kopulmalıydı.

1980'ler ve 90'larda ekonomik liberalizm dönüş yaparken bu rakip programların da kendilerine göre stratejiler geliştirmesi beklenirdi. Bazı sosyal demokratlar uluslararası

liberalizmi reddederek kendi kendine yeterli bir ekonominin sosyal refah devletinin sürdürülmesi için gerekli olduğu görüşüne geldiler. Diğerleri için küresel piyasaları regüle edecek güçlü bir yapı kurulması gerekiyordu. İçkin liberalizm programının bir kısmı devletin eğitim ve altyapı konularına ağırlık vermesini savunan “Üçüncü Yol” tartışmalarına evirildi. Bunlara uluslararası sermaye hareketlerinin vergilendirilmesini savunan “Tobin vergisi”, uluslararası çalışma standartlarının empoze edilmesi ya da Avrupa düzeyinde daha kapsamlı bir proje olan “sosyal Avrupa” fikrini ekleyebiliriz.

Özellikle Asya’da başarıyla uygulanan devletçi kapitalizm uygulamalarına 1997-98 yıllarında yaşanan Asya krizinin ardından ABD ve IMF merkezli bir eleştiri yağmuru geldi. Asya’daki sistemin “ahbap çavuş kapitalizmi” olduğu ve kaynakları heba ettiği yönündeki eleştirilerin ardından sistemin küresel piyasalara daha uyumlu hale geldiği görüldü ancak yine de bölgesel ekonomik entegrasyon ve regülasyon hedeflerinden tümüyle vazgeçilmedi. Öte yandan yine Batı’da ekonomik sistemi bir çeşit sıfır toplamli oyun olarak algılayan ve seçilmiş endüstrilere devlet desteği ile rekabet gücünü artırmayı öneren sağdan ve soldan görüşler geliyordu.

Marksist muhalefet ise neoliberalizmin yükselişiyle en ağır darbeyi alan ideolojik akım gibi görünüyordu. Bu muhalif görüş emperyalizm teorilerinden yeni Gramsci’ci akımlara doğru yöneldi. Bu bakışa göre gittikçe güçlenen ve uluslararası sermayeye dayanan bir sosyal blok medyayı da kullanarak giderek toplumları kitle tüketimi ideolojisi ile uyuşturup yönlendiriyorlardı. Bu sistemin kaybedenleri arasında bazı ulusal yönelimli sermaye grupları olduğu gibi, bazı ezilen gruplar da tam tersine fayda sağlayabiliyordu. Dolayısıyla cevap bu görüşe göre daha önce olduğu gibi kalkışma ve isyan yoluyla devletin gücünün ele geçirilmesi değil daha uzun sürecek bir pozisyon savaşıyla bir karşı-tarihsel blok yaratmanın altyapısının oluşturulmasıydı.

Bu ana akımların yanı sıra feminist ve yeşil siyasi akımlar neoliberal dünya görüşüne muhalif yeni akımlar olarak vücut buldu. Ama konumuz açısından daha ilginç olan medeniyet merkezli muhalefet odaklarının oluşmasıydı. İslam ülkelerinden piyasa ekonomisinin değerler kümesinin İslam toplumuyla uyuşmadığı eleştirileri, Doğu Asya Konfüçyüsçü itirazlar ve nihayet kıta Avrupası’nda neoliberalizmin Anglosakson dünya görüşünün bir ürünü olduğu ve Avrupa değerleri ile örtüşmediği yorumları yapıldı.

Ancak bu görüşleri başlı başına muhalif akımlar olmaktan ziyade devletçi kapitalizm veya içkin liberalizmin uygun bir şekilde topluma sunumu olarak kabul etmek daha doğru olacaktır (Helleiner, 2003: 686-695).

John Williamson'un Washington Konsensüsü (Williamson, 1990) adı altında maddelediği ve neoliberal ekonomi politikalarının manifestosu sayılabilecek on politika teklifi önemli ölçüde eleştirildi ve başarısızlığı ilan edildiyse de bu maddelerdeki temel reçeteler geçerliliğini korumayı sürdürdü. Williamson tarafından belirtilen politika önerileri farklı yaklaşımlarla uygulanageldi ve her uygulama farklı başarı ve başarısızlıklarla karşılaştı. 1980'ler boyunca Latin Amerika ülkelerini zora sokan yüksek borçluluk ve enflasyon, sermaye piyasalarının kapalılığı ve mali dengesizlikler ekonomik reform programlarıyla aşmaya çalışıldı. Ancak stabilizasyonun mali yükünün paylaşılmasındaki sorunlar bu programların sıklıkla sabote edilmesine sebep oldu (Spanakos,2004).

Meksika'nın iflasını takiben 1980'li yıllarda hemen hemen tüm Latin Amerika'da ekonomik durgunluk ve krizlerle geçen bir on yıl, uluslararası finans kuruluşları tarafından o güne kadar uygulanmış ithal ikameci ve ulusal kalkınmacı ekonomik modelin sonuna gelindiği şeklinde yorumlanmıştı. Bu görüşe göre ticaret açıkları, uygulanan ithal ikameci politikaların ve korumacı endüstriyel politikaların sonucuydu. Kamu açıkları ise sübvansiyonlar ve aktivist ekonomi politikaları sebebiyle sürdürülemez boyutlara gelmişti. Uygulanan stabilizasyon politikaları hem kamu açıklarını kontrol etmede –ki bunu başarmak için kamu harcamalarında ciddi tasarruflar sağlanmıştı- hem de enflasyonu düşürmede ciddi oranda başarı kazandı. Ancak güçlü ve istikrarlı bir büyüme trendi yakalamakta da bir o kadar başarısızlık söz konusuydu. 1995'te Meksika kriziyle sallanan Latin Amerika ekonomileri önce 1997 Asya krizi ve ardından 1998 Rusya kriziyle şiddetlenen küresel mali depremden olumsuz etkilendiler. 2001 yılında ise ABD'de başlayan ekonomik yavaşlama sene sonuna doğru Arjantin'in teknik iflasıyla zirveye ulaştı. Bu dönemde kesintisiz artışını sürdüren asıl faktör ihracat hacmiydi, ancak bu büyüme de Çin ve diğer birçok Asya ülkesinin gerisindeydi. Eş zamanlı olarak reform programını uygulayan ülkelerde ithalat miktarlarında da önemli sıçramalar yaşandı. Hem yurt dışından akan sermayenin etkisiyle yerel paraların değer

kazanması ve canlı iç talep, hem de ihraç edilen ürünlerin içindeki ithal bileşenler ithalattaki artış oranını yukarı doğru itiyordu (Moreno-Brid, 2005: 352).

Bu dönemde gelir dağılımı anlamında da performans başarılı sayılamazdı. 2003 yılı itibariyle Latin Amerika'daki fakir nüfus Birleşmiş Milletler verilerine göre 225 milyona ulaşmıştı. 1990'ların sonuna gelindiğinde Brezilya'da nüfusun en zengin %10'luk kesimi toplam gelirin %50sine sahipti (Ibid., s.353-354). Meksika ve Arjantin için de bu derece olmasa da benzer gelir dağılımı bozukluklarından bahsedilebilir. Bunun birincil sebebi emek piyasasının dinamiklerinin bozulması ve işsizlik rakamlarının yukarı çıkması sonucu çalışanların pazarlık güçlerinde uğradıkları kayıplardı. Yaratılan istihdamın da %70'i kayıt dışında olduğu için minimum sosyal güvenlik imkanlarından yoksundu. Aynı zamanda kalifiye ve vasıfsız işgücü arasındaki ücret makasının da açılmasıyla geniş çalışan kesimler açısından göç etmek en makul çözüm haline gelmekteydi.

Özelleştirme, liberalizasyon ve makroekonomik istikrar gibi Washington Konsensüsü'nün temel sacayaklarının uygun bir şekilde oturtulmasıyla yabancı sermayenin de girişinin sağlanacağı ve böylelikle büyüme ve istihdam yaratılacağı planlanmıştı. Ancak bu tam anlamıyla gerçekleşmedi. Mutabakatın ana hatlarını koyan Williamson'a göre program tam anlamıyla uygulanmamıştı. Bunun yerine prematüre bir finansal liberalizasyonla krizlerin önü açılmış ve ekonomik büyüme tırpanlanmıştı (Ibid., s.356). Bu başarısızlıkların üzerine saygın ekonomistlerce (Stiglitz, 2002; Rodrik, 2003) getirilen eleştiriler ikinci nesil reform programlarının tasarlanmasında kullanılacak ve bugünkü ekonomi politikalarının nüveleri oluşacaktı. Rodrik'e göre Çin'de ve diğer Asya ülkelerinde Washington Mutabakatı uygulamalarını güçlendirecek şekilde büyüme teşvik eden programlar mevcuttu. Makroekonomik istikrar, özel mülkiyetin korunmasının yanında piyasa temelli teşvik politikaları kullanılıyordu.

Rodrik'e göre 10 yıllık bir süreç içinde sermaye akımlarına kapıları açan ülkelerin dış tasarrufları yatırıma çevirerek daha hızlı büyüyeceklerine ilişkin yargı ardı ardına gelen krizler ve ekonomik durgunlukla değişmişti (Rodrik, 2009: 114-115). Görünen, sermaye hareketlerine bütünüyle açık olmayan ülkelerde büyüme hızının daha yüksek gerçekleştiği idi. Sermaye hareketleri serbestleştirilirken bu akımlardan faydalananak

Ülkelerin sorumlu makroekonomik politikalar ve finans sektörü için iyi çalışan bir denetim mekanizması geliştirmesinin önemi vurgulandı. Ancak asıl sorun yetersiz tasarruflar değil de yetersiz yatırım fırsatları ise bu sermaye hesabının serbestleştirilmesi hedeflenenin tam tersi yönde bir sonuç getirecekti. Giren paranın yerel parayı değerlendirmesi sonucu ilgili ülkede yatırım ve üretim yapmak daha az cazip hale geleceğinden ekonomiyi yavaşlatıcı bir etki yaratılabilecekti. Çin, Hindistan ve şili gibi bu dönemi başarıyla atlatmış ülkelerin yerel paralarının değerlenmesini kendilerine özgü metotlarla engellemiş olmaları dikkat çekiciydi.

Özetle, 1980’lerde itibaren neoliberal politika reçeteler uygulanmakta olduğu ülkelerde istenen sonuçları tam olarak getirmemişti. Suçlu çoğu zaman piyasa reformlarına direnen yerleşmiş çıkarlar, ahabap avuş ilişkileri ve hesap verme ihtiyaı hissetmeyen siyasi güçler olarak gösterildi. Diğer taraftan bu politikaların uygulanması birçok yerde otoriter eğilimleri, gücün oligarşik elitlerin elinde toplanmasını ve liberal olmayan demokratik sistemleri getirdi. Piyasa reformlarının aynı zamanda demokratik dönüşümü getireceğine dair öngörüler tam anlamıyla gerçekleşmedi.

Neoliberal politik ajandanın temel öngörülerinden biri piyasanın iyi çalışmamasının en büyük sebebinin yolsuzluğa bulaşmış devlet görevlilerinden, rant arama mekanizmalarından kaynaklandığı iddiası oldu. Kamu tercihi (*public choice*)⁸ literatürüyle de gösterildiği gibi devlet müdahaleleri istenen sonucu almak yerine kamu görevlilerinin veya siyasetçilerinin kendi çıkarlarını korumak için verimsizlikler yaratmasına yol açıyordu. Büyük sermayenin otoriter rejimlerle flört ederek kamu kaynaklarını sömürmesi ancak yetersiz reformların sonucuydu. Ancak bir sonraki aşamada piyasaların da kendi başına ciddi sorunlar yaratabileceği, iyi yönetişim ve

⁸ James M. Buchanan ve Gordon Tullock’un *Calculus of Consent: Logical Conclusions of Constitutional Democracy* (1962) kitabı alışması *Public Choice* adı verilen ekonomi politik çalışmaların kurucu metinlerinden sayılabilir. *Public choice* alışmalarının temel hareket noktası kamu otoritesinin ve yöneticilerin davranış biçimlerini analiz etmektir. Devleti yönetenlerin, sorumluluk mevkiine ulaşmak amacıyla siyaset yapanların, sadece kamu yararını gözetmek istediklerini düşünmek saflıktır. Bir bürokratın temel amacı kendi kariyerini en yüksek noktalara getirmek iken, siyasetçi seçimde oylarını maksimize ederek bir dönem daha yönetimde kalmayı hedefleyecektir. Benzer şekilde muhalif siyasetçi de oylarını maksimize etmek üzere bir strateji gütmektedir. Bu literatür kamu yönetiminin rant dağıtımına, verimsizliklerine ne derece açık olduğunu ortaya koymaktadır. Devlet müdahalelerinin istenen sonuçları vermeyeceği aksine rant üreteceğine ilişkin bulgularından dolayı kamu tercihi, devletçi-müdahaleci siyaset önerilerine bir eleştiri olarak alınmalıdır.

piyasa dostu bir devlet olmadığı zaman reform süreçlerinin tıkanacağı kanaati yerleşmeye başladı. Radikal görüşlere göre devletçi ekonomik sistemlerin şok bir tedavi ile piyasa reformlarını uygulamasının en iyi yöntem olduğu ifade edilmişti fakat bu tür bir yaklaşımın vahşi kapitalizme ve rant arama metotlarının yerleşmesine sebep olacağı görüldü.

1980'ler ve 1990'lar boyunca uygulanan piyasa reformları birçok ülkede vazedildiği şekilde dengeli ve verimli bir ekonomik düzen oluşmasından ziyade kamu mallarının belirli güç odaklarının elinde toplanmasına, sosyal ve ekonomik gücün yeni gruplar lehine değişimine sahne oldu. Makroekonomik temellerde istenen denge korunduğu sürece başta IMF uygulanan reform programlarının başarıyla sürdürüldüğünü söylüyordu. Eleştiriler çoğunlukla reformların yetersiz kalması ya da finansal, ticari liberalizasyon programlarının uygun sıralamayla getirilmemesi üzerine oldu. Piyasa reformları sonucu hükümetlerin piyasaların disipline edici baskısı altında kalacağı, popülist uygulamalara sapamayacağı düşünülüyordu (Robinson, 2004: 150-151).

Gelişmekte olan ülkelerde ihracat yapan sektörlerin üzerine aşırı yük bindirdiği halde 1990'lı yıllar boyunca ayrıca sabit kur rejimine dayalı sistemler uygulanmıştı. Hiperenflasyonla mücadele ve parasal disiplin aracı olarak düşünülen bu politikaların yerel oyuncuları rahatsız etmesi ve yerli paranın değerlenmesine yol açarak istihdamı olumsuz etkilemesine rağmen hükümetler tarafından ısrarla denenmesi açıklamaya muhtaçtı. En makul açıklama ise sermayenin üstlendiği riskleri –en azından belirli bir zaman diliminde- minimize eden bu sistemin finansal sermaye tarafından en tercih edilir sistem olmasıydı. Özel ve kamu sektörü yatırımlarının yapılabilmesi doğrudan yabancı yatırımlara, bankalara açılan yabancı kredilere ve portföy yatırımlarına bağlı olduğu sürece sermayenin maksimum güvenlik ihtiyacını sağlayacak bu politikalar uygulanmak zorundaydı. Bankaların dış kaynak kullanımı yoluyla kredilendirme yapması durumunda kur riskinden korunmalarını ve böylelikle yüksek risk primi talep etmemelerini sağlayacak döviz kuru politikası ise sabit kur rejimi oldu. Öte yandan ağırlıklı portföy yatırımlarıyla finansman sağlanması halinde esnek kur rejimi tercih edilebildi. Bu kaynaklara ihtiyaç duyan ve bu sermayeyi kullanan yerli oyuncular da kendi maliyetlerini etkileyen, büyümelerini finanse eden para akışına mümkün olduğunca

sorunsuz ulaşabilmek için bu politikaların içerideki savunucusu oldular (Shambaugh, 2004: 280-281).

Neoliberalizmin genel algısında zayıflatılan devletin piyasaya daha geniş yer açmak için iyice oyun sahasının kenarına sıkıştığı bir model anlaşılmaktaydı. Bu durum 2008'deki finansal krize kadar böyle sürdü ancak krizin yükü altında ezilen bankalar iflasla yüzleşince “devleti tekrar sahaya sürmek” ihtiyacından bahsedilir oldu. Sahaya giren devletin yaptığı şey özel bankaların korkunç boyutlardaki zararlarını kamu adına üstlenmek oldu. Aslına bakılırsa neoliberal devlet hiçbir zaman zayıf bir devlet değildi. 1980'lerde ABD ekonomisinin seyrine bakan Ernest Mandel (1987) uygulanan modeli askeri Keynezyencilik olarak tanımlayacaktı. ABD dolarının rezerv para olmasının avantajı kullanılarak açık finanse ediliyor, bir yandan deregülasyon ve özelleştirmeler de sürüyordu. Bu dönüşümün sonunda Kuzey daha borçlu hale geliyor, ABD dünyanın en borçlu ülkesi oluyordu. Finansal sermayenin şişirdiği piyasalarda servet balonları oluşuyordu. Özel kişilerin ve şirketlerin finansal yapılarının bu derece karmaşık ve kırılgan hale geldiği bir dünyada güçlü bir devletin eline ihtiyaç vardı. Bu devlet rekabet için planlama yapmalıydı. Zaten bu endişeleri haklı çıkaracak şekilde 2008'de sistemin çöküşü devletin olaya çok daha derinlemesine müdahil olması gerektiğini ortaya koydu. Post-neoliberal devlet piyasayı daha fazla üretime dönük çalışması ve istihdam yaratması için denetlemek, piyasanın yapısından gelen kırılganlıkları gidermek için vardı (Bonefeld, 2010: 17).

Bir diğer eleştiri konusu neoliberal modelin ulusal, yerel farklılıklar gözetilmeden tüm durumlar için uygulanmaya geçilmesi oldu (Rodrik, 2000). Piyasa ekonomisinin düzenli çalışabilmesi için bu koşulları gerçekleştirecek piyasa dışı kurumların inşası üzerinde ise durulmuyordu. Öncelikle bu kurumların benzer fonksiyonlar ifa etmekle birlikte ülkeler, bölgeler arasında farklılıklar gösterebileceğini kabulü ve hazır bir reçete ile her sorunun çözülebileceği yanılgısından kurtulunması gerekmektedir. ABD'nin, Avrupa'nın, Japonya'nın ve diğer birçok ülkenin olduğu gibi yeni yıldızı parlayan ülkelerin de piyasadan kaynaklanan sorunların çözümü için farklı alternatif kurumları kullanabileceğini baştan kabul etmek gerekecekti. Genel prensipleri yerine getirecek, örneğin makroekonomik istikrarı sağlayacak, fiyat mekanizmasının sağlıklı çalışmasını

sağlayacak yöntemler doğrudan ithal edilebileceği gibi deneme yanılma yoluyla ilgili ülkenin ihtiyaçlarına göre tasarlanabilecekti. Yerel bilgilerin ve dinamiklerin kullanılarak politikaların ve kurumların inşa edilebilmesi için demokratik katılım öne çıkmaktaydı. Otoriter rejimler teknokratik karar alma mekanizmalarına daha fazla bel bağlarken, demokratik aşağıdan yukarıya inşa edilen kurumlar, alınan kararlar yerel etkenlerin kendisini göstermesine daha fazla fırsat tanıyacaktı. Otoriter rejimlerin ekonomik büyümeyi desteklediğine dair önemli örnekler verebiliyoruz ancak bunda çok daha fazla sayıda örnek olumsuz ekonomik sonuçlar elde edildiğini gösterdi. Genel bir değerlendirme yaparsak demokratik rejimlerin uzun dönemde daha öngörülebilir ve istikrarlı büyüme hızları yakaladığını, kısa dönemde daha istikrarlı olduğu, olumsuz dış şoklarla daha iyi başa çıktıkları ve en önemlisi gelir dağılımı konusunda daha iyi oldukları sonucuna varılabilir.

Uluslararası finansal kuruluşlar ve politika danışmanları ekonomik performansın parasal ve mali kurumların oluşturulmasına, kurumsal yönetime, finansal piyasaların regülasyonuna, emek piyasasının ve hükümet-iş çevreleri ilişkilerinin gözetimine, yolsuzluğa karşı şeffaflığa ve sosyal güvenlik ağlarının oluşturulmasının önemine işaret ediyorlar. Ancak birincisi bu tür herkese uygun tek reçete anlayışları ilgili ülkelerin özel koşullarını, yerel dinamiklerini gözden kaçırabildi. Bu daha çok rafine edilmiş bir neoliberal ekonomik modelin tüm ülkelere giydirilmesi çabasına benziyordu. Ayrıca uluslararası finansal kurumların bu politikaları izleyen ülkelere karşı daha toleranslı bir tutum içine girmesi de politika tercihlerinin sonucunu belirleyebiliyordu.

1.3.3 Neoliberalizm ve Ulus-Devlet

Piyasa-devlet ilişkilerindeki bu dönüşümün, ekonomik hayatın bu şekliyle yeniden tanzim edilerek küresel ölçeğe taşınmasının devlet kurumu üzerinde etkisi olmaması düşünülemezdi. Modern siyasi sistemlerde ulus-devlet kolektif eylemin öznesi olarak görülegeldi. Ancak küreselleşme ile birlikte daha çoğulcu ve karmaşık bir siyasi sistem uç vermeye başladı. Bu yapısal dönüşüm sonucunda sınır aşan, uluslar üstü ölçekte karar verme mekanizmaları oluşmaya başladı. Bu yeni aktörlerin kritik konularda devletlerden daha belirleyici bir rolü oluştu. Bu aktörler giderek devletten bağımsızlıklarını güçlendirerek otorite, meşruiyet ve karar alma yetenekleri geliştirdiler. Böylece devletin

kamusal yarar adına karar alma ve uygulama yeteneklerinin dengelenmesi veya törpülenmesi toplumsal siyasal tercihlerin ortaya konması adına bu kurumun yetersizliğini ortaya koydu.

19ncu ve 20nci yüzyıl boyunca ulus-devlet kapitalist sistemin ihtiyacı olan kamu mallarını ve hizmetlerini sağlamak konusunda önemli bir iş gördü ancak yeni dönemde siyasal örgütlenme olarak küresel ekonominin ihtiyacı olan koşulları sağlayamadı. Bir başka deyişle küresel ekonominin ulaştığı ölçeğe ayak uydurabilecek bir yapı oluşturamadı. Politik örgütlenme bir yandan aşağıya yerel düzeye inerken, daha başka yönleriyle ulus açan ölçeklere ihtiyaç duymaktaydı.

Sanayi Devrimi'ni takiben devlet, anayasal ve demokratik taleplere bir yandan karşılık vermeye çalışırken öte taraftan bürokratik ve hiyerarşik yapılar oluşturarak kamu mallarını üretimi, belli başlı sanayilerin desteklenmesi ve altyapı yatırımları gibi temel görevler üstlendi. 20nci yüzyılın ilk yarısında sanayi devriminin ikinci dalgasının gelmesi, Fordist üretim biçimlerinin yerleşmesi ile modern sanayi şirketleri de vücuda geldi. Bu süreçte özellikle geç sanayileşen ülkelerde bürokratik yapıların kollayıcı ve teşvik eden tutumları özel sektörün palazlanmasına katkı verdi. Sadece büyük ölçekli finansal kurumlar değil, ulusal ölçekte imalat ve perakende sektörleri gelişti; iş yönetimi bilimsel bir hal aldı. Dönemin bürokratik siyasal aygıtı belli bir iç hiyerarşisi ve bütünlüğü olan ve benzerleriyle rekabet eden ulus-devletti. Bu dönemde tam anlamıyla bir küreselleşmeden bahsedilemese de uluslararasılaşma denebilecek bir eğilimden bahsedilebilir. ABD hegemonyası altındaki dünyada kısmen uluslararasılaşan bir ekonomi ve kısmen küresel ölçekte hareket etmeye başlayan firmalar ve savunma sistemlerinin entegre olmaya başlaması 1920'lerin otarşik günlerinin geride kaldığını gösteriyordu.

Sanayileşmenin üçüncü dalgasıyla birlikte bilgi teknolojilerinin, esnek üretim biçimlerinin, piyasa segmentasyonunun öne çıkması kamu malları ve hizmetlerinin sağlanma biçimlerini de dönüştürdü. Finansal sermayenin devletle arasındaki bağ koparken, ekonomik aktiviteler parçalanarak tek bir ulus-devletin sınırları içine sığdırılamayacak şekilde coğrafi yaygınlık kazandı. Bu da ulus-devletin istikrar tesis etme, kontrol etme ve denetleme alanındaki kurumsal kapasitesini sınırlandıran bir

trenddi. Bu coğrafi bölgeleri yatay kesen ekonomik entegrasyon modeli karşısında ulus-devletin teritoryal siyasi egemenliğe göre terzi dikimi hazırlanmış siyasi gücü yetersiz/yetkisiz kalmaktaydı.

Endüstriyel devrimin ikinci dalgasında siyasi analizin ve çözüm üretme şeklinin devlet zaviyesinden yapılması, dışarıdan gelen etkilerin bile devlet üzerinden bir aksiyon alması genel kabul gören bir durumdu. Marksist enternasyonalizm bile Lenin'in etkisiyle öncelikle devlet aygıtının kontrolünü ve onun üzerinden siyasi modelin uygulamaya konulmasını öngörüyordu. Ancak kamu mallarını temini bu üçüncü fazda yapısal bir dönüşüme uğradı. Kamu malları denirken özel mülkiyetin korunması da dahil olmak üzere regülasyon, devlet kontrolünde üretim ve transfer / dağıtım olmak üzere üç ana başlıktan bahsediyoruz. Küreselleşmiş bir dünyada özellikle ilk maddede sayılan düzenleme görevini gerçekleştirme devletler açısından sıkıntılı hale geldi. En belirgin örneklerden biri olarak Dünya Ticaret Örgütü'ne üye bir ülkenin birçok ürün kategorisinde gümrük tarifelerini tek taraflı tespit hakkı kalkıyordu. Bunu takip eden fazda devletin kontrolündeki üretim araçları da 1980'ler ve 1990'larda rekabetçi baskılar sebebiyle özelleştirme yoluyla devredilerek bu alandaki hakimiyette de ciddi gerileme görülüyordu. Üçüncü dünya ülkelerinin bu süreçte ithal ikameci sanayileşme politikalarını terk ederek ihracata dayalı büyüme modeline geçişleri devletin bu üretici rolünü daha fazla sürdüremeyeceğini teyit eden bir diğer gelişmeydi.

Geçtiğimiz 30 senelik zaman diliminde ise sınırları aşan makroekonomik bağlantılarda görülmemiş bir artış meydana geldi. Piyasalar, üretim mekanları sınırları aşarak küresel yaygınlığa sahip imalathaneler, üretim bantları oluşturmaya başladılar. Çok uluslu şirketler dünyanın her yerinde yatırımlar yaparak ofisler açtılar; ticaret artık gitgide bir firmanın kendi içindeki iştiraklerine satışları haline dönüştü. Üretimin arkasından gelen finans sektörünün küresel ölçeklerdeki entegrasyonu ise çok daha büyük ölçeklere ulaştı (Ruggie, 1993: 141).

Küreselleşmenin hükmünü kabul ettirmesiyle ulus-devlete ait belirli bir coğrafyaya ait egemenlik anlayışını yıkan, coğrafyadan bağımsız olarak her yere nüfuz edebilen bir iktisadi egemenlik anlayışı aldı. Zaten tarihsel olarak egemenliğin teritoryal olarak tanımlanmasına gerek olmadığını, antropologların ilkel yönetim biçiminin akrabalık

ilişkilerine ait olmasını ortaya çıkarmasıyla görebiliyoruz (Ibid., s.149). Egemenliğin toprağa bağlı olduğu ortaçağ Avrupası'nda ise birbirinin üstüne binen ve iç içe geçen egemenlik hakları bizim anladığımız anlamda mutlak egemenliğe dayalı bir sistemin olmadığını göstermektedir. Ulus-devletin bütün parçalanmış, vekilselleştirilmiş egemenlik alanlarını tek bir homojen kamu alanı altında birleştirmesi ile artık otonom ve tekil bir siyasi yapı vücuda gelmişti. Bugün karşımıza çıkan ise merkezi olmayan ama entegre akışlardan oluşan bir uzay. Bu uzay ulusal ekonomiler dediğimiz tarihsel yapılara paralel varlıklarını sürdürdü ve genişletti. Ulusal ekonomiler birbirleriyle ticaret yapmaya, birbirlerinin alanında yatırım yapmaya yönelik geleneksel iktisadi faaliyetleri sürdürdüler. Ancak küresel ekonomi perspektifinden iç ve dış arasındaki çizgiler giderek bulanıklaştı ve tüm devletler açısından küresel ticari çıkarları dikkate almak kaçınılmaz bir öncelik oldu. Pentagon açısından bile ulusal savunma sanayiinin milli kimliğini korumak ciddi bir sorun haline dönüştü (Ibid., s.172).

Devlete kalan bu aşamada altyapıya, kritik araştırma ve geliştirme harcamalarına, yatırıma uygun istikrarlı bir makroekonomik ortam sağlanmasına ortam sağlamaktı. Bu devlet “rekabet devleti” (Cerny, 1995) olarak adlandırılan verili bir sisteme uyumu en iyi derecede gerçekleştirmeye çalışan bir yapıydı. Bu devlet aynı zamanda bölüşüm politikalarını uygulamakta da ciddi kısıtlar altında hareket etmek zorunda kalacaktı. Sosyal devletin tamamen ortadan kalkması söz konusu değilse de bu alandaki yükümlülüklerin kontrolü ve kamu harcamaların transferlerden çok rekabet gücünü artıracak eğitim, altyapı gibi alanlara yönlendirilmesi öncelikliydi. *Off-shore* vergi cennetlerinin ortaya çıkması, çok taraflı ticaret anlaşmaları, devletin regüle edici rolünü oynamakta çok daha az sayıda enstrümanı elinde tuttuğunu gösteriyordu. Yasal yollardan döviz kurlarını ve faizi belirlemeye çalışan ulus-devlet akıntıya karşı kürek çekmekteydi; bu değişkenler artık küresel ekonominin gereklerince belirleniyordu.

Sanayileşmenin üçüncü dalgasının karakteristik özelliklerinden esnek üretim, devlet tarafından ilk aşamada geleneksel yöntemlerle sınırlar içine hapsedilmek istenmiş ancak bu üretim biçiminin entegrasyondan ziyade farklılaşmaya ihtiyaç duyması bu çabayı boşa çıkarmıştı. Üretimin belli kısımlarının fason ucuz işçilik cennetlerine yönlendirilmesi, üretim süreçlerinin esnekleştirilip kısaltılması, stok optimizasyonu

esnek bir işgücüne ihtiyaç duyuyordu. Sendikalaşmamış, ekonomik, uysal ama işe yatkın bu işgücü küresel ölçekte ulaşılabiliirdi ve gelişmiş ülkeler bundan istifade etmek üzere sanayilerini yeniden yapılandıracaklardı. Sanayinin küresel ölçekte, kendisi açısından ekonomik anlamda en verimli şekilde üretim yapabilmesi için kanuni altyapı da uyumlu hale getirildi. Dünyanın herhangi bir yerinde yatırım-üretim yapan firmalar daha önceden kestirebilecekleri ve küresel ölçekte kabul gören standartlara göre hesap verebilir olmak istiyorlardı.

Bu süreçle eş zamanlı olarak, demir-çelik, demiryolları, otomotiv, iletişim vb. sanayi kollarının bir zamanlar stratejik oldukları varsayılırken artık bu özelliklerini yitirdikleri gerekçesiyle kamu tarafından değil özel sektör tarafından, hatta çoğu zamanda yabancı menşeli firmalarca yönetilecekti. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde devletin üretici faaliyetlerde bulunmasının ekonomik rasyoneli olmadığı gerekçesiyle bu sektörlerin hızlı bir özelleştirilmesi süreci yaşandı. Devlet ne ekonomik sübvansiyonlarla, ne de doğrudan yönetmek yoluyla ekonomik alana müdahil olmamalıydı. Devletin görevi yatırımlar için uygun bir makroekonomik ortamı oluşturmak olmalıydı ki bu ancak insan sermayesine, altyapıya, kritik büyüklüğe ulaşması için desteğe ihtiyacı olan araştırma geliştirme faaliyetlerine destek olmak anlamına geliyordu.

Doğrudan ücret pazarlıklarına dahil olmak, korporatist yapılar üzerinden emek-sermaye arasında pazarlık ve eşgüdüm platformları oluşturmaktansa devlet, ekonominin rekabet gücünü sağlayacak şekilde esnek emek piyasaları oluşmasına katkı vermeliydi. Sosyal devlet harcamaları tamamen törpülenemese bile bu yöndeki kamu harcamalarının artışı durdurulması ekonominin rekabet gücü açısından önemliydi; dolayısıyla bu alandaki halkların yaşlanan nüfusları da göz önüne alınırsa bir miktar geri adım atılması gerekecekti.

Endüstriyel devrimdeki üçüncü dalganın bazı temel özellikleri devletin kamudan beklenen servisleri üretmesinde zorluklar çıkaran bir yapısal dönüşüme sebep oldu. Öncelikle, esnek üretim sistemleri sadece yeni sanayilerde kullanılmakla kalmadı, eski sanayileri de etkiledi. Halihazırda gelişmiş ülkelerdeki makine ve ekipman stoku doğal olarak daha fazlaydı ve yeni teknolojilerle bu ekipman artık kullanılamaz hale geldiğinde devletler geleneksel korumacı refleksler gösterdi. Halbuki esnek üretim

sistemleri, sanayinin hiyerarşik bir yapıda konsolide olmasından çok, düşük stok oranları ve hızlı reaksiyon verme yeteneğiyle ekonomik rasyonaliteye göre maksimum getiri sağlayacak şekilde yaygınlaşmasını vazediyordu. Post-fordist üretim aşaması olarak da adlandırılan bu dönemde firmaların da katı, merkezi, hiyerarşik yapılarını dönüştürerek yeri geldiğinde fason üretim, yerel kaynaklara yönelme konusunda cesur davranmaları gerekiyordu. Teknolojik anlamdaki büyük dönüşüm iletişim eksikliğinden kaynaklanan sorunları gidermekte ve dolayısıyla bir firmanın yaygın bir coğrafya üzerinde operasyonlarını eşgüdüm içerisinde yürütebilmesine imkan tanımaktaydı.

Üretim cephesinde bu dönüşüm yaşanırken tüketiciler açısından da sınırları aşan küresel talepler ve pazarlar oluşmaya başlamıştı. Üstelik Fordist devrimin temel özelliği olan herkese tek tip ürün önerisi yerine artık farklı tüketici taleplerini karşılayacak hatta bu talepleri oluşturabilecek şekilde çeşitlendirilmiş ürün önerileriydi.

Ancak temel farklılık finansın küresel ölçeklere çıkmasıyla yaşandı. Finans sektörü yaratıcılığı ve esnekliğiyle üçüncü dalganın temel karakteristik özelliklerine sahipti. Artık çok daha fazla ölçüde küresel piyasalarda belirlenen faiz hadleri, döviz kurları ekonominin performansını belirleyen unsurlar olarak öne çıktı. Bu bağlamda finansal ölçümlerin, muhasebe standartlarının tektipleştirilmesi ve her ülkenin uyguladığı finansal dilin küresel standartlarla uyumlu olması, ilgili ülkenin dünyadaki kaynaklardan pay almasının vazgeçilmez ölçütü olmuştu.

Böylece sanayi devriminin üçüncü dalgası ile birlikte kapitalist üretim iyiden iyiye küresel bir ölçeğe taşınmıştı ancak bu ekonomik dönüşüm aynı zamanda daha önce kamunun alanında olan hizmetlerin özelleştirilmesini ve piyasaya açılmasını da beraberinde getirdi. Bu durum toplumların sosyal, demokratik ve anayasal beklentilerini dile getirdikleri ulusal politikalarla bir üst kertede uluslararası ölçekte belirlenen ekonomik etkenler arasında bir çelişkinin ortaya çıkmasına bir başka deyişle ulusal politikaların kolektif aksiyon için yetersiz bir zemin olmasına sebep oldu. Bu devletlerin hala birçok ekonomik ve politik manivelaya sahip olduğunu reddetmemekle beraber bu alandaki değişen fonksiyonlara dikkat çekmeyi amaçlıyor. Siyaset yapıcılar artık kendisine dayatılan bu kısıtlar içinde toplumsal beklentileri karşılayabilmek için devleti yeniden yapılandırıdılar. Özellikle akışkan sermayenin kaprislerine ayak uydurmakta

zorlanan daha küçük ölçekte devletlerin halklarının beklentilerini karşılayacak ekonomik faydaları sunmakta sorunları oldu. Sistemin dışında kalmak istemeyen hükümetler “rekabet” devleti” ilkelerine paralel olarak sanayilerini canlı tutmak, istihdam yaratmak ve vatandaşlarına daha fazla refah sunabilmek için piyasa tarafından koşullandırılan bu oyun sahasına ayak uydurmak durumunda kaldı. Bu koşullar devlet üstü süreçler olarak politika yapıcılarının tercihlerini koşullandırmaktaydı.

Küreselleşme sürecinin getirdiği devlet üstü süreçler üç ana başlıkta sınıflandırılabilir (Scholte, 1997: 430):

- i) Daha büyük bir pazar
- ii) Daha düşük emek maliyetleri ve vergiler
- iii) Enformasyon, telekomünikasyon ve kitlesel iletişim gibi sınır aşan sektörlerin de varlığıyla yeni birikim fırsatları.

Bu süreçte birçok sermaye grubu stratejik birleşmeler, uluslararası şirketler ve dünya ölçeğinde işbirlikleri yoluyla küresel bir boyuta ulaştı. Belirli sektörlerdeki büyüme bir yandan konsantrasyon oranını artırarak ulus devletin otonomisini sınırlandırdı ve teritoryal olmayan güç merkezlerinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Ayrıca savaş ihtimalini aşağıya düşüren, kamu tarafından sağlanan servisler ve sosyal güvenlik üzerinde baskı oluşturan, çok taraflılığı destekleyen ve en nihayetinde sadece ilgili ulus-devletin demokratik süreçlerine dayanarak yönetmeyi imkansız hale getiren bir süreç oluştu. Zaten küreselleşmenin ifade ettiği durum, teritoryal olarak tespit edilmiş yönetim, yasama, ekonomi, toplum ve kimlik olgularının o çizgileri aşan ve/ya o çizgilerin içinde de farklılaşan bir hal almasıydı. Sınır aşan etkileşimlerin önünü açan bu dönüşümle aynı zamanda uluslararasılaşma olarak adlandırılırken karşılıklı bağımlılığın arttığı bir dönemden söz ediyoruz. Ancak bunun da ötesinde uluslararası ticaretin, para hareketlerinin ve iletişimin ulusal kontrolü aştığı bir anlam da yüklüyoruz ki küreselleşmenin burada liberalizasyonla ortak anlamda bir kullanımından söz edebiliriz. Böylelikle ulusal ekonomileri, farklı kültürleri içine alarak tek bir potada eriten bir küresel sisteme yöneliş gerçekleşiyordu.

Küreselleşmenin ulusüstüleşme anlamında birçok tezahürüne göz atarsak ilk olarak seyahat, telefon, bilgisayar ağları, radyo ve televizyondaki gelişmeler sonucunda iletişim devrimi ilk olarak göze çarpan olgu oldu. İkinci olarak firmalar, sivil kurumlar ve düzenleyici kurumların sınır aşan boyutlar kazanmasıyla organizasyonlar gündeme geldi. Üçüncü olarak ürünler ve servislerin hedefinin küresel bir ölçek kazanmasıyla ticaretin sınırları aşmasından bahsedilebilirdi. Finansal operasyonların ve kurumların küresel boyuta oluşmasıyla dördüncü bir boyut oluştu. Beşinci olarak çevrenin ve çevre sorunlarının ulusal düzeyde ele alınabilecek boyutları aşması ve dünya ölçeğinde ilgi ve endişe uyandırması ortaya çıktı. Son olarak ise insanların aidiyet hissettikleri ve manevi dünyalarını oluşturan değerler sisteminin kısmen de olsa teritoryal olarak değil küresel ölçüde belirlendiği bir dünya vücuda geldi. Bu veçhelerin daha önce de tespit edilen belirtileri olsa bile daha güçlü olarak gözlemlendikleri son 30-40 yıllık dönem küreselleşmenin hız kazandığı bir dönem olarak belirginleşti. Yine de bu süreci tamamlanıp bitmiş bir dönüşüm olmaktan çok hala belirmekte olan bir durum olarak yani küreselleşme süreci olarak almakta fayda var.

Kapitalist ekonominin küreselleşme yönündeki dinamiğine bakarsak 1970'lerden itibaren birçok büyük ölçekli firmanın dünyanın çeşitli ülkelerinde yaygınlaşarak müşterileriyle bulunduğu görülebilmekteydi. Böylelikle cirolarını ve satışlarını artırarak ölçek ekonomisini yakalamayı ve karlarını çoğaltmayı hedeflediler. İleri teknolojiye yapılacak yatırımların büyüklüğü, ancak küresel ölçekte örgütlenmiş firmaların kaldırabileceği bir lükstü. Ayrıca gelişip serpildikleri piyasalardan yarattıkları nakit akışıyla yeni adım attıkları gelişmekte olan pazarlardaki zararlarını karşılamayı ve markalarına yatırım yapmayı başarılabiliyorlardı. Liderliğe oynayan firmalar açısından küresel ölçeğe taşınmak bir tercihten çok bir ihtiyaç haline dönüşmüştü. Üretim bacağına da küreselleşme yeni fırsatlar sunuyordu. Emek veya hammadde, bir firma kullanacağı girdileri en uygun fiyatlarla ve en iyi kaliteyle elde edebilmek için üretim sürecini farklı ülkelere yayarak rekabet gücünü artırmak durumundaydı. “Küresel fabrika” olarak da anılan bu yapı içinde tekstil ürünleri, otomotiv, elektronik eşyalar, yarı-iletkenler, yolcu uçakları ve akla gelebilecek her türlü ürünün farklı bileşenleri ekonomik anlamda en fazla değer yaratacak yerlerde üretilip bir araya getiriliyordu (Ibid., s.434). Bunun yeterince yapılamadığı noktalarda bile çokuluslu şirketler farklı

lkelerdeki kolları arasında transfer fiyatlamaları yoluyla karlarını vergilerin düşük olduğu bölgelere kolaylıkla kaydırabiliyordu.

Sermayenin ve üretimin bu derece hareket serbestliği kazandığı bu dönemde emeiğin pazarlık gücü –zellikle gelişmiş ülkeler için- zayıflıyordu. Gelir dağılımındaki adaletin bozulması ve iş güvenliğinde kayıplar bu sürecin doğal sonuçlarıydı.

Dev firmaların coğrafi yayılmalarını sağlayan ve hızlandıran ana unsurlardan biri şirket satınalmaları ve birleşmelerdi. Salgın haline gelen mega birleşmeler sonucunda havacılık, elektronik eşyalar, film ve müzik endüstrileri, sigorta, iletişim, finans, kredi kartları ve yarı iletkenler gibi sektörlerde pazarın ve gücün sınırlı ellerde toplanmasını sağlayacak gelişmeler yaşanacaktı (Ibid., s.438).

1970’lerden 1990’lara kadar geçen süreçte yükselen bu çokuluslu şirketlerin yönetici katmanları politize olarak küresel karar alma mekanizmaları üzerinde etkilerini artırdılar. Bu politik aktivizmin bir uzantısı olarak da uluslararası kurumları dönüştürerek, ulus-devletleri ulusüstü politik forumlarda bir araya getirecek bir dönüşüm başlattılar. Bu forumlar IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret rgt, bölgesel finansal kuruluşlar veya G-7, G-20 gibi politik platformlar da olabiliyordu. Bu kurumlar aracılığıyla da Gramsci’ci bir deyişle tarihsel bir küresel kapitalist blok tesis edildi (Robinson, 2004: 88). Böylelikle ekonomik küreselleşme kendi ulus-üstü devletini yaratarak küresel yönetici sınıfın bir aygıtı haline getirilmesinin önünü açtı. Bu ulus-devletin yok olması veya çözülmesi değil bilakis form değiştirerek ulus-üstü devlet yapısının içinde erimesi haliydi. Böylelikle küresel sermaye ve küresel emek arasındaki ilişki de kurumsal bir form kazanmış oluyordu.

Ulus-devletler farklı farklı ekonomik, siyasi, politik, sosyal ve kültürel süreçleri kapsayacak kapasiteyi artık gösteremediği için analiz birimi olarak anlamlı olmaktan çıkmaktaydı. Küresel kapitalizmin işleyişini anlayabilmek için gerekli analitik düzlem sistemin yeniden yapılandırılmasını ve kapitalizmin yeni kurumsal formlarını dikkate almalıydı. Westfalya sistemiyle 17nci yüzyılda kurulmaya başlayan ve üç yüz yıl boyunca kapsamını genişleterek ilerleyen ulus-devlet sistemi tarihsel anlamda sınırlı bir fenomen olduğu halde çoğu zaman ezelden ebede geçerli bir siyasal yapı olarak

algılandı. Ancak kapitalizmin belirli bir formu ile irtibatlandırılabilen teritoryal bir yönetim birimi olan ulus-devlet sistemi küreselleşme ile birlikte aşılmaya başlandı. Burada kastedilen siyasi bir kurum olan devletin ortadan kalkması değil, ulus-devlet formunun ulus-üstü siyasal yapılanmalara –yani yeni bir devlet formuna- doğru evrilmesidir. Piyasaların, finansın, üretimin merkezi niteliğini kaybetmesi tek bir merkeze bağlı, kapalı bir sistem olarak bir siyasi birimin yönetme yeteneklerini sınırlıyordu zira artık hiçbir bölge küresel kapitalizmin sınırları dışında değildi. Burada ulusal-küresel ikiliği içinde de dünyayı yorumlamaya çalışmak sorun yaratabiliyor çünkü ulus-devletler belirli bir coğrafi alanla sınırlı siyasal örgütlenmeler olarak değerlendirilirken ulus-üstü devletin benzer güç ilişkilerine sahip ama daha yaygın bir odaktan bahsediyoruz. Weberyen anlamda teritoryal bir alanda meşru güç kullanma tekeline sahip bir devletin politik erki elinde tuttuğu ama ekonomik gücün küresel merkezlere devrildiği görüşü yeterince açıklayıcı değil. Daha Marxgil bir bakış açısıyla devleti sınıf ilişkilerinin kurumsallaşmış biçimi olarak görecekte olursak ekonomik ve politik alanların birbirinden bağımsız işleyen farklı düzlemlerde çalışan alanlar olduğu illüzyonundan da sıyrılabiliriz. Ekonomik ve siyasal alanların birbiriyle içsel ilişkileri olan alanlar olduğu, devletin belirli bir otonomisi olsa bile nihayetinde hakim sınıfın lehine bir kurum olduğu noktasından hareket edebiliriz. Böylelikle devlet ekonomik ilişkilerden bağımsız boşlukta bir örgüt olmaktan çıkar (Ibid., s.100-104).

Devletin bu şekilde geniş bir tanımlaması yapılırsa, mutlaka teritoryal bir boyutu olmayan, ancak ulus-üstü bir form alan sınıf ilişkileri olarak ele alabiliriz. Bu süreçte ulus-devletin dönüşüm geçirmesine eşzamanlı, ulus-üstü kuruluşların da yükselişi görüldü. Bu örgütler politika yapımında, yönetiminde ve küresel ekonominin idaresinde ulus-devletlerin yerini aldı. Ulus-devletin rolü bu politikaların yapımı değil, ulus-üstü kurumlar tarafından alınan politikaların yerel düzeyde uygulaması olacaktı. ABD hegemonyası zayıflarken, kapitalist gelişim süreci içinde farklı ülkeler tarafından sürdürülen bu sistemin hamisi rolü ulus aşan kurumlar vasıtasıyla ulus-üstü bir siyasi erkin idaresine bırakıldığını görüyoruz.

Geçmiş dönemlerde sermaye birikimi açısından gerekli olan ulus-devletin küreselleşme çağında –en azından belli yönleriyle- ayak bağına dönüştüğü görülmüştü. Toplumsal

sınıfların ve ulus-devletlerinin tercihlerinin üstünde sınır aşan sermayenin bu siyaset dikte etme gücü post-Fordist esnek birikim sürecinin bir sonucu oldu.

Küreselleşmenin yaygınlaşması ile birlikte modern kalkınma modellerinin devletin varlığını gereksiz hale getirdiğine dair görüşler oluşmaya başlamıştı. 1990larla beraber yönetim danışmanları devletin bir kalkınma aracı olarak miadını doldurduğunu ve çok uluslu şirketlerin güçlerini artırmalarıyla etkilerini kaybettiklerini öne sürdüler. Daha eleştirel bir bakış açısı ise eskinin modern ulus-devletinin yerini, bu kapitalizmin küresel ölçeğe ulaştığı dönemde, daha küresel eğilimli bir devletin ya da devlet üstü yönetim aktörlerinin aldığını iddia ettiler (Picciotto, 1991: 47).

Neoliberal küreselleşme çağının en önemli özelliklerinden biri finansmanın coğrafi sınırları tamamen yıkarak kendi hükmünü dayatması ve böylelikle kendine özgü bir sermaye sınıfı yaratması oldu. Telekomünikasyon devriminin gerçekleşmesinden önce para da banknotlar veya madeni paralar olarak genellikle ulusal sınırlar içerisinde dolaşımda olan ve basıldıkları ülkenin vatandaşlarını ilgilendiren bir değer halindeydi. Dış krediler ve yardımlar mevcuttu ancak çoğunlukla ikili ilişkiler yoluyla kredi veren ülkeden alan ülkeye resmi kanallar yoluyla ulaşıyordu. Ancak küreselleşen dünyada bu durum değişiyor 1980'lere gelindiğinde ABD dışındaki doların miktarı ABD içindekini geçiyordu. Paranın giderek somut formunu yitirip bilgisayar ekranlarındaki bir kayıt halini almasıyla finansman tamamen küresel ölçeğe taşındı. Artık farklı ülkelerden finans kurumlarının katılımıyla bir konsorsiyum oluşturularak borç verenler açısından risk dağıtılarak bir ülkeye, finans kurumuna kredi açılıyordu. *Eurobond* piyasalarının oluşmasıyla ülkeler uluslararası piyasalardan küresel anlamda kabul gören para birimleriyle borçlanıyor ve borç faizleri arasındaki farklar (*spread* olarak ifade edilen) o ülke için yatırımcıların gözündeki riski ölçüyordu. Firmalar hisse senetlerini ister kendi ülkelerinde ve büyüklüklerine göre isterse küresel finans merkezlerinde ihraç ederek tamamen likit hale gelmiş sermayeleri yoluyla kaynak sağlayabiliyordu. Bunun karşılığında dünyanın her yerinden yatırımcılar dünyanın herhangi bir yerindeki hisse senedine yatırım yapma imkanı elde ediyordu. Artık dünya her zamankinden daha kapitalist ve piyasanın kendi hareketlerine ve dalgalanmalarına kalmış bir ekonomik düzenin içindeydi (Scholte, 1997: 440).

Finansal piyasalar karşısında zemin kaybeden devlet bazılarının öne sürdüğü gibi miadını doldurarak tarih sahnesinden tamamen çekilmiyordu. Tam tersine, neoliberal ekonomi reçetelerini uygulayan birçok ülkede, devlet harcamaları, kamu çalışanlarına ödenen ücretlerde artışlar gözüktü. Özelleştirmeler yoluyla devlet, birçok alanda üretimden elini çekti ancak toplam ekonomi içindeki payının önemsizleştiğini söylemek mümkün değildi. Ulus-devletler, çokuluslu sermayenin serpilmesi ve küresel ekonominin oturması için denetleyici ve altyapıyı oluşturacak yeni görevler üstlendiler. Örneğin özel mülkiyetin garanti altına alınması, güvenlik hizmetleri, standart bir vergilendirme sistemi, çalışma kanunları ve parasal kurullar yoluyla sistemin çalışmasını sağladılar. Aynı zamanda döviz kontrollerini gevşetmek, yabancı finans ve sigorta şirketlerinin faaliyetlerine izin vermek yoluyla da küresel ekonominin hukuki altyapısını da oluşturdular. Ancak devletin ortadan kalkmaması hareket serbestisinin eskisi gibi devam ettiği anlamına gelmiyordu. Daha önce kendi ülkeleri üzerinde daha üstün bir otorite tanımayan ve sosyal hayatı tamamen yönlendiren ulus-devlet özellikle de finans hareketlerinin liberalizasyonu sonrası egemenliğinin sınırlandığını gördü. Ulusal para ve yerel finans piyasaları üzerindeki kontrolün kaybedilmesi, küresel finans piyasalarının vergiden kaçınma, para aklama ve aşırı kredi genişlemesi sonucu ekonominin kontrolünün kaybına sebep olabiliyordu. *Eurobond* piyasaları ihraç eden ülkenin siyasi yetki alanının dışında kalıyor, daha da sorunlu olarak trilyonlarca dolarlık türev piyasaları tüm denetimden uzak ülkelerin ekonomilerini kökünden sallayabilecek dinamiklere erişiyordu. Ulus-devletler için piyasaları yatıştıracak düşük enflasyonlu ve düşük kamu açıklı ekonomi politikalarının alternatifi görünmüyordu.

Finansal liberalizasyondan söz açılmışken bağımsız denetim firmalarının devletler ve toplumlar üzerindeki kontrolünden de bahsetmek gerekir. 1980’li yıllara kadar yapılan finansal işlemler büyük ölçüde bankalar aracılığıyla yürürken ve karar alma mekanizmaları birkaç büyük banka tarafından kontrol edilirken, finansal piyasaların liberalizasyonu çeşitli büyüklükte fonların uluslararası kredi işlemleri yapmalarının önünü açtı. Bankaların bu aracılık görevinin gevşemesi ve fonların pazardan pay kapmaya başlamasında bankaların işletim giderleri ve Basel kriterleri gibi uygulamalarla oluşan maliyetleri müşterilerine yansıtmak zorunda kalması vardı. Fonlar çok daha esnek ve maliyetsiz, aracısız akışkanlık sağlayabiliyordu. Bankalar bu daha karmaşık ve

kaotik dünyaya ayak uydurmak için türev enstrümanlar gibi daha az geleneksel araçlara daha fazla ilgi göstererek risk yönetimi yapmaya çabaladılar. Bunun bankaların finansal sistemin düzenleyici unsurları olmaktan çıkıp sadece piyasa oyuncuları haline geldiğini söylemek ileri bir yorum olacaktır ancak sermayenin dağıtımında yapısal bir dönüşüm yaşandığı aşikardı. Bu dönüşümün atomistik karar alma süreçlerine yol açtığı düşünülse de kredi derecelendirme kuruluşları gibi kurumlar piyasalarda oluşan görüşü kurumsal olarak yönlendirme yeteneğine sahipti. Eskiden bankaların kredi verdiği müşterileri ile ilgili görüşlerinin kendi alacaklarını da olumsuz etkilemesi ihtimali tarafsız bir değerlendirme yapılmasını güçleştiriyordu; kredi derecelendirme kuruluşları için – kısmen- bu güçlük aşılmıştı. Uygulanan politikaların piyasalar tarafından desteklenip desteklenmeyeceği yani ne ölçüde başarılı olacağı bu kuruluşların görüşünden etkileniyordu. Derecelendirme kuruluşlarının temel analiz olarak tanımlandıkları bu bakış açısı standart bir modelin veya bakış açısının borçlu kurum veya ülkeye uygulanmasını getiriyordu. Bu bakış açısının, o toplumun iç dinamiklerini, toplumsal yapısını derinliğine göz önüne alan bir global bakış olduğunu düşünmek yanlış olur. Derecelendirme kuruluşları uygulanan politikaların iç tutarlılığına ve ilgili ülkenin geri ödeme kapasitesine odaklanıyor, doğal olarak diğer toplumsal değişkenleri nasıl etkilediği ile ilgilenmiyordu. Bu tek yönlü ve homojenleştirici bakış, temel analizin ilk sakıncası olarak ortaya çıktı. İkinci olarak kredinin geri dönüşü ve nakit akışları temel sorunsal olduğu için uzun vade sonuçlar birçok zaman göz ardı ediliyordu. Kısa vadeli kazançlar adına uzun vadede toplumsal gelişime zar verecek, altyapının gerilemesine yol açabilecek çözümlere yöneliniyordu.

Derecelendirme kuruluşlarının yatırım yapacak kişi ve kurumların görüşlerini yönlendirmedeki rolü ile Gramsci'nin tarihsel blok oluşumunu andırır bir işlev gördüğü söylenebilir. Bu bakış açısıyla hakim toplumsal güçlerin kendi çıkarları doğrultusunda görüş oluşturduğu öne sürülebilir. Netice itibarıyla gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kurum ve ülkelerin derecelendirme kuruluşlarının kriterlerine göre sınıflandırılması ve tasnif edilmesi, o kurumların kullandığı derecelendirme araçlarının hakimiyeti anlamına gelmektedir. Bu derecelendirmede kullanılacak muhasebe standartlarının uluslararası hale gelmesi bu sürecin bir parçasıdır. Böylece yatırım sosyal ve siyasal bağlamından koparak teknik bir konu haline gelmiştir (Timothy, 1994).

Tarihsel gelişime bir kez daha dönecek olursak, Westfalya sistemi ile oluşmuş bağımsız, teritoryal ulus-devlet yapıları II. Dünya Savaşı sonrası uluslararası ticaretin genişlemesi ile birlikte gevşemeye başladı. GATT ve Dünya Ticaret Örgütü gibi egemen devletlerin ticari politikalarını karşılıklı olarak uyumlu hale getirmeyi hedefleyen kurumlar doğal olarak ulusal egemenliğin alanına giren bir konuya dahil oldular. Bununla birlikte bu gelişmeler egemen devletlerin kendi aralarında müzakereleri ile gerçekleşti; bu tür bir gelişimin en uç örneği de AB olarak ortaya çıktı. Ulus-üstü yapıların ortaya çıkması ve egemenlik alanları/konularının üst üste geçmesi bir çeşit yeni ortaçağ siyasi düzenini andırıyordu (Rudolph, 2005: 9).

Ancak ekonominin globalleşmesi ile birlikte ortaya çıkan bu yeni durum ulus-devletleri bu entegrasyonun ne ölçüde içinde yer alacakları konusunda karar vermeye iterken, ulus-devlet egemenliğinin bütünüyle sona ermekte olduğunu öne sürmek de absürt olur. Zira belirli alanlarda tavizler verilse de örneğin emeğin mobilitesi konusunda devletler halen korumacı bir tutum sergiliyordu; ayrıca silahlı güçler üzerindeki tekel de devam etmekteydi. Dolayısıyla egemenliği mutlak homojen bir yapı olmaktan ziyade bileşenlerden oluşan ve dinamik bir yapı olarak kavramsallaştırmak günümüzdeki ulus-devletin içinden geçtiği süreci anlamak için fayda sağlıyor (Ibid., s.15-16).

1970lerde Bretton Woods sisteminin çöküşüyle kendi kendini regüle eden piyasalar dünyanın ana finansal oyuncularından tarafından tekrar gündeme getirildi. Teknolojik dönüşümün de desteğiyle para en çok getiriyi sağlayacak şekilde küresel ölçekte akışkanlık sağladı. Finansın ve finansal piyasaların merkezi rolü ele geçirmeleriyle ulusal devletlerin sadece finansmanı değil aynı zamanda tüm ekonomik aktiviteleri denetleme imkanı da ortadan büyük ölçüde kalktı.

Piyasaların deregülasyonuna dayanan bu değişim üst üste geçen iki faktörün üs üste geçmesiyle oluşmuştu. Bunlardan politik olan ilki ABD’de *Reaganomics* veya İngiltere’de *Thatcherism* adlarıyla da anılan uygulamalarla uluslararası finansal hareketliliğin oluşmasına ön ayak olan politikalarla açıklanabilir. Ancak bir şekilde regüle edilmeyen piyasalar kendi kendilerini yönetebilecek miydi yoksa ekonomik ve politik krizlere sebep olacak sorunlara mı gebeydi (Polanyi, 1944)? Tüm dünyayı yönetebilecek bir hükümet olmadığına göre ya bunu sağlayacak uluslararası kurumlar

olmalıdır, ya bir hegemon güç kendisini destekleyecek farklı güçlerle işbirliği içinde bu düzenleyici vazifeyi yerine getirmelidir. Böyle bir ortamda ise ulus-devletler başlı başına karar verici, uygulayıcı aktörler olmaktan çok küresel trendlerin ulusal düzeyde taşıyıcı ve uygulayıcıları haline gelmekteydi. Küresel ölçekteki rekabet baskısı altındaki devlet, uluslararası eğilimlere uygun şekilde deregüle edici tedbirleri almak durumunda kalacaktı. Uluslararası piyasalar tarafından kaynaklar rekabet devleti ihtiyaçlarına uygun dönüşümleri gerçekleştiren hükümetler akmakta uluslararası sistemdeki, güç dengesi ulusüstü kurumlar lehine değişti.

Ulus-devletin otonom karar alma yeteneğini en çok yıpratıcı faktörlerden biri akışkan finansman olduğundan bu konuya daha detaylı değinmek gerekiyor. Sermaye hareketliliği hipotezine göre (Webb, 1994 & Andrews, 1994) sermayenin sınırları kolaylıkla aşan bir hareketlilik kazanması ticari ve finansal liberalizasyona ve deregülasyona giden yolu açmıştır. Bu değişim ise parasal ve mali politikalar bağlamında ulus devletlerin uygulamalarının birbirine yakınsaması sonucunu doğurdu. Piyasalar, devlet tarafından yaratılan verimsizlikleri ve yapay fiyatları düzeltme eğiliminde oldu ve sistemin nihai belirleyicisi haline dönüştü. Ancak piyasaların akışkanlığının tek başına tüm dönüşümü tetiklediği gibi kolaycı bir açıklamaya kaçmadan aslında teknolojinin dönüşümüyle tüm ekonomik altyapının bu dönüşüm sürecinin bir parçası olduğunu görmek gerekir.

1970’lerden itibaren ABD dışında dolar için pazarlar oluşması –ki bunlar çoğunlukla Avrupa bankaları etrafında oluştuğu için Europazarlar olarak adlandırıldılar- geleneksel bankacılık enstrümanlarının dışında daha likit araçların da oluşmasını sağladı. Artık sabit getirili hisseler ek olarak değişken faizli kağıtlar, kur *hedge*’leri, faiz *swap*’ları gibi finansal mühendislik ürünleri piyasaları doldurmaya başladı. Regülasyonun dışındaki Europazarlarda ve *off-shore* pazarlarda rekabet getirilerin birbirine yakınsamasını sağladı. Biriken fonlardan yararlanmak için ardı ardına finansal liberalizasyon adımlarını atan ülkelerin durumu 1930’larda birbirini takiben yapılan devalüasyonlarla kıyaslanabilir. Bankayla kredi kullanan firmalar arasındaki her iki tarafın da birbirini tanıdığı ilişki modeli yerine artık borcun kağıt üzerinde, hamiline taşındığı ve likit bir hale geldiği döneme girildi. Bu borç senetleri ikincil piyasalarda

alınıp satılabiliyor, dolayısıyla faiz getirileri günden güne değişim gösteriyordu. Bunu takip eden türev ürünler piyasalarının gelişmesi finansal açıdan devrim niteliğindedi. Artık bir alım-satım işlemi, taahhüt *future* işlemler vasıtasıyla gelecekteki bir tarihte efektif olacak şekilde yapılabiliyor ya da işlem opsiyon kontratlar sayesinde belli koşulların gerçekleşmesi haline bırakılıyordu. Özellikle emeklilik fonları ve yatırım fonları gibi devasa parasal büyüklüklere hükmeden kurumsal yatırımcılar bu likit piyasaların damarlarına kan pompalıyorlardı.

Bu gelişmenin politik alandaki tezahürü düzenleme yapan devletler arasında arbitraj imkanı bulan likit sermayenin hızla en serbest finansal rejime doğru yönelmesi oldu. Ulusal bankacılık sektörleri artan rekabetin dışında kaldıklarına inandıkça hükümetlerini koşulları eşitlemek üzere düzenlemelerden kaynaklanan yükleri azaltmaları konusunda teşvik ettiler. Finansal kesimin yükselişi sadece siyasi kurumlar üzerindeki etkisini artırma şeklinde değil aynı zamanda reel ekonomik kesimlere karşı da öncelik kazanmasıyla hissedildi. Gerek kurumsal gerekse de bireysel yatırımcıların likit enstrüman tercihleri öte tarafta bu paraları kullanan kesimler için bir tehdit oluşturuyordu. Uzun vadeli üretime dayalı sabit yatırımların yerini finansal enstrümanların almasıyla kısa vade önemini artırmıştı. Artık her yatırım, her borçlu her an hesap verebilir halde olmalıydı.

Finansal piyasaların bu kaprisi karşısında ulus devletlerin koordinasyon çabaları da görüldü. 1988’de Basel’de ortak bankacılık standartları oluşturulması amacıyla toplandı ama çoğunlukla uluslararası dayanışma ancak kriz zamanlarında yangının bir ülkeden diğerlerine sıçrama riski ortaya çıktığında görülüyordu (Cerny, 1994: 323).

Finansın küreselleşmesi ile birlikte ulus-devletin ekonomi yönetiminin disiplin altına alındığına dair bir söylem gelişmeye başladı. Bu disiplini sağlayan unsur sınırları aşan likit sermayenin gücüydü. Siyaset artık ulusal seviyeden tek tek devletleri aşan bir seviyede ekonomik rasyonaliteye tabi kılınmış bir olgu haline gelmekteydi. Ulus-devletin tabii ki nihai noktada her şeyi göze alarak finansal sermaye ile çatışmaya girişebilmesi mümkündü ancak bu giderek daha yüksek maliyetler getirmekteydi.

Bu yeni dönemde hükümetler akışkan sermayenin ister kısa vadeli spekülatif şekliyle isterse de uzun dönem sabit yatırımlar yoluyla kendilerine sağlayacağı istihdam, yatırım, yeni teknolojiler ve prestije ihtiyaç duyuyordu. Öte yandan rekabetçi verimliliği, gelir dağılımını, sosyal yardımları dengeleyecek bir formülü bulmak durumunda kalıyordu. Bununla birlikte devletler bu sistemin çalışması için kuralları empoze eden ve yeri geldiğinde son kurtarıcı rolünü üstlenerek kendi rolünü yerine getiriyordu.

Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi sonucu ekonomik politikalar üzerinde oluşan kısıtlar ilgili toplumda bazı hakların kaybı anlamına da geliyordu. Siyasi kontrolün dışındaki bu gücün ulusun siyasi organı üzerindeki hakimiyeti de meşruiyet sorununu ortaya çıkardı. Ulus-devletlerin iflasa gitmesi, sermaye kontrollerini geri getirmeye çalışması finansal sermayeyi yönlendirenler için hem kötü örnek teşkil edebileceği hem saman alevi gibi yayılan bir kriz ortamı oluşturabileceği için risk oluşturuyordu. Bununla beraber verili ortamda büyümek, sermayeden pay almak isteyen bir hükümet makroekonomik önceliklerini duruma göre ayarlamak durumundaydı. Sistemi belirleyen ABD, Almanya, Japonya, İngiltere gibi ülkeler bile tek başlarına karar almak yerine koordineli bir şekilde regülasyonun ancak sonuç alabileceğini gördüler (Pauly, 1995: 386).

Sermaye dolaşımı üzerindeki kısıtlamaların kalkması, devletlerin uygulayabilecekleri ekonomik politika seçeneklerini oldukça kısıtlayan bir etki gösterdi. Uluslararası ve bölgesel trendlerle çatışan, akışkan sermayenin öncelikleriyle çelişen politikaların maliyeti arttı. Robert Mundell'in (Mundell, 1962) öne sürdüğü şekliyle sermaye hesabını serbest hale getiren ve kontrolleri kaldıran ülkelerde parasal politikalar üzerindeki hakimiyet kaybolmaktaydı. "İmkansız Üçleme" (impossible trinity) adıyla anılan bu teoriye göre bir ülkede aynı zamanda hem faizleri hem de kuru aynı anda kontrol etme imkansız hale geliyordu. Bir ülkedeki faiz hadleri uluslararası faiz hadleri ve devalüasyon beklentisinin üzerine çıktığında o ülkeye spekülatif girişler yaşanıyor ve para biriminin değerlenmesine yol açıyordu. Tersine gerçekleştiğinde sermaye kaçıışı para biriminin değer kaybıyla sonuçlanıyordu.

Teknolojideki gelişmeler, finansal mühendisliğin getirdiği imkanlar ve devletlerin bu yüzer gezer kaynakları çekerek kalkınmalarını ya da seçmenlerine sağlayacakları

imkanları artırma istekleri finansal bariyerlerin bir bir yıkılmasına sebep oluyordu. Finansal sermayeye düşmanca yaklaşan hükümetler bu fırsatı değerlendiremiyor, sonuçta finansal piyasalar daha rekabetçi bir şekilde yeniden regüle ediliyordu. Fransa’da 1981 seçimlerini kazanan sosyalist Mitterand’ın devletçi uygulamalarını bir senenin sonunda tamamen ters yüz edip hızlı bir liberalizasyona gitmesinin temelinde de bu yapı görülebilir (Andrews, 1994: 199).

Finansal liberalizasyonun ulus-devletler üzerinden sallandığı ani volatilité ve kriz riski mali piyasaların her an tatmin edilmesini gerektiriyordu. Piyasaların sıkı şekilde regüle edildiği 1970’li yıllarda ödemeler dengesi krizleri ile bankacılık krizleri arasında belirgin bir bağlantıdan bahsetmek mümkün değildi. 1980’li yıllarda başlayan finansal liberalizasyonla neredeyse bu iki olgu iç içe geçti. Çoğunlukla bankacılık krizleri ödemeler dengesinde yaşanan sorunları önceledi hatta bu konu için bir işaret fişegi görevi gördü. Ancak bu ilişkinin tek yönlü olduğu söylenemez. Yerel para biriminin çökmesi de banka bilançolarını tahrip ederek ters yönlü bir etki yaratabiliyor ve bir kısır döngüye sebep olabiliyordu. Yine paradaki değer kaybını önlemeye yönelik faiz artırımını gibi önlemler bankacılık sistemine ölümcül yaralar açabildi.⁹

Bankacılık krizlerinin ödemeler dengesi krizlerinden önce gelmesi her zaman birinin diğerinin sebebi olduğu anlamına da gelmemelidir. Pek çok zaman zaten sürdürülemez bir kur sisteminin tabutuna son çiviye bankacılık sektörü çakar. Her iki sorun da ekonomik durgunluk ya da ticaret dengesindeki bozulma gibi temel bir sorunun etkisiyle ortaya çıkabilir. Ekonomik temellerdeki bir kötüleşme yatırımcıların çoğu zaman sürü

⁹ Banka bilançolarının aktif kaleminde yer alan sabit getirili menkul kıymetlerin piyasa değerleri cari faiz oranlarına göre dönem sonu güncellenir. Mark-to-market denilen bu uygulama uyarınca ikinci el piyasada faizleri yükselen bono ve tahvillerin piyasa değerleri düşmüş olacağından banka bilançolarında düşük değerden muhasebeleştirilmeleri ve alış fiyatlarıyla aradaki farkın zarar olarak gösterilmesi gerekmektedir. Banka bilançolarında oluşan bu zarar dönem sonunda banka özsermayesinden düşürülmekte ve yüklü kaldıraç kullanan finansal kurumların sermaye kayıpları bankaların kredi portföyünde büyük daralmalar yaşanmasına sebep olmaktadır. Yüksek dış kaynak kullanan bankalarda paranın devalüe olması da benzer bir etki yaratacaktır. Bankaların bilanço küçültmelerine sebep olan bu gelişme ekonomik daralmaya ve işsizliği yol açacağından toplumsal huzursuzlukları tetikleyebilir. 1992 yılında Avrupa Para Sistemi (EMS) dahilinde parasını diğer Avrupa para birimlerine bağlayan İngiliz sterlinine yapılan spekülasyon saldırısı bu açıdan ilgi çekicidir. Başta Soros’a ait olanlar olmak üzere İngiliz sterlinine karşı pozisyon alan fonlar karşısında İngiliz Merkez Bankası sadece kısa bir süre direnmiştir. Ancak faizleri aşırı yükseltmesi durumunda bankalarının ve özel sektörün yara alacağını anlayan Merkez Bankası tercihini sonunda EMS’ten çıkmak yönünde kullanmıştır.

psikolojisiyle sorunlu olduğuna inanılan ekonomiyi terk etmesiyle krize dönüştü; dolayısıyla piyasanın güveninin korunması politika yapıcıları için temel endişelerden biri olmak zorundaydı (Kaminsky & Reinhart, 1999: 474).

Bir başka ifadeyle, II. Dünya Savaşı yıllarında Ruggie tarafından içkin liberalizmin temel fonksiyonu olarak ifade edilen iç ve dış istikrarın uyumlulaştırılması, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi sonucu mümkün olamamaya başladı. Dış ticaretin nispeten daha küçük ve sermaye hareketlerinin henüz önemsiz olduğu dönemlerde ulus-devletler oluşan herhangi bir dengesizliği dış ticaret politikaları ve kurun seviyesinde yaptıkları ayarlamalarla giderebiliyorlardı. Bu ayarlamaların yapılamadığı veya yapılmak istenmediği zamanlarda bile devletlerin borçlanma yapmak suretiyle geçici de olsa durumu sürdürme şansı vardı. IMF veya ticari partnerlerden sağlanan krediler yolu ile mevcut para veya mali politikalarda ayarlama yapmadan belirli sürelerde ekonomik politikaların devamı mümkündü.

Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile birlikte, sürdürülemez bir ekonomik sürece girdiğine inanılan ülkelerin, eninde sonunda bir ayarlamaya gideceği düşüncesiyle piyasalar hızlı çıkışlar yaparak ekonomik istikrarsızlık oluşturmaya başladı. Fransa'da 1980'li yılların başında görüldüğü gibi ekonomik süreçlere olan güvensizliği ortaya koyan ani sermaye çıkışları hükümetlerin kaldıramayacağı sonuçlar yarattı. Mobilitesi artan sermaye, getirisini düşürecek şekilde genişlemeci mali ve parasal politikalar uygulamaya kalkan ülkelere hızla çıkarak kendisini koruma becerisini elde etti. Aslına bakılırsa 1960'lı yıllardan itibaren Avrupa bankalarında biriken *Eurodolar* fonları bu gelişimin nüvesi olarak değerlendirilebilir. Ancak bu sermaye akımlarının gücü 1992 yılında İngiltere ve İtalya Avrupa Kur Mekanizması (ERM)'dan çıkmaya zorlandığında daha net görüldü. Piyasalar tarafından makroekonomik temellerle uyumlu gözükmeyen kur politikalarını sürdürmek artık mümkün değildi. Dolayısıyla istihdam ve üretimi artırmak üzere ekonomik genişleme yoluna gitmek isteyen ülkeler artık iki defa düşünmek durumunda kalıyorlardı. Bu politikalar ancak uluslararası politika yapıcıların onayı ile uygulanabilir hale gelmişti. Bir yandan yatırımları finanse edebilmek için dış kaynağı isteyen hükümetler, spekülasyon parayı dışarıda bırakmaya çalıştılar ancak bu şekilde seçici geçirgen bir mekanizma üretmek de mümkün görünmüyordu. Bu durum

en büyükleri de bir ölçüde dahil olmak üzere ulus-devletlerin otonom karar alma yeteneklerini kaybettiği ve tek yapmaları gerekenin uluslararası finans piyasalarının yönlendirmelerine uygun pozisyon almak olduğunu göstermekteydi (Webb, 1994: 399).

Daha önemsiz gözükmeyle birlikte para akımlarının hisse senedi piyasaları üzerinden de etki edebildiğini belirtmek gerekir. Hisse senedi piyasalarının bono piyasalarından farklı öncelikleri vardı; yine de giderek ekonomi politikalarının belirlenmesinde etkileri arttı. Bono piyasaları mali performansı ve belki iktidardaki partinin ideolojik pozisyonunu daha fazla dikkate alırken hisse senedi piyasaları için önemli olan sermaye hesabının açıklığı, hissedarların (özellikle azınlık hissesi sahiplerinin) korunması ve alternatif yerli yatırım kaynaklarından etkilenmekteydi. Bundan dolayı kredi ve hisse senedi piyasalarının dış finansmanın sağlanmasında göreceli önemleri, o ülkedeki politika yapıcılarının önceliklerini belirledi. Birçok gelişmekte olan ülkede borsalarda ve hatta çoğu zaman gelişmiş ülkelerde özel sektörün ana finansman yöntemi bankalar oldu. Ancak firmaların bankaları ve diğer finansal aracı kurumları by-pass ederek doğrudan finansmana ulaşmakta olduğu sermaye piyasalarının küresel piyasalarda ağırlığını artmasıyla bu durumun değişmekte olduğu söylenebilir.

Finansal piyasalardaki çıkarların genellikle yabancı kökenli olduğu kabul edilmekle beraber özellikle hisse senedi piyasaları gibi yerlerde yerel oyuncuların da –emeklilik fonları gibi- önemli varlık gösterdiği görülmüyordu. Bu durumda hükümet üzerindeki etki dolaylı ekonomik araçlar üzerinden değil doğrudan yerel kamuoyu üzerinden yaşanmaktaydı. Bono piyasalarında hükümetin politikalarının onaylanmaması halinde güçlü bir satış ve yerel paradan çıkış dalgası paranın değer kaybı ve yükselen faizler olarak etki gösterirken hisse senedi piyasalarında mesaj daha karmaşık oldu. Hisse senedi piyasalarındaki güçlü satışlar firmaların sermaye maliyetlerini yukarı çekerek ekonomiyi yavaşlatıcı bir etkide bulunuyordu ama böylelikle sonuç itibarıyla bono piyasasındaki satışların da benzer bir etkisi oluyordu.¹⁰ Bu, üretim ve istihdam

¹⁰ Devletin borçlanma araçları en risksiz yatırım varsayıldığından alternatifi olan özel sektör borçlanma maliyetlerini etkiler. Özel sektör borçlanma maliyetleri kamu borçlanma senetlerinin üzerine risk primi eklenerek hesaplanabilir. Bundan dolayı kamunun borçlanma maliyetlerindeki yükselme otomatik olarak özel sektörün de borçlanma maliyetini artıracaktır. Özel sektörün bir diğer finansal kaynak yaratma

kayıplarına yol açmaktaydı ki hisse senedi tutan yatırımcıların memnuniyetsizliği ile birleştğinde seçmenin hükümet aleyhine tutum almasına yol açabilecekti. Ayrıca bu firmalar çoğu zaman seçim kampanyaları için parasal kaynak sağlamaktaydı ve doğal olarak beklentileri hisse değerlerini artıracak şekilde vergilerin azaltılması, ekonomiyi boğacak daraltıcı önlemlerden kaçınılması ve mümkünse faaliyet gösterilen sektöre özel destekler sağlanmasıydı (Mosley, 2008: 421-422).

Neoliberal ekonomi politikalarının temel ayaklarından biri de ticari liberalizasyon oldu. Finansal piyasalar gibi ani ve derin etkiler yaratma potansiyeli olmadığı halde ulus-devletin ekonomideki belirleyici etkisini zayıflatan bir faktör olduğu kesin olarak söylenebilir. 1980'lerin ortalarından başlayarak gelişmekte olan ülkeler serbest ticaret politikalarını benimseme konusunda birbiriyle yarıştı. İçeriden dönük ithal ikameci sanayileşme modelleri terk edilerek dünyaya açıldı ve bu eğilim 1990'lı yıllar boyunca da devam etti. İthal ikameci sanayileşme modelinin büyütüp beslediği ve mevcut iktidarlarla klientalist bir ilişki kurmuş olan sanayicilerin durumu göz önüne alınırsa gelişmekte olan hükümetlerin böyle bir karar almaya cesaret etmesi şaşırtıcı görünüyordu. Bu duruma ilişkin açıklamalar üç temel başlıkta sınıflandırılabilir: (Milner, 2005: 110)

- i) Mevcut sanayileşme politikalarının krize girmesi sebebiyle mevcut hükümetlerin radikal piyasa dostu reformları yapmak zorunda kalması
- ii) Dünya Bankası, IMF, gelişmiş ülkeler gibi dışarıdan faktörlerin dayatmaları
- iii) Neoliberal fikirlerin yaygınlaşıp, hegemonik bir karakter kazanması.

Savaş sonrası dünyada finans, endüstri ve ticaret alanında faaliyet gösteren özel teşebbüsün kişilerden bağımsız olarak zuhur eden dinamikleri hükümetlerin ve kontrol ettiklerini iddia ettikleri toplumun gücünün üzerine çıktı. Bir zamanlar ulus devletler piyasaların efendisiydi ancak şimdi durum tersine dönmüştü. Devletin otoritesinin çözülmesi, bu gücün kurumlara, yerel yönetimlere dağılmasına ve yapısal dönüşümü

imkanı hisse senedi piyasasıdır. Hisse senetlerinin piyasa değerinin yükselmesi, firmaların yeni ortaklık senetleri ihraç ederek yatırım için kaynak yaratmasında kolaylık sağlayacaktır. Düşüş halinde ise hisse senedi piyasası yeni arzlara imkan tanımaz ya da düşük fiyatlarla hisse senedi satışı yapılmak zorunda kalınacağından arzulanan miktarda kaynak yaratılmamış olur.

gerçekleştirebilecek büyük devletlerle buna gücü olmayan zayıf devletler arasındaki makasın açılmasına sebep oldu (Strange, 1996: 4).

Devletlerden piyasalara güç kayışı çokuluslu firmaların da siyasi aktörler olarak ortaya çıkmasına vesile oldu. Bu siyasetçileri, devlet mekanizmalarını doğrudan etkiledikleri anlamında değil ancak aldıkları kararlarla sivil topluma etki ettikleri ve bu ilişkinin de doğrudan devletle kurabilecekleri bağlardan daha etkili olabileceği anlamında alınmalıdır. Bu gelişim de paradoksal olarak devlet politikaları sonucunda ortaya çıktı. Buradaki güç kaymasını şirketlerin devletin yerini aldığı ve devletlerin ortadan kalkacağı şeklinde anlamak çok aşırı bir yorum olur. Anlatılmak istenen teritoryal bir otoriteye dayalı ulus-devlet sivil toplum üzerindeki belirli etki alanlarını teritoryal bir bazı olmayan çokuluslu şirketlere devrettiğidir (Ibid., s.46).

Çokuluslu şirketlerin dünya üzerinde faaliyet sahaları da son 50 yıl içerisinde büyük ölçüde değişiklik gösterdi. Daha önce ağırlıkla plantasyon ve hammadde tedariki üzerinde çalışan bu şirketler imalat, işleme ve hatta servis sektörü üzerinde yoğunlaşmaya başladı. Dolayısıyla eskiden birçok gelişmekte olan ülke vatandaşının ülkelerindeki hammaddeleri düşük katma değerlerle ihraç ederek ülkelerinin fakir kalmasına sebep olmakla suçladıkları çok uluslu şirketler fonksiyonel bir değişiklik gerçekleştirmiş gibi görünüyor. Zaten bu da birçok Asya, Latin Amerika ve Afrika hükümetlerinin doğrudan yabancı yatırımlarına ilişkin U-dönüşünün ardında yatan sebep oldu.

Bir diğer büyük dönüşüm üretimin gerçek manasıyla çok uluslu hale gelmiş olması ve büyük şirketlerin üretim süreçlerini ekonomik fayda esasına göre farklı coğrafyalara dağıtmış olmalarıydı. Ayrıca üretimin imalattan hizmet sektörüne doğru kayışı, kara-deniz ve hava ulaşımı, iletişim, finansal servisler (sadece bankacılık değil aynı zamanda sigorta), varlık yönetimi, leasing vb. gibi yeni finansal hizmetlerin öne çıktığı ve zengin ülkelerce geliştirildiği görüldü. Piyasalarını açan gelişmekte olan ülkeler imalat sanayiinde rekabet şansı bulabildiler ancak yukarıda sayılan hizmetler çoğunlukla gelişmiş ülkeler tarafından üretiliyordu. Üretimin sanayiden servis sektörüne kaymasının organize işgücünün ve sendikaların güç kaybında önemli payı oldu.

Devletlerin araştırma-geliştirme aşamasında bile olsa üretim süreçlerinden büyük ölçüde çekilmiş olması kimin ne kadar alacağına ilişkin sorunsalda giderek çokuluslu şirketlere göre daha az söz hakkı olmasına yol açtı. Ayrıca çokuluslu şirketlerin operasyonlarını geliştirmekte olan ülkelere kaydırmasıyla küresel ölçekte gelir dağılımına etkileri ulus-devletlerin yaptıklarından çok daha büyük oldu. Öte taraftan emek-sermaye ilişkilerinde bu dev şirketler kendi koşullarını büyük ölçüde kabul ettirdi. Vergilendirme gibi konularda da yine kanuni yollardan kendileri açısından optimal çözümleri bulmakta zorlanmadılar (Ibid., s.54).

Her ne kadar ekonomik küreselleşmenin ulus-devletlerin otonomisine zarar verdiğini ve politika seçeneklerini sınırladığını söylesek de bir yandan da bu düzenin toplum üzerinde yarattığı belirsizlik ve güvensizlik hissini giderebilmek için devlete belirli ödevler de yüklendi. Piyasanın yarattığı dengesizlikleri gidermek için belirli risk ve gelir dağılımı mekanizmalarını kurmak gerekti (Garrett, 1998: 789). Sosyal çalkantıları önlemek suretiyle devlet, üretimin ve piyasaların zarar görmesini önlemek, istikrarı sağlamak durumundaydı. Bu anlamda sermayenin istediği koşullar sağlanmazsa ülkeyi terk edebileceği tehdidi ile toplumun gelir dağılımı talebi arasındaki gerilimi uzlaştırabilmek siyasi aygıtı düşen bir maharet olacaktı.

Bu maharet ancak çok belirleyici kısıtlar altında sergilenecekti çünkü küreselleşen ekonomi, ticari liberalizasyon sonucu rekabet baskısı, üretimin çokuluslu hale gelmesi ve finansal piyasaların entegrasyonu üzerinden devletin bağımsız karar alma yeteneğini törpüledi. Ticari liberalizasyon konusunda büyük ve hantal devletin özel sektör üzerine yük bindirerek rekabet gücünü kırdığı ve dolayısıyla optimum ölçeğe çekilmesi fikri dile getirildi. Üretimin çokuluslulaşması da benzer bir mekanizmayla üretim yapan firmanın üstüne fazla yük binmesi halinde çıkış seçeneğini kullanacağı, bunun yerine kendisine en olumlu koşulları sağlayan ülkeyi terk edeceği argümanı ile sabitti. Finansal piyasaların dehşet yaratma etkisi ve hızı ise çok daha büyük oldu. Birkaç büyük bankanın onayını almadan finansal piyasaların kaosa sürüklenmesini engellemek mümkün olmayacaktı (Ibid., s.793).

II. Dünya Savaşı sonrası Keynezyen sosyal devlet uygulamaları da kısmi ticari liberalizasyon sonucu oluşan uyumsuzlukların giderilmesi, sisteme toplumsal desteğin

sürdürülmesi açısından hayati rol oynadı. Ancak bunun da ötesinde refah devletinin ekonomik anlamda da sistemin sürdürülmesi açısından katkısı mevcuttu. Yüklü kamu harcamalarının özel sektörün üzerine yük bindirerek verimli yatırımların önünü tıkadığı sıklıkla tekrar edilse de kamu aynı zamanda özel sektörün tedarik edemediği kolektif ürünleri tedarik etmekteydi. Böylelikle hem toplumsal huzursuzluğu önleyerek hem de özel sektörün serpilmesine destek verecek altyapıyı sağlayarak kamu, büyüme üzerinde olumlu rol oynamaktaydı. Ancak hem üretken hem de finansal sermayenin teknolojik devrimlerle birlikte mobilitesini giderek artırması bu dengeyi bozdu. Artık devletlerin içkin liberalizm dönemindeki refah devleti uygulamalarını –en azından eski kapsamıyla– sürdürmeleri mümkün olmayacaktı.

1.3.4 Neoliberalizm Çağında Demokratikleşme

Neoliberal ekonomik politikalar dünya üzerinde uygulanmaya geçildikçe, liberal demokratik rejimlerle beraber anılmaya başlandı. Bu iki kavram dünya pazarı ve özgür bir dünya fikirlerini konsolide edip sosyalist dünya görüşüyle zıtlık içerisinde kendisini ortaya koydu. Bu bağlamda küresel bir ekonomi vücuda gelirken onun siyasi ideolojisi liberal demokrasi de yaygınlık kazanmaya başladı. Ancak demokrasi yaygınlık kazanırken paradoksal bir şekilde muhteviyatı zayıfladı. Şu haliyle gördüğümüz demokratik rejimler politik mobilizasyonun değil yukarıdan aşağıya ekonomik gerekliliklerin bir sonucu olarak tezahür etti.

Neoliberalizmin küresel ekonominin üstünlüğüne vurgu yapan yapısı, liberal demokrasideki liberal bileşenin depolitize ve anti-demokratik kısmıyla önemli bir uyum sağladı. Bundan dolayıdır ki neoliberalizmin anti-demokratik özelliklerini açıklarken tarihsel gelişim sürecinde liberal demokrasinin de bu nüveyi bulundurduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Soldan gelen kritikler bu duruma gönderme yaparak neoliberalizmin sınıf gücü ve imtiyazını yeniden tesis etmek üzere kurgulanmış bir sistem olarak anlar ve ifade ederler.

Bu görüşe göre küresel ekonominin ihtiyaçları doğrultusunda ortodoks makroekonomik istikrar programları, özelleştirmeler, mali dengelerin tutturulması adına kamu harcamalarının kısıtlanması, sermaye hareketlerinin serbest bırakılması mukteditlere

yaramaktaydı. Öte yandan demokratik prosedürler bu rejime meşruiyet kazandırıyordu. Böylelikle demokrasi iktidar değişimlerinin meşru bir zeminde gerçekleştirilmesine yaramaktaydı ancak sadece bu işleviyle inceltilmiş, derinliğini kaybetmiş bir sistem haline geliyordu. Piyasanın işleyişi ise popüler baskılardan izole edilerek kendi işleyişine bırakılacaktı. Bu düşünce akışına göre zaten kapitalizmin politik, ekonomik ve kültürel alanları birbirinden bağımsız, birbirine değmeyen alanlar olarak algısı, Marksist dünya görüşüyle belirgin bir zıtlığı içeriyordu. Böylece politik eşitlik, ekonomik eşitlikten bağlantısız olarak ele alınabilmekte ve sömürü süreçleri depolitize edilebilmekteydi. Ancak Polanyi'nin Büyük Dönüşüm 'de (Polanyi, 1944) ifade ettiği gibi piyasa mekanizmaları zaten saf halde bulunmamakta, siyasal kurumlar üzerinden sorunsuz işleyişi sağlanmaktaydı. Tarihsel olarak ise ekonomik ve politik alanların ayrılması ulus-devletin mekansal bir varlık olarak ortaya çıkışıyla koşut bir gelişmeydi. Ülke üzerindeki siyasi hakimiyet ekonomik alana taşırılmadı ve böylece iktisadi çıkarlar ve kazanılmış haklar muhafaza edilebildi. Belirli bir bölgedeki egemen devlet değişse bile özel mülkiyete dokunulamadı. Burada kapitalizmin ortaya çıkışından itibaren dünyaya genleşme eğilimi ile ulusal bir devlete dayanma ihtiyacı arasındaki bir gerilimden söz edilebilir. Bu gerilim 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sınırları aşan bir imparatorluğun vücuda gelmesi ve küresel ekonominin hakimiyet kazanması ile çözümlenmeye başladığı söylenebilir.

Günümüz kapitalist modelinde ekonomik alan, kendi otonomisini kazanmış ve kendi ihtiyaçlarını politik alana empoze eden bir güce kavuştu. Liberal demokrasinin, demokratik bileşeni prosedürel bir özellik kazanarak eşitleştirici yönünü geriye bırakmıştı. Böylelikle, tarihsel gelişim süreci içinde demokrasinin radikal güdülerinden arındırılmış bir versiyonu öne çıktı. Bu haliyle 19. yüzyıl liberallerinin demokrasiye değil anayasallığa, laikliğe, özel mülkiyete yaptıkları vurguyu içerecek, bu alanları siyasal alanın dışına sürececek bir demokratik anlayış oturmuş oldu. Böylece liberal demokrasinin neoliberalizmle bugünkü uyumunu sağlayacak dönüşüm tarihsel süreç içerisinde kristalize oldu. Geniş kitleleri doğrudan doğruya siyaset dışına itmek uygun ve pratik olmayacağı için katılımı sınırlandıran kurumsal, anayasal ve hatta kültürel mekanizmalar oluşturuldu. Kapitalizmin hakimiyetini ilan eden eski aristokratik imtiyazlara dayanan elitist kesimlerin güç kaybetmesi manasına geldiyse de geniş kesimlerin

katılımı şeklinde algılanmamalıydı. Liberalizmin depolitize edilmesiyle ekonomik eşitsizliklerin siyasal alanda karşılanması önlenmiş oldu.

II. Dünya Savaşı sonrası üstünlüğünü ilan eden demokratik rejimler ancak radikal uçları törpülenip kabul edilebilir boyutlara indirgenmiş siyasal sistemlerdi. Bu yönüyle hem dönemin soğuk savaş ortamında komünizme karşı demokratik erdemleri sahiplenerek toplumsal destek sağlamayı hedefliyordu hem de politik alanın otonomisini sağlamayı başarıyordu. Neoliberalizm açısından ise vatandaş toplumsal kaygıları olmayan, sorumlulukları kendi objektif çıkarlarının peşinden koşmak olan bireydi. Neoliberal dönemde bireyin önünde seçenekler vardı ve bunlar arasında karar verme yükümlülüğünden söz edilebilirdi. Kolektif yükümlülükler yoktu. Birey sadece kendi tutumları, seçimleri ve bunları sonuçları ile ilgili sorumluluk alırdı ve kendi vatandaşlarıyla ortak taşıdıkları siyasi değerler, güç ve vatandaşlık bağı sebebiyle bir borcu bulunmazdı. Böylece birey kendi amaçlarına, kimseden bir beklentiye girmeden sadece kendi yeteneklerini kullanarak ulaşmak durumundaydı. Güç, sınıf ve statüyü ilgilendiren bireyler ve gruplar arası rekabete yol açan konular dışarıdan empoze edilmiş sınırlar sebebiyle dışarıda bırakılarak politik ve ekonomik alanın ayrımı sağlanıyordu.

Böylece sorumluluk ve bağlılığın yerine mantık, istikrar üzerine yapılan vurgu sistemin temel hedefi haline geldi. Neoliberalizm, politik alanın göreceli otonomisini sağlayan ve aynı zamanda kamusal alanı daraltan, sermaye ile emek arasındaki mutabakatın sona erdiğini de teyit eden bir sistemdi. Kendi politik kültürünü, düzen ve istikrara dayanan kurumsal çerçevesini beraberinde getiriyordu. Bahsi geçen politik kültür aynı zamanda kendisini depolitize eden bir dinamiği taşıyordu ki bu özelliğini liberal demokrasiden tevarüs ettiği söylenebilirdi. Ekonomi politiği, bölüşümü ilgilendiren konular teknik sorunlar olarak ortaya konuyor, sınıf, cinsiyet ve ırk hiyerarşilerine dayanan eşitsizliklerin kendilerini yeniden üretmesinin önü açılıyordu. Geniş kitlelerin örgütlenmesini ve politik bir pozisyon almalarını sağlayan kurumları,- sendikalar işçi örgütleri gibi- ortadan kaldırıyor (Vazquez-Arroyo, 2008).

Bununla beraber gelişmekte olan ülkelerde derinliğini kaybetmiş olsa da yürüyen bir demokratikleşme sürecinden söz etmek mümkün gözüküyor. Ticari ve finansal liberalizasyona paralel olarak belirgin bir şekilde ilerleyen demokratikleşme dalgasının

birbiriyle ne ölçüde irtibatlı olduğunu anlamak önem kazanıyor. Tarihsel olarak ticaret politikalarında belirgin değişimlerin siyasi yapıda da değişimlere yol açtığı söylenebilir. Geçmişte Şili'deki liberalizasyon örneğinden de yola çıkarak demokratik rejimlerin acı veren liberalizasyon politikalarını uygulamaya sokmalarının kolay olmadığı, popülist reaksiyondan çekinecekleri iddia edildi.

1960'lı ve 70'li yıllar boyunca gelişmekte olan diğer bölgeler gibi Latin Amerika'da da uygulanmakta olan ithal ikameci sanayileşme politikalarından ilgili sanayilerin sahipleri, şehirli-sendikalaşmış işçiler kazanırken, daha az eğitilmiş, ağırlığı kırsal kesimde olan örgütsüz çalışanlar kaybettiler. 1980'lerden itibaren bu yapı değişime uğramaya başladı ve gelişmekte olan birçok ülkede ithal vergilerinde ciddi düşüşler yaşandı. Demokratikleşme daha önce sistem dışına itilmiş grupların taleplerini meşru siyasal zemine taşıma imkanı sağladığı için eski düzende kaybeden kitlelerin desteğini sağlamak isteyen partiler dışı açılmayı tercih ettiler. İç piyasadaki rantı ticarete koydukları bariyerler marifetiyle koruyan ve paylaşan koalisyonlar demokratik rekabet ortamında hükmünü sürdüremezdi. Otoriter rejimlerde dar bir siyasal tabanı tutabilmek için geniş kitleler aleyhine rant yaratan mekanizmalara dayanan siyasal sistem, seçmen tabanı genişlediğinde yıkılmaya mahkumdu. Zaten neoklasik iktisat modelleri sadece ticaretin ilgili ülkelerde toplam refah seviyesini yükselteceğini belirtmiyor aynı zamanda emek yoğun ülkelerde ücret seviyelerini yukarı doğru çekeceğini de öngörüyordu.

Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere göre sermaye fakiri ve emek zengini ülkeler olduğu düşünüldüğünde ticari liberalizasyon kısa vadede yaratabileceği çalkantılara rağmen orta ve uzun vadede emek getirilileri üzerinde olumlu etki yaratmalı, dahası mal arzını artırarak tüketici refahını yükseltmeliydi.¹¹ Demokratik rekabet içindeki partiler

¹¹ Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük teorisi, klasik iktisatçıların ticaretin toplumun genelinin refahına olumlu katkısını göstermek amacıyla benimsedikleri bir model olmuştur. İngiltere'de tarım ürünlerine koyulan gümrüklerin düşürülmesi ve emek maliyetlerinin azaltılmasını hedefleyen Mısır Yasaları'nın reddini bu yasaya borçlu olduğu söylenir. Ricardo'nun klasik karşılaştırmalı üstünlük teorisinin modifiye edilmesiyle geliştirilen Hecksher-Ohlin modelinde ülkelerin sermaye ve emek arasından nispeten bol miktarda sahip oldukları üretim faktörünü daha yoğun kullanan ürünlerde uzmanlaşıp, o ürünü ihraç edeceklerini öngörür. Nispeten kıt olan üretim faktörünü yoğun kullanan ürün ise ithal edilecektir. Ardından gelen Stolper-Samuelson teoremi ise ilgili ürünün fiyatındaki nispi yükselişin o üründe yoğun kullanılan faktörün fiyatında artışa, az kullanılan faktörün fiyatında ise nispi bir düşüşe yol açacağını öngörür. Ticari liberalizasyonun ticarete konu ürünlerde fiyatların birbirine yakınsaması bekleneneğinden,

bu avantajı kullanarak ticari liberalizasyonun getireceği faydayı oya çevirmeyi umuyorlardı (Milner, 2005: 116).

Demokratikleşme, askerler ve iç pazara üretim yapan sanayiciler gibi yerleşik çıkar gruplarının gücünü azaltıp geniş seçmen kitlelerinin etkisini genişletme işlevi gördü. Üstüne üstlük daha önce koruyucu devletin şemsiyesi altında serpilmiş iş çevrelerinin de çıkarları arasında farklılaşma yaratmaktaydı. Ticari liberalizasyon gelişmekte olan ülkelerdeki çalışan kesimler için pozitif bir etki yaratabilirdi ancak neoliberal ekonomik programın diğer maddeleri yer yer tam ters yönde çalıştı. Özelleştirmeler, emeklilik reformu ve emek piyasalarının esnetilmesi çalışan kesimlerin tepkisini çekti. Latin Amerika özelinde ticaretin serbestleştirilmesine çalışan kesimlerden de destek alındı. Diğer uygulamalar bir yana bırakılıp seçmen tarafında ticaretin serbestleştirilmesi olumlu karşılandı. Örneğin Meksikalıların önemli bir kısmı NAFTA'nın kendileri için daha fazla ve daha iyi kazandıran işler anlamına geleceğini düşünüyordu (Ibid., s.118).

Sermaye açısından çalışan kesimlerin temsili demokrasi yoluyla siyasete katılımı ciddi bir sorun çıkarmayabiliyordu. Ancak toplumun demokratikleşmesi ciddi bir durum yaratabilirdi. Adaletin temeli olan özel mülkiyetin korunması ve düzenli gelişiminin garanti altına alınması için devletin gücü her zamanki gibi neoliberal ve post-neoliberal düzende de vazgeçilmezdi.

Küresel fabrikanın bir parçası olabilmek için ticari liberalizasyon ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyeliği de fazla alternatifi olmayan bir politikaydı. Teknoloji ithal etmek, üretim yapabilmek ve nihayetinde istihdam yaratmak için en kestirme yol buydu. Bu dönüşümü gerçekleştiremeyip krize yuvarlanan gelişmekte olan ülkeler IMF ve Dünya Bankası'nın Yapısal Uyum kredilerine muhtaç oluyorlar ama onu hakkedebilmek için de standart ekonomik reform programını uygulamak zorunda kalıyorlardı. Benzer bir standardizasyon rolü ticaret kanunları ve ticari anlaşmazlıkların çözümü konusunda rol üstlenen DTÖ tarafından üstleniliyordu. Firmalar küresel ölçekte öngörülebilir bir hukuki çerçevede çalışmak istediklerinden tahkim yoluyla yargının uluslararası ölçeğe

emek yoğun üretim yapan ülkelerde emek fiyatlarının yani ücretlerin yükselmesi teorilerin ortak çıkarsamasıdır.

taşınması, kredi derecelendirme kuruluşları ve denetim firmaları aracılığıyla mali denetimin ulus-üstü kurumlarca yapılması devletin hakimiyeti altındaki alanın iyice sınırlandığını gösteriyordu. (Scholte, 1997: 444)

Geleneksel ulus-devlet sadece o ülke sınırları içinde yaşayan vatandaşların haklarını temsil etme iddiasındaydı. Dünya ölçeğinde nizamı sağlama ve medeniyeti savunma iddiası olan devletler vardı ancak bunlar istisnaydı ve devlet iç ve dış arasında keskin bir çizgi çekerek dışarıdan gelmesi muhtemel olumsuz etkilere karşı vatandaşlarını savunma hedefine yöneldiğini iddia ediyordu. Küreselleşme o sınırlar içinde yerel ve sınır aşan çıkarlar arasında da bir çatışma ve zaman zaman da yardımlaşmayı ortaya çıkardı. Ulus-devlet bir yandan ipleri elden kaçırdığının endişesiyle uluslararası sermaye hareketlerine ve çokuluslu firmalara şüpheyle yaklaşıyor öte yandan onun getirdiği teknolojiden, ekonomik güçten, modern silahlardan faydalanmak istiyordu. Bir yandan da modern devletin oluşumu için önemli bir itici güç olan silahlı çatışma ihtimali ciddi şekilde düşüyordu. Küreselleşen dünya sistemine dahil ülkeler arasında bir savaş sisteme zarar vereceği için mantıklı gözüküyordu üstelik artık ulus devletler belirli bir toprağın kontrolü için değil uluslararası finansmandan pay kapmak için – o da şiddet içermeyen araçlarla- rekabet halindeydi. Ancak bu askeri gücün içerideki muhalefet odaklarına karşı kullanılmayacağı anlamına gelmiyor dolayısıyla tam bir demilitarizasyona yol açmıyordu.

Sürecin en büyük kaybedenlerinden biri beşikten mezara bir emniyet ağı oluşturan refah devletiydi. Küresel ekonominin dayattığı mali kısıtlar içinde eğitim, barınma, sağlık gibi Soğuk Savaş dönemindeki ideolojik geriliminde etkisiyle yaygınlaşan harcamalar kontrol altına alınmak durumundaydı. Özel sektörün gücünü artırmak amacıyla rekabetçi zihniyetin yerleşmesiyle birçok ülke sosyal devlet uygulamalarında geri adımlar attı ancak neoliberalizmin ikinci fazında bu anlamda kısmen de olsa tekrar bir geriye dönüş yaşanacaktı. Bununla radikal bir yeniden bölüşüm programı değil ancak toplumsal huzursuzluğu kontrol altına alacak ve iç pazarın sağlıklı büyümesini sağlayacak kontrollü bir yardım programı anlaşılmalıdır.

Bütün bunlara ek olarak Uluslararası Settlements Bankası (BIS), Ekonomik Yardımlaşma ve Kalkınma Örgütü (OECD), G-7 ve son olarak G-20 gibi örgütlenmeler

ve birçok ticari, parasal anlaşma yoluyla politikaların koordinasyonu ve doğal olarak ulus devletlerin politika tercihlerinin sınırlandırılması bu sürecin çok önemli parçasıydı. Bu örgütlerin başlı başına devletleri sermayenin uysal hizmetkarları haline getirdiğini söylemek mümkün değildi, zira özel sektör üzerinde ciddi denetim sağlayan mekanizmaları oluşturuldu. Ancak böylelikle küresel kapitalizmin sağlıklı gelişebilmesi için sağlıklı bir altyapı oluşturulmaya çalışıldı. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin sermaye hareketlerini kontrol etmek için tasarladıkları yöntemler büyük ölçüde işe yaramadığı için gelişmiş ülkelerin gelişmekte olanlara dayattıkları bir politika kurgusu izlenimi uyandı.

İşin finansal piyasalar boyutuna gelinirse hem döviz kurları hem faizler artık Merkez Bankalarının tek taraflı belirleyeceği değişkenler olmaktan çıkıp uluslararası piyasaların dinamikleri doğrultusunda şekillenmeye başladı. Kamu borçluluk oranlarının aşırı yükselişi, Keynezyen kamu harcamaları ancak belirli koşullarda ve kısa süreli piyasalar tarafında tolere edilebilirdi; yani makroekonomik politikalar ciddi kısıtlar altında yürütülecekti. Ancak bu bütün ulus-devletlerin aynı kamu harcaması oranını tutturacağı anlamına gelmiyordu, nitekim bu dönemde oransal olarak kamu harcamalarını artıran ülkeler de oldu. Küçük dinamik ülkeler zaten dışa açık ekonomik yapılar geliştirmişlerdi ve bu yeni düzene ayak uydurmakta zorluk çekmediler. Yüksek vergi oranları, kapsamlı bir sosyal refah devleti ile rekabetçi bir sanayiye bir arada elde edebildiler. Seçmenler razı olduğu sürece vergi oranlarını koruyup toplanan kaynakları eğitim, altyapı, sağlık gibi hizmetler olarak sunma seçeneği her zaman vardı. Ancak sermayenin getirisi üzerine cezalandırıcı oranda yüksek vergiler koymak ele avuca sığmayan bu faktörün ulusal sınırlar dışına yönelmesine sebep oluyordu (Hirst, 1997: 422).

İlk dalga piyasa reformları hayata geçirilirken, mülkiyet haklarının net olarak tanımlanmasını sağlayan kanunlar, yolsuzluğu, rekabeti ortadan kaldırmayı hedefleyen davranışları önlemeye yönelik düzenleyici kurumlar, belirli bir bütünlük ve dayanışma sergileyen bir toplum, yine toplumsal çatışma risklerini minimize edecek siyasi kurumlar, hukuk devleti ve temiz bir yönetim gibi faktörler kendiliğinden gelecek diye düşünüldü. Oysa bu reformları hayata geçiren birçok ülkede tam da bu unsurların

eksikliği şiddetle hissedilecekti. Latin Amerika özelinde sosyal güvenlik ve koruma ağlarının eksikliği bu dönemde ortaya çıktı.

Eski dünyada devletin ülkesi içinde bağımsız ve egemen yapısı demokrasinin toplumsal taleplerin yönetime yansıtılması anlamındaki ideali açısından ciddi bir fırsat sunuyordu. Ancak üretimin, finansmanın, teknolojinin yani büyük ölçekte ekonominin ulus-devletin kontrolü dışına çıkararak kendi mantığını dayatması bu imkanın kaybolduğunu gösterdi.

Ekonomik aktivitelerin ölçeğinin ulus-devletlerin yetki alanlarını aşan büyüklüklere ulaşması ile artık küresel ölçekte bir iktisadi yapıya kavuşuldu. Devletler giderek iş dünyasının ihtiyacı olan altyapı hizmetlerini sağlayan, rekabet gücünü artırmaya çalışan ve içeriye yatırım çekmeye çalışan yerel yönetimlere dönüşmeye başladılar. Büyük çokuluslu şirketler, küresel ölçekli finansal kuruluşları gündemi belirlemeye başladı; böylelikle piyasayı boğan para politikaları, yüksek vergi oranları, geniş işçi hakları ve fazla cömert bir sosyal güvenlik ağı rekabet devletinin kaldıramayacağı lüksler haline dönüşecekti.

1.4 Demokrasi – Tanım ve Kapsam

Bu bölümde çalışmamda kullanacağım şekliyle demokrasinin prosedürel ve elit rekabetine dayanan dar kapsamlı tanımını bir miktar açmaya çalışacağım. Schumpeter'e göre (1946) demokrasi, olaylar hakkında rasyonel bir kanaate sahip bireylerin kendi görüşlerini dile getirmeleri için temsilciler seçme durumu değildir. Demokratik sürecin temel işlevi yürütme görevini üstelenecek bir hükümet ya da bir aracı kurum oluşturmaktır. Bu süreç içerisinde bireylerin oyunu kazanabilmek için hükümete talip olan gruplar rekabetçi bir süreçten geçecektir. Demokrasinin bu dar kapsamda anlaşılması halinde toplumu oluşturan bireylerin kendilerini yönetecek kişileri kabul veya reddetme hakları olacaktır. Bu oyların peşinde koşacak politikacılar temel hedefleri azami miktarda oy toplamayı hedefleyen profesyoneller olarak bir rekabete gireceklerdir.

Klasik demokrasi tanımında bireylerin kendi görüşlerini hayata geçirecek temsilcileri seçerek bu tercihlerini hayata geçirdikleri öne sürülmektedir. Yani öncelik demokratik tercihlerin ortaya konulmasındadır; temsilcilerin seçilmesi ikincil bir role indirgenmiştir.

Schumpeter'in tanımlaması bu modeli tam anlamıyla ters yüz ederek demokratik sistemin temel amacının bir hükümet seçilmesi olduğunu ortaya koyar. Böylece demokratik yöntem seçmenin oyunu elde etmek üzere girilen rekabetin kurumsallaştırılmasından başka bir şey değildir. Bu kriter, demokratik yönetimleri diğerlerinden ayırt etmek için yeterli bir ölçüt ortaya koymakla kalmıyor aynı zamanda siyasi liderliğin önemini ortaya koyuyor. Bu sistem baskı gruplarının önemini de ortadan kaldırmamaktadır çünkü rekabet halindeki liderlik bu toplumsal grupların onaylarını alabilmek için optimum şekilde farklı çıkar gruplarının tatmini yoluna da gitmek zorundadır. Oy için rekabet modeli, piyasadaki ekonomik rekabet modeliyle ciddi benzerlikler içermektedir. Demokrasi bu politik rekabetin meşru, kabul edilmiş metotlarla sürdürülmesini sağlayan bir sistem olarak göze çarpmaktadır. Bu şekilde seçimlere dayalı bir sistem aynı zamanda demokrasi ve bireysel özgürlükler arasındaki dengeyi de gözetmektedir. Özü itibarıyla demokratik sistemlerin diğer sistemlerden daha fazla bireysel özgürlüklere alan tanınmasını gerektiren bir kural bulunmamaktadır. Ancak teorik olarak da olsa herkesin seçilme hakkı bulunmaktadır ve bu da bir tartışma özgürlüğü gerektirecektir. Nihayetine basın ve kendini ifade özgürlüklerinin seçimlere dayalı bir sistemin mütemmim cüzü olması gerekecektir. Seçilen kişinin bir daha seçilmeme ihtimali kitlelerin bu temsilci(ler) üzerinde tamamen kontrolü kaybetmediğini de ortaya koymaktadır. Nihai noktada kitleler temsilciye bir politika dikte etmemekte, böylelikle liderliğin kendine ait bir oyun alanı bulunmaktadır ancak en sonunda bu uygulamaların sonuçlarından halka hesap verme zorunluluğu orada durmaktadır.

Siyasi rekabet askeri bir çatışmaya benzetilirse, askeri çatışmada bir tepeyi ele geçirmek veya bir toprak parçasını istila etmek üzere hamleler yapılabilir. Ancak nihai hedef bunlar değildir; aslolan hasmın iradesinin kırılması ve ona üstünlük sağlanmasıdır. Benzer şekilde siyasi rekabette de söylenen sözler, alınan pozisyonlar tek başlarına bir anlam ifade etmezler. Siyasi rakiplere üstünlük sağlamak yani demokratik sistemde daha geniş kitlelerin teveccühünü kazanmak temel motif olup alınan diğer tutumlar hedefe yöneliktir (Schumpeter, 1946: 269-302).

Dahl'in yaklaşımına bakacak olursak ekonomik ve siyasi seçkinlerin davranışı demokrasiyi iki yönde etkilemekteydi. Birincisi demokrasi veya polyarşi ancak

seçkinlerin kendilerini şiddet veya yok edilme tehdidi altında hissetmedikleri sürece desteklenecekti (Dahl, 1971 :217-218). Aslında seçkinlerin vatandaşların genelinden daha fazla politik toleransa sahip olduğu söylenebilir. İkinci olarak seçkinler geniş halk kitlelerinin görüşlerini etkileyerek demokratikleşme üzerinde rol oynuyordu. Latin Amerika kültürüne de kökleri uzanmış olan otoriter davranış türünün seçkinler üzerindeki etkisinin demokrasi üzerinde olumsuz etkisi kabul edilebilir. Ancak kültürel faktörler bir kenara konulursa otoriter davranış türlerinin tehdit algılamasında artış olduğunda daha güçlü bir şekilde ortaya çıktığı söylenebilir. Özellikler geleceğe ilişkin ekonomiyle ilgili olumsuz beklentiler seçkinlerin otoriter tutum takınmasına ön ayak olmaktadır. Bu durumda hak ve özgürlükler kolaylıkla bir kenara bırakılabilmektedir. Otoriter düşünce yapısının yerleşmesi *laissez-faire* ekonomi politikalarının terki olarak anlaşılmalı ancak güçlü bir düzen arayışı olarak görülmelidir (Stevens et al., 2006 : 614-615).

Bu tür bir demokrasi tanımlaması seçim prosedürlerini araçsallaştırdığı için demokratik taleplerin yönetime yansıtılmasının sorunlu olacağını baştan kabul eder. Demokratik rejimlerin tarihçesine bakıldığında iktidara talip olan partilerin, kişilerin çoğunlukla yetkiyi elde ettikten sonra ne yapacaklarına dair beyanlarına rastlarız. Zaman içinde koşullar değişebilir ancak en azından ilk aşamada kampanyada verilen sözlere sadık kalınacağı varsayılabilir. Ancak bu önermenin doğrulanmadığı durumlar pekala mevcuttur: ABD Başkan adayının “dudaklarımı okuyun, yeni vergiler yok” demesinin hemen ardından vergi salıvermesi, Almanya’da seçime giren partinin yaşlılar için daha yüksek emekli maaşları vadeditip yerine getirmemesi veya birçok Latin Amerika ülkesinde liberalleştirme karşıtı söylemlerle iktidara gelen adayların tam tersine bu politikaları iştahla uygulaması gibi. Politikacıların oy alırken kullandıkları söylemlerden feragat ederek, aksi yönde politikaları uygulamaları için bir dizi gerekçe gösterilebilir (Stokes, 2001: 187):

- i. Öncelikle siyasetçiler ve seçmenler arasında politik tercihler arasında gerçekten farklılıklar oluşmuş olabilir. Toplum güvence veya eşitlik arayışındayken görev başındaki liderler liberalizasyondan kaçınmanın ekonomik çöküşe yol açacağını ve kariyerlerine zarar vereceğini düşünüyor olabilirler. Önceliklerini yerli ve yabancı

yatırımcıları, yabancı hükümetleri ve uluslararası finansal kurumları memnun etmeye vermek durumunda kalabilirler. Yani toplumun beklentilerini doğrudan yerine getirmeleri halinde piyasanın tepkisinin geniş kesimlerin aleyhine bir durum getireceğini düşünüyor olabilirler. Toplumlar uzun vadede sadece sözlerle yönetilemez ve ekonomik gelişmenin meyvelerinden istifade etmek isteyecektir.

- ii. Rekabetçi bir seçim kampanyasında önde gittiğine inanan aday, aleyhine olmasından çekinerek gerçek düşüncelerini ve niyetlerini ifade etmekten çekinebilir. Daha ziyade her yöne çekilebilecek muğlak ifadelerle rakibinin önündeki üstünlüğünü riske etmek istemeyebilir. Bu durumda seçmen bir programdan ziyade adaya oy verecektir.
- iii. Seçmenler de tercih ettikleri politikaların sonuçları hakkında kesin görüşlere sahip olmayabilirler. Daha ziyade sonuca odaklandıklarından önerdikleri politikalar olumsuz sonuç verdiğinde lideri suçlayacak ya da ters durumda liderin politikalarını bir sonraki aşamada ödüllendirecektir.
- iv. Uygulanan politikalar bazı alanlarda olumlu sonuçlar verirken diğer alanlarda komplikasyonlara yol açabilir. Siyasi iktidarların böyle durumlarda uygulamalarında değişiklikler, düzeltmeler yapması veya bazı uygulamaları dönüşümlü kullanması beklenebilir.
- v. Genç partiler ve liderlerin seçimlerde savundukları görüşlerden tavizler vermesi daha olasıdır. Oturmuş, köklü partilerde kadrolar savunulagelmiş politikalardan verilecek tavizlere daha fazla direnç gösterebilecektir.

Bütün bu gerekçeler bir yana, verilen sözlerden caymanın maliyeti oluşması da mümkündür. İlk olarak bir sonraki seçimlerde, seçmenlerin verilen sözlerde durulmamasının faturasını kesmesi ihtimal dahilindedir. Üstelik seçmenler uyguladıkları politikalar konusunda tereddüte düştükleri partiden uzak durmayı da yeğleyebilecektir. Önemli olan uygulanan politikaların sonuçları ve toplumun beklentileri ile örtüşmesi olacaktır.

Birçok durumda seçmenin görüşlerinin de yakınlık duyduğu partinin söylemlerinden etkilendiği, aslında geniş kitlelerin düşüncelerini elitlerin yönlendirmelerinin belirlediği düşünülürse, seçmenin birçok yaklaşımının sonuç odaklı olacağı anlaşılabılır.

Dolayısıyla politik tartışmaların içeriği çoğu zaman önemsizleşip, öne çıkan yaşanan tecrübeler haline gelecektir (Ibid., s.191).

1990'lı yıllarda yapılan çalışmalar özellikle Avrupa'da seçmenlerin hükümetin çalışmasına duyulan güveninde ciddi kayıplar olduğunu ortaya koydu. Bununla beraber demokratik kurumlarda buna benzer bir güven kaybı yaşanmadı. Demokrasi ile kastedilen toplumdaki bireylerin –kullanmasalar bile- eşit haklara ve fırsatlara sahip olması ve siyasete katılım bağlamında en azından bazılarının bu hakkı kullanarak katkı sağlamasıdır. Çoğunlukla siyasi katılımın demokrasinin tek bileşeni olduğu düşünülerek eşit hak ve fırsatlar boyutu göz ardı edilebilmektedir. Aslına bakılırsa yapılan saha çalışmalarında pek az kişinin oy vermek veya nadiren dilekçe imzalamak dışında siyasetle ilgili bir faaliyette bulunduğu hatta bu konudaki sohbetlerin bile seyrek olduğu anlaşılmaktaydı. Ancak kullanılsa bile siyasete katılım için tanınan hakların vatandaşlar tarafından önemli bulunduğu bir gerçektir (Dahl, 2000: 249).

Yirminci yüzyıldaki kapitalist birikim modelleri merkez ve çevre ülkeleri korporatist çıkar temsiline dayalı bir sisteme götürürken çoğulculuğun 19ncu yüzyıl ait modası geçmiş bir sistem olarak gözükmüyordu. Yirmi birinci yüzyıla girildiği zaman ise korporatizm Latin Amerika'da vadesini doldurmuş, ithal ikameci sanayileşme modelinin çöküşü ve kalkınma iktisadını çözülmesi ile birlikte dışa açık liberal bir ekonomi politikası ve ona koşut liberal demokratik bir siyasi sistem ortaya çıkmıştı. Burada ortaya çıkan korporatist sistemin gelişen koşullara uyumundan daha ötede yeni kalkınma modeli ile birlikte yeni çoğulculuğun ve politik demokratikleşmenin ortaya çıkışıdır. Ancak ortaya çıkan demokrasi O'Donnell'in (1994) deyişiyle delege eden bir demokrasi (delegative democracy) oldu. Bu yeni çoğulculuk demokrasinin kalitesini de sınırlayan otoriter eğilimleri de içinde barındırmaktaydı. Bu yaklaşım aynı zamanda elitist rekabet modelinin Latin Amerika özeline uygulanmış bir versiyonu olarak görülebilirdi.

Geç gelişen ülkelerde savunmacı ve yukarıdan aşağıya modernleşme süreçleri sık karşılaşılan bir durumdu. Latin Amerika'da korporatist siyasi sistem kalkınma sorunlarına çözüm olarak düşünüldü. Sınıf taleplerinin bastırılması ve demokratik siyaset nüvelerinin yok edilmesiyle, sosyal barışın yukarıdan aşağıya bastırılmasıyla modernleşme serüveni yeni bir aşamaya girmişti. Kendini zayıf hisseden burjuvazi,

liberal demokratik siyaset sınırları içerisinde mücadele edemeyecek kadar bölünmüş ya da yetersiz görüyordu kendisini. Böylece teknokratik ve profesyonel bir yönetim yapısı geliştirildi. 1930’larda derinleşen ekonomik depresyon ve merkez ülkelerin kendi sorunlarına boğulmaları sonucu çevre Latin Amerika ülkelerinin etkilenmeleri, bu ülkelerdeki elitlerde kendi başlarının çaresine bakmaları gerektiği düşüncesini uyandırdı. Takip eden dışa kapalı kalkınmacı modeller ve siyasi alandaki izdüşümü korporatist yapılar dönemin belirleyici unsuru oldu. İçe dönük kalkınma modellerinde iç pazarın geliştirilmesi koruma altında gelişen sanayilerin bir pazar bulması için kaçınılmazdı böylece modern sanayi sektörlerindeki işçilerin hiyerarşik bir yapı içerisinde temsiline izin verilmesi, popülist politikalar sanayinin karlılığını sağlayacak temel araçlar oldular. Bu imtiyazlı çalışan kesimlerin dışında, siyaseten ve ekonomik anlamda dışlanan geniş toplumsal kesimler bu dönemin kaybedenleri oldular. İç pazarların sürekli genişletilmesine dayanan bu ekonomik model temposunu kaybetmeye başladığında yukarı doğru toplumsal hareketliliğin yavaşlaması, yolsuzluk ve patronaj ilişkilerinin yaygınlaşması toplumsal huzursuzluğu da beraberinde getirdi. 1980’lerdeki ekonomik durgunluk ve takip eden borç krizi, patlama yapan işsizlik oranları sistemin sürdürülebilmesini imkansız hale getirecekti. Aynı dönemde uygulanmaya başlayacak neoliberal ekonomi politikaları doğrultusunda artık eski sistemin temel öğelerinden olan işçi örgütlenmeleri gücünü kaybedecekti. Ekonomik altyapıdaki bu değişikliğe paralel olarak siyasi anlamda demokratik çeşitliliğe vurgu yapan yeni çoğulculuk korporatist yapıların yerini alacaktı. İthal ikameci kalkınma modelinin yerini alan neoliberal uygulamalar geçmiş dönemde kazanılmış kolektif hakların törpülenmesini doğal olarak beraberinde getirecekti. Yeni siyasi sistemde otoriter ve katılımcı siyaset modellerinin bir karışımı olan plebisiteryen demokrasi anlayışı ön plana çıkarak siyasete teknokratik müdahaleleri de kurumsallaştıracaktı. Ekonomik popülizmin mali savurganlığı iç pazara dayalı kalkınma stratejilerinde dönemsel olarak büyümeye katkı sağlıyordu ancak yeni dönemde siyasi mücadele piyasa ekonomisinin dayattığı sınırlar dahilinde sürdürülmek durumunda kalacaktı.

Yeni çoğulcu siyasi sistem, piyasa ekonomisi savunucularının her bireyin kendi çıkarı doğrultusunda hareket etmesinin toplumsal faydayı da sağlayacağı düsturuna paralel

rekabetçi bir siyaset tasavvuruna dayanıyordu. Hukuk devletine, özel mülkiyete saygıya dayalı ve bireysel özgürlüklere dayalı bir devlet ideal devlet modeliydi.

Yeni çoğulcu siyaset yapıları yoksullukla mücadele edebilmek için kendine özgü bir yöntemi de bu dönemde geliştirdi: hedefli yardımlar. Daha önceki genel sosyal devlet uygulamaları gibi makro gelir dağılımı politikaları yerine mikro seviyede yardım araçları geliştirildi. Böylece piyasaların kaynakların dağılımındaki özünü rolü kabul edilip, yol açtığı toplumsal sorunlarla mücadele anlamında tedrici sosyal politikalar tasarlandı. Orta ve daha üst gelir gruplarına destek olmak yerine devlet sağlık alanında olduğu gibi en ihtiyaç duyan kesimler için son kurtarıcı haline dönüştü. Sosyal politikalar makro seviyede ele alınmak yerine belediyeler, yerel yönetimler düzeyinde sağlanan yardımlara yol verilerek aslında bir nebze de olsa yaygın demokratik siyasete de pencere açıldı.

Yeni çoğulculuk, politik liberalizm ve demokratik dönüşümle iç içe geçmiş süreçleri kapsamaktaydı ve nihai noktada yürütme erkinin seçimler yoluyla meşruiyetini sağlamaya yarıyordu. Öte yandan yetkilendirilen yürütme erkinin otoriter eğilimlerini kontrol edecek yapıların ortadan kalkması, otoriter ve demokratik eğilimleri bir potada eriten delegatif bir demokrasi anlayışına yol açıyordu. Seçimler öncesi otoriter dönemde görülmemiş bir politik mobilizasyon demokratik siyasetin zirvesini oluşturuyor ancak seçimler sonrası hızlı bir demobilizasyon süreci yaşanıyordu. Daha önceki dönemlerde kurumsal yapılar üzerinden siyasi iktidarla gerçekleştirilen siyasi alış veriş imkanları iyice cılızlaşmıştı.

Öte yandan yeni çoğulcu bu yapıların en önemli kusuru toplumsal güç dağılımındaki eşitsizlikleri göz ardı eden ve bunları gideremeyen yapısıydı. İthal ikameci sanayileşme dönemlerinde yüksek büyüme hızlarına rağmen geniş toplumsal kesimler ekonomik anlamda dışlanmışlardı ve yeni neoliberal politikaların bu durumu düzeltmesi söz konusu değildi. Sosyal güvenlik, sağlık ve dar gelirli kesimleri hedefleyen konut gibi sosyal servislerin özelleştirilmeleri bu hizmetlerden yararlanan geniş kesimlerin ekonomik gelişimden daha da fazla dışlanmasına sebep oldu. Özellikle eğitim gibi sosyal eşitsizlikleri düzeltme gücüne sahip bir alanın özelleştirilmesi toplumsal adaletin sağlanması sürecine daha da büyük darbe vurdu (Oxhorn, 1998: 3-6).

Latin Amerika’da ideolojik çıpaların 20nci yüzyılın sonuyla birlikte gücünü kaybettiği görülecekti. Neoliberal politikalar hegemonik bir güç elde etti ve ciddiye alınmak isteyen politikacılar bu görüşün temel uygulamalarını benimsemek durumunda kaldı. Daha bir(kaç) on yıl önce ciddi alternatif olarak öne sürüle politikalar gücünü yitirirken, siyasetçilerin stratejik hesapları sonucu liberal ekonomi politikaları hakimiyet kurdu.

Yeni küresel ekonomik düzenin ulusal siyaset üzerinde bir diğer etkisi, alttan gelen sistem dışı tehdidin hafiflemesi kadar elitlerin kendi içindeki çıkar-sistem içi çıkar ayrışmasına da ön ayak olmasıydı. Siyasi ve ekonomik seçkinler arasındaki bölünme, henüz tam anlamda demokratikleşememiş ülkelerin demokratik bir dönüşüm geçirmeleri için gerekli bir koşul olarak görülmektedir. Ekonomi politikaların oluşturulması ve performansın küresel koşulların kısıtlarına tabi olmasıyla ulusların giderek daha belirsiz ve istikrarsız bir ortama yol alması elitlerin kendi içinde çatışmalarına yol açabilmekteydi. Özel sektörden muhalefete geçişler ve kitlesel hoşnutsuzluklarla karşılaşan yönetimler ya daha da fazla siyasi liberalizasyona ya da tam tersi yöne bastırmaya yönelme durumunda kalmaktaydı. Küreselleşme sürecinde toplumsal huzursuzluğu gidermek için yapılacak sosyal yardımlar vasıtasıyla istikrarsızlığın önüne geçilmesi ve böylelikle toplumsal olaylarla korkuya kapılabilecek elitlerin baskıcı rejimleri davet etmesi önlenebilmekteydi. Sermaye akımlarının ve ticaretin liberalizasyonu sürecinde sosyal yardımlar yoluyla kaybedenlerin telafisi yönünde adımlar atılmaması halinde daha baskıcı politikalar kullanılmak zorunda kalınacaktı (Rudra, 2005: 706).

Ekonomik seçkinlerin küreselleşme sürecinde kendi içlerinde yaşadıkları bölünme ve çelişkileri en pürüzsüz şekilde giderebilmeleri için demokratik rejimler ideal gözüküyordu. Ancak seçkinler açısından alttan gelen baskıyla siyasi güçlerini ve imtiyazlarını kaybetme riskinin ortadan kaldırılması öncelikle gerekliydi. Küreselleşen ekonominin getirdiği belirsizlikler ve riskler ekonomi üzerinde ulusal elitlerin kontrolünü azalttığı gibi toplumun geniş kesimlerinin tepkisine yol açabilmekteydi. Demokratikleşen rejimlerde bu muhalefet seçkinlerin imtiyazlarını tehdit ederek daha sertlik yanlısı olanları otoriter çözümlere doğru itebilecekti. Ancak geniş kesimlere

sosyal transferler yoluyla klientalist bir siyaset anlayışı yerleřtirmek, bu ařamada demokratik rejimlerin bulduđu daha dűřűk maliyetli bir űzűm olarak gűze çarptı.

Kűreselleřme űncesi devlet tarafından sađlanan imtiyazlarla beslenen yerli sanayiciler, iřçi aristokrasisi ve ticarete konu olmayan sektűrler, piyasaların açılmasıyla beklentilerinin karřılanmadıđını gűrdűler. űzel sektűrűn finansmanı artık devletten deđil kűresel piyasalardan tedarik edilecekti ve dolayısıyla daha liberal bir ekonomik dűzen yűnűnde tercih belirttiler. Fakir ve eđitimsiz çalıřanlar bile ilk ařamada ihtiyaç malzemelerin artan fiyatları sebebiyle űnemli kayıplara uđramaktaydı. Bu durumda elitler açısında rejimin meřruiyetini koruyabilmek adına sosyal harcamalar yűnelinmesi ya da baskı politikalarına műracaat edilmesi kaçınılmaz olacaktı. Sosyal harcamaların miktarının da kűresel ekonominin kısıtlarına tabi olduđu ve mali politikaların bađımsızlıđının ciddi anlamda erdiđini de not etmek gerekir (Ibid., s.710).

İřte sűzű edilen demokratik kapsam bűyle bir konjonktűrde geliřen, elitler arası çeliřkilerin űzűmlenmesinde araçsal deđer tařıyan ve toplumsal destek sađlama amacıyla giriřilen rekabete dayanan bir siyasal sistemdir. Bu haliyle serbest piyasanın rekabet mantıđıyla da űnemli paralellikler tařımaktadır.

BÖLÜM 2

NEOLİBERALİZMİN DOĞUŞU : 1980'LER

2.1 Latin Amerika'da Ekonomik ve Politik Dönüşüm

2.1.1 Bürokratik Otoriter Kalkınmacılık: Gelişimi ve Sonu

II. Dünya Savaşı sonrasında Latin Amerika gibi gelişmekte olan bölgelerde, ortaya çıkan geç sanayileşme tecrübelerine eşlik eden bürokratik otoriter siyasi rejimlerin hakimiyeti mevcuttu. Zaman içinde değişkenlik de gösterebilen karmaşık bağlantılara sahip ve tek bir nedensellik sürecine indirilemeyecek bir siyasi yapı ortaya çıktı. Latin Amerika'da 1960'larda Brezilya ve Arjantin'de ortaya çıktıktan sonra Uruguay ve Şili'ye de yayılan daha sonra Akdeniz havzasında Yunanistan'da da kendini gösteren bir otoriter yapı oluşmaktaydı. Halihazırda yerleşmiş Meksika ve İspanya gibi otoriter rejimlerin de dönüşerek kendisine benzemesine yol açtı. Bu siyasi yapının beş temel özelliği mevcuttu (O'Donnell, 1978: 6)

- i) Bürokrasinin ve siyasetin yüksek kademeleri genellikle silahlı kuvvetler, kamu kuruluşları ve büyük özel sektör kuruluşları gibi örgütlerde yüksek başarı göstermiş kişilerce doldurulmaktaydı.
- ii) Siyasi katılımın sınırlandırılması amacıyla geniş kitlelerin depolitize edilmesi sadece baskı araçlarıyla değil aynı zamanda sendikalar gibi toplumsal kontrol sağlayacak dikey (korporatist) mekanizmalar yoluyla sağlanıyordu.
- iii) Ekonomik mahrumiyet, geniş halk kitlelerin siyasete katılımını öngörülemeyecek kadar ileriye öteliyordu.
- iv) Siyasi sorunlar, yönetimin üst kademesindeki elitler arasında görüşülüp karara bağlanacak teknik konulara indirgeniyordu.
- v) Toplumdaki sermaye birikimi, bağımlı sanayileşmenin derinleşmesini karakterize eden bir süreçle sağlanıyordu.

Kuruluşu itibariyle bürokratik-otoriter devlet geniş kitlelerin politik aktivasyonuna bir reaksiyon olarak oluştu. Öncesinde gelişen yüksek enflasyon, ekonomik daralma ve düşen yatırım oranları, sermaye kaçışları, ödemeler dengesi açıkları gibi birçok ekonomik sorun karmaşık bir ekonomi için vazgeçilmez olan istikrar ve öngörülebilirlik ihtiyaçlarının karşılanmasını engelliyordu. Buna eşlik eden yoğun siyasal aktivizm güçlü bir otoriter yönetimi gerekli kılıyordu. Burada Arjantin'in Peronist siyasi modelinin kendine has toplumsal mobilizasyonu, sendikalar ve ulusal sanayinin katılımıyla harmanlayan özel durumunu belirtmek gerekir. Peronizmin anti-komünist karakteri toplumsal aktivasyonun tehdit derecesini elitler açısından bir nebze azaltmaktaydı. Genelleyecek olursak tehdit algılaması arttıkça, ekonomik ve siyasi seçkinler sınıf içi dayanışmalarını artırarak daha otoriter bir rejime destek vermekteydi. Silahlı kuvvetler öncülüğünde, sosyal entegrasyon fikrinin yerleştirilmesi öncelik kazanıyordu. Sendikaların, sivil örgütlerin ve toplumun geniş kesimlerinin siyasi eğilimlerinin bastırılması için şiddet kullanılıyordu. Ancak uygulanan ekonomik programdan faydalanan kesimlerin sınırlı olması bürokratik-otoriter yapıları destekleyen tabanı istikrarsız kılıyordu. Sadece kamu ve özel sektörde ücretli çalışanlar değil, ulusal burjuvazinin belli kısımları da bu rejimin nimetlerinden faydalanamadığını hissediyordu. Sistemin otoriter yapısı, oluşan muhalefetin tek başına bir tehdit oluşturmasını engelliyor, ancak farklı kesimlere dayanan geniş bir muhalefet bloğu bir alternatif oluşturabiliyordu. Bu da kolayca ve kısa sürede gerçekleşebilecek bir şey değildi.

Bürokratik otoriter sistemlerin kurulmasından önce bile Brezilya, Arjantin ve Meksika kendilerine özgü bir sanayileşme gerçekleştirebilmişlerdi ve az gelişmişliğin tipik örneği olarak nitelendirilemezlerdi. İç pazarların palazlanması bu dönemde Latin Amerika'da sanayileşmenin ne ölçülere ulaşabileceğini belirliyordu ve ihracat yapan basit sektörlerin yerine uluslararası sanayinin uzantısı bir ekonomi dünyayla bir bağımlılık ilişkisi oluşturuyordu. Latin Amerika'da sanayi öncelikle tüketicilere yönelik üretim yapan ve ara-mallarını dışarıdan tedarik eden bir montaj sanayii olarak gelişmeye başlayıp giderek geriye doğru entegre olarak dayanıklı tüketim malları imalatı, bazı ara mallarının üretimi de gerçekleştirilerek gelişimini sürdürdü. İlk aşamada piyasaya giriş için bariyerler yüksek değildi ve düşük seviyede sermaye ve teknolojik birikim gerektiriyordu. Katma değer yaratan bu bölümler ithal ediliyordu ancak bir süre sonra enflasyon, ödemeler

dengesi sorunları sebebiyle tıkanma noktasına dayanıyordu. Ayrıca çokuluslu şirketler de iç piyasadaki talebi değerlendirmek için yerleşmeye başlamıştı. Dolayısıyla bürokratik otoriter rejimin en büyük problemi iç pazara üretim yapan yerli ve çokuluslu şirketlerin ihtiyacı olan döviz temin etmektir. Bir yandan akut bir döviz açığı oluşurken, öte yandan ileride ihracat merkezi oluşturabilecek sanayilerin derinleşmesi sağlanıyordu. Ancak ekonomik istikrarın sağlanabilmesi için politik demobilizasyon, sivil toplumun sivri uçlarının törpülenmesi ve devlete karşı otonom konumunun ortadan kaldırılması gerekiyordu. Ekonomik küçülme ve yüksek enflasyondan daha fazla burjuvaziye kaygı veren şey, toplumsal kesimlerin kontrol dışı hareketleriydi. İthal ikameci sanayileşme politikalarının yumuşak karnı ödemeler dengesi problemleri dışarı sermaye ve kar transferlerinin sıkı kontrolünü gerektiriyordu. Döviz kuru ayarlamaları reel gelirlerin korunması için erteleniyordu ancak dönem dönem biriken basınçla dramatik devalüasyonlar yapılması gerekiyordu (Ibid., s.13).

Bürokratik otoriter sistem geniş toplumsal kesimlerin ekonomik elitler yararına siyasetten dışlanmasını gerektiriyor ve bu şekilde sağlanan istikrar dış yatırımların ve iç sermayenin uyum içinde birikim sürecine devam etmesini sağlıyordu. Bu haliyle bürokratik otoriter devlet, tek başına uluslararası sermayenin taşıyıcısı olmadığı gibi toplumsal sınıflar üzerinde ulusal büyüklüğü sırtlayıp götüren bir sistem olarak da algılanamazdı. Devlet, bastırma gücünü muhafaza eden, tüm bilgiyi ve gücü kontrol eden ama aynı zamanda toplumsal kalkınma için altyapı yatırımları ve diğer harcamaları yapan bir güç merkeziydi. Bu haliyle uluslararası sermayenin ihtiyacı olan istikrar bürokratik otoriter devletin ezici gücüyle sağlanıyor, her iki güç arasında simbiyotik bir ilişki tesis ediliyordu.

Bu sistemin zayıf iki noktası tam da vurgulanan bu iki sac ayağında; yani ilk olarak politik baskı mekanizmalarıyla içeride istikrarın ne kadar süreyle sağlanabileceğinde ve ikincisi dışarıdan sermaye akışının devamında bulunacaktı. Bu sistem yüksek gümrük duvarları, sübvansiyonlarla koruduğu yerli sermayeyi, uluslararası sermaye karşısında müzakere edebilir durumda tutuyordu ancak ekonomik verimliliği artırmak adına atılacak adımlar yerli sermayenin zayıflığını ortaya çıkarmaya başlayacaktı. Bürokratik otoriter devletin ilk kuruluş aşamalarında iç istikrarın sağlanması adına dizginleri bir

süreliliğine olsa bırakan uluslararası sermaye için ilk aşamada giren yatırımlar bir çeşit sistemin onaylandığı manasına geliyordu. Ancak tamamen kontrolü sağlamadıkları bu piyasalarda ilk gözüpek yatırımcılar aldıkları riskle orantılı yüksek getiriler talep ediyorlardı. 1969'da Arjantin'ki *cordobazo* hareketi sonrasında olduğu gibi ortaya gelebilecek toplumsal huzursuzluklar ise süratli sermaye kaçışlarına sebebiyet veriyordu.

Bu şekilde geliştirilen bürokratik-otoriter devlet teorisine göre (O'Donnell, 1978; O'Donnell, 1988) Latin Amerika ülkelerinde demokratikleşmenin kitlelerin tüketim talebini beraberinde getirdiği, oysa ekonomik gerçeklerin daha fazla tasarruf gerektirdiği bu sebeple otoriter rejimlere yönelindiği şeklindeydi. Yani kalkınma modeli ve toplumsal taleplerin çatışmaya girmesi askeri diktatörlüklerle sonuçlanıyordu. Bu rejim çokuluslu firmalar tarafından da destek görüyordu. Marx'ın *Napoleon Bonaparte'ın 18 Brumaire*'inde ifade ettiği şekilde kapitalizmin çelişkilerini yönetebilmek için baskıcı rejimlere ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu durum özellikle yabancı sermayenin askeri rejimleri desteklediği suçlamalarını getirdi. Arjantin, Brezilya ve Şili gibi ülkelerde enflasyon, ödemeler dengesi sorunları, düşük büyüme ile karşılaşan demokratik rejimler devrildiğinde sadece yerel iş çevreleri değil çokuluslu firmalar da otoriter rejimlere hayırhah bir tutum takındılar. Sendikaların bastırılması, ücretlerin kontrol altına alınması ve yerli iş çevrelerine sağlanan sübvansiyonların büyük ölçüde kaldırılması yabancı kökenli firmaların faydalanacakları, kar sağlayacakları önemli bir alan yaratıyordu.

Bu görüş kolonyal dönemin sona ermesi ile birlikte emperyalizmin sona ermediğini, yerli politik araçların kullanılması yoluyla toplumsal taleplerin bastırılmasının kapitalizmin karlarını muhafaza etmesine yol açtığını öne sürüyordu. Ancak 1980'lerden itibaren gelişmelerle, petrol dışı yabancı sermayenin Latin Amerika'daki otoriter rejimleri tercih ettiği veya oralardan yüksek getiriler elde ettiği tezi doğrulanmayacaktı. Yabancı sermaye yüksek büyüme potansiyeli olan ülkeleri tercih ediyordu (O'Neal, 1994). Bu büyümenin toplumun tüm kesimlerine eşit dağılması gibi bir beklenti yoktu ancak büyük iş çevrelerinin karlarının toplumun kalan kesimlerinin refahı pahasına gerçekleşeceği öngörüsü de doğrulanmadı.

Latin Amerika'da bu minvaldeki otoriter rejimlerin yıkılması ve demokrasilerin inşası olarak görülebilecek süreç iki fazda ele alınabilir: İlk aşamada otoriter rejimin yıkılması

ve demokratik bir hükümetin kurulması sayılabilirken ikinci aşama bu yönetimin de konsolide olmuş bir demokrasiye yani işleyen bir demokratik rejime dönüşmesi olarak görülebilir. Bir başka deyişle ilk aşama politik bir demokrasinin kurulması, sonrasında gelen ise ekonomik, sosyal ve kültürel alanların demokratikleştirilmesi oldu.

İlk aşamanın tamamlanması için askeri müdahale veya sivil hükümetin çöküşü yoluyla bir geri dönüş yaşanmaması esastı. Bu sürecin kesintiye uğrayıp ters yüz edilmemesi ilgili toplumun yeterince demokrat olup olmaması ile de alakalı değildir. Tam tersine toplumun bu değerleri edinmesi demokratik bir kültürle ve kurumlarla iç içe yaşayarak edinebileceği bir tecrübeydi. Latin Amerika örneğinde toplumun demokratikleşme sürecinde olumlu katkısı, demokratik değerleri benimsemiş olmasıyla değil ancak otoriter rejimler sırasında çekilen sıkıntılar dolayısıyla bu tür yönetimlere gösterdiği tepki ile oluştu. Geçmiş tecrübeler popülist veya otoriter söylemlerin toplum içerisindeki inanılabilirliğini ciddi biçimde zedeleyerek demokratik rejimi yeni ve parlak bir alternatif olarak topluma sunulmasını kolaylaştırdı. Böylelikle demokrasi karşıtı güçler nötralize olurken çekimser gözüken aktörler demokrasi kampına meyiletti. Demokrasi içindeki güçler tanım gereği birbirleri ile rekabet halini sürdürdü ancak bu yarışma otoriter güçlerin alana davetini getirmeden oyun kurallar içinde kalacaktı. Bu, demokratik geçişi mümkün kılan bir zımnî anlaşma sayesinde gerçekleşecekti (O'Donnell, 1992: 22).

Latin Amerika'nın otoriter siyasi geçmişinde orta sınıfların ve burjuvazinin önemli bir kısmı baskıcı rejimleri desteklemişti. Bu baskıcı rejimlerin şiddeti zaman zaman devlet terörizmi olarak sınıflandırılabilir boyutlara ulaştı. Ancak otoriter rejimler iç çelişkilerin patlama noktasına gelmesi ile bir bir çökerken, geçiş hükümetleri sadece devrildikleri bu derin çizgilerle bölünmüş toplumsal yapıyı değil çoğu zaman yıkıntı halindeki bir ekonomiyi de yönetmek durumunda kaldılar. Askeri rejimler toplumla çatışmış olmalarından dolayı prestij kaybı yaşıyorlardı; bundan dolayı yeni kurulan demokratik rejimler araya mesafe koyma konusunda çok kararlıydı. Ancak bıçak sırtındaki ekonomik dengelerin bozulması halinde askerin her an sahneye geri dönebileceği gerçeği de hükümetleri korkutuyordu. Ancak Brezilya, Şili gibi ülkelerde askeri rejimlerin ekonomik performansları benzerlerine göre daha başarılı olmuştu. Bu

yüksek ekonomik büyüme getiren dönemlerde palazlanan iş çevreleri, orta sınıflar demokrasiye geçiş dönemi sırasında muhalif kampa katılabilecekti (Ibid., s.26).

Aslına bakılırsa otoriter rejimlerin ekonomik açıdan nispeten daha başarılı göründükleri ve demokrasiye geçişin müzakere ile gerçekleştiği bu durumlarda yeni rejimin başarı şansının daha yüksek olduğu görüldü. Otoriter rejimlerden devralınan üretici güçlerin ekonomik performansı yeni rejimi de ayakta tutmakta yardımcı olmakta, ayrıca daha az baskıcı bir rejimde daha sonra sosyal güçler arasında müzakereleri kolaylaştırıcı rol oynamaktaydı. Öte yandan otoriter rejime ilişkin hatıraların, tecrübelerin çok da kötü olmaması demokratik dönüşümü maceracılık olarak görmeye veya burjuvazi ve orta sınıflar açısından demokratik rejimin hayal kırıklığı yaratması halinde geriye dönüş özelemlerine yol açabilirdi. Ayrıca otoriter rejimde görev yapmış siyasi şahsiyetlerin yeni rejimde de sahnede bulunmaları görünmemiş şeyler değildi ve dönüşümü riske atabilirdi (Ibid.; s.34).

1978'den sonra Latin Amerika'da başlayan demokratikleşme dalgası daha öncesine göre çok daha yaygın bir karakteristiğe sahipti. Demokratik rejimlerin bu dönemde dört temel özelliğinden bahsedilebilir:

- i. Hükümetler serbest ve adil seçimlerle görev başına gelmişti.
- ii. Sivil özgürlükler için yeterli güvenceler mevcuttu.
- iii. Yetişkin nüfusun büyük kısmı seçme hakkına sahipti.
- iv. Askerin veya seçilmemiş diğer bürokratik kurumların siyasi alana müdahalesi yoktu. (Mainwaring, 2005: 15)

1959'daki Küba Devrimi, Latin Amerika'da muhafazakarların soldan gelen tehdit konusunda çok daha alarmist bir tutum almalarına yol açmıştı. Takip eden 20 senelik süreç kutuplaşmış siyasetin zirve yapmasına ve dolayısıyla demokratik rejimlerin darbe yemesine sebep oldu. Devrimci sol, her ne kadar sayısal olarak çoğunluğu temsil etmiyor idiyse de yarattığı rahatsızlığın büyüklüğünden dolayı askeri rejimler tarafından ezildi. O dönemde sol da liberal demokrasiye burjuva formalizmi olarak bakıyor ve çalışan kesimlerin kurtuluşunun devrimci mücadele ile gerçekleşebileceğini düşünüyordu. 1980'lerin ortalarına gelindiğinde bu görüş büyük ölçüde silinmiş ve başta

Brezilya olmak üzere sol hareketler daha önceki tezlerini reddederek, diktatörlüğe karşı demokrasiyi savunmanın daha doğru bir yol olacağı kanaatine varmışlardı. 1960 ve 1970’lerde entelektüel çevrelerde –özellikle bağımlılık teorilerinden etkilenerek- liberal demokrasinin tesisinden önce radikal bir toplumsal dönüşüme ihtiyaç duyulduğunu vurguluyorlardı. 1980’lere gelindiğinde benzer şekilde demokrasinin öne çıkarılması entelektüeller tarafından da sahiplenildi.

Aynı dönem sağın da demokrasiye karşı daha hayırhah bir tutum takınması gözlemlendi. Tarihsel olarak eşitsizliklerin devasa boyutlarda olduğu bu bölgede seçkinler tüm gücü ellerinde tuttular ve demokratik mekanizmaların bu imtiyazı ellerinden alacaklarından çekindiler. Komünizm tehdidinin ortadan kalkması ve solun demokratik dönüşümüne koşut olarak sağ da oyunu kurallarına göre oynamaya daha sıcak bakmaya başladı (Ibid., s.46). Sivil desteğini kaybeden askerler için darbelerin başarı şansı ortadan kalkmıştı.

1980’lere gelindiğinde finansal sektörün özelleştirilmesi, finansmanın küreseleşmesi ile birlikte sermaye sınıfı devletin kontrolünün dışındaki parasal kaynaklara ulaşma imkanını yakaladı. Özellikle sonradan sanayileşen ülkelerde finansman açısından devletle oluşan birçok bağımlılık ilişkisi özel sektör tarafından aşılaraq rejimle olan bağlar kırılabilirdi. Bununla koşut olarak geniş kitlelerin siyasete katılımı korkusunun açılması ve emek-sermaye arasındaki ilişkinin sıfır toplamı bir oyun olmadığına anlaşılmasıyla iş dünyası 1980lerden itibaren demokratikleşmeye daha sıcak yaklaşmaya başladı. Gelir eşitsizliği sürmekteydi ancak mutlak yoksulluk oranlarındaki düşüş kitlesel başkaldırı riskini azaltıyordu. Komünizmin küresel düzeyde gücünü yitirmesiyle sosyal refah devleti talepleri taşıyan hareketler uluslararası bir devrim projesinin piyadeleri olarak görülmekten vazgeçildi.

Brezilya özelinde örnekleyecek olursa 1964’teki sağ darbeyi ve onun 20 seneyi aşan iktidarını iştahla destekleyen iş çevreleri 1980’lerden itibaren demokrasi cephesine geçti. 1960’larda yaygın açlık ve yoksulluğun radikal sol çevreler tarafından siyasi bir harekete dönüştürüleceği endişesiyle paniğe kapılan burjuvazi aynı zamanda devlet desteklerine, yüksek gümrüklere, kısacası devletin kendi çıkarlarını korumasına muhtaçtı. Solu kontrol altında tutan ve özel sektörü besleyen bir otoriter siyasi yapı en iyi çözümdü.

Ancak 1980’lerde uluslararası koşullardaki değişim ve otoriter rejimin sermayenin taleplerini cevaplamakta yetersiz kalması sonucu iş dünyasının desteği demokratik bir rejime yöneldi. Toplumun siyasi kültüründe derin bir kırılma olmadığı düşünülürse buradaki yönelimin iş çevrelerinin çıkarlarıyla ilişkili olduğu görülebilir.

Meksika örneğinde ise yine aynı dönem için devletle olan bağımlılık ilişkilerinde bir zayıflamadan ve ancak sosyal hareketlenmelere karşı sermayenin devam eden korkusundan söz edilebilir. Meksika Devrimi’nin çocuğu olan özel sektör II. Dünya Savaşı sonrası yılları hem devlet imkanlarını kullanıp palazlanarak ve aynı zamanda mülksüz sınıflardan duyduğu korkuyu otoriter bir rejimle bastırarak geçirdi. Ancak 1980’lerin başında başlayan ekonomik çöküş önce sermayenin devletle olan ahab çavuş ilişkilerine darbe vurdu. 1982 krizinde bankaların millileştirilmesi gibi kaba politika tercihlerinden rahatsız olan iş çevreleri PAN’ı destekleyerek politik tercihleri çeşitlendirmeyi hedeflediler. Öte yandan organize emeğin demokratikleşmeyle ilişkisi daha da sorunluydu. En büyük işçi sendikası CTM (Confederacion de Trabajadores Mexicanos), devletin otoriter politikalarını, muhalefetin bastırılmasını uzun süre desteklemekle kalmadı, Cardenas yönetiminde reformist harekete ve sol siyasi güçlerin meşrulaştırılmalarına da karşı çıktı. CTM’nin rejime verdiği destek karşılığında, devletten bu organize işçi sendikası hem organizasyonel hem de maddi çıkarlar sağladı. Bunlar parasal yardımlar, kar paylaşımı, sosyal refah uygulamalarına imtiyazlı ulaşım, genişletilmiş bir sosyal güvenlik sistemi, ucuz kentsel konutlar ve kredilere ilaveten ulusal ölçekte tespit edilmiş bir asgari ücret idi. Bu emekçilerin kendi imkanlarıyla elde edebileceklerinin çok ötesinde, devletle çatışarak riske etmek istemeyecekleri büyüklükte bir paketti. Ancak bu ortaklık rejimin otoriter karakterinin korunmasına bağlıydı ve demokratikleşme yoluyla siyasi zemin daha geniş toplumsal taleplere açılmaya başladığında yönetenlerin bu imtiyazlı ilişkiyi sürdürmeleri için bir gerekçe kalmamıştı (Bellin, 2000: 195-199).

Latin Amerika’nın tarihsel gelişiminden kaynaklanan büyük gelir dağılımı bozukluklarından dolayı politik liberalizm ekonomik eşitlik ve gelir adaleti çağrılarını tetikleyip devlet müdahalelerinin önünü açmıştı. Piyasa ekonomisi otoriter politik sistemlerle özdeşleştirilen bir çeşit ekonomik elitizm olarak algılanmaktaydı. Bu hem

demokrasi ile ekonomik liberalizmi birbiriyle mücadele eden kutuplar haline getirdi hem de neoliberal reform programının uygulanmasının ilk aşamalarında devlet gücünün kullanılması yoluyla kalkınmacılığın tasfiyesi bu algıyı kuvvetlendirdi. Kırılgan hükümetler, geniş toplum kesimlerinin üzerine yük bindiren reform programının dirençle karşılaşacağını düşünüyorlardı. Şili’de diktatör Augusto Pinochet yönetiminde şiddet kullanılarak neoliberal reformların uygulanması bu düşüncüyü doğrular gözüküyordu. Bununla birlikte birçok Latin Amerika ülkesi kısa vadede iş ve çalışan kesimlere yük bindiren stabilizasyon, dezenflasyon ve ekonomik liberalizasyon politikalarını uygulamayı göze alacaktı (Weyland, 2004: 136).

Bu dönem aynı zamanda bölge ordularının siyasetin içinde doğrudan yer aldıkları bir dönem olarak zihinlere kazındı. Uzun yıllar boyunca Latin Amerika orduları siyasetin kontrol altında tutulmasını asli vazifeleri arasında gördü ve kriz zamanları yönetimi doğrudan devralmaktan kaçınmadı. Muhafazakar din adamları, orta sınıflar ve seçkinler de böyle zamanlarda askeri siyasete müdahale konusunda teşvik etmekten kaçınmadı. Ancak askerlerin de yönetimde siviller kadar yolsuzluğa bulaşabileceği ve kötü yönetim gösterdiği görülmesi ciddi prestij kaybına sebep oldu. Arjantin özelinde ekonomik sıkıntıları unutturmak için Falkland Adaları’nı ilhak etmeye kalkıp İngiltere ile giriştikleri savaş sonucu hezimete uğramaları fazladan bir itibar kaybına yol açtı. Askerlerin Latin Amerika’da iktidardan çekilmeleri de toplumsal bir ayaklanma veya direniş sonucu gerçekleşmedi. Yönetici olarak başarısızlıkları ve bürokratik otoriter rejimin arkasındaki toplumsal desteğin çökmesi sonucu kurumsal itibarını daha fazla yıpratmak istemeyen ordular iktidarı barışçı yoldan devrettiler.

Askerin geri çekildiği noktada senelerce bastırılan, yer altına itilen, pasifize edilen grupların canlanıp mobilize olmasına şahit olundu. Bu gruplar daha sonra siyasi parti şemsiyelerinin altında toplandı ve kurumsallaşma yoluyla sivri uçları da törpülendi. İlk başta bağımsız hareket eden sivil toplum kuruluşlarının ve bağımsız organizasyonların yerel veya merkezi yönetimlerce kayıt altına girmeye yönlendirilmesi, kaynaklarını ve üyelerini deklare etmeye zorlanması aslında korporatizmin yumuşatılmış yeni bir şekline doğru yönelindiği kaygılarını artırdı.

Latin Amerika’da otoriter siyasi rejimden demokratik bir sisteme geçişin motoru geniş halk kitleleri değil elitler oldu. Demokrasi tercihi pragmatik açıdan en doğru yol olarak gözükiyordu; askerin itibar kaybı ve rüzgarın yönü dikkate alındığında bundan kaçınılamazdı. Kredilerin, yardımların ve yatırımların akacağı ABD’nin demokrasi vurgusu –ne otoriter rejimlerin ve tabii ki ne de Castro’culuğun ve Sandinista’cılığın hiçbir başarı şansı olmaması- demokratikleşmenin zorunlu istikamete dönüşmesini sağladı. Bir yandan da tarihsel bağların mevcut olduğu Portekiz’de 1974’te ve İspanya’da 1975’te demokrasiye geçişin başlaması örnek olacaktı. Latin Amerika ülkelerinin birbirine takip etme eğilimi de bu sürecin süratle tamamlanmasını sağladı. Eğer Arjantin demokrasiye geçtiyse Brezilya da takip etmeliydi. Ardından Şili, Uruguay, Peru, Ekvator ve diğerleri zaten gelecekti (Wiarda, 2001: 314).

Piyasa reformlarının temel sonuçlarından birisi çokuluslu şirketlerin sayısının ve faaliyet kapsamının artışı olduğundan bu faktörün de demokratikleşme ile ilişkisine değinmek önem taşıyor. Latin Amerika’da 1970’li ve 1980’li yıllarda çokuluslu şirketlerin demokratik olmayan şirketlerle yakın ilişkiler kurması, benzer şekilde Doğu Asya modelinde otoriter rejimlerin büyük iş çevrelerince desteklenmesi, bu devasa kuruluşların anti-demokratik yapıları desteklediği kanaatini uyandırdı. Yabancı yatırımların tercih ettiği bu yeni güvenli limanlarda en iyi ihtimalle düşük yoğunluklu demokrasi uygulamaları gerçekleştiriyor, çoğulcu siyaset yapısından hazzedilmiyordu. Düşük yoğunluklu demokrasilerde güçlü bir yürütme ve dikkate değer bir devlet otonomisi sağlarken, yasamanın zayıflığı, bazı yerlerden askerin etkinliği, zayıf sendikalar, insan hakları konusunda düşük hassasiyet, ortodoks ekonomi politikalarına muhalefetin üstesinden gelmeye yardımcı oluyordu.

Ancak zaman içinde ve daha detaylı bir incelemeyle çokuluslu şirketlerin anti-demokratik uygulamaları tolere etme konusunda bu kadar net olmadığı, bazı durumlarda demokratikleşmenin ajandalarının bir parçası olduğu görüldü. Çokuluslu şirketler için sözleşmelerin bağlayıcılığı, devletleştirme riskinin olmaması, vergi uygulamalarının istikrarlı olması ve karların kolaylıkla geri ülkelere döndürülebilmesi en önemli

maddeler oldular. Dünya Bankası'nın son on yılda üzerine bastığı "iyi yönetim"¹² uygulamaları bile çoğu zaman ilgi alanlarına girmediler. Sadece yönetimle imtiyazlı ilişkiler kurdukları yerlerde bu sorunlara ilişkin görüş belirttiler ancak gelişmekte olan ülkeler bu firmaların yatırımlarına ihtiyaç duydukları için üzerlerindeki anayasal kontrolleri zaten geri çekmekteydiler ve çokuluslu firmalar zamanla yönetimin gizli ortakları haline geldi. Daha küçük yabancı firmalar yerel yöneticilerin milliyetçi veya yerelci politikaların korkarak merkezi hükümetin ipleri elinde bulundurmasından memnuniyet duydu. Birçok firma yerli ortaklar edinerek çıkabilecek komplikasyonları baştan önlemeyi düşündü.

Bir örnek verilecek olursa Çin'in otoriter rejimi ekonomik anlamda yabancı yatırımcıya olumlu adımlar attığı sürece yabancı yatırımcılar bu büyük pazardan istifade etmek üzere gelmeye devam ettiler. Suharto'nun Endonezya'sında veya Vietnam'da yabancı yatırımcılar için paralel bir hukuk süreci oluşturularak işlerinde kolaylık sağlandı. Latin Amerika'da da kuralların uygulanmasında esneklikler genelde çokuluslu firmalar lehine oldu. Meksika'nın NAFTA'ya girişi ve iktidardaki PRI'nın özelleştirme karşıtı sendikaları bastırmasıyla ülke Latin Amerika'ya giden toplam direkt yabancı sermaye payında liderliğe yükseldi. Fujimori yönetimindeki Peru 1990'lı yıllarda ciddi bir özelleştirme programıyla doğrudan yabancı sermaye çekti.

Bu sırada yabancı yatırımcılar demokratik süreçlerdeki eksikliklere dikkat çekmeye başlamıştı. Otokratik rejimler piyasa yanlısı rejimlere geçişi bir yandan kolaylaştırabiliyor ancak kontrol ve dengelerin olmayışı sebebiyle reformların birdenbire geriye çevrilmesi riski de bulunuyordu. Rüşvetler ve türlü imkanlarla reformları yürüten siyasetçilerin beslenmesi gerekiyordu. Ancak yerel destekçilere ayrılan ödemelerden ziyade yabancı sermaye için belirsizlik ve hukuk devletinin eksikliği çok daha ciddi endişe yaratıyordu. Böylelikle zayıf demokrasiler hem tepeden aşağıya yolsuzluk karşıtı

¹² Neoliberal politikaların ilk fazında aşırı vurgu yapılan piyasa merkezli politikaların beklenen sonuçları vermemesi dikkatleri iyi yönetim olarak tanımlanan devlet kurumlarının performansına çevirdi. İddia edildiği gibi devletin oyun alanının tamamen dışına çekilmesi piyasaların kusursuz çalışması ve büyüme yaratması için yeteli olmamıştı. Daha sonra Post-Washington Konsensüsü'nde de maddelenecek iyi yönetim ilkeleri kamunun piyasaların sorunsuz çalışması lehine müdahale etmesini ve belirli ölçülerde regülasyonu teklif ediyordu. 2009 tarihli Birleşmiş Milletler raporu iyi yönetimi mutabakat temelli, katılımcı, hukuk devleti çizgisinde, etkili ve verimli, hesap verebilir, şeffaf, sorunlara cevap veren, eşitleyici ve kapsayıcı olarak tanımlıyor.

bir kontrol mekanizması gelişmesini engelliyor, öte yandan bu yönde toplumsal taleplerin siyaseti yönlendirenlere ulaşmasını engelliyordu. İkinci olarak otoriter rejimlerin etrafında oluşan klientalist bağlar, yerel iş adamlarıyla imtiyazlı ilişkiler, askerin ayrıcalıklı durumu, piyasa reformlarının belirli bir aşamada tıkanmasına sebep oluyordu. Üçüncüsü otoriter rejimlerin sıklıkla başvurduğu milliyetçi saldırganlık ve bunun çevreleriyle koordinasyon eksikliği yaratması iş çevreleri tarafından tedirginlikle izleniyordu. Dördüncü olarak kapalı kapılar ardında tasarlanan ve uygulamaya konulan reform programları toplumun bu uygulamalara yönelik tepkisini artırıyordu. Belirli bir toplumsal desteğe ve meşruiyete dayanan reform programlarının uygulanmasının daha sağlıklı olacağı, aksi takdirde biriken basıncın çok daha şiddetli bir karşı hareket yaratabileceği endişesi mevcuttu. Beşinci olarak, birçok otoriter rejim kendilerine siyaseten yakın gruplarla ortaklık kurmaları konusunda yabancı işletmeleri zorlamakta ancak çoğunlukla bu ortaklıklar ekonomik anlamda yük getirmekten başka bir işe yaramamaktaydı. Altıncısı, otoriter rejimlerin bilgiyi ve teknolojiyi merkezileştirme-manipüle etme eğilimi özellikle güvenilir istatistiklere ulaşmada ve dolayısıyla doğru kararlar almada sorun yaratıyordu. Son olarak, çatışma ortamlarından ziyade işbirliğine dayalı barış ortamlarının sürdürülebilirlik açısından tercih edilebilir olduğu ve demokrasinin istikrar için en önemli teminat olduğu çokuluslu firmalar tarafından anlaşıldı.

Ayrıca çokuluslu firmaları çıkarları ve tutumları açısından tek bir davranış biçimine sahip olarak sınırlandırmanın yanlışlığı görüldü. Özellikle hidrokarbon ve madencilik gibi ranta dayalı sektörlerde hala otoriter yönetimlerle işbirliği içinde çalışma anlamlı gözükürken tüketici ürünleri üreten sektörler, ilaç firmaları, teknoloji şirketleri vb. topluma yakın konumları ve iç pazara ihtiyaçları sebebiyle demokratikleşme ajandasını desteklediler (Youngs, 2004: 135).

Özet olarak Uruguay ve Kostarika gibi istisnalar bulunmasına rağmen Latin Amerika ülkeleri 1950'lerden 1980'lere geçen sürede ekseriyetle otoriter rejimlerce yönetildi. Üstelik otoriter rejimler siyasal istikrarı sağlayamadı, tersine dünyanın diğer birçok ülkesinden daha yoğun yönetim değişimleri oldu. Ancak 1980'lerde bir kez demokratik yönetimler tesis edildikten sonra –Honduras'taki darbe hariç- hiçbir devlet başkanı silah

zoruyla yönetimden indirilemedi. Brezilya’da Collor’un 1992’de ve 1997’de Bucaran’ın Ekvador’da görevi bırakmaları kanuni soruşturmalarla alakalıydı. Demokrasiye geçişleri zaman zaman Falkland Savaşı sonrası Arjantin’de olduğu gibi trajik bir olayın sonucuydu, bazen de Franco sonrası İspanya sonrası demokrasiye yumuşak bir geçiş sağlayan Moncloa Paktı benzeri bir grubun liderliğinde gerçekleşti (Santiso, 2007: 136).

Çünkü Latin Amerika’nın düşük yoğunluklu demokrasileri, iş dünyası ve siyasilerin girift ilişkiler yumağı yabancı yatırımcıların belirli yerlerde istedikleri hakimiyeti sağlamasına engel olmaktaydı. Özellikle İspanyol firmaların ilk özelleştirme dalgasıyla öne çıkması reaksiyona sebep oldu ve düşük yoğunluklu demokrasinin hukuk devleti boyutunun eksikliğinin önemi tekrar görüldü. Net bir örnek vermek gerekirse Venezüella’da Hugo Chavez’in popülist milliyetçiliği 2002 sonrası ülkeye giren yabancı yatırımlarda düşüslere sebep oldu. Diğer uçtaki örnekte ise Fujimori’nin Peru’da halk desteğini tamamen kaybetmesi yabancı sermayenin durumun sürdürülemeyeceğine kanaat getirmesine ve geri çekilmesine sebep oldu. Kolombiya’da sert terör karşıtı mücadele ve gerilla hareketleri yatırımcılar için önemli çekinceler oldu. 1994 yılında Meksika’da Chiapas bölgesinde Zapatista ayaklanması başladığında bazı gruplar şiddetle bastırma yanlısı tavır alırken önemli birçok çokuluslu firma bunun politik liberalizasyonun ekonomik liberalizasyona ayak uyduramamasının bir sonucu olduğunu söyledi. 2000 yılında PAN’ın lideri Vicente Fox iktidara geldiğinde iş dünyası memnuniyetle karşılıyor ve bunun yumuşak bir yönetime geçişin zirve noktası olduğu öne sürülüyordu. 2001 yılında yabancı yatırımlar zirveye ulaşacak, bu dönemde Arjantin’deki krizin sarsıntıları Meksika üzerinde çok az olumsuz etki yapacaktı. Bu dönüşüm, küresel bir dinamiğin bölgedeki tezahürü olarak ortaya çıkmaktaydı.

2.1.2 Latin Amerika’da Piyasa Devrimi

1971’de ABD’nin doları altın standardından çıkardığını açıklaması ve ardından gelen petrol şokuyla petrol üreten ülkelerde biriken fonlar 1970’li yılların global finansal likidite anlamında rahat geçmesini sağlamıştı. Bu durum finansal piyasaların küresel ölçekte hakimiyetini pekiştirmeye başladığı olaylar serisini 1973 yılına götürebileceğimizi gösteriyor. Bu yıl Arap-İsrail savaşı sonrası OPEC tarafından uygulanmaya başlanacak olan petrol arzının kısılması sonucu aralarında Türkiye,

Brezilya ve Arjantin'in de olduğu gelişmekte olan ülkelerden petrol üreticisi ülkelere geniş gelir transferleri gerçekleştirmeye başladı (Doğruel & Doğruel, 2006: 15). Bununla eş zamanlı olarak Bretton Woods sisteminin çökmesi ile birlikte uluslararası döviz kurlarının kontrolü ulus devletlerden para piyasalarına geçti. Bu, aslında piyasaların kendi haline bırakıldığında optimum çözümü bulacağı, dengeleneceğı düşüncesinin pratik alanda uygulandığı devasa bir sorundu. Üçüncü olarak future ve opsiyon tarzı finansal türev ürünler döviz piyasalarının de serbestleştirilmesiyle birlikte hayata geçti. Finansal mühendislik ilk ürünlerini vermeye başlamıştı. Dördüncü olarak -yine bununla ilgili olarak- türev ürünlerin fiyatlamasına olanak sağlayan finansal modeller¹³ ortaya konuldu. Bu model riskin ölçümlendirilmesi ve fiyatlandırılmasına olanak sağlayarak finansal dehanın ileriki yıllarda çoklukla faydalanacağı bir yolu açıyordu. Beşinci olarak, yaşanan küresel krizi ele almak üzere David Rockefeller öncülüğünde Trilateral Komisyon kuruldu. Bu kurulun üyeleri arasından devlet başkanları, maliye bakanları çıkacak ve kurul ilk iş olarak metropolitan yönetimli küresel bir ekonomi politik önerecekti (Koelble & Lipuma, 2006: 608).

Bu süreç aynı zamanda ABD ve AB'de özellikle imalat sektöründe Çin ve Hindistan gibi ülkelere kayışlar yaşanmasına, otomotiv, petrokimya, demir-çelik, alüminyum, madencilik vb. gibi sektörlerde kar marjlarının sıkışmasına, istihdam kayıplarına sebep oldu. Kamunun sübvansiyonları ve çeşitli destekleri ancak bir ölçüde geçiş döneminin sıkıntılarını hafifletip kaçınılmaz sonu geciktirebiliyordu. Ancak aralarında Brezilya'nın da olduğu yeni sanayi devlerinin ağırlıklarını artıracacağı bir gerçektir. Bir diğere tepki ise kaynakların teknoloji ağırlıklı şirketlere kaydırılması oldu. Yarı-iletkenler, yazılım, bioteknoloji vb. gibi alanlara para ve kaliteli insan kaynağı akışı bu sürecin en önemli sonucu oldu. Üçüncü olarak ise finansal sektörün genişlemesi aynı zamanda banka olmayan, spekülative yatırımları tercih eden fonların ortaya çıkışı gözlemlendi. Metropolde böyle bir değişim yaşanır, imalat sektörleri zayıflayıp yeni sektörler hayata geçerken, çevrede düşük işçilik ücretleri ve hammaddeye ulaşım kolaylığı olan bazı

¹³ Bu modellerin en şöhretlilerinden olan Black&Scholes modeli giderek kullanımı genişleyen türev enstrümanlar için fiyatlama yapılmasını sağlayan bir matematiksel formülasyondur. Hesaplama sayesinde türev ürünlerin fiyatlamasında yaşanan kolaylık bu piyasaların patlamasının sebepleri arasında gösterilir. Fiyatlamasının mantığı alının türev enstrümanın getirilerini aynen sağlayacak bir portföyün satın alınması ve maliyetlendirilmesi üzerinedir.

lkelerde ciddi dönüşümler yaşanmaya baladı. Sadece Sahra altı Afrika gibi bölgeler tamamen bu dönüşümün dışında görünüyordu. Ulus-devletlerden ziyade bu devasa finansal oyuncular makroekonomik değişkenleri kontrol etme gücüne sahipti. Artık merkez dünyanın çeşitli bölgelerine yayılmış üretimi lojistik, iletişim, finansal enstrümanlar, yazılım programları anlamında bütünleştirici bir fonksiyon üstlenecekti (Ibid., s.619).

Neoliberal politika paketinin en önemli bileşenlerinden finansal liberalizasyon, Latin Amerika bölgesinde ilk olarak 1977-1981 döneminde ili’de hayata geirilmı, hızlı kredi büyümesi ağırlıklı tüketim harcamalarını tetiklemıti. Daha da kötüsü bankalar üzerinden bu krediler geri deyebilirlik kapasitelerine bakılmadan siyasi kriterlere göre dağıtılmıtı. 1981 yılında enflasyonla mücadele amacıyla ABD’de faizlerin sert bir şekilde yükseltilmesi ili’nin de olumsuz etkilenmesine ve sokak gösterilerine sebep oldu. Uruguay ve Arjantin’de de benzer olumsuz tablolarla karılaıldığından finansal liberalizasyon 1990’lı yıllara kadar buzdolabına konuldu. Geri döndüğünde ise demokratik rejimler tarafından yürütülen liberalizasyonun başarılı olması için piyasa dostu makroekonomik istikrar politikalarıyla ve uluslararası finansmanın “disipline” edici etkisi altında gerçekleştirildi. Hem cari açıkların finansmanı hem de yeni yatırımların gerçekleştirilebilmesi için kaynak ihtiyaı bu politikaların önünü açtı. Ancak 1995’te Meksika’nın “tekila” krizini, 1997’de Asya krizi takip etti. 2000’lere gelinirken bir kez daha finansal liberalizasyon Latin Amerika’da ekonomik krizle sonuçlanacaktı (Brooks, 2003: 395).

Finansal liberalizasyon fikrinin arkasında devlet tarafından kontrol edilip dağıtılan kaynakların verimli alanlara gitmediği ve siyasi kriterlere göre dağıldığı yargısı vardı. Bretton Woods sisteminin knden sonra 1980’ler ve 1990’lar boyunca liberalizasyon politikaları küresel ölçekte yaygınlık kazandı. Bu durumun devletin bağımsız hareket etme imkanını yok ettiği ve sermayeyi çekmek isteyen devletlerin üzerindeki yükleri minimize etmek isteyeceği, böylece sosyal refah devletinin ortadan kalkacağı endişeleri dile getirildi (Andrews, 1994). Bu korkuların tamamen gerçekleştiği söylenmese bile özellikle gelişmekte olan ülkeler için sıkı ekonomik politikalar izlemek ve mali disiplin sağlamak krediye ulaşmak için vazgeçilmez görünüyordu. Dış

kaynaklara ulaşmanın dayanılmaz cazibesi kısa dönemdeki kısıtlayıcı politikalar ve ekonomik istikrarsızlık tehdidiyle dengelendiği için politika yapıcılar temkinli adımlar atıyordu (Brooks, 2003: 398).

Finansal sektörün tam anlamıyla gelişmediği yerlerde –ki birçok gelişmekte olan piyasa bu kapsama giriyordu- yüksek getiri beklentisi ile içeri giren para yatırım projelerine aktarılamıyor, çoğu zaman popülist politikalarla seçmenin gönlüne girmeye çalışan iktidarların cari harcamalarını karşılamaya yöneliyordu. Üstelik zayıf bankacılık sistemleri yüksek getiri beklentileriyle aşırı riskler alıp finansal dalgalanmalar karşısında kırılgan bir yapı sergileyebiliyordu. Bu duruma gelen hükümetler için piyasalara doğru sinyali vermek bir ölüm kalım meselesi halini alabiliyordu. Bu durumda hükümetler alacakları kararların uzun dönemdeki etkileri kadar kısa dönemde piyasaların güvenini sağlayacak adımları öncelikle değerlendirmek zorunda kalıyordu. S&P gibi, Moody's gibi kredi derecelendirme kuruluşlarının ilgili ülkelerle ilgili verdikleri notlar bir anda gelişen piyasaların karnesi haline dönüşebiliyordu (Ibid., s.404).

İşler kötüye gittiğinde devlet bu geçiş dönemi sancılarını gidermek için göreve çağırılıyor ancak çoğu zaman IMF finansmanı, faizlerin sert bir şekilde yukarı çekilmesi gibi sıkıntılı süreçlerden geçilmesi gerekiyordu. Ciddi ihracat geliri olan ya da kolaylıkla dış finansman sağlayabilen ülkeler açısından bu dönemler nispeten daha kolay atlatılıyor bu anlamda şanssız olan ülkeler ise kaderlerini kendilerine döviz sağlayabilecek piyasa dinamiklerine teslim ediyordu.

Güçlü finansal sektörlere sahip ve dış ticarete açıklık oranı yüksek ekonomilerde ticari liberalizasyonun iç destekçilerinin eli daha güçlüydü ancak içe kapalı ekonomilerde finansmanı elinde tutan güçlerin bu rantı koruma dürtüsünün aşılması gerekiyordu. Bir diğer kaybeden grup vasıfsız işçilerdi. Krediye ulaşma imkanları olmadığı gibi politik bölüşüm mekanizmaları da zayıfladığı için geçiş dönemi bu insanların üstüne orantısız yük bindiriyordu. Finans dünyasının cenderesi altındaki hükümetlerin sosyal harcamalara yeterince kaynak ayıramaması da zaman zaman siyasi reaksiyona yol açabiliyordu (Ibid.,407).

1980’lerde dış finansal kaynaklardaki keskin düşüşün etkisiyle Arjantin, Brezilya ve Meksika önemli bir ekonomik şoka maruz kaldılar. Ancak her ülke kendi yöntemleriyle bu sıkıntılı durumu aşmaya çalıştı. Brezilya 1987-88 yıllarında dış borç ödemelerine moratoryum ilan etti. Miguel de la Madrid yönetimindeki Meksika (1982-88) dış alacaklılara karşı çok daha uysal bir politika güttü. Bu dönem her üç ülkede otoriter rejimlerden anayasal rejimlere geçiş dönemleriydi aynı zamanda. Ancak hiçbir ekonomik program tam anlamıyla bu kriz ortamında tam manasıyla başarı getirmedi.

Finansal liberalizasyona ilişkin politikaların uygulanmaya başlanmasıyla beraber Latin Amerika’da en çok göze çarpan gelişmelerden biri çokuluslu bankaların sayısı ve gücündeki artış oldu. Sadece ABD kökenli bankalar değil, İspanyol, İsviçreli, İngiliz bankaları gelişen piyasalara giriş yaptılar. Hem özelleştirmeler hem de son dönemde yeni girişler sayesinde, Washington Konsensüsü uyarınca sermayenin serbest dolaşımından istifade eden küresel devler finans piyasalarının belirleyici unsuru oldular. Krizlerden sonra bankaların yabancı sermaye girişiyle daha kolay yeniden sermayelendirilebileceği ve ekonominin süratle ayağa kaldırılabilceği inancı yerel politikacıların bu gelişmenin önünü açmasına yardımcı oldu. (Gnos & Rochon, 2005: 325-327)

Bu gelişmeyi olumlu karşılayanlara göre çokuluslu şirketler getirdikleri teknoloji, bilgi ve sermaye sayesinde ekonomik istikrara ve büyümeye katkı sağlayacaklardı. Ayrıca yabancı bankaların yurt dışındaki ana bankaları kriz halinde yardıma gelerek olumsuz etkilerin hafifletilmesini sağlayacaktı. Dışarıdan akacak kaynaklarla, kredinin maliyeti yani faizler düşecek bu da yatırım yapmak isteyenler ya da tüketiciler için imkanlar sağlayarak büyümeye katkı sağlayacaktı. Ancak çoğu zaman çokuluslu firmalar küçük ve orta ölçekli büyüme eğilimi gösteren firmalar yerine daha garantili ve çoğu zaman da çokuluslu müşterilere kredi sağlamak üzere gelmekteydi. Daha riskli ama gelecek vadeden firmalara kaynak sağlama işi yine yerel finansal kuruluşların üzerindeydi.

Öte yandan daha da önemli problem çokuluslu finansal kuruluşların kriz zamanı krediyi kısıp dışarıya kaynak transfer etmelerinden kaynaklandı. 1997 Asya krizinde görüldüğü gibi panik halinde ani çıkış eğilimine giren bankalar, içinde bulundukları ülkelerdeki makroekonomik istikrar açısından ciddi risk haline geliyordu.

Kore'nin II. Dünya Savaşı sonrası sanayileşmesi dış kaynak kullanımının ekonomik kalkınma için bir kıvılcım işlevi görebileceği düşüncesini yerleştirmişti. Ancak Çin, Hindistan ve Şili gibi ülkelerin 1990'lı yıllarda dış kaynak girişi olmadan gösterdikleri performans bunun şart olmadığını gösterdi. Bununla birlikte ticari liberalizasyonun da finansal hareketlerin serbestleştirilmesini zorlayıcı bir yönü olduğunu da kabul etmek gerekir.

Neoliberal politikaların havucu olan uluslararası finansal piyasaların sunduğu geniş parasal kaynaklara ulaşmak Latin Amerika'da da ulusal egemenlik alanına giren bazı yetkilerden feragat etmekle mümkün olabilecekti. Herhangi bir gelişmekte olan ülke pazarına giriş yapacak sermaye sosyal politikalardan merkez bankası bağımsızlığına, borç yapılanmasından uluslararası derecelendirme kuruluşlarının rating'lerine, o ülkenin geçmişteki borcuna sadakatine değin birçok faktörü gözden geçiriyordu. Bu finansman imkanlarına ulaşmak için gelişmekte olan ülkeler kendi aralarında da rekabet ettiğinden, talep edilen politik tercihlere en uyumlu ülkeler dış kaynakları çekmekte bir adım öne çıktı.

Üretimin coğrafi anlamda yaygınlaşması ve kurumsallaşması bir yandan da ulus-devlet yapısı altında kontrol edilebilen risklerin küresel ölçeğe yayılmasını getiriyordu. Bunlar kur riski ve karşı tarafa açılan kredi risklerinden sosyo-politik risklere uzanan geniş bir yelpazeyi kapsıyordu. Bu risklerin en azından finansal olanlarını üstlenebilmek adına küresel ölçekte faaliyet gösteren bankalar çeşitli türev ürünler geliştireceklerdi. Bu finansal ürünler hem yeni ve sınırsız kar imkanları yaratacak hem de finansal sermayenin gücüne güç katacaktı. Detaylandırırsak finansal kurumların belirli bir ülkenin parasını satışa geçmesi ya da short-selling¹⁴ yoluyla iyice spekülatif bir karşı pozisyon alması özellikle küçük ülkelerin dayanma güçlerini çok aşıyordu. Parası değer kaybeden ülke dış yükümlülüklerini yerine getiremiyor, enflasyon patlıyor, tüketim ve

¹⁴ Short-selling bir yatırımcının elinde bulunmayan bir varlığı daha sonra alıp yerine koymak üzere satmasıdır. Piyasaların düşüşe geçeceğini öngören bir yatırımcı elinde bulunmayan varlıkları önceden yüksek fiyatla satıp daha sonra düşük fiyatlarla yerine koymak isteyebilir. Bu durumda ilgili yatırımcının bilançosunda short-selling'e konu olan varlık yükümlülük kalemlerinde gözükür. Döviz piyasasında değer kaybedeceğini düşündükleri bir para cinsinden borçlanan finansal kurumlar paralarını sağlam oldukları döviz cinsinden plase ederler. Beklentilerin gerçekleşip ilgili para biriminin devalüe olması halinde aradaki fark taşıma maliyetleri de düşülerek kar hanesine yazılacaktır.

yatırımlar çöküyor, nihayetinde ekonomisi küçülen ve işsizlik patlaması yaşanan bu ülkelerde toplumsal patlamalar yaşanabiliyordu. Gelişmekte olan ülkeler için gelişmiş ülkelerin yarattığı tasarruflara ulaşabilmek önemli bir araçtı ve bunun için istikrarlı bir para birimi gerekiyordu. Bu da ancak IMF tarafından öngörülen ve neoliberal ekonomik politikalar olarak tanımlanan uygulamaların benimsenmesiyle mümkün oluyordu. (Koelble & Lipuma, 2006: 619)

Bu dönemde Arjantin, Brezilya ve Meksika'ya oranla daha piyasa dostu politikalar izlese de her üç ülke de aşırı değerli bir kurla dönemi geçirdi. 1980'lerin başında enflasyonla mücadeleye karar veren ABD Merkez Bankası'nın faizleri yükseltmesi finansal balonu patlattı ve borçlu ülkeler sürdürülemez bir dinamikle karşılaştı. Yapısal uyum programları adı altında ciddi bir parasal ve mali daralmaya dayalı politikalar gündeme geldi. Arjantin'de Austral ve Brezilya'da Cruzado programları adı altında uygulamaya konan paketler çoğu ABD eğitilmiş iktisatçılar tarafından ekonomik sıkıntılara "şok tedavi" amacıyla ve IMF tarafından destekle hazırlandı. Sıkı para ve maliye politikalarının yanında fiyat kontrolleri ve parasal reform yoluyla otomatige bağlanmış fiyatlandırma davranışlarını kırmayı amaçlıyordu. Bu iki programın temel ortak noktaları şöyle sıralanabilir (Kaufman, 1989: 399):

- i) Gelir dağılımına yönelik politikaların alanının genişlemesi: Hem Arjantin hem de Brezilya'da askeri rejimlerin gerilemesi sendikal hareketlerden etkilenmişti. Bir yandan IMF destekli politikalar ekonomiyi zaptetmeye çalışırken, toplumsal tabanını tutmaya çalışan çiçeği burnunda seçilmiş politikacılar ekonomiyi canlandıracak popülist araçları devreye sokmayı hedefliyordu.
- ii) Kanun hükmünde kararnamelerle yönetim: Askeri yönetimlerin sonu, iktidarın seçilmiş lidere devrini getirse de güç konsantrasyonunun önüne geçemiyordu. Plebisiter bir yönetim anlayışıyla merkezi olarak ve teknik bir bakış açısıyla hazırlanan politikalar uygun bir şekilde halka kabul ettirilmeye çalışılıyordu.

- iii) Yapısal reformlardan kaçınma: Politikalar genelde makro değişkenler arasındaki dengesizlikleri gidermeyi hedefleyen parasal ve mali tedbirleri içeriyor ancak güç ilişkilerini ihtiva eden yapıya dokunmuyordu.
- iv) IMF ile anlaşmazlıklar: İlk maddede belirtilen ekonomik genişlemeye yönelik politikalar IMF ve ticari bankalarla gerginlikler yaşanmasına sebep oluyordu. Arjantin’de 1970’lerde yaşanan finansal piyasaların deregülasyonu, ülkeyi finansal sermayenin hareketlerine karşı çok duyarlı hale getirdiğinden bankalarla karşı karşıya gelmek iktidarlar açısından çok maliyetli olabiliyordu. Arjantin hükümeti ABD üzerinden IMF’ye fiyat kontrolleri konusundaki ısrarını kabul ettirmeye çalışıyor ancak mali ve parasal disiplin konusunda da kendisi önemli tavizler veriyordu. Brezilya ise ithal ikameci ve daha kapalı ekonomisine bir süre kafa tutuyor ama 1987’den itibaren ekonomik iflasa sürükleniyordu.

Brezilya’yı Arjantin’e göre daha başarısız kılan faktörleri incelediğimizde Devlet Başkanı Jose Sarney’in seçmenin geniş kesimleriyle askere yakın PMDB arasındaki uzlaşması sonucu çıkmış bir dengenin sonucu olmasına temas edebiliriz. Sarney, ithal ikameci sanayi modeline ve askeri güce sırtını dayamış kesimlerle köprüleri atamamış ancak Arjantin Devlet Başkanı Raul Alfonsin seçimden muzaffer çıkan Radikal Parti’nin desteğiyle programını uygulamaya koyabilmişti. 1982’deki Falkland Adaları savaşında İngiltere karşısında alınan mağlubiyetle prestijinden çok şey kaybeden ordu, Brezilya’nın aksine geri çekilmek zorunda kalmıştı. Dışarıdaki Peronist Genel Emek Sendikası (CGT – Confederacion General de Trabajo) ile gergin ilişkilere rağmen Alfonsin ve ekibi ücretleri de kontrol edecek bir anti-enflasyonist politikayı yürürlüğe koydu. Seçimlerin yaklaştığı 1987 yılına kadar sıkılaştırıcı politikalarla gidildi ancak kamu maliyesi hala daha sert tedbirlere ihtiyaç duyuyordu. Üstelik hükümetin Peronist grupları daha fazla yapısal reforma ikna etmeye çalıştığı dönemde enflasyon yeniden yıllık %200 sınırını geçecekti (Ibid., s.402).

Brezilya’nın Cruzado planı ise o kadar bile dayanamayacak 9 ay içerisinde çökecekti. Sarney’in ekibindeki iş dünyasına yakın isimler kredileri daraltacak ve piyasanın canını yakacak önlemleri almakta isteksizdi. Üstelik tepede Kurucu Meclis olarak çalışan

parlamentonun her an Başkan'ı seçime zorlama imkanı Demokles'in kılıcı gibi asılıydı. Hükümetin geri adım atması ve danışmanların görevden ayrılmasıyla sonlanacak bu sürecin sonunda enflasyon tekrar Cruzado Planı öncesi seviyeye gelmişti. Bunu 1987 yılında borç ödemeleri için ilan edilen moratoryum takip etti. İç pazardaki talebe dayanan iş dünyasının büyük grupları ücretlerin dondurulması ve kamu harcamalarında radikal kesintilere karşı çıktı.

Meksika'da De la Madrid yönetiminin durumu Arjantin ve Brezilya'dan 3 temel konuda ayrılıyordu: Öncelikle stabilizasyon talep kontrolü önlemlerine dayanıyordu. İkinci olarak ticaretin liberalizasyonu gibi yapısal önlemlere daha fazla ağırlık veriliyordu. Üçüncüsü IMF ve uluslararası borç verenlerle gerilim çok daha düşük seviyedeydi. Meksika'nın ABD ticaretine olan sıra dışı bağımlılığı, yaygın dolarizasyon ve sermaye hareketlerinden dolayı politikacıların popülist politikalara yönelmesinin önünde en büyük engeldi.

1970'li yıllarda ve 1980'lerin başında Meksikalı yöneticiler makroekonomik istikrarı koruyarak kamu yatırımları, sosyal harcamalar yoluyla seçmene hitap etmek arayışındaydı. Ancak kamu harcamalarındaki bu artışlar iş dünyasının globalleşen kesiminin, uluslararası finans çevrelerinin tepkisini çekti. Meksika hem düşük vergi oranlarıyla, özel sektöre verilen sübvansiyonlarla iş çevrelerini desteklemeye çalışırken öte yandan gevşek kamu maliyesini ancak düşük faiz ortamında borçlanması artırarak sürdürebiliyordu. 1982'de ABD'nin yüksek faiz politikası sonucu bu balonun patlamasıyla Meksika iflas bayrağını çekecekti. Bu krizin ortasında görevi devralan De La Madrid finans kökenli bir teknokrattı. Kendisine destek verecek pozisyonlara da teknokrat kökenli isimleri getirdi. 1986'ya kadar ortodoks politikaların uyguladığı dönemde yapısal uyum reçetelerinin makroekonomik istikrar getireceğine inanıldı. Ancak ücret seviyeleri 1986 yılında gelindiğinde 5 sene öncesine göre %60 aşağıya düşmüştü. De la Madrid sıkı maliye politikaları destekçisi bürokratlarını görevden alarak sonraki iki yıl kredileri gevşeterek ekonomik büyümeyi destekleme yoluna gitti. Bu politikalarına IMF'nin kamu harcamaları konusunda daha gevşek bir tutumu desteklemesi de yardımcı oldu. 1988'e gidilirken hükümet yeni bir finansal paniği önlemek için muhafazakar iş çevreleri ve sendikalarla yeni bir ücret dondurulması

konusunda anlaştı. Brezilya gibi tek taraflı moratoryuma giden radikal önlemlerden kaçınarak ticari liberalizasyona giden adımları atabildi. 1986'da GATT'ı imzalayan Meksikalılar 1987'de ABD ile ticaret anlaşması imzaladı. 1988 yılına gelindiğinde de la Madrid'in ekonomik politikaları herhangi bir ekonomik büyüme yaratamamıştı ancak Meksika'nın sürdürülemez ithal ikameci sanayileşme modeli ile varılacak bir nokta yoktu. Meksikalı siyasetçilerin seçmen nezdinde çoğu zaman popüler olmayan bu politikaları uygulamasını böyle açıklayabiliriz. Ancak Meksika'nın hegemon iktidar partisi PRI (Partido Revolucionario Institucional) bile çok tartışmalı 1988 yılında muhalefet karşısında ciddi erozyona uğrayacaktı. Sadece PRI'nın sol kanadında kopmalar olmadı aynı zamanda sağ muhalefet partisi PAN özellikle kuzeyde iş çevrelerinde aldığı destekle ciddi bir alternatif haline geldi.

Bu üç ülkenin de altından kalkmaya çalıştığı temel problemlerden birisi kamu açıklarıydı. Artan faiz oranlarının yol açtığı güçlük bir kenara bırakılırsa bu sorunun çözümüne engel dört temel faktör sayılabilir: Birincisi, üçüncü dünya ülkelerinde genel özellik kamu harcama ve gelirlerinin kayıt altına alınmasındaki güçlüktü. Bürokratlar arasındaki çekişmeler, yolsuzluklar, yüksek enflasyon sebebiyle geleceğe yönelik projeksiyonlardaki güçlükler bu durumu daha da güçleştiriyordu. İkinci önemli nokta seçim döngüsüydü. Seçimler öncesi kamu harcamalarında önemli artışlar meydana geliyor mali disiplin kayboluyordu. Üçüncü olarak hükümetten nispeten bağımsız, bürokrasiyle veya özel sektörle iç içe kamu kurumlarının kendi politikalarını uygulamasıydı. Son olarak, gelir tarafında iş çevreleri, silahlı kuvvetler ve profesyonel gruplar gibi kesimlerin vergi gelirlerini artırma yönündeki tedbirlere direnç göstermesiydi. Meksikalı iş çevreleri, vergilerin yükselmesi durumunda yurt dışına çıkacakları tehdidini sık sık kullandılar. Öte yandan dış kreditorler bu sorunun çözümü konusunda yönetimleri baskı altına alıyordu. Hükümetler borç yönetimi konusunda ciddi adımlar atılırsa tekrar dış kredi musluklarının açılacağına inandılar. Ancak sermaye kaçıışı ciddi oranlarda devam etti. IMF ve Dünya Bankası gözetiminde alacaklı finans çevreleriyle alacakları yapılandırma çalışmaları, alacaklıların sadece kendi paralarını tahsil etmelerine odaklanması ve borçlu ülkelerin ödeme kapasitelerini göz ardı etmesi sebebiyle başarılı olamadı. Buna karşın borçlu ülkeler tamamen global finansman imkanlarından çekindikleri için ilişkileri kesmeyi göze alamadı. Özellikle hayati ithal

maddelerinin kesintiye uğrayacağını düşünen Arjantin ve Meksikalı iş çevreleri dış finansörlerle restleşilmesine karşı çıktılar. Bu konuda dik başlılık yapan Brezilya cezalandırılırken Arjantin ve Meksika, dış politika kaygıları da dikkate alınarak daha anlayışlı bir yaklaşımla ele alındı.

Brezilya ve Arjantin’de askeri darbe sonrası sivil bir yönetimi oturtmaya çalışan ve seçmen rızasını kazanmak durumundaki hükümetler ekonomik bir resesyondan kaçınmayı öncelik haline getirmişlerdi. De la Madrid yönetimindeki Meksika için ise uluslararası kreditorlerin tatmini ve makroekonomik dengeler daha önemliydi. Ancak her üç ülkede de siyasi yöneticiler seçmen tepkisine maruz kalmaktan kurtulamayacaktı. Brezilya ve Arjantin’de nispeten daha demokratik siyasi yapılar heteredoks politikaları önce çıkarırken Meksika en acıtırıcı ortodoks politikaları uygulamaya sokuyordu (Ibid., s.412).

1990’lı yıllar boyunca da Latin Amerika ülkeleri sağlıklı ve yüksek büyüme hızlarına ulaşmak amacıyla yabancı sermayeyi çekmeyi hedefleyeceklerdi. Ancak bunun için uygulamaya konulan liberalizasyon ve istikrar programlarına rağmen geriye bakıldığında en hızlı büyüyen ülkelerin yabancı kaynakları çok kullanan ülkeler olduğu söylenemezdi. Bu durum Latin Amerika ülkelerinin, dış kaynaktan çok iyi yönetime ihtiyaç duyduklarına dair eleştirilerin ortaya çıkmasına neden oldu (Aizenman, 2005: 3). Ayrıca finansal reformların sonunda fonları çeşitlendirme arayışına giren yerel sermayedarlar da gelişmiş ülkelere dışarıya kaynak transfer ettiği için net olarak elle tutulur yatırımlar için kullanılabilecek kaynakların miktarında bir değişim görülüyordu. Tasarruf ve yatırıma ilişkin tutumlar bugünden yarına radikal dönüşümler göstermiyordu. Latin Amerika ülkelerinin geçmişten getirdikleri istikrarsızlık ve belirsizliğe dayalı tecrübeler bireylerin birdenbire güven kazanıp üretken yatırımlara yönelmesini engelliyordu. Bunun dışında stabilizasyon amaçlı kur rejimine ve para politikalarına aşırı derecede vurgu yapmak sanki yapısal sorunlar mevcut değilmiş de teknik bazı ayarlamalarla büyüme ve istikrar sağlanabilirmiş gibi bir hava yaratıyordu. Oysa birçok ülkenin ciddi mali sorunları ve yapısal zayıflıkları mevcuttu ve parasal ayarlamalar sadece müstakbel krizin zamanlamasını etkileyebiliyordu. Ayrıca reform programında zamanlamada hatalar da ölümcül sonuçlar doğurabiliyordu. 1980’li

yıllarda yaşanan tecrübeler makroekonomik dengeler oturup, ticari liberalizasyon gerçekleştirilmeden yapılacak prematüre bir finansal liberalizasyonun zarar vereceğini de ortaya koyuyordu.

Brezilya'nın 2000'li yıllardaki serüveni finansal piyasaların ulusal hükümetler üzerinde giderek artan etkisini görmek için ilginç olabilir. Cardoso döneminde liberalizasyon politikalarının uygulanması üzerine toplumun genelinde refah seviyesinde düşüşler yaşanması, kamu hizmetlerinin kötüleşmesi, işsizliğin artışı gerçekleşmişti. Zaten seçmen bu politikaları uygulayan partiyi ve lideri cezalandırarak 2002 yılında Lula da Silva'yı göreve getirecekti. Lula finansal piyasaların favorisi değildi ve bunun sonucunda büyük finansal oyuncuların Real satarak ülkeden çıkmaları yönetimi yeni yönetimi sıkıntıya soktu. Brezilya temel ihtiyaçları olan petrol ve teknolojiyi ithal edebilmek için dolar ve Euro cinsinden borçlanarak temin ettiği dış kaynaklara muhtaçtı. Bu dönemde Brezilya para birimi %30'a varan değer kayıpları yaşarken ülkenin borç stokunun yarısı ABD doları cinsinden olduğu için borç yükü durduğu yerde büyüyordu. ABD Maliye Bakanı Paul O'Neill Brezilya'nın finansal piyasaları sorumlu politikalar izleyeceğine ikna etmesi gerektiğini söylüyordu. Lula açısından öncelik halkın yoksul kesimlerinin barınma, sağlık, eğitim gibi ihtiyaçlarını karşılamak değil finansal piyasaları teskin edecek şekilde borç yükümlülüklerini karşılamak olmalıydı. Lula'nın eski Troçkist bir doktor olan Maliye Bakanı Antonio Palocci süratle Wall Street, IMF ve Dünya Bankası'nı izlenecek politikalar konusunda aydınlatmaya koyuldu. Enflasyonla mücadele, kamu açıklarının kontrol altına alınması, sermaye hareketlerinin liberalize edilmesi ve kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi öncelikler arasında olacaktı. Açlıkla mücadele programı bir süre daha bekleyebilirdi; Palocci IMF'nin beklentilerini de aşacak şekilde bir birincil bütçe fazlası¹⁵ oranı hedefi koyacaktı.

Bu politikalar sol tarafından eleştiriliyse de Lula ve Maliye Bakanı daha sonra tamamen neoliberal politika ajandalarına teslim olmadığını da gösterdi. Ancak finansal piyasaları

¹⁵ Birincil bütçe fazlası IMF tarafından birçok kamu maliyesi sorunlu ülkeye şart koşulan bir performans kriteridir. Faiz harcamaları dışarıda tutularak bütçenin cari gelir-gider dengesinden verdiği fazlayı gösterir. Birincil bütçe fazlasını hedefleyerek sorunlu ülkenin borçlarını ödeyecek kapasitede olduğu piyasalar gösterilmeye çalışılmaktadır. Böylelikle risk primleri aşağıya çekilerel çift taraflı bir pozitif etki hedeflenecektir.

tatmin etmeden açlık karşıtı program gibi uygulamaların başarılı olamayacağını, tam tersine ekonomik çöküşün tüm toplumu olumsuz etkileyeceğini fark ederek önceliklerini belirlemişlerdi. Dolayısıyla küresel finansal piyasaların dayattığı kısıtlar altında ancak bazı politikalar hayata geçebildi. Brezilya'nın dünyanın dokuzuncu büyük ekonomisi olduğu düşünülürse çok daha küçük ekonomilerin küresel finansal piyasalar karşısındaki zafiyeti daha da net anlaşılabilir. Lula konusunu ilerleyen bölümlerde daha detaylı ele alacağız.

Ekonomik reform programına Brezilya'dan daha başarılı bir başlangıç yapan Arjantin'de ise neoliberal reform programının en tartışmalı unsurlarından finansal liberalizasyonla irtibatlandırılan derin bir kriz, Lula'nın iktidara koştugu dönemle hemen eş zamanlı olarak patlak veriyordu. Krizin kökeninde yattığı iddia olunan finansal liberalizasyonu geliştirmekte olan ülkelerin gelişmiş olanlardan daha yavaş ve temkinli gerçekleştirmesi, az gelişmiş finans sistemleri, yapısal sorunları sebebiyle ani sermaye hareketlerinin yaratması beklenen olumsuz sonuçlardan daha çok endişe etmeleriyle açıklanabilir. Hızlı bir liberalizasyona geçiş döneminde, finansal sektörün sorunlu olduğu geliştirmekte olan ülkelerde ilk önce hızlı bir kredi genişlemesi ve büyüme getirmekte ancak bu durum önce enflasyonist baskılara ardından yüksek cari açıklara ve en nihayetinde krizle gelen sert bir ekonomik çöküşe yol açabilmekteydi (Brooks, 2003: 392).

Bu risklerine rağmen Latin Amerika'da neoliberal politikalar izleyen liderlerin geniş toplumsal destek sağlamayı başarması açıklamaya ihtiyaç duyuyor. Bu reformların en çok acı veren ilk safhasında güçlü bir lider kendinden önceki dönemin yolsuzluklarına ve verimsizliklerine saldırıp bu tedavi etrafında destek arayarak işe koyuluyordu. Bu ilk radikal safhada lider, eski düzeni yıkabilmek için olağanüstü yetkileri elinde toplayıp dengeleyici güçleri tasfiye ediyor, bu merhalede de uluslararası kuruluşlardan destek bekliyordu. Genelde hiperenflasyon gibi sabit gelirlileri ezen bir olguyu ortadan kaldırmaya yönelik bu program ekonomik istikrar sağladığında geniş bir halk desteği de geliyordu. Bu ilk radikal aşamada başarıya ulaşıldıktan sonra programı yürüten liderlerle teknokrat kadronun tercihleri arasında kopuşlar yaşanıp, neopopülist liderin gücünü temerküz ettirmesi, reformları savsaklaması duraklamalar yaratıp reformist koalisyonun dağılmasına sebep olabiliyordu. Bir yandan eski elitler tasfiye edilirken toplumda

uyandırılan saygınlık yeni elitlerin aynı rolü üstlenmesi ile yitirmeye başlıyordu. İlk başta daha yoksul kesimlere açılan politikalar artık istihdam yaratmakta yetersiz kalıyor, asıl politik desteği sağlayan kayıtdışı sektöre hakkettiği getiriyi sağlamıyordu. Böylelikle neoliberalizm ve popülizmin kısa süren mutlu birlikteliği bir yerde sona eriyordu. Ancak yine de Chavez yönetiminin bütün doğal kaynaklara rağmen yetersiz ekonomik performansı Latin Amerikalı liderleri neoliberal politik çerçevenin dışına çıkmamaya ikna etti. Ticari liberalizasyon zaten işçi sendikalarının pazarlık gücünü yok ederek aracı kurumların siyaset üzerindeki etkisini hafifletmişti. Kamu istihdamının azalması, özelleştirmeler gibi uygulamalar siyasi liderlikle toplum arasına girebilecek katmanları ortadan kaldırdığı için liderlerin doğrudan topluma fayda sağlamaya yönelik uygulamaları için hala alan vardı. Bu alanı yeni dönemin popülist uygulamaları dolduracaktı.

Demokratik taleplerin siyasal zeminde karşılanmasıyla ilişkilendirilebilecek olan popülizm, Latin Amerika'nın siyasi tarihiyle koşut bir kavram olmakla birlikte son dönemde geçmişte kalmış bir yönetim tarzına dönüşmüştü. Hatta sıklıkla bölgeye son 30 yılda damgasını vuran neoliberalizmle bir karşıtlık içerisinde de değerlendirildi. Arjantin'de Juan Peron, Brezilya'da Getulio Vargas, Meksika'da Lazaro Cardenas gibi liderler bu yönetim anlayışının örneklerini sergilemişti. Yeni nesil ekonomistler, uygulanan popülist politikaların gelecek kuşaklara yük bindiren sorumsuz politikalar olduğunu ve piyasa dostu reformlarla çeliştiğini belirttiler. Popülizm, Latin Amerika'nın yeni kalkınma stratejisini tehlikeye atıyordu ancak diğer taraftan neoliberal politikaların popülist politikalara cevaz veren imkanlar yarattığı da görülmeye başlandı. 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca Latin Amerika'da güçlü liderlerin izlediği plebisiteryen yönetim sistemi ve ona eş zamanlı piyasa reformları popülizm ve neoliberalizm arasında bir çelişkiden çok ortak yaşam bulunabileceğine dair tartışmaları alevlendirdi. Çelişkiye işaret edenler popülist söylemlerin belki ilk aşamada seçim kazanmaya fayda sağlayabileceğini ama iş başına gelip iş dünyası ve piyasalarla baş başa kalındığında sorumlu davranılması gerektiğini iddia ediyorlardı. Örnek olarak Peru'da Fujimori ve Arjantin'de Menem'in neoliberal politikaların uygulanmayacağı ile ilgili net mesajlar vermelerine rağmen hemen seçim sonrası söylediklerinin tersini yaptıkları işaret ediliyordu. Diğer yandan Fujimori, Menem, Collor gibi liderler doğrudan kitlelerle

iletişim kurmak amacıyla organize yapıları, siyasi partileri by-pass ederek plebisiteryen liderlik örnekleri sergilediler. Liderliklerini güçlendirmek için kamuoyu yoklamalarını kullandılar, anayasada çoğunluk lehine düzenlemeler yaptılar, kurumları ve liberal normları çiğnediler. Böylelikle siyasi popülizmle ekonomik anlamda neoliberal politikaların pekala birlikte yürütülebileceğini gösterdiler. Solun beklentilerine, neoliberal politikaların toplumun genelinde sıkıntı yaratacağı için popüler olmayacağına dair görüşlerine karşın, geniş de bir toplumsal kesimi ikna etmeyi başardılar.

Latin Amerika'nın popülist liderleri politikayı önceleyen, ideolojik anlamda tutarlı davranmak gibi kaygıları olmayan kişilerdi. Doyurulmaz iktidar hırsları doğrultusunda kolaylıkla ve süratle tutum değiştirebiliyorlardı. Peron, Vargas ve Cardenas gibi popülist liderlerin uygulamaları toplumun dışlanmış kesimlerine de hitap ettiği için sosyal demokrat bir içeriğe sahipti. Halbuki neoliberal çağın popülist liderlerinin geniş kitleleri uyuşturan ama aynı zamanda karar süreçlerinden dışlayan bir strateji tercih ettikleri iddia edilmekteydi. Bununla birlikte klasik popülistlerin aslında olduklarında çok daha pozitif, adeta idealist bir bakış açısıyla değerlendirildiği söylenebilir. Klasik popülist liderlerin de geniş kitleleri liberal bir katılım programı çerçevesinde değil, bir onaylama makamı olarak kullandığı düşünülebilirdi. Süreç yukarıdan aşağıya işliyordu; en alttaki kesimler bazı maddi faydalar elde ediyordu ama bunu radikal demokrasi benzeri bir siyaset yapım süreci olarak görmemek gerekir. Ayrıca genellikle şehirli, daha az fakir kesimler klasik popülizmin nimetlerinden yararlanırken kırsaldaki organize olamayan yoksul kesimler daha da eziliyordu. Diğer taraftan neoliberal popülizmin de söylendiği kadar dışlayıcı olduğu doğru değildi. Toplumsal desteği sağlayabilmek için uzun zamandır ihmal edilmiş enformel sektörlere maddi avantajlar sağlanabiliyordu. Fujimori iktidara geldiğinde Peru'nun geleneksel beyaz elitinin yanında yeni yükselen sınıflar da ortaya çıkıyordu. Bu yeni yükselen sınıflar statülerini kendilerini destekleyen lidere borçlu olduklarından yüksek sadakat duygusu da taşıyordu. Okullar, sağlık hizmetleri, yollar ve diğer altyapı hizmetleriyle geniş kesimlere hitap edilmesi hedefleniyordu. Klasik popülistlerin arkasındaki aktivist kitleler varken, bu yeni tür popülistler kamuoyu yoklamalarına düşküncü; dolayısıyla toplumdaki desteklerindeki kayba duyarlıydılar. Böylelikle klasik popülist liderler belirli toplum kesimlerindeki destekle yetinebilir, geniş kitleleri bastırmak için ateşli yandaşlarının şiddet eğilimlerine yaslanabilirken artık

tüm kesimler önem kazanıyordu. Destekçi çetelerin bir anlamı kalmamıştı (Weyland, 2003: 12-13).

Piyasa merkezli ekonomi politikalarında sapılması en çok da popülist liderlerin destek tabanını oluşturan yoksul kesimleri vurduğu için genel oyun çerçevesinin dışına çıkılması mümkün değildi. Ayrıca piyasaya dayalı ekonomik sistemin büyük ölçüde soldan gelen alternatiflere karşı üstünlüğünü kabul ettirmesi Latin Amerika'daki ideolojik gerginliğin derecesini düşürmüştü. Siyasi mücadele genel ideolojik parametreler üzerinden değil sorunlara pragmatik çözümler üzerinden yürütülmeye başlamıştı. Daha soyut bir pozisyonu halkın düşmanı olarak tanımladıkları eski düzene ve onun seçkinlerine yönelik tavır alırken ortaya koyacaklardı. Giderek daha istikrarlı hale gelen ekonomiler, siyaset oyununun sonuçlarının daha az değişken olmasını sağlamıştı. Güçlü liderler pratik çözümler geliştirdikleri sürece politik ve kurumsal yapıyı lehlerine değiştirip uzun yıllar iktidarın keyfini sürebilecekti. Latin Amerika'da siyaset daha az renkli hale gelmişti ancak demokrasinin tahkim edilmesi yolunda da önemli bir adımdı bu (Ibid., s.21-22).

Piyasa reformlarının ilk uygulamaya geçildiği dönemde, devlet merkezli kaynak dağıtımını modeline bir son vereceği düşünüldüğü için Latin Amerika'da demokratikleşmeye katkıda bulunacağı düşünülmüştü (Manzetti, 1996: 668). Ancak özelleştirme süreçlerinde şeffaflık ve hesap verebilirlik koşullarının yerine getirilmemesi tam ters yönde dinamikleri harekete geçirdi. Kanun dışı yöntemlerle servet edinildiğine ilişkin algılar kamuoyu nezdinde politikacının kırılganlığını artırdığı gibi patronaj amaçlı kullanılacak ve politikacının siyasi gücünü artıracak yeni kaynaklar üretti. Kuzey Amerika ve Avrupa'daki ülkelere özgü devletin yürütme, yasama ve yargı organları arasında yapısal bariyerlerin olmamasına ilaveten Latin Amerika'da yolsuzlukla mücadele edecek kurumsal mekanizmaların kullanılmaması, yaygın devlet kontrolü ve ekonomik kaynakların merkezi dağıtımını ve toplumsal kültürün yolsuzluğu daha fazla tolere etmesi göze çarpmaktaydı. Ancak daha piyasa merkezli bir sistem yolsuzluğu yapısını da değiştirdi. Bu dönüşümün temellerinde Latin Amerika'da uygulanan devletçi kalkınma modellerinin 1970'lerde zorlanmaya başlaması ve 1980'lerin başından itibaren yayılan borç krizi ile sürdürülemez hale gelmesi yatıyordu. Bu durumda kamunun rant

dağıtımında kullanılan kurumlarının özelleştirilmesi yoluyla yaratılan haksız kazançlar ortadan kalkıyordu. Ancak kamunun bu kaynakları özel sektöre transfer sırasında oluşan durum manipüle edilerek ve yolsuz politikacıların sızdırdığı bilgiler kullanılarak yeni bir kaynak transferi yaratılabiliyordu.

Öncelikle denetlenmeyen bir güç birikimi yolsuzluk ağlarının oluşumuna sebep oluyordu. İkinci olarak, ekonomik reformların kötü amaçlarla çarpıtılması durumuydu. Burada devletçi kapitalizmin sona ermesiyle yağmalanacak kaynakların ortadan kalkacağı düşünülse bile özelleştirme süreci çok büyük fırsatlar sunuyordu. Üçüncü olarak ilk safhalarda skandallara karşı daha az duyarlı gözüken toplumsal kesimlerin zamanla bu duruma toleranslarının kaybolmasıydı. Menem örneğindeki gibi ekonomik anlamda gelişmeler sağlayabilen politikacılar bir şekilde ayakta durmayı başarabilse de bu alanda gelişme sağlanamaması toplumsal muhalefetin önünde durulamamasına ve Brezilya’da Collor’un istifasına giden süreç benzeri gelişmelere yol açıyordu. Menem’in bir diğer avantajı geleneksel olarak Peronist politikalara muhalif büyük iş çevrelerin desteğini her zaman arkasına almayı başarması ve böylece kendi siyasi muhaliflerinin bir ölçüde politikalarını uygulaması olmuştu. Bu durum yolsuzluklarla ilgili iddiaların kendisine karşı çok büyük bir güçle öne sürülmesinin önüne geçti.

Piyasa reformlarının karşıtları bu tür örneklerden hareketle yolsuzluğun bu programların ayrılmaz bir parçası olduğunu öne sürmektedir. Bu görüşe göre neoliberal programların uygulanması sonucu kamu kurumlarının etkisizleştirilmesi, yolsuzlukları engelleyecek bariyerlerin ortadan kalkmasına sebep olmaktaydı. Bununla birlikte bu tür uygulamaların kategorik olarak bu sonucu vermediği ve uygulamalara göre olumsuzluklar görülebildiği bilinmekteydi. Bu reformların başlangıç aşamasında şeffaflık ve hesap verebilirlik sağlayacak yasal bir zemin oluşturulması önem taşıyordu (Santiso, 2007: 136).

Böylelikle demokratik yollarla işbaşına gelmiş hükümetlerin Latin Amerika’da geniş toplumsal desteklerini riske atacak can atıcı reform paketlerini uygulamaya koyduklarını görebiliyoruz. Latin Amerika’nın birçok ülkesi acı reçeteyi derin bir krizle karşı karşıya kaldığında kabullendi; yani toplum fedakarlığı kabullenmeye hazırды. Hiperenflasyonun

ezdiği ekonomiler için stabilizasyon politikaları son çare haline gelmişti (Weyland, 2004: 138).

Latin Amerika ülkelerinin yürürlüğe soktukları bu programlarla dünya ekonomilerine daha fazla entegre olmaları ve eş zamanlı olarak Soğuk Savaşın sona ermesi dış dinamiklerin de demokrasi lehine gelişmesi sonucunu doğurdu. ABD'nin siyasi kontrolüne ek olarak IMF gözetiminde sürdürülen reform programları bu ülkelerin hareket serbestisini iyice sınırlandırıyordu. ABD ile iyi ilişkiler sürdürmek isteyen yönetimler hem piyasa reformlarını hayata geçirmeli hem de en azından prosedürel manada bir demokrasinin sürdürülmesini kabul etmeliydi. Fujimori yönetimindeki Peru'da veya Serrano yönetimindeki Guatemala'da demokrasinin askıya alınması gündeme gelindiğinde ABD'nin ekonomik yaptırım tehdidi bu ölçüde dışa açık ekonomilerin kaldıramayacağı bir risk haline geldiğinden geri adımlar atıldı. Diktatörlüğün ekonomik yükü kaldırılamayacak kadar ağırdı. Artık hem dış güçlerin ellerindeki manivelalar daha kuvvetli hale gelmiş hem de bu tür bir sorun halinde kayıp yaşayacak iç dinamiklerin demokratik rejime desteği artmıştı. Demokratik rejimlere dış desteğe bir diğer örnek de Mercosur üyeliği için demokratik rejimleri şart koşan Menem yönetimindeki Arjantin ve Collor yönetimindeki Brezilya gösterilebilir. Paraguay'da 1990'ların ortalarında demokratik rejim sıkıntıya girdiğinde bu dinamik sivil iktidarın devamı yönünde ağırlığını koymuştu.

Bu dönemdeki istikrarlı ama otoriter siyasi yapısıyla dikkat çeken Meksika örneğine bakarsak, 1990'lı yıllarda gerçekleştirilen piyasa reformlarının otoriter rejimin seçim yolsuzluklarına ve politik baskıya dayanan yapısının maliyetinin giderek yükseldiğini görürüz. 1994'te Chiapas isyanına rejim alışık olduğu üzere şiddetle karşılık verdiğinde Meksika'nın NAFTA'daki partnerlerinden tepkiyle karşılaştı. Hatta artık seçim süreçlerini yabancı gözlemcilere açmak zorunda kaldı. Genellersek, uluslararası piyasaların içeriye nüfuzuyla, dış aktörlerin anayasal rejimler lehine kullanabilecekleri manivelalar çoğaldı.

Ancak asıl önemli nokta neoliberal politikaların içerideki demokrasi karşıtı güçlerin elini zayıflatacak bir dinamiği harekete geçirmesiydi. Piyasa reformlarının yerleştiği ülkelerde radikal popülist ve sosyalist hareketlerin önerdiği politikaların uygulanamaz

hale gelmesiyle ekonomik seçkinler eskiye oranla tedirginliklerinden kurtuldular. Uluslararası ekonomik entegrasyon yerleşik ekonomik ve sosyal düzene alternatif geliştirilmesini çok zorlaştırdı. Sermaye hareketleri üzerinde kontrollerin de zayıflamasıyla istenmeyen ekonomik politikaları yerli ve yabancı yatırımcıların hızla ülkeyi terk etmesi ve ekonomik çöküntü riskini getirdi. Dış finansmana da ulaşabilen iş çevrelerinin parasal gücü artıp özelleştirme yoluyla da birçok üretici firmayı kontrol ettiler. Emek piyasasının deregülasyonu, özelleştirmeler ve kamunun küçülmesi sendikaların gücünü ve mücadele kapasitesini törpüledi.

Oysa 1960'lar ve 1970'ler boyunca tabandan gelişen sosyal mobilizasyon ve karşı-mobilizasyon ekonomik seçkinleri ürküterek sıklıkla askeri müdahaleyi çözüm olarak öne çıkarmalarına neden olmuştu. Ordu içerisindeki gruplar da siyasi istikrarsızlığın kurumsal çıkarlarına zarar vereceği düşüncesiyle demokrasiyi askıya almakta tereddüt etmemişlerdi. Ancak özellikle sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi yerli ve yabancı yatırımcılara hızlı bir finansal çıkış fırsatı sunarak radikal popülist, komünist veya sosyalist programları uygulanabilir olmaktan çıkardılar (Ibid., s.142). İş çevreleri uluslararası sermayeye ulaşım yeteneklerini artırarak ve kamunun ekonomideki ağırlığının azalmasıyla kendi paylarını artırarak güç dengesini lehlerine çevirdiler. Böylelikle Latin Amerika'da da birçok sosyalist veya radikal popülist siyasi akım programlarını gözden geçirerek piyasayı içselleştirecek yeni öneriler geliştirmek durumunda kaldılar. Artık kendi konumunu sağlam gören seçkinlerin askerden müdahale talebinde bulunmaması, bir yandan da demokratik rejimlerin yerleşmesi açısından olumlu oldu.

Ancak vatandaşların siyasete katılımı, hesap verebilirlik, hükümetlerin toplumsal taleplere açıklığı ve siyasi rekabet alanlarındaki belirgin gerileme demokrasinin bir yandan yaygınlığını artırırken öbür taraftan kalitesinde kayıplar yaşandığını ortaya koydu. Vatandaşların tercihleri, çok güçlü dış kısıtlar olan ekonomik ve politik ihtiyat ve gereklilik duvarlarını delemeye için alternatif yaratamıyordu. Bunun bilincine varan seçmenin katılımında düşüşler gözleniyor, siyasete ilişkin bir hayal kırıklığı yaşanıyor (Ibid., s.144). Sivil ve politik toplum kuruluşlarının önemini kaybetmesiyle hükümet ve toplum arasındaki ara katmanların zayıflaması yukarıya doğru baskı imkanlarını da

kaldırıyordu. Seçimlerde verilen sözler kolaylıkla unutuluyor, ortalık ucuz demagojiye ve yolsuzluğa kalıyordu.

Hükümetlerin politika seçenekleri üzerinde kısıtlayıcı etkiyi yaratan, demokratik temsiliyeti olmayan aktörlerin ağırlığından geliyordu. Bir yandan vatandaşlar, seçmenler çıkar grupları hükümetler girdikleri siyasi ilişkiyi sürdürürken öte yandan yerli ve yabancı yatırımcıların tatmini konusunu öncелеmek zorunda kalıyordu. Hükümetlerin bu eli kolu bağlı durumu toplumun siyaset kurumuna güveni açısından da sarsıcı oldu. Oy toplayabilmek amacıyla sosyal devlet uygulamalarını genişleyeceğini söyleyen bir politikacı, iktidar olanağı yakaladığında yatırımcıları tatmin etmeyi –doğal olarak- daha öncelikle ele alıp verdiği sözleri göz ardı edebiliyordu. Vatandaşlar açısından ise taleplerine cevap vermeyen siyasi süreçlere katılmak anlamını yitiriyor, seçimlere katılım oranlarında düşüşler yaşıyordu.

Neoliberal reform programları, demokrasi karşıtı bazı kurum ve partileri güçten düşürerek olumlu bir katkıda da bulundu ancak sendikalar gibi toplumsal katılımın kurumsallaştığı yapıların da güçten düşmesine sebep oldu. Emek piyasasının deregülasyonu, kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi ve kamu çalışanlarının işine son verilmesi güç dengelerinde çalışanlar aleyhine bir gelişme başlattı. Siyasi partiler de benzer şekilde güç kaybına uğrayıp vatandaş nezdinde itibar kaybettiler. Piyasa reformlarının merkezden dağıtılan kaynakları sınırlandırması siyasi partilerin patronaj ilişkilerine girmesini de kısıtlayarak siyasi katılıma yönelik hevesi törpüledi. Bununla beraber piyasa reformları öncesinde partiler ve diğer organizasyonlarda patronaja, rant dağıtımına dayalı bir sistemin varlığını da göz önünde bulundurarak eskiden mükemmel işleyen demokratik bir sistemin dağıtılmadığını belirtmekte fayda var. Ancak bu kurumlardaki sorunları giderecek reformlar yerine doğrudan etkisizleştirilmeleri gerçekleştirildi.

Demokrasinin gelişim yönü liberal bir temsiliyet sisteminden ziyade plebisiter bir onaylama mekanizmasına doğruydu. Kamunun onayını alan liderler kurumsal kontrol mekanizmalarını pas geçerek kendi iradelerini kararnameler yoluyla ortaya koydu; birçoğu medyayı kontrol etmeyi de denedi. İmkanlar dahilinde uygulanan neopopülist politikalara en azından seçim sürecinde toplumsal destek sağlamak amaçlı başvurdular.

Ticari liberalizasyon, güçlü sanayici grupların bir kısmının kolunu kanadını kararak Başkan'a muhalefet etmelerini engelledi; diğer bazıları özelleştirme sürecinden faydalanmak için hükümetle iyi ilişkiler kurmak ihtiyacı hissetti.

1980'lerin başında sadece Şili'deki Pinochet gibi bir diktatörün neoliberal politikaları uygulayabileceği iddia edilirken zaman seçilmiş hükümetlerin de büyük oranda bu yolu takip edebileceğini gösterdi. Hiperenflasyon ve ekonomik durgunluğun altında ezilen yığınlar için ekonomik reformlar bir umut kaynağı oldu. Cesaretle sorunun üzerine giden reformist hükümetler ekonomik canlanmanın da getireceği kaynakları kısmen topluma dağıtarak neopopülist yöntemlerle siyasi desteklerini canlı tutmayı deneyecekti.

Latin Amerika ülkelerinin birçoğunda neoliberal ekonomi politikalarının yürürlüğe konması ile eş zamanlı olarak birçok yerde teknokratlar merkez bankaları, finans ve ticaret kurumları, sosyal güvenlik, sağlık ve çalışmaya ilişkin kurumların yanı sıra yerel yönetimlerde başkanlık pozisyonuna kadar yükseldiler. Yönetim yetkilerinin böylesine seçkin, teknik açıdan donanımlı ama seçmene hesap verme yükümlülüğü olmayan kişilere devredilmesinin demokrasi açısından sakıncaları oldu. Ancak bu yeni durumun demokrasiyi destekleyen yönlerden de bahsedebiliriz. Sıralarsak (Williams, 2006: 121)

- i. Teknokratların yürüttüğü reform programları sonuçları itibariyle olumlu sonuçlar verdikçe seçilmiş hükümetler bu politikalara bağlılıklarını göstermek için daha fazla düzenleyici kurumları ve hukuk devletini güçlendirecek adımlar attılar.
- ii. Özelleşen medya giderek daha bağımsız olarak denetleyici görev yapma fırsatı buldu.
- iii. Yürütmedeki teknokratların ağırlığı ve yapılan icraatın sofistikasyonu arttıkça, yasama organı da teknik becerilerini artırmak üzere kalifiye ve teknik bilgisi yüksek kişilere açıldı.
- iv. Toplumun baskısı, ve uluslararası kamuoyunun ilgisi arttıkça teknokratik yönetimlerin hesap verebilirlik ve şeffaflık anlamında ilerleme göstermesi gerekti.

Reformist hükümetlerin görev verdiği teknokrat kökenli politika uygulayıcıları uzun yıllardır yerleşmiş çıkarlardan, bürokrasiden ve popülist baskılardan sıyrılabilirdikleri için yeni düzen için biçilmiş kaftandı. Ancak teknokratlar ne kadar yalıtılır ve baskı gruplarını dışlayıcı hale gelirse karar verme süreci o kadar tepeden inme oldu ve hesap verebilirlikten bahsetmek de o kadar güçleşti. Guillermo O'Donnell tarafından “delege eden demokrasi” olarak adlandırılan (1994) kontroller ve dengeler olmadan yönetme pratiği ortaya çıktı. Marjinalize olmuş bir Kongre, teknokratların karar alma mekanizmalarının dışında kendisini seçenlerin çıkarlarını temsil etmekten uzaktı. Teknokratlar standart makroekonomik hedeflere bağlı kaldıkça, ekonomik performans yabancı sermayenin girişine, kredi kurumlarına, finansal piyasalara kaldıkça ve piyasa oyuncularının görüşü politika yapımında ağır bastıkça, politika yapımcılar seçmenlerin ve onların temsilcilerinin görüşlerine kayıtsız kalabilirdi. Ekonomik rasyonaliteye ve ortodoks iktisat politikalarına olan bağlılık sosyal politikaların popülizm olarak yaftalanmasına ve demokratik toplumların temel değerlerinden birinin gözden düşürülmesine yol açabiliyordu.

Öte yandan özel mülkiyetin korunması, ekonomik belirsizliklerin giderilmesi, hukuk devletin ve yargının siyasal süreçlerden bağımsızlığının sağlanması ve yine siyasi etkilerden bağımsız merkez bankaları ve denetleyici kurumların kurulması ise madalyonun diğer yüzünü oluşturuyordu (Ibid., s.121-122).

Halkın bu programa ilişkin tutumu toptancı olmaktan uzaktı. Latin Amerikalılar genellikle serbest ticaret ve yabancı yatırımlar konusunda olumlu görüş belirtip, büyümeye katkı sağlayacağını düşündüklerini belirttiler. Ancak devletin küçülmesine kazanılmış hakları tırpanlayacağını düşündüklerinden karşı çıktılar. Kritik sektörlerin (petrol, elektrik, havayolları, madencilik, telekomünikasyon vb.) özelleştirilmesi ve kamunun eğitim, sağlık, emeklilik gibi alanlardan çekilmesine de destek vermediler. Çoğu piyasa ekonomisinin büyüme için ön koşul olduğunu kabul etmekteydi ancak pek azı piyasanın kendi ülkelerindeki işleyişinden memnundu (Hagopian, 2005: 339). Enflasyonun yükseldiği dönemlerde kemer sıkmayı desteklediler ancak makroekonomik stabilizasyon sağlandıktan sonra tekrar kamu harcamalarının artmasını desteklediler.

İlginç olan nokta 2001 krizinden sonra Arjantin’de görüleceği gibi ağır ekonomik çöküntülerden sonra bile Latin Amerika halklarının demokrasiye olan inançlarının sürmesiydi. 2002 yılında yapılan seçimlerde neoliberal politikalara en kararlı şekilde karşı çıkan Nestor Kirchner’i desteklediler ancak bu aynı zamanda Arjantin’in en büyük siyasi partisinin adayıydı.

Aslına bakılırsa Latin Amerika’da seçmenin adıyla neoliberal politikaları doğrudan desteklemeyeceği söylenebilir. Uygulamada seçmen düşük büyüme hızları, yüksek işsizlik ve azalan gelirleri seçimlerde cezalandırma eğilimindeydi. Ancak reform programının başarılı olması halinde iktidar partisi ödüllendiriliyordu. Carlos Menem 1995’te Arjantin’de, Alberto Fujimori 1995’te Peru’da ve Fernando Henrique Cardoso 1998’de Brezilya’da enflasyonu kontrolde gösterdikleri başarı sayesinde seçim zaferleri kazandılar (Ibid., s.342). İktidardaki partiler seçimden önce verdikleri sözleri tutmadıkları zaman bile sonuçların olumlu olması halinde seçmenin teveccühüne tekrar mazhar oldular. Ancak başarısızlık halinde seçmen tepki verdi.

Reformların gerçekleştirilme süreçleri ve reformların sonuçları da belirleyici oldu. Reform programının siyasi baskıdan ve temsili kurumlardan izole teknokratlar tarafından yürütüldüğü durumlarda süreç hızlandı ancak toplum karar alımından dışlanmış oluyordu. Üstelik ekonomik etkilere ek olarak kendi ulusal, dini etnik ve kültürel kimliklerini öne çıkararak tepki veren kitleler çift yönden demokrasiyi olumsuz etkiliyordu. Hükümetlerin yapabilecekleri ile hükümetlerden beklentiler arasındaki fark açıldıkça demokrasiye ilişkin hayal kırıklığı büyüyordu. Toplumun beklentileri makroekonomik istikrar ve büyümeden ibaret değildi. Kamu hizmetlerindeki bozulma da hükümete karşı olumsuz bir tutum takınılmasına yetebiliyordu. 1980’lerin başında yüksek enflasyon seçmen için en büyük sorun olarak değerlendirilirken bu konunun geride bırakılmasıyla 1990’larda seçmenin önem verdiği konular arasından çıkıyor, başka öncelikler belirliyordu. Örneğin son yıllarda iş güvenliği ve yoksulluktan korunma olarak belirlenebilecek ekonomik güvenlik en öncelikli konular arasına girmişti. İkinci olarak asayiş, üçüncü faktör olarak yolsuzluk Latin Amerika toplumlarının öne çıkardığı konular arasında yer almaktaydı (Ibid., s.345). Bu sorunlarla ilgili olarak seçmen

hükümetin beceriksizliğinin işin kaynağında olduğuna inanıyorsa daha olumsuz ancak yapısal sorunlardan kaynaklandığını düşünüyorsa daha ılımlı bir yaklaşım sergiliyordu.

Menem dönemi Arjantin’inde görüldüğü gibi neoliberal ekonomik reformlar sonucu sosyal güvenlik devletinin emniyet ağı zayıfladığında yerine patronaj yoluyla sağlanan gıda, sağlık gibi yardımlar toplumsal tabanın korunmasına yardımcı olabiliyordu. Bu durumlarda telafi edici mekanizmalar seçimde hükümete desteğe dönüşebiliyordu. Bir bakış açısına göre siyasi partiler vatandaşlarının ideolojileri, programları ve politika tercihleri doğrultusunda hareket ederlerse destek sağlayabilirlerdi ve kişisel olarak ilgilenilmelerine gerek yoktu. Arjantin’de mobilize edilmiş kitlelerin –ki burada sadece sendikalardan bahsetmiyoruz; aynı zamanda insan hakları organizasyonları, yazılı ve elektronik basın da dahildir- devletin gücüne karşı bir denge unsuru olarak değerlendiriliyordu. Benzer şekilde Brezilya’da da sivil toplumun güçlenmesi ve siyasi süreçlere katılımı gözlenmekteydi. Ancak toplumun siyasal sistemden taleplerinin sınırlı olması sair zamanlarda otoriter bir rejimi destekleyecek ekonomik seçkinlerin düşük yoğunluklu bu demokratik standartları tolere edebilmesini getiriyordu. Brezilya toplumunun parçalanmış yapısı ve sivil toplumun güçlü ve koordineli bir baskı ortaya koyamaması sınıf çatışmasının keskinleşmesini engelleyerek sistemin dönüşümü için aşağıdan yukarıya güçlü bir itki gelmesine mani oluyordu.

Bütün bunlar bölge için genel bir demokratikleşme trendinin hayata geçtiği gerçeğini göz ardı etmemize yol açmamalı. Uzun yıllar boyunca en iyi ihtimalle göz ardı edilen ama çoğunlukla küçümseme ve alaya konu olan Latin Amerika’da son 25 yılda yaşanan dönüşüm sonucu demokrasi, serbest ticaret ve serbest piyasalar iyice kök salmaya başladı. Bu ancak 1970’ler ve 80’ler boyunca ordunun kışlasına geri dönmesiyle mümkün oldu. İspanyol askeri *fuero* kavramını miras alan Latin Amerika orduları tarihsel olarak kendilerini sivil otoriteden üstün gördüler ve bir zamanlar az gelişmiş ekonomiler ve zayıf kurumlara sahip ülkeler oldukları için ancak monarkın sahip olabileceği ayrıcalıklı bir konum elde ettiler.

İşte böyle bir ortamda Latin Amerika ülkelerinde askeri rejimlerin ardından gelen demokratik hükümetlerin gerçekleştirdiği reformlar ekonomik dengesizliklere yol açacaktı. Ancak seçimle işbaşına gelen ikinci dalga hükümetler daha kapsamlı

dönüşümler gerçekleştirebildiler. Bu reformların başarılı olabilmesi için ilk şart kamu maliyesinin dengeye getirilmesi oldu. Örneğin Brezilya'nın ilk aşamada bütçe açıklarını sürdürmesi reform politikalarının başarısızlığa uğramasını getirdi (Munoz, 1994: 66). Diğer ele alınması gereken konu döviz kuru oldu. Açık ekonomilerde yerel faiz oranları kurun seviyesini belirlemekte önemli rol oynayacaktı. Uygulanan ekonomi politikaları yüksek faizlerle sermayeyi çekmeyi amaçladı ama diğer taraftan da yerel paranın aşırı değerlenmesi gibi bir komplikasyon da yaşandı. Bu prematüre değerlenme çoğu zaman ihracata dayalı büyüme stratejisi açısından sorun yarattı.

Bu reformların uygulanması sırasında ortaya çıkan üretim kayıpları, işsizlik, düşük ücretler ve enflasyon gibi semptomlar geniş toplumsal kesimlerde huzursuzluk yarattı. Ayrıca liberalizasyon sonucu geleneksel endüstriyel koalisyonlar da rekabetten dolayı zarar görmeye başladılar. Bundan dolayı oluşan demokratik muhalefet ekonomik reformların durmasına hatta geri çevrilmesine sebep olacak dinamikleri hareket geçirdiğinden telafi mekanizmalarının geliştirilmesi ve toplumun uzun vadede maddi kazançlarla çıkacağına ikna edilmesi önem taşıyordu. Böylelikle ilk aşamada ihmal edilen devlete piyasanın yanında yeni roller biçilmesi, toplumu ve çevreyi piyasanın aşırılıklarından koruyacak düzenleyici bir yapının oluşturulması gerekti. Devlet iş dünyasını eğitim ve teknolojik kurumlarla irtibatlandırarak üretim altyapısını modernize etme rolünü de üstlenecekti (Ibid., s.68).

Ekonomik platformda neoliberal ekonomik reçeteler uygulanmaya konulmuştu ancak demokratikleşme adımları gibi burada da “para Ingles ver-İngilizler görsün diye” birçok adım atıldı. Zaten 1994 Meksika krizi ile genel bir kabul gördüğü üzere bu politikaların siyaseten sürdürülebilir olması için mutlaka bölüşüm politikalarıyla bir arada düşünülmesi gerekecekti. Bir yandan ekonomik mantık rekabet gücü kazanmak için özelleştirmeyi, devletin küçülmesini, liberalizasyonu vazediyordu ama öte yandan aynı önemdeki politik değerlendirme bu politikaların patronaj imkanlarını yok edeceğini, hükümette alınabilecek işlerin, siyasetle elde edilen imtiyazların ortadan kalkacağını da gösteriyordu. Dolayısıyla hiçbir Latin Amerikalı siyasi figür açıktan neoliberal politikaları savunmayı göze alamadı.

Bu koşullar altında Latin Amerika’da elitler tarafından yukarıdan kurulduğunu ifade ettiğimiz demokrasinin gerekçelerini anlamaya çalışabiliriz. Askerler açısından kışlaya çekilmek kurumu yıpratan, popülaritesini azaltan bir sürece son vermek anlamına geliyordu. Siviller açısından önce ABD Başkanı Carter’la başlayan ve sonra Reagan tarafından da sürdürölen demokrasi vurgusuna cevap verme ihtiyacı bir etkendi. Sadece askerler ve otoriter rejim yıpranmamıştı; aynı zamanda Marksist gerillalar da güç kaybediyordu; böylelikle sivil toplumdan dini hareketlerden, siyasi partilerden gelen demokratikleşme taleplerinin karşılanabilmesi için bir fırsat doğdu.

Halk arasında ise demokrasi şaşırtıcı bir şekilde güçlü yönetimlerle özdeşleşiyordu. Otoriter rejimlerin tüm ağırlığının hissedildiğı 1970’li ve 1980’li yıllarda geniş kitlelerin demokrasiye desteğı çok güçlüydü. Ancak 1990’lı yıllarda demokratik rejimler kurulup yönetimi devraldıktan sonra destek oranlarında ciddi düşüşler yaşanmaya başladı. Özellikle fakir ve kırılgan ekonomilere sahip ölkelerde demokrasinin imajı hızla yara aldı. Üstelik bu demokrasi Latin Amerika’ya özgü O’Donnell’in ifadesiyle (1994) “delege eden demokrasi” veya başka sıfatlandırmalarla “sınırlı demokrasi”, “elit demokrasisi”, “yukarıdan aşağı demokrasi”, “vesayetçi demokrasi” diye de adlandırılmaktaydı. (Wiarda, 2001: 334)

Seçimlere dayalı prosedürel bir demokrasinin yerleşmesi tüm kurumlarıyla oturmuş bir liberal demokrasi kurulduğı anlamına gelmiyordu. Sosyal ilişkilerde, sınıf yapısında ve politik kültürde siyasete tam katılıma, sivil özgürlöklere, çoğulculuğa ve tam anlamıyla demokratik bir politik kültüre duyulan ihtiyaç hala yerli yerindeydi. Bilakis 19ncu yüzyıldan kalma ve Latin Amerika’da fazlasıyla benimsenmiş pozitivizmin etkileri liberal düşünceye yer bırakmıyordu. Latin Amerika’da elitlerin yönlendirdiğı bu demokratikleşmenin tepeden inme karakteri için bölgede zoraki ver sadece tabancıları tatmin için yapılan işlerde kullanılan “Para Ingles ver-İngilizler görsün diye” tabiri tam oturmaktaydı. 19ncu yüzyıldan kalan bu deyimdeki hegemon güç İngilizlerin yerine Amerikalıları koymak durumun niteliğı açısından daha açıklayıcı olabilir. Ancak demokrasinin dışarıdan empoze edilen tuhaf bir kurum olduğunu düşünmek de doğru olmayacaktır. Aslında demokrasiye geçiş sürecinin tamamlandığı artık dünya standartlarında bir liberal demokrasinin içselleştirilme sürecinde olunduğı söylenebilir.

Hala siyasal partilerin zayıf yapıları ve fazlasıyla kişilere bağlı olmaları, patronaj ilişkilerinin yaygınlığı, çıkar gruplarını tam manasıyla temsilinin sağlanamaması ve elitleri lehine fazla eğilimli olması gibi kusurlardan mustarip.

Latin Amerika demokrasisi hala tekçi, organik ve kanuncu geçmişinin izlerini taşıyor ve çoğulculuğun kontrolünü gerektiriyor. Özel sektörün Kuzey Amerika'daki bağımsız karakterinin aksine hala devletle girdiği imtiyazlı ilişkilerden dolayı beklentileri var. Devlet hala baba figürü olarak görülüyor; kaynakların dağıldığı merkez ve dolayısıyla patrimonial ilişkiler ağı hala canlı. (Wiarda, 2001: 325)

21nci yüzyıla girildiğinde Latin Amerika'da sosyal politikaların tekrar önem kazanmaya başladığı, yeni bir devlet-özel sektör işbirliğine dayalı bir ekonomi politikası şekilleniyor. Yeni politika sosyal açıdan kapsayıcı, ekonomik kalkınmacı ve demokratik olarak nitelenebilir. Neoliberal politikaların uygulanması kısa vadede sermaye hareketlerini çekmek, özellikle yüksek gelirli kitleler için kaliteli tüketim malzemeleri edinmek gibi işlere yaradıysa da bu, geniş toplumsal kesimlerin ekonomik durumunda bozulma pahasına sağlandı. (Riesco, 2007: 22) Neoliberal politikalar 1980'li yıllarda çöken sosyal devlet uygulamalarının küllerinde yükselirken Şili haricinde demokratik rejimler tarafından yürürlüğe sokuldu. Kısa vadede özel sektör için en iyi yatırım ortamının sağlanması ihtiyacı karşılanmalıydı. Çoğunlukla ekonomik koşulların yarattığı baskı ile aşırıya kaçan uygulamalar geniş toplumsal kesimlere yük bindirmişti. Ancak birçok kez beklentilerin aksine devletin denetleyici rolünün kaybı düşük büyüme hızları ve aşırı ekonomik dalgalanmalara kapı açtı. Devletin zayıflaması, yolsuzluğun artışına ve piyasanın iyi çalışmasından ziyade dengesizlikler yaratmasına sebep oldu. Finans kesiminde yabancı bankaların hakimiyeti küçük ve orta boylu işletmelerin kaynak kullanamamasına yol açtı.

Sosyal politikalar çerçevesinden bakarsak, neoliberal politika seti kamu sosyal hizmetlerinin özelleştirilmesi ve özel sosyal servis hizmetlerinin korunması prensibini içeriyordu. Geniş kitlelere sosyal güvenlik sağlanması için ayrılan bütçelerin kısıtlanması sadece zengin ayrıcalıklı bir grubun sosyal hizmetlerden gereğince faydalanması anlamına geliyordu. Üstelik iş güvenliğinde ciddi anlamda geri gidişler bu sosyal güvenlik ağına ihtiyacı artırıyordu. 1980'li yıllardaki deneysel, ifrata kaçan

neoliberal politikaların belirli toplumsal kesimleri uğrattığı felaketli sonuçların ardından 1990'lı yıllarda ekonomik anlamda olmasa da etik olarak belli sosyal politikaların uygulama ihtiyacı yerleşmeye başladı (Ibid., s.51). Böylelikle ikinci dalga reformlar sosyal harcamalarda ciddi bir artış sağladı; özellikle eğitim, yoksullukla mücadele konuları öncelikliydi.

Daha önceki özelleştirme dalgası, Latin Amerika elitlerinin ellerinde ekonomik gücü toparlamasına, bir yandan da yabancı yatırımcıların –özellikle İspanyol firmalarının- ekonomik hayattaki ağırlığının artırmasına yol açtı. Buna benzer bir süreç Doğu Avrupa'daki reform süreciyle de yaşanmış yeni bir tür elit gücünü konsolide etmişti. Bu köyden kente göçün ve şehirleşmenin hız kazandığı bir süreçti. Gümrük duvarlarının çöküşü imalat sanayiinde farklı sektörler arasında kitlesel işgücü hareketlerine olduğu gibi sanayiden hizmet sektörüne de hareketliliğe yol açtı. Bu yeni işler için ömür boyu istihdam gibi bir güvence söz konusu değildi; birçok yerde düşük ücretli işlerden kayıt dışına veya doğrudan işsizliğe geçişler yaşandı. Bununla beraber kendi işinde çalışmaya başlayanların sayısındaki artış belirli bir ekonomik dinamizme de işaret ediyordu. Düşünsel anlamda da Latin Amerika halkları, geleneksel, kırsal ve cemaatçi fikirlerden liberal, bireysel düşünce kalıplarına geçiş yaptılar. Kırsal hayatın genel saflığı ve içine kapalılığında uzaklaşıyor, geleneksel toprak aristokrasisinin yerine de yeni bir orta sınıf yükseliyordu. (Ibid., s.58-59) Neoliberalizmin yükselişiyle birlikte yeni bir tür girişimci sınıfı kendi refahını ve iş dünyasının önceliklerini ön plana alacak şekilde bir dünya tasavvurunu yerleştirmeye başlamıştı. Bu dünya görüşü yaşanan ekonomik sıkıntıların etkisiyle eski hakimiyetini kaybetmiş görünüyor ve yeni bir kalkınma politikası önerisi – bir sentez- oluşum halinde. Kamu politikalarını dışlamadan özel girişimle bütünleştiren ve sınırlı da olsa bir sosyal politikayı da içeren bu uygulamalar Latin Amerika'da yaygınlaşmaya başladı bile.

Latin Amerika'da geçmiş yıllardaki durgunluğunun ve dağınıklığının aksine 21nci yüzyılda gelişimin önemli dinamiklerinden birini oluşturuyor. Bölgenin kalkınmasında öncü rolünü üstlenen Arjantin, Brezilya ve Meksika'nın kalkınma performanslarının bu döneme damgasına vuracağı düşünülüyor. Brezilya ve Arjantin'in aralarına Uruguay ve Paraguay'ı da alarak Mercosur'u oluşturması karşısında Meksika kuzeyindeki devasa

ekonomilerle NAFTA çatısı altına birleşmek yoluna gitti. Yeni kalkınma programının boyutları ulus devletlerin tek başlarına uygulayabilecekleri ölçekleri aşmıştı ve dolayısıyla bölgesel entegrasyon kaçınılmaz hale geldi. Sadece enerji alanında değil, bilim ve teknoloji konularında da ABD, AB ve Çin gibi devletlerle rekabet edebilmek için anlamlı ekonomik büyüklüklere ulaşmak gerekti. Bu aynı zamanda yeni bir özel sektör-devlet işbirliği modelinin de ortaya konulmasına ihtiyaç yarattı. Bu yeni model Washington Konsensüsü'ne eleştirel yaklaşan bir anlayışa sahip olsa da o dönemden birçok unsuru da barındırmaya devam ediyor. Bu yeni strateji yeni orta sınıfların hem alım gücü anlamında hem de üretici güçlerinin mobilizasyonu anlamında öncülüğüne dayanıyor. Ekonomik durgunluğa karşı parasal ve mali politikaların neoliberal dönem reçetelerine göre çok daha etkin kullanılmasını salık veren bu sentez daha önceki dönemlerin sorumsuz ekonomik politikalarına da mesafeli. Özel sektörün şeffaflık, rekabet ve vergiye uygunluk için denetimini sağlayacak güçlü denetleyici kuruluşlar iş çevreleri tarafından da olumlu karşılanıyor. Kamu sektörü özel sektörün rekabet gücünü artıracak şekilde yeniden düzenleniyor. Bu anlamda kamunun başlı başına yük olduğunu iddia eden aşırı piyasa yorumları terk edilmekle birlikte, hükümet politikalarının özel sektörü destekleyecek şekilde oluşmasına dikkat ediliyor (Ibid., s.65).

Sosyal politikalara bakıldığında kamuoyu neoliberal ekonomik reçetelerin bu boyutu ihmal etmesine duyulan düşmanlık kadar daha eski verimsiz uygulamalara da soğuk yaklaştı. Bunun yerine toplumun çoğunluğunun ihtiyaçlarını karşılayabilecek ama özel sektöre de yer bırakan çok katmanlı yapılar oluşturuldu. Bu politikaların koordineli bir şekilde yürütülmesi yani bir ülkede iç pazar oluşturmaya yönelik sosyal politikaların diğer ülkeler tarafından suiistimal edilmemesi için sosyal politikaların Mercosur kapsamında eşgüdümüne yönelik komisyonlar kuruldu. Kamunun sosyal politikalarına paralel yürüyen özel kurumlar özellikle üst gelir grupları için bir sosyal güvenlik ağı oluşturmuştu ancak verimsizliklerin ortadan kaldırılması amacıyla bu programların nasıl birlikte çalışacağına yönelik çalışmalar da yapıldı. Sosyal güvenlik harcamalarının bütçeye yükleri konusu her zaman baş ağrısı yaratan bir konu oldu; öte yandan bu alandaki kamu harcamaları 2000'li yıllarda durgunluğa girme riski baş gösterdiğinde ekonomiyi canlandıran bir araç da oldu.

2.2 Menem'in Arjantin'i

Arjantin'in 20nci yüzyılın ilk çeyreğinde gezegenin en zengin ülkelerinden biriyken göreceli olarak gerileme sürecine girmesi popülist ve müdahaleci politikaların etkisiyle yatırım oranlarının düşük kalmasıyla açıklanabilir. Sürekli hükümet müdahalesi talep eden güçlü bir siyasi oluşum ve bunu bastırmak için 1960'lardan 1980'lere kadar uzanan siyasi istikrarsızlık bu düşük performansın sebebi olarak gösterilebilir.

Arjantin'in efsanevi lideri Juan Peron'un söyleminde dışarıdan gelen güçlerin Arjantin'i sömürmek yoluyla ülkeyi fakirleştirdiği ve bu sömürünün maddi kayıplardan da öte toplumun itibarını yitirdiği ifade ediliyordu. Peronizm döneminde, Büyük Depresyon sırasında iyice düşen yatırımlar kamunun katkılarıyla daha yüksek seviyelere çıkacaktı. Yükselen ücret seviyeleri sebebiyle Arjantin'in ihracatı darbe yiyordu ancak konut programları, bedava sağlık hizmetleri ve sosyal yardımlar Peron'un sağlam bir siyasi desteğe dayanmasına yetiyordu. Öte yandan kurumsal yapının kırılganlığı, özel mülkiyetin kendini güvende hissetmemesi sebebiyle özel sektör yatırımları düşük seyreliyor dışarıdan da sermaye girişi yaşanmıyordu. Bu dengesizliklere ek olarak ödemeler dengesi krizleri ve yüksek enflasyon 1960'ların ve 1970'lerin istikrarsız ortamını hazırladı. Askeri rejimin ilk yaptığı işlerden biri de sendikaları ve işçi ücretlerini bastırmaya gitmek olacaktı. (Di Tella, 2010: 4) Bu dönemde solcu gerillalarla askeri birliklerin çatışmasına varacak siyasi istikrarsızlık Arjantin'in göreceli gerilemesinin artarak devam ettiği bir dönem oldu.

Bu dönem ekonomik performans anlamında dünyanın gerisinde kalan Arjantin'de Peronizm'in siyasi gücünü sürdürebilmesinin sebepleri şöyle görülebilir: İlk olarak Peron'un ülkenin başına gelenlerden dolayı yabancıları suçlaması ve milliyetçi tonlaması toplumun sorumluluğu mevcut hükümetin dışındaki faktörlere yüklemesine neden oldu. İkincisi Peronizm'in değişen yapısında bulunulabilir. Öyle ki Peron'un iktidarda olduğu 1943-1955 yılları arasında muhalefet muhafazakarlardan gelirken 1990'lı yıllarda Peronist Parti'ye muhalefet genel olarak soldan gelecekti. (Ibid., s.26)

Arjantin'in emtia ihracatına dayalı ekonomisinin 1930'lu ve 1940'lı yıllardaki ekonomik sistemin çöküşüne paralel olarak inişe geçmesinin ardından, efsanevi ekonomistleri

Raoul Prebisch'in önerileri doğrultusunda ithal ikameci sanayileşme politikaları uygulanmaya başlandı. II. Dünya Savaşı'nı takip eden on yıl boyunca yüz güldürücü sonuçlar veren bu politikalar 1970'li yıllara gelindiğinde düşük kaliteli üretim, verimsizliklerle, yolsuzlukla, Peronizm'in sevimsiz mirasını takip eden askeri diktatörlükle yolun sonuna gelmişti. Falkland Savaşı ile gelen askeri hezimet askeri rejimi tasfiye ederken Arjantin hiperenflasyonun pençesindeydi. 1980'lerin sonuna gelindiğinde kişi başına milli geliri 1974'teki seviyesinin %20 altına düşen Arjantin'i içinde bulunduğu durumdan Menem hükümeti kurtaracaktı.

Mevcut krizin derinliği potansiyel olarak reform programına muhalefet edebilecek grupların alternatifsizlik hissiyatıyla direncini kırmaktaydı. Menem'in Peronist geçmişi işçi muhalefeti iyiden iyiye silahsızlandırıyor, tek alternatif Radikaller (UCR) ise ülkeyi krize sokmuş olmanın sorumluluğuyla sesini çıkaramıyordu. Popülist bir geçmişin yatırımcılarda yarattığı tereddütleri gidermek için ise finansal liberalizasyona ilaveten Konvertibilite Planı¹⁶ gerekecekti. Böylelikle Arjantin parasal bağımsızlığından tamamen feragat ederek yabancı ve yerli yatırımcılara enflasyon vergisine başvurmayacağını garantilemiş oluyordu. Öte yandan Menem'in Başkanlık sistemi ile kendi bünyesinde olağanüstü güç temerküzü sağlaması, yolsuzlukların devamı, bilhassa özelleştirmelerde iktidara yakın grupların kayırıldığı, generallerin silah satışlarından pay aldığı rivayetleri sürmekteydi. Menem dönemindeki 10 yıllık gelişmelere rağmen politik kurumların zayıflığı ve yetersizliği tereddüt yaratmaktaydı. Ufukta görülen belki Peronizm'in veya askeri darbelerin yeniden hortlaması değildi ancak siyasi sistemin çürümüşlüğüne ekonomik büyümeyi sağlayacak yönetim kalitesini sağlayıp sağlayamayacağı belirsizliğini bu dönemde koruyacaktı. (Borner & Kobler, 2002: 343-346)

¹⁶ 1991 yılında enflasyonu düşürmek amacıyla Arjantin tarafından uygulanmaya başlayan ve Konvertibilite Planı da denilen para politikası Arjantinliler tarafından *tablita* olarak adlandırıldı. Sistem Arjantin Merkez Bankası'nın sadece ve sadece aktiflerindeki dolar rezervleri karşılığında para çıkarabilmesine imkan tanıyordu. Planın başlangıç noktasında da 1 peso 1 dolara eşitlendiğinden altın sistemine benzer, Merkez Bankası açısından son derece kısıtlayıcı bir sistem oturtuldu. İyi tarafı yabancı ve yerli yatırımcılar açısından devalüasyon riski ortadan kalkıyor, parasal istikrar sağlanabiliyordu. Sistemin ilk yıllarında yüksek sermaye girişi ve Arjantin ekonomisinin hızlı büyümesi bunun sonucuuydu. Ancak diğer taraftan parasal otonomi tamamıyla ortadan kalkıyor, rekabet gücünün zaman içinde erimesi riski alınıyor ve neticede sistemin büyük bir krizle çökmesine sebep olacak bir yapı kuruluyordu. 2001'deki ekonomik felaket bunu ortaya koyacaktı.

23 eyaletten ve yarı-otonom Buenos Aires şehrinden oluşan bir siyasi sisteme sahip olup 4 yılda bir yapıdan seçimlerle işbaşına gelen Başkan tarafından yönetilen Arjantin’de Senato ve Meclis’ten oluşan iki kamaralı bir yasama organı da mevcuttu. Ancak çoğu Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi güçlü bir yürütme ağırlığı göze çarpmaktaydı. Federal yönetimlere akan kaynağın merkezden kontrol edilmesi ve Başkan’ın ihtiyaç ve aciliyet durumlarında kararnameler çıkarması bu güç temerküzünün bariz belirtileri oldu. Parti sisteminin de yetersizliği bu eğilimi güçlendirmekteydi. 20nci yüzyıl boyunca öne çıkan Union Civica Radical (UCR) ve Partido Justicialista (PJ, Peronist Parti olarak da bilinmektedir) arasında cereyan eden siyasi mücadele 2001 yılındaki krize UCR’dan Fernando de la Rúa yönetiminde girilmesi ve ilgili partinin ciddi itibar kaybıyla son dönemde dengesini de yitirmişti. Bu partiler de 20nci yüzyılın önemli bir kısmında muhalefet düştüklerinde yeni seçimleri bekleyeceklerine fırsatçı bir tutumla askeri kullanarak iktidarı ele geçirmeye çalışmışlardı.

Bununla birlikte farklı çıkar grupları da politikaların belirlenmesinde etki oluyordu. Sociedad Rural Argentina (SRA-Arjantin Kırsal Derneği), Confederacion General de Trabajo (CGT-Genel İşçi Konfederasyonu), Union Industrial de Argentina (UIA-Arjantin Sanayi Birliği) ve Confederacion General Economica (CGE- Genel Ekonomik Konfederasyon) en güçlü gruplar olarak öne çıkmaktaydı. Bu gruplar imtiyaz ve güç için doğrudan yürütmeyle etkileşime geçerek siyasi süreçleri etkilemeyi tarihsel olarak denemiş ve başarmıştı. Bu grupların özellikle ekonomi politikaları konusunda yönetim içindeki rekabetleri ve oyunun kurallarını ihlal etme konusunda rahat davranmaları sebebiyle askeri müdahaleler teşvik edilmişti. Örnelemek gerekirse PJ’nin aday olarak seçilen Juan Peron 1955’te askeri darbe ile devrilmiş ve 1983’te demokrasiye geçilene kadar asker Peronist akımları kontrol amaçlı kullanılmıştı. PJ ise CGT üzerinden güç kullanarak yürütmeyi baskı altına almayı umuyordu. Bu Arjantin usulü korporatist sistemde CGT ve SRA gibi bireylerin taleplerinden çok kendi kurumsallaşmış siyasi hedeflerini savunan örgütler devletin de kendilerine tanıdığı alanı kullanarak siyasete katıldı.

1983’ten sonraki süreçte ise bu çıkar gruplarının etkilerini kısmen yitirmeye başladığı ve daha çoğulcu bir yapıya evrilme yaşandığı söylenebilir. 1980’ler ve 90’lar boyunca

sürdürülen özelleştirmeler ve liberalizasyon sonucu merkezden kaynak transferi sağlamak amaçlı kurulan baskı grupları boşluğa düştü. Bir Peronist olan Menem'in uygulamaları işçi kesiminin kurumsal ağırlığını azaltarak çalışan kesimlerin memnuniyetsizliğini doğururken, yeni beliren endüstriyel tarım kesiminin farklılaşan çıkarları SRA'nın bütün tarım kesimini temsil iddiasını ortadan kaldırdı. Ancak neoliberal reformların ve ekonomik küreselleşmenin çoğulculaşmaya etkileri çok daha derin oldu. Devletin otonomisini kaybetmesi ve özel sektörün ağırlığını artmasıyla devlet-özel sektör dayanışması ve paylaşımına dayalı korporatist sistemin temelleri çöktü. (Johnson, 2008: 86)

1983'ten sonra Arjantin tarafından izlenen demokratikleşme yolu birçok defa ekonomik çalkalanmalarla tehdit altına girdi ancak özellikle Menem döneminde O'Donnell'in "delege eden demokrasi" olarak tanımladığı bu siyasi sistem hayatini sürdürmeyi başardı. 2001 krizinden sonra yoğun gösteriler Başkan'ın istifasını getirecekti ancak demokratik sistem yoluna devam etti. 1990'lı yıllarda adil seçimler, sivil özgürlüklerin korunması ve askerin geri planda kalmasıyla Arjantin Latin Amerika ülkeleri içinde demokratik standartlar açısından örnek gösterilebilirdi. Ekonomik güçlüklerle rağmen sosyal güçler arasında askeri rejime karşı oluşan konsensüs, Peronist *Partido Justicialista*'nın (PJ) gücü, oturmuş bir sivil toplum ve yine güçlü bir medya nispeten yumuşak bir yürütme-yasama ilişkisi götürülebilmesini sağladı. Ancak demokratik kurumların henüz yeterince güçlenmemiş olması, toplumun farklı kesimlerinin birbirine şüphe ile yaklaşması, sistemin sürekliliği sağlansa bile kurumsal krizlerin tekrarlanmasına ve demokrasinin kalitesinin düşmesine sebep oldu. (Levitsky, 2005: 64)

20nci yüzyıl boyunca Arjantin nispi gelirinin yüksekliğine, gelişmiş bir orta sınıfa, yüksek eğitim düzeylerine rağmen demokratik standartlar açısından çok gerilerde kalmıştı. II. Dünya Savaşı sonrasında 1980'lere kadar iktidara gelen tüm hükümetler askeri darbelerle sona erdi.¹⁷ 1976 yılına gelindiğinde Arjantin dünyada demokratik sistemi çöken en zengin ülke oldu. Zayıf bir köylülük muhafazakar bir parti alternatifi oluşturamadığı için ekonomik seçkinler de kendilerini temsil ettiklerine inandıkları bir

¹⁷ Juan Peron (1946-1955), Arturo Frondizi (1958-1962), Arturo Illia (1963-1966), Juan ve Maria Estebela Martinez de Peron (1973-1976)

alternatif bulunmadığını düşünüyor ve demokratik sistemden kolaylıkla vazgeçebiliyordu. İşçi hareketi ve onun ana örgütü Confederacion General de Trabajo (CGT) Peronizm’le II. Dünya Savaşı sonrası kurduğu ittifakla güçlenmişti ancak bu da ekonomik elit açısından tehdit algısının daha da yükselmesine ve kutuplaşmaya yol açıyordu. 1955-1973 yılları arasında Peronist Parti üzerindeki yasağın kalkması halinde seçimlerde zaferi garanti gözüküyordu ancak sistemden dışlanmaları da ciddi komplikasyonlar yarattığı için siyasi elit bir ikileme düşmüştü. Siyasi temsil imkanı bulamayan sendikalar genel grev, fabrika işgali gibi preatöryen taktiklere başvuruyor ve rejimi destabilize ediyordu. Kırsal kesimdeki seçkinler, sanayiciler, sendikalar ve solcu gençler arasında uzlaşılabilir görünen farklılıklar seçkinlerin tehdit altında hissetmesine yol açıyor ve sol hükümetler asker marifetiyle iktidardan uzaklaştırılıyordu.

1983 sonrasında ise en azından prosedürel anlamda demokrasinin asgari standartlarına saygı gösterilip her görüşten insanların ifade özgürlüğüne ve basın özgürlüğüne izin verilecekti. Askeri kurumlar ise Savunma Bakanlığı’na bağlanarak sivil iradenin kontrolü altına alınıyordu. Menem savunma bütçesinde ciddi indirimlere gittiğinde bile askerlerin sesi çıkmıyordu. 1989 hiperenflasyonu, 2001 krizi gibi derin ekonomik darbelere rağmen olağanüstü yönetim arayışlarına girilmiyordu. 1983 yılındaki demokratik kurumlara olan şüpheci yaklaşımın aksine bu sefer tüm taraflar oyunu kuralına göre oynamayı kabullenmişti. 1976-1983 yılları arasında hüküm süren askeri rejimin vahşi uygulamaları tüm toplum gözünde askeri rejimin itibarını sarsmıştı. Hem sağ hem de soldaki anti-demokratik güçler zayıflamış Peronizm ve sendikalar da dönüşerek demokrasiyi ciddi biçimde sahiplenmişlerdi. Sendikalar askeri rejimden de edindikleri tecrübelerle sivil özgürlükler ve insan hakları üzerine vurgularını ciddi şekilde güçlendirmişlerdi. Giderek güçlenen yazılı ve görsel bir basın da bu dönüşümde başrolü oynuyordu. 1987’deki bir askeri ayaklanma medyanın da muhalefetiyle süratle izole edilerek başarısızlığa uğratılmıştı. 2001’de Başkan Fernando de la Rúa olağanüstü hal ilan edip göstericileri şiddetle bastırmaya çalıştığında kitlesel bir muhalefet Başkan’ı istifaya mecbur bırakacaktı.

Öte yandan Peronist PJ’nin yanında merkezde Union Civica Radical’in güçlenmesi siyasi partilerin de temsil yeteneğini artırdığını gösteriyordu. Daha önce tehdit olarak

algılanan Peronizm'in gücü artık demokratik sistem açısından bir artı değere dönüşmüştü. Peronist PJ sendikaların ağırlığı azalırken daha ılımlı ve ağırlıkla patronaja dayanan ve elitler açısından da pekala kabul edilebilir bir seçeneğe dönüşmüştü. (Ibid., s.71)

Oysa 1989'daki hiperenflasyonla birlikte Arjantin'de PJ ve UCR'ye dayanan iki partili sistem de zayıflamaya başlamıştı. Bu iki parti 1983 seçimlerinde oyların %86,6'sını almış ancak bu oran 1991'e gelindiğinde %69,5'e düşmüştü. Atletler, popüler kimlikler, eski askerler bu boşluğu doldurup seçmen desteği kazanmaya başlamıştı. Ancak UCR ve FREPASO birleşmesiyle oluşan İttifak, Peronistlerin karşısında 1990'larda tek alternatif olmaya devam edecek ve bu iki partinin toplam oyları 1997'de %81,9 ve 1999'da %86,8 olarak toplumun ezici çoğunluğunu temsil etmeye devam edecekti (Levitsky, 2005: 78). Dönemin sonuna doğru siyasal tercihler iki parti üzerinde odaklanıyor gibiydi.

Askeri rejimden sonraki ilk Başkan Raul Alfonsin'in döneminde demokrasinin her cephede güç kazandığı görülmüştü. 1987'de Alfonsin'e karşı *carapintada* askeri ayaklanması başladığında muhalif PJ bile Başkan'la birlikte Başkanlık Sarayı'nın balkonuna çıkarak demokrasiye destek verdiğini göstermişti. Daha önce askeri rejimleri tek alternatif gören ekonomik seçkinler ise merkez sağda Union de Centro Democratico'yu destekleyerek artık demokrasinin oyun kuralları içinde kalacaklarını gösteriyordu. Alfonsin hükümeti hem sivil özgürlüklerin yerleşmesinde hem yasama ve yargının bağımsız hareket etmesinde hem de 1976-1983 arasındaki askeri diktatörlüğün soruşturulmasında ön alarak bu sürece katkı sağladı. Ancak borç krizi ve ithal ikameci kalkınma modelinin tıkanması Alfonsin'in de süresini doldurduğunu ortaya koymaktaydı. 1985'te sorunu çözmek için yürürlüğe konan Austral planı tam bir başarısızlığa uğramıştı ve ekonomi bir resesyon-enflasyon spiralinin içine girdi. 1989 seçimlerine gidilirken Peronistlerin zaferi kesin görünüyordu ve panik halinde sermaye çıkışları ekonomik çöküntüyü artırdı. Hem askeri ayaklanmalar hem de soldan silahlı grupların baskınları Arjantin'in yine eski görüntüsüne dönmekte olduğunu düşündürüyordu. Ancak rejim çökmedi. 1989 seçimleri sonrası II. Dünya Savaşı sonrasında ilk defa seçim yoluyla yürütme gücü el değiştiriyor, iş başına gelen Menem hükümeti bir dizi radikal ekonomik reform uygulamasıyla ekonomiyi rayına

oturtuyordu. Benzer bir program Şili’de ancak askeri dikta yönetimi marifetiyle uygulanabildiği için demokratik bir süreçle iş başına gelen bir hükümetin uyguladığı bu program Latin Amerika için bir ilk sayılabilirdi. Menem hükümetinin ekonomik reformu demokratik süreçler içinde yapabilme yeteneği Peronist Parti’nin gücünden geliyordu. PJ’nin çalışan kesimler ve fakirler arasındaki gücü neoliberal reformların ilk anda en olumsuz etkilediği kesimlerin şiddetli reaksiyon vermesini engelledi. Örneğin Alfonsin hükümetinin reform programını başarıyla sürdürmesine muhalefet eden Latin Amerika’nın en güçlüsü olarak gösterilen işçi sendikası CGT, Menem’in ilk döneminde sürdürülen radikal piyasa reformlarına karşı sadece bir kez greve gitti. PJ ile organik bağları olan sendika liderleri Menem’i doğrudan hedef alacak hareketlere girişmekten kaçınıyorlardı. Üstelik PJ’nin toplumun derinlerine nüfuz eden komşuluk kolları, kulüpler gibi sosyal networkler sayesinde reform karşıtı bir mobilizasyonu engelleme şansı vardı. Peronist Parti’nin gücü Menem’in dönem sonuna kadar yasama ve yürütme erklerini elinde tutmasını ve ekonomik reform programının özellikle en başında topluma yüklediği yüke aldırmadan süratle ve kararlılıkla uygulanabilmesini sağlıyordu.

Menem’in bu dönemde reformların kaybedenlerini de içine alacak bir refah alanı yarattığını söyleyebiliriz. Paranın değerlenmesi suni bir satınalma gücü artışı yaratarak aslında bu programdan daha fazla etkilenecek ve muhalefet edebilecek geniş kitlelerin sessiz kalmasını sağlıyordu. Sanayiciler ve finans kesiminde ise özelleştirmeler ve hızla büyüyen iç talep sayesinde önemli fırsatlar yakalanabiliyordu. Menem reformları böylelikle reformlarının arkasında durabilecek bir siyasi destek, bir toplumsal koalisyon yaratabilecekti (Etchemendy, 2010: 132)

Latin Amerika’da piyasa reformlarının ilk fazı Şili’de 1973-1989 döneminde, ardından Arjantin’de 1989-1999 dönemlerinde gerçekleştirildi. Şili’de otoriter askeri rejimin hamiliğinde ve siyasal şiddet kullanılarak gerçekleştirilen reform programı, Arjantin’de diktatörlüğün geride bırakıldığı demokratik seçimlerin yapıldığı bir ortamda hayata geçti. Ancak her iki durumda da Latin Amerika’ya özgü *caudillismo* denilen patrimonyalizm, siyasi gücün organize edilmesi ve kullanılmasına yaradı; teknokratlar ise programın uygulanmasından sorumluydu. Teknokratik eğitimlerinin ve otoriter rejimler altında yetişmelerinin sonucunda bu yeni bürokratlar kolaylıkla *caudillo*

figürlerle ortaklık kurabildiler. Arjantin’de güçlü bir patrimonyal geçmiş, zayıf demokratik kurumlara eşlik eden derin siyasal ve ekonomik krizler patrimonyalizmin yeniden güç kazanmasına yol açacaktı.

Caudillismo, Latin Amerika’nın tarihsel kökenlerinden süzülüp gelen bir olguydu. İberya’daki monarşiye sadakat karşılığında sömürge memurları istedikleri şekilde para kazanma imkanlarını bulmuşlardı. 19ncu yüzyılın başlarında İspanya’daki monarşiyle bağlar koptuğunda bile *caudillo*’lar monarşinin yokluğunun yarattığı boşluğu doldurdular. Takipçileri ise körü körüne bir sadakat karşılığında hayatlarını sürdürecektik maddi imkanlara sahip oldular. Bu yapı günümüze kadar taşınan bir siyasi kültürün temellerini atacaktı.

Denklemin diğer bacağına ise teknokratlar yer alıyordu. 1970’li yıllara gelindiğinde çoğu ABD’de lisansüstü dereceler alan teknokratlar –ki çoğunun çalışma alanı ekonomi idi- Latin Amerika ekonomi politikalarının yapımında önemli derecede etkili olmaya başladılar. Meksika’da büyük etki yaratan ve bölgeye yayılan 1982 borç krizi sonrası düşünsel anlamda hakimiyetlerini pekiştirip ticari liberalizasyon, deregülasyon ve özelleştirme yönünde reform programlarını uygulamaya soktular.

Avrupa’da zaman zaman teknokratik yapılar kişisel uygulamalarla, güçlü liderlikle çatışmış olsa da aslında önemli uyum fırsatları olduğunu Latin Amerika örneği gösterecekti. Teknokratik yaklaşımın karşı görüşleri dışlayan, sorunları teknik konular olarak sınıflandırıp mühendislik ürünü çözümler sunan bakış açısıyla uzlaşma karşıtı, güçlü yürütmeye dayalı politikalar arasında uyum gayet rahat yaratıldı. İşçi sınıfının gücü ve aktivizmi, ulusal kalkınmacılık geleneği gibi güçlü direnç noktaları dikkate alınırsa teknokratların reform programlarını uygulamak için patrimonyal otoritenin tüm ağırlığına ihtiyaç duyduğu görülebilir. (Teichman, 2004: 25)

Arjantin’in muhafazakar seçkinlerinin parlamenter kurumları manipüle etme eğilimi dolayısıyla seçimlerin halkın gözünde meşruiyeti yıpratılmıştı. Arjantin siyaseti kurumsal politik birimler, işveren ve işçi organizasyonlarının baskılarıyla anayasal çerçevenin dışında cereyan ediyordu. Askeri rejim döneminde ekonomiyi liberalleştirme yönünde bir çaba olduysa da sendikaların direncine çarpıldı; Menem’in kapsamlı ve

süratli programı uygulamaya girene kadar da bu durum devam etti. Ekonominin hiperenflasyon sebebiyle sıkıntılı bir durumda olması kadar IMF ve Dünya Bankası'nın bu yöndeki baskıları Arjantin'in hızlı reform sürecini tetiklemiş olabilir. Reform programının sembol şahsiyetlerinden Domingo Cavallo Harvard'da doktorasını yapmış, piyasa dostu görüşleriyle bilinen ve hem askeri hem de sivil yönetimlere hizmet vermiş bir ekonomistti. Askeri rejimin şiddet araçlarını kullanamayan Menem *caudillo* becerileri sayesinde bir koruma şemsiyesi sağlarken Cavallo ekonomik programını yürürlüğe koydu. Menem'in taşradan gelen bir siyasetçi olması büyük ulusal iş çevrelerinin ve işçi sendikalarının etkisine aldırış etmeden reform programını uygulamasında kolaylık sağlayacaktı. Hem siyasal etkilerden izole kalabilmesi hem de demokratik süreçlere aldırmadan yetkiyi tek elde toplayıp karar alabilmesi teknokratların işini kolaylaştırıyordu. Menem'in 1989-1994 yılları arasında çıkardığı kanun hükmünde kararnameler kendisinden önce 130 yılda çıkarılanların sayısını aşacaktı. Bu kararnameler yoluyla piyasa reformlarını uygulamaya geçen Menem yargının yoluna taş koymasını engellemek için Anayasa Mahkemesi üye sayılarını artırmak, mahkemeleri destekçileri ile doldurmak yoluna gitti. Hiperenflasyonun yatışmasından sonra Menem'in sadakat karşılığı imtiyaz tanıma politikası reformların sürdürülebilmesi için kaçınılmazdı. Özelleştirme sürecine dahil olacak firmalara bilgi sızdırılması, koşulların kayırılmak istenen firmalar göre ayarlanması sağlandı. Peronist Parti'nin piyasa karşıtlığı dizginlenmek için dışarıdan Menem'e yakın gruplar partiye sokuldu. Askerlerin özelleştirmeye muhalefetini engellemek için maaşların artırılması, insan hakları ihlalleri yapan ve yolsuzluğa karışmış olanların affı gerekecekti. Menem'in üst kademelerle sıkı ilişkileri de önem taşıyacaktı. Bununla birlikte kamudan ucuz girdi tedarik eden özel sektör kuruluşları arasından da özelleştirmeye muhalefet geliyordu. Bunlar da vergi avantajları ve özelleştirme sürecine katılmada kayırmalarla susturuldu. (Ibid., s.31-32)

Ancak anahtar işçi örgütlerinin, sendikaların reform sürecine ikna edilmesi idi. Petrokimya veya iletişim gibi sektörlerdeki işçilere verilen seçici teşvikler, sendika fonlarına sağlanan sübvansiyonlar, bazı yerlerde işçi liderlerine doğrudan verilen kişisel hediyeler en azından bu konuda sessiz kalınmasını sağladı. Menem'in kişisel karizması da sürecin devam ettirilmesine katkı sağladı.

Aynı dönemde Brezilya’da Farias’ın baskın konumunun aksine Arjantin’de birden fazla birey liberalizasyon sürecinde farklı çıkar ilişkilerine girmişti ve döneme özgü yolsuzluk algıları böyle meydana geldi. Menem’in iktidarının ilk yıllarında yirmiyi aşkın büyük skandal haberi sonucu bir düzineden fazla bakanın ve üst düzey başkan yardımcılarının istifası gerekecekti. Menem iş başına geldiğinde iş dünyasından da destek görecektir bir kararlar ithal vergilerini düşürüp, ekonomiyi deregüle etmeye başladı. Ancak Arjantin’de yatırım yapmak isteyen ABD menşeli firmalardan Menem’in yakınlarının rüşvet istedikleri haberleri kamuoyuna sızdı. Buna ilaveten özelleştirmenin ilk safhasındaki 7 milyar \$ tutarındaki satışın kırılgan ve belirsiz bir yasal zeminde yapılması skandallara yol açtı. Örneğin Aerolineas Argentinas şirketinin Iberia Havayollarına satışı sırasında Iberia’nın satışla ilgili 80 milyon \$ harcama yaptığını açıklaması, ulusal telefon firması Entel’in satışı sırasında özelleştirmeden sorumlu kayyumun özel ilişkide bulunduğu Siemens ve Fecom-Nec firmalarına ödeme yapması ancak diğer alacaklıların göz ardı edilmesi, karayolları özelleştirmesi sırasında Kongre’ye ihaleyi kazanan konsorsiyum hakkında ve kontratın detaylarıyla ilgili bilgi verilmeden satış gerçekleştirilmesi ciddi yolsuzluklardı. Bu skandalların doğrudan Menem’le ilgisi bulunmaması da bu satışlardan haberi olduğu ve muhtemelen sürece dahil olduğu tahmin edilebilirdi.

Menem’in bu skandallardan sonra yeniden itibarını kazanmak için göreve getirdiği şöhretli ekonomist Domingo Cavallo daha sonra havayolları ve karayolları özelleştirmelerini gözden geçirmek zorunda kalıyordu. Ancak Cavallo, daha sonra “Arjantin mucizesi”nin mimarı olarak anılacak bu şahıs da daha sonra politikacıların kendilerine çıkara sağlamak amacıyla özelleştirme programını rayından çıkardığından şikayet edecekti. Suçlamalar Menem’in yakın çevresine ulaştıkça, Başkan ekonomi yönetimini üçe bölerek Cavallo’nun sorumluluk sahasını küçültmeyi tercih etti. (Santiso, 2007: 135)

Ekonomi Bakanı Cavallo, Menem’in en güvenilir bakanlarından biri oldu. Ancak enflasyonun dizginlenmesi ve *tablita* sistemiyle ciddi bir canlılık yaşanması zaten otoriter ve başına buyruk bir tarzı olan Cavallo ile diğer bakanların arasını açtı. Bakanlığı genç, kendisi gibi yurt dışında eğitim görmüş teknokratlarla doldurdu. Tarzı kendi ekibi içinde bile reform tasarılarına alternatif önerilmesine müsaade etmiyordu;

dolayısıyla Meclis önüne sürülen tasarıyı değiştirmek istediğinde rahatsız oldu. Kanun hükmünde kararnameler bu sıkıntıları çözecekti. Balayı yıllarından sonra 1995’de ekonomik durgunluk ve işsizlik zirvelere taşındığında Menem Carvallo’nun yerine Ekonomi Bakanı olarak Roque Fernandez’i atayacaktı ama reform programında geri adım atmadı. (Teichman, 2004: 34)

1980lerdeki ekonomik başarısızlığın ardından 1989’da başlatılan ekonomik reform programını yine demokratik yöntemle seçilen bir hükümet uygulamaya koydu. Peronist gelenekten gelen bir partinin adayı olarak seçimi kazanan Carlos Menem, beklentileri kırarak kendisine muhalif olması beklenen sağ kesimle bir ittifak kurarak programını uygulamaya koydu. Menem’in hükümetinde Peronizm karşıtlığıyla biçimlenen geleneksel sağdan, iş dünyasından gelen kişiler de yer alıyordu. Hükümette yer alan teknokrat kökenli bakanlar politikaların dizaynı için bilgi ve birikimlerini sunarlarken, popülist geçmişe sahip bakanlar bir nebze siyasi meşruiyeti sağladılar. 1970lerden beri denenen tüm ittifak yapıları başarısız olmuştu ve hatta Peronizm’in düşüşünden Menem hükümetinin Temmuz 1989’da görev almasına kadar geçen yaklaşık 34 yıllık sürede sadece bir hükümet görev süresini tamamlamayı başarabilmişti. Menem, kendisinden önce gelen Raul Alfonsin hükümetinin ana hatasının ekonomik, askeri ve ticari seçkinlerle ve hatta kiliseyle çatışması olduğunu, o gruplarında sıkı ekonomik tedbirler gerektiren böyle bir dönemde desteğine ihtiyacı olduğuna inanıyordu. Seçimlere giderken Nisan ayında enflasyon %50 ile yeni bir rekor kırmıştı. Peronistlerin zaferinden sonra ilk ay dolar %80 oranında değer kazanıyor, ardından kontrolden çıkarak peso cinsiden fiyatı 7 katına çıkıyordu. Peşinden gelen fiyat artışlarıyla Arjantin ekonomisi hiperenflasyon spiriline giriyor, Alfonsin hükümeti toplumsal desteği tümüyle kaybederek düşüyordu. Ekonomik kriz, çok da yabancı olunmayan bir şekilde, ne pahasına olursa olsun ekonomik istikrarın korunması gerektiğini, enflasyon sarmalından en büyük kayıpla çıkan çalışan kesimler başta olmak üzere Arjantinlilere öğretiyordu. Menem, bu dönemden gerekli dersleri çıkararak ekonomi yönetimini sağ kesimin önemli isimlerinden Alsogaray önderliğinde tek elde toplayacaktı. Alsogaray 2-3 senelik bir süre boyunca ekonomi alanında aldığı kararlar konusunda kimseye hesap vermeden Ekonomik Acil Durum yasaları ve Devlet Kanunu Reformu yasasıyla yönetim

gerçekleştirdi. Bu politikalara muhalefetin kolaylıkla üstesinden gelecek güçteki bir yürütme erki tek merkezde toplanmıştı.

Enflasyonun kökeninde kamu açıkları olduğu görüşü ve bunun en önemli kaynağı olan kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi hedefi ön plana çıkıyordu. Mali reform, borçların yeniden yapılandırılması, sanayinin reforme edilmesini sağlayacak ticari liberalizasyon gibi yapısal düzenlemeler gündeme geldi. Tüm bu uygulamalar küresel anlamda genel kabul gören ekonomik reformlardı ve dış destekle uygulamaya konulacaklardı. Öncelikle Baker ve ardından Brady¹⁸ planları ile yapısal reformları ve toplam kamu borç stokunun kontrolünü öne çıkaran programlar uygulamaya konulacaktı. Yerel müesseses nizam bu badireden kurtulmanın çeşitli aşamalar içeren bu reçeteyi uygulamaya koymak zorunda olduklarına ikna olmuştu. Öncelikle özelleştirme gelirleriyle kamu borcunun küçültülmesi gerekcekti. Entel ve Aerolineas gibi dev şirketlerin özelleştirilmesi borç sorunu ve yabancı kreditorlerin ülkeye çekilmesi konularında katkıda bulundu. Ancak bu ve takip eden özelleştirmeler sanayinin oligopolistik yapısını ortadan kaldırmıyor, nihai tüketicilere binen ekstra yüklerden kurtulmalarını sağlamıyor ve ilerleyen dönemlerde kar transferleri yoluyla ödemeler dengesi sorunlarına yol açabiliyordu.

Özelleştirmelerin ardından ikinci aşamada Brady Planı çerçevesinde reformları gerçekleştiren ülkelere sağlanan dış kaynaklara ulaşılmalıydı. Üçüncü olarak dışarıdan para girişini sağlayacak her türlü tedbir alınmalı ve kaçan sermaye yeniden yuvaya döndürülmeliydi. Finansal liberalizasyon bu iki adımda kilit işlev görecek. Borçların döndürülebilmesi için yabancı sermayenin çekilmesi bunun için de finansmanın istediği zaman kolaylıkla girip çıkabileceğinin garantisinin verilmesi gerekiyordu. Borçlanma piyasasından sağlanan kaynaklara ek olarak hisse senedi piyasasının da gelişmesiyle finansal sermaye yeni bir imkan elde edecekti. 1991'den itibaren Arjantin borsası

¹⁸ Adını dönemin ABD Hazine Bakanı Nicholas Brady'den alan Plan 1980'li yıllarda likiditenin sıkışmasıyla borçlarını döndürmekte güçlük çeken gelişmekte olan ülkelere destek vermeyi amaçlamıştır. Gelişen piyasalar faizlerin yükselmesiyle sıkışırken piyasanın güvenini tesis etmek amacıyla sıfır kupon ödemeli ABD tahvilleriyle teminatlandırılan ve dolar cinsinden ihraç edilen Brady bonoları çıkarıldı. Arjantin, Brezilya ve Meksika da katılan ülkeler içindeydi ancak Türkiye kendi stabilizasyon politikasını zaten yürürlüğe koymuş olduğundan bu plana dahil olmadı. Bu çerçevede borçluluk oranlarının aşağı çekilmesi hedefleniyordu ancak sonuçlar tam hedeflendiği gibi gerçekleşmedi. Hatta Arjantin'in borçluluk oranları Plan'ın uygulaması sonucunda daha da yükselmisti (bkz. Reinhart & Rogoff, 2009 :81-85)

yükselen piyasalar arasında en caziplerinden biri haline gelirken özelleştirilen firmaların azınlık hisselerinin satılması yoluyla 1990 yılında 4 milyar dolar olan piyasa kapitalizasyonu üç sene sonra 28 milyar dolara ulaşıyordu. Öte yandan ödemeler dengesinin sağlığı açısından pesonun değer kaybına ihtiyaç duyuluyordu ancak Arjantin’de yatırım yapan finansal sermaye açısından peso devalüasyonu elinden tuttuğu varlıkların değer kaybı anlamına geleceği için kabul edilebilir değildi. Buradaki ikilem 1991 yılında uygulamaya sokulan Konvertibilite Planı ile finansal yatırımcı lehine çözüldü. Bu uygulamanın pozitif yönü hem borç stokunun gayri safi milli hasılaya oranı hem de oransal olarak faiz ödemelerinin dramatik şekilde düşüşe geçmesiydi. Bir diğer pozitif yön ise ithal ürünleri fiyat anlamında cazip kılarak Arjantin’in yerli üreticilerinin oligopolistik fiyatlama davranışlarını kırmasıydı. Olumsuz tarafta ise ihracatlar aşağı yukarı sabit bir seviyede seyrederken ithalatın rekor kırarak ticari denge açığına dönüşmesi ve bu açıkların yeni borçlarla kapatılmasına sebep olması olacaktı. Ülkeye yeni giren finansmanın rekabetçi ihracat sektörleri yaratacağına dair bir umut vardı, zaten aksi takdirde yatırım iştahındaki ani bir değişiklik bu modeli sürdürülemez hale getirecekti. (Schvarzer, 1998: 80-88).

1990larda Arjantin’de demokratik seçimler tamamen yerleşmiş görünüyordu ancak politik ve kurumsal krizler devam etti. Menem’in gücü temerküz etmeye yönelik politikaları sonucu sistem üzerindeki kontroller zayıfladı ve Arjantin “delege eden demokrasi” (O’Donnell, 1994) için gerçek bir örnek haline dönüştü. İhtiyaç ve Aciliyet Kanunnameleri yolu ile Menem yasama süreçlerini by-pass etti. Yargı bağımsızlığı da tehdit altındaydı; Anayasa Mahkemesi üyesi sayısı beşten dokuza çıkarılıp yeni üyeler kendisine sadık kişiler üzerinden seçildi. Ancak sistemi tam bir kriz noktasına sürükleyen Menem’in üçüncü defa seçilebilmek için Anayasa’yı değiştirmek istemesi üzerine baş gösterdi. Buna muhalefet edilmesi halinde konuyu referanduma götürerek, hatta bunun yapılabilirliği üzerine bir yargı kararı isteyerek bu konuyu zorlayabileceğini iddia ediyordu.

Menem’in siyaset sahnesine çıkışı popülizmin hala Arjantin’in siyasi hayatının önemli bir unsuru olduğu gösteren ve O’Donnell’in tezini destekleyen bir gelişme olmuştur. Ancak bu sefer delegasyon popülist veya neopopülist otoriter bir formda değil ekonomik

altyapıdaki dönüşümün sonucunda gerçekleşti. Menem ekonomik preatoryanizmle paralize olmuş bir devletin tekrar politika uygulayabilir bir hale gelmesini istiyordu. Alfonsin, rekor kıran enflasyon oranlarından dolayı görevi normal süresinden altı ay önce bıraktığında ekonomi yönetimini daha önceki kalıplarının dışına çıkaracak bir yönetim siyasal yönetimi toplumsal etkilerin dışına taşınmalıydı. Ancak kitlesel bir destekle iktidara taşınmış güçlü bir yönetim, reformun önünü tıkayan kemikleşmiş çıkar gruplarının üstesinden gelebilirdi. Toplumun kolektif bilincinde ise askeri diktatörlüğün terörize eden yöntemleri kadar hiperenflasyonun acı tecrübesi de yer etmişti. Bu bilinç ekonomik ve politik alanlarda kurumsallaşmayı da destekleyen bir tutum yarattı. Öncelik toplumun canını en çok yakan parasal istikrarın sağlanmasına veriliyordu toplumsal talepler sıralamasında ama bir sonraki süreçte açıklık ve hesap verebilirlik de gündeme gelecekti. Taşlar yerine oturduktan sonra 1994 Nisan'ındaki seçimlerde Peronistlerin ve Radikallerin üçüncü alternatifi olarak beliren Frente Grande de tam bu şeffaflık taleplerini vurguladı. Cavallo'nun bu baskılarla görevi bırakmak zorunda kalmasından sonra da yolsuzluklara ilişkin baskılar artarak sürecekti. (Peruzotti, 2001: 147)

Arjantin demokrasinin üstesinden gelmesi gereken önemli sorunlardan biri de güçler ayrılığının fiilen tesis edilebilmesiydi. Toplumun otonomisinin sağlanması, haklara dayalı bir güvence sistemi oluşturulabilmesi için yasama ve yargının yürütmeye olan bağlılığının sona erdirilmesi gerekiyordu. Alfonsin hükümeti için yargıyı kontrol ettiklerini ifade etmek ağır kaçacaktır. Bilakis Başkanlık kararlarını sürekli iptal eden yargı, Alfonsin'in askeri dönemdeki insan hakları ihlallerine ilişkin mahkemeleri durdurma girişimlerine direndi. Böylelikle yargı geleneksel ikincil rolünden sıyrılıp siyasi hayatta belirleyici bir rol oynamaya soyundu. Öyle ki zaman zaman siyasal sorunların aşırı yargısallaşmasından şikayetler oluştu. Demokratik kurumsallaşma adına mutlulukla karşılanması gereken bu gelişme Menem'in politikaları sonucu geriletildi. Anayasa Mahkemesi üye sayısını altıdan dokuza çıkarıp atamaları kendine yakın kişilerden yapması, Başsavcıyı istifaya zorlaması gibi önemli gerilemeler oldu (Ibid., s.150). Alfonsin aynı zamanda Radikal Parti'nin adayı olarak Peronist bir Senato ile çalışmak zorunda kalmıştı ancak birçok kanun da onaylandı. Partizan gözlüklerle bakılmadan geçirilen bu kararlar da Arjantin demokrasisinin olgunlaşmakta olduğunu göstermekteydi. Menem'in iktidarındaki kanun hükmünde kararnameler yani *decretismo*

politikalarıyla bu alandaki gelişme de tersine çevrildi. Üstelik Meclis tarafından alınan kararları veto etmede de Menem tüm zamanların rekorunu kırdı.

Delege edilen faz dediğimiz bu süreçte özelleştirme gibi tartışma yaratma potansiyeli olan konularda yürütmenin yasamayı by-pass edecek araçlar kullandığından bahsettik. Aslında bu durum demokratik kurumların yavaş yavaş oturmaya başlamasına ve yönetimin sınırlandırılmaya başlamasına bir tepki olarak görülebilir. Yasama organının ipleri tekrar eline alıp yetkilerini kısmen geri aldığı fazda reform süreci yavaşlamaktadır zira bu iki fonksiyonun uyumu gerekmektedir. Bir diğer nokta da *decretismo* ile direnç noktaları süratle aşılsa da uygulamalara duyulan tepki ve şüphe artmakta, arkasında toplumsal desteğin sağlanmasında sorun yaşanmaktaydı.

Bütün bu sorunlara rağmen kişisel özgürlüklerin ihlal edildiğini, basın özgürlüğüne saygı gösterilmediğini öne sürmek mümkün değildi. Temel demokratik kurumlar ve teamüllere zarar verilmemişti; sadece cunta süresince gerçekleşen insan hakları ihlalleri dolayısıyla hüküm giyen askerleri affetmesi ciddi eleştiri alacaktı. 1990'dan sonra Menem kanun hükmünde kararnameler yerine Parlamento'dan reformlarını onaylatmayı tercih ederek gelişme gösterecekti. Sosyal güvenlik, doğal gaz, petrol gibi sektörlerin özelleştirilmesi Kongre tarafından ciddi şekilde değiştirilerek onaylanacak, çalışma kanunu reformu ise tümenden geri çevrilecekti. Menem'in ikinci döneminde Buenos Aires valisi Eduardo Duhalde etrafında toparlanan muhalifler çoğu zaman muhaliflerle işbirliği de yaparak reformları bloke ettiler. Havayollarının, postanın özelleştirilmesi ve emek piyasalarının liberalize edilmesine yönelik yasalar bu sebeple senelerce gecikti. Anayasa Mahkemesi'nin de kanun hükmünde kararnamelerle yönetime dur demesi sonucu Menem'in ikinci döneminde önemli ölçüde sınırlandırılmış ve kontrol altına alınmış bir yürütme erkine tanıklık edilecekti.

Siyasi zeminde, Menem görevi bıraktığında Arjantin demokrasisinin oldukça mesafe kat etmiş ve yerleşmiş olduğunu söylemek yanlış olmaz. (Levitsky, 2005: 64) 10 sene önceki hiperenflasyon krizinden tamamen farklı olarak Arjantin 1999 seçimlerine sakin bir ortamda gitmişti ve İttifak'ın adayı Fernando de la Rúa, Peronist aday Eduardo Duhalde'yi yenilgiye uğratarak Arjantin'in yeni Başkan'ı oldu. De la Rúa için de kanun hükmünde kararnameler hızlı karar alma ve Kongre'yi ikna sürecini atlatmak için iyi bir

araç olmaya devam etti. Menem'in üçüncü defa Başkan seçilebilmek için çıkardığı Anayasa krizinin izleri ise hala sürüyordu. Ancak de La Rua için asıl saatli bomba ekonomik cepheydi. 1991'de *tablita* adıyla başlatılan sabit kur rejimi sonucu ekonomi müthiş bir para girişiyle 1990'lar boyunca şaha kalkmış ancak ekonomik şokları ve bu dalganın geri dönmesi halinde yaşanacakları engelleyecek bir araç kalmamıştı. 1997 yılında Asya'da başlayan kriz bu çözülme sürecine giden taşları da döşeyecekti. Zaten reform programı sonucu işsizlik oranı 1995'te %18,6'ya kadar tırmanmış ve bu on yılda çift haneli oranlarda kalmıştı. Sosyal sorunlar yığılmış bekliyordu. Kilitlenmiş para ve maliye politikaları yüzünden bu duruma çözüm bulmak mümkün değildi.¹⁹ Bir sene sonunda çeşitli yolsuzluk ve rüşvet skandalları ile de la Rua'yı iktidara taşıyan İttifak çatısı çatırdamaya başlamıştı bile. Seçime giderken vurgu yaptıkları yolsuzlukla mücadele sözleri inandırıcılık taşımaktan uzaktı artık. Para politikası ise giderek geri dönülemez biçimde sıkışıklık yaratıyordu. Açık pozisyonu olan bankaları ve özel sektörü batırmamak için tablita uygulamasından vazgeçilemiyordu ancak Arjantin'in daha fazla cari açıkları ve ekonomik durgunluğu sürdüremeyen spekülâtörler pesoya karşı pozisyon alıyorlardı. İşsizlik %20'lere dayandı. 2001 Ekim'inde yapılan seçimlerde İttifak 1999'da aldığı oyların ancak yarısına ulaşabilecekti.

2.3 Brezilya'da Cardoso ve Öncesi

II. Dünya Savaşı Brezilya'da 1964'e kadar geçen sürede sivil gruplarla da yakın ilişkileri olan askerler sık sık siyasi alana tecavüz etmekten kaçınmadılar. Başkanların seçilmesi sürecinde anayasal prosedürleri çiğneyip seçim sonuçlarını manipüle etmek gibi yöntemler yaygın olarak kullanıldı. 1964'e kadar süren bu rejim kırılğan ve toplum nezdinde meşruiyeti zayıf bir siyasi yapıydı.

¹⁹ İmkansız üçleme (Impossible trinity) sermaye hesabını açmış ülkelerde hem döviz kurunu hem de iç piyasadaki faizleri aynı anda kontrol etmenin mümkün olamayacağını anlatır. Sermaye hesabının açık olması yabancı finansmanın o ülkedeki getirilerin cazibesine göre istediği şekilde girip çıkabileceği bir sistemi ifade etmektedir. Bu durumda bu ülkedeki dolar faizleri risksiz faiz oranı ile (ABD tahvilleri üzerindeki faiz risksiz kabul edilir) o ülkenin risk priminin toplamından oluşmaktadır. Yerel para cinsinden faizlerde ise ilgili ülkenin para biriminin dolar karşısında beklenen değer kaybı dikkate alınmalıdır. Faizlerin yukarı çekilmesi halinde o ülkenin para biriminin getirisi cazip geleceğinden döviz girişi olacak ve yerli para değer kazanacaktır. Döviz piyasasına müdahale ise yerel para miktarını değiştireceğinden faizleri etkileyecektir. Bu iki faktörden biri diğerini belirlemektedir.

Cunta sonrası kurulan yönetimler askeri müdahaleleri geride bırakmış, demokratik teamüllerin yerleştiği ve kurumların giderek kök saldığı bir ortam buldular. Collor ve Cardoso yönetimleri askerin sivil yönetimlerin emrinde olması konusunda önemli adımlar attılar ve Collor 1992’de istifaya zorlandığında dahi herhangi bir olağanüstü hal arayışı olmadı. Collor’un yerine gelen Başkan Yardımcısı Itamar Franco yetersiz bir kişi olduğunu gösterdi ancak demokratik teamüller gereği seçimlere gidilerek 1994’de Cardoso’nun Başkan seçilmesiyle taşlar yerine oturdu. 1989’da Collor’un yerine Lula da Silva’nın kazanması halinde ancak müdahale gerçekleşebileceğine dair teoriler mevcuttu ancak bu ihtimal de –o zaman için- gerçekleşmedi.

Collor’un yolsuzluk iddiaları sebebiyle istifa etmek zorunda kalması ve yerine gelen Başkan Yardımcısı Franco’nun yetersizliği, öte yandan 1989’a gelirken Lula’nın artan gücü demokrasinin tekrar kesintiye uğrayıp uğramayacağı korkularını getirmişti. Bu tehlike atlatıldıktan sonra artık 1990’lı yıllarda bu tür korkuların gerilerde kalmasını sağlayacak önemli gelişmeler oldu. Soğuk Savaş’ın sona ermesi ile birlikte komünizm hayaleti artık seçkinler için ciddi bir risk unsuru olmaktan çıkmıştı. Ama bundan daha derinde ve daha kalıcı olan neoliberal ekonomik düzenin yerleşmesi ile radikal sistemik dönüşümün imkan dışında kalması iş dünyasının otoriter siyasi sisteme destek vermesi için bir gerekçe bırakmamıştı. Solun elle tutulur bir alternatif program geliştirememesi, sandık yoluyla iktidar değişikliğinin o kadar da korkulacak bir gelişme olmayacağını düşündürmeye başladı. (Baer & Paiva, 1998: 89-90)

Brezilya seçkinleri uzun yıllar boyunca ülkelerinin dünyanın büyük güçlerinden biri olabileceğini ve bunu ancak uluslararası trendleri takip ederek gerçekleştirebileceklerini düşünmüşlerdi. Brezilya tarihin trenini kaçırmamalıydı. Ayrıca ülkenin olağanüstü eşitsizliklerinden beslenebilecek sol akımların artık komünizmin çöküşü ve neoliberal ekonomik düzenin oturmasıyla sistemi çökertme imkanını kaybetmesi nihayet demokratik rejimin seçkinler açısından kolaylıkla kabul edilecek hatta tercih edilir bir olasılık olmasını getirdi. Sol açısından ise 1980’li yılların sonuna kadar model Sovyetler Birliği idi. Reel sosyalizmin çöküşü sosyalist partilerin piyasa ekonomisi karşısında önerebilecekleri alternatif programın kaybı anlamına geldi. Brezilya’da da bu gelişmenin yansımaları olacak, özellikle PT’nin önde gelen düşünürleri piyasanın değerini yeniden

keşfeden ve mevcut sosyoekonomik düzeni kökten alt üst etmeye yönelik söylemlerinin gradosunu düşüren yeni bir yol tutturalacaklardı.

ABD yönetiminin de arka bahçesi gördüğü bu bölgede sol akımları düşman olarak gördüğü ve onları bastırabilmeyi öncelik olarak tanımladığı için kolaylıkla otoriter yönetimlere ve askeri rejimlere destek verme politikası sona ermişti. 1980'lerin sonundan itibaren demokratik rejimlerin ve rekabetçi bir siyasi sistemin yerleşmesi ABD için de bir öncelik olacaktı. Bundan dolayı tüm Latin Amerika'da olduğu gibi bölgenin en önemli ülkesi Brezilya'da da demokratik rejime yönelik girişimler ABD'de kaşların kalkmasına neden oldu. Piyasa reformları iki ileri bir geri de olsa düzenli ilerleyişini sürdürdü. Başkan Sarney zamanında çok daha temkinli bir şekilde başlatılan ticari liberalizasyon, Başkan Collor ile birlikte çok daha güçlü bir dinamik kazandı. Bu reformlar zaman zaman iş dünyasının belirli kesimlerinin de canını yaktığı için önemli direnişlerle karşılaştı ancak toplamda kamunun ekonomideki ağırlığını azaltan ve özel sektörü temel alan bu yaklaşım netice itibariyle sermaye sahiplerinin önemini artırıp, özel mülkiyeti ön plana çıkarıyordu. Radikal solun, sendikaların gücünü tırpanlayan bu program sağın programının hegemonyasını tescilleyerek otoriter rejimleri gereksiz hale getiriyordu.

Brezilya'nın demokratikleşme ve ekonomik reform programı uygulamaları eş zamanlı başlamamıştı. Brezilya'da demokrasiye dönüş 1985 yılında gerçekleştirilse de ekonomik reform programlarının uygulanmasına ancak 1990larda başlanabildi ve 1994'te başarılı bir stabilizasyon programı başlatıldı. Oysa 1986'da Cruzado Planı'nın çöküşünden 1992'de Collor'un görevden ayrılmasında kadar geçen süreçte Brezilya hemen hemen hiç büyüme kaydedememişti.

Demokrasiye geçildikten sonra Brezilya'nın ilk Devlet Başkanı olan Sarney yönetimi, mali disiplinin önemine vurgu yapmakla birlikte Kongre'deki destek tabanı merkezden dağıtılan kaynaklardan vazgeçmek istemediği için köklü adımlar atamadı. Doğal olarak enflasyonun tırmanmasını önleyemediği gibi kamu borç senetlerinin de kredibilite kazanması mümkün olmadı. Merkez Bankası kanalıyla piyasadaki hisse senetlerinin bir kısmının alınması ise para politikasının kontrolden çıkması ve risk primlerinin yükselmesine neden oldu. Böylece geleceğe güvenini kaybeden sermaye reel alana

yatırım yapmaktan ziyade finansal spekülasyona yöneldi. Başarısız olan Cruzado Planının ardından Maliye Bakanı'nı değiştiren Brezilya'da bu sefer yine bakanın adıyla anılacak Bresser Planı'na umut bağlanmıştı. İlk başlarda daha başarılı gözükse bile merkezden dağıtımaya yönelik taleplerin tekrar ağır basmasıyla ve kamu çalışanları ücretlerine yapılan zamlar ve kamu iktisadi teşebbüslerine yapılan transferlerle bir kez daha uygulama çöktü.

1990 yılındaki seçimlere kadar giren süreçte Sarney yönetimi Ekonomi Bakanı'nı bir kez daha değiştirerek derin yapısal reformlar içermeyen daha yüzeysel bir programla yoluna devam etmeyi tercih etti. Bekleneceği üzere enflasyon konusunda başarısızlığın sürdüğü bu ortamda çalışanların ücretlerinin reel olarak erimesi hükümete karşı hoşnutsuzluğu artırdı. Hükümet Plano Verano adını verdiği yeni programıyla ücretlerin dondurulması, ücret ve fiyat endekslemesinin durdurulması, yeni para birimi piyasaya sürülmesi (cruzado novo), parasal ve kredi genişlemesini önleyecek tedbirler alınması ve paranın devalüe edilmesi gibi nispeten daha kolay tedbirleri gündeme getirdi. Temeldeki sorun kamu finansmanı ve yapısal sorunlara bir çözüm getiremediği için daha da süratli bir başarısızlık öyküsü haline dönüşecekti bu program. Bunun da ötesinde 1988'deki yeni anayasayla merkezi hükümetin eyaletlere daha fazla kaynak aktarması gündeme gelince sorun daha da kötüleşti. Bu koşullar altında iktidara gelen Collor yönetimi sorunu çözmek için niyetini açıkladığı I. Collor Planı ile gösterdi (Ibid., s.98-99). Buna göre:

- i. Yeni bir para birimi cruzeiro, cruzado novo'nun yerini aldı.
- ii. Bankalardaki belirli bir miktarın üzerindeki mevduat, gecelik repo vb. paralar 18 aylığında donduruldu.
- iii. Hisse senedi, altın ve çekilen mevduat hesaplarından tahsil edilmek üzere tek seferlik bir vergi konuldu.
- iv. Hükümet tarafından ilan edilen enflasyon hedeflerine uygun olarak ücretlere tek seferlik bir zam yapılarak o seviyede donduruldu.
- v. Birçok sübvansiyon kalemleri kaldırılırken, hisse senedi operasyonları, ihracat, tarım gibi aktivitelerden elde edilen gelirler için bir gelir vergisi ve varlık vergisi konuldu.

- vi. Vergiler enflasyona göre endekslendi.
- vii. Vergi kaçakçılığını önlemek için finansal operasyonların regülasyonu için yasalar çıkarıldı.
- viii. Kamu mallarına önemli zamlar yapıldı.
- ix. Kur rejimi liberalize edilerek Brezilya ekonomisinin dışa açılmasında önemli bir adım atıldı.
- x. Birçok federal hükümet ofisi lağvedilerek 360.000 kamu personelinin çıkarılacağı ilan edildi.
- xi. Özelleştirme sürecine başlamak üzere mevzuatın hazırlanmasına başlandı.

Programın uygulanmaya başlanması ile birlikte büyük bir nakit sıkıntısı ortaya çıktı ve hükümet baskı altında dondurduğu finansal varlıkları çözmek zorunda kaldı. Collor planının öncelikli hedefi %8'ler seviyesindeki birincil açığı indirmektir ve aynı sene bu oran %1,2 olarak gerçekleşti. Ancak bu durum geçici önlemlerden kaynaklanıyordu. Kamu personelinin işten çıkarılmasını, harcamaların kısılmasının önünde hem Anayasa hem de Kongre engel oldu. Enflasyon hedefleri aştığında ise ücretler üzerindeki kontrolün sağlanması da politik olarak mümkün olmuyordu. Finansal varlıkların dondurulması ile 1990'ın ikinci döneminde ekonomi %7,8 küçüldü. Ancak geri adım atıldığında ekonomi canlanmaya ama aynı zamanda da enflasyon yükselmeye başladı. II. Collor Planı böyle bir ortamda gecelik mevduatların uzun vadeye yayılması ve enflasyon endekslemesine önlemeye yönelik bir program olarak ortaya çıktı. Yeni Ekonomi Bakanı Zelia Cardoso de Melo yönetiminde enflasyonla ilgili olarak geçmişten beri getirilen tecrübelerin ve alışkanlıkların kırılması isteniyor, aynı zamanda kamu harcamalarını tırpanlandırmak üzere bir ikinci çabaya girişiliyordu. Eğitim, Sağlık, İşçi ve Sosyal Kalkınma ayrılan fonların yanında yeni yatırımlara ayrılan bütçelerde de kesintiler yapıldı. Çok merkezileştirilmiş ve otoriter bir anlayışla ortaya konan bu programın en büyük sorunu fedakarlık isteyeceği kesimleri de kapsayacak bir siyasi destek arayışına girmemesiydi. Fiyatları dondurma girişimi özel sektörden büyük tepki aldı ve hükümetin bir diğer üyesi Marques Moreira, ki eski Washington elçisi ve eski bir bankacı idi, bu ekonomik programa muhalif olduğunu ilan etti.

Yeni program özelleştirmeye ilişkin adımlar da içeriyordu. Hem buradan gelen nakit akışıyla hem de ücretlerin bastırılması yoluyla kamu finansmanında gelişmeler sağlanabilmişti. Ancak bankalardaki dondurulan varlıkların serbest bırakılması sonucu diğer yandan parasal genişleme devam ediyordu. Hem enflasyon kontrolden çıkmaya başlamıştı, hem de toplanan vergiler reel anlamda küçüldüğü için kamu açıklarını toparlamak mümkün olmuyordu. Ekonomik çöküntüyü önlemek için faizlerde sert bir yükseliş sağlandı ve 1992-93 dönemi için yine sıkı para ve maliye politikalarını içeren bir program hazırlandı. Kongre'ye gönderilen bu paketin önemli bir kısmı reddedilecekti.

Bu dönemde Brezilya'da Collor ve Arjantin'de Menem, kendi partilerinin genel başkanlarına karşı yürüttükleri kampanyalarda kendilerini modernizasyonun öncüsü, kamusal iyiliğin takipçisi olarak gösteriyor ancak politikalarının detayları hakkında somut bir bilgi vermiyorlardı. Görev başına geldiklerinde devraldıkları vahim durumdan da faydalanarak, yoğun bir muhalefetle karşılaşmadan, acil durum tedbirlerini yürürlüğe soktular. Bu olağanüstü dönemin getirdiği koşullarla olağanüstü güçleri kendi ellerinde toparlayabildiler. Collor, önemli bakanlıklardaki denetim ofislerini nötralize ederek kendisine muhalefet etme ihtimali olan müfettişleri değiştirdi. Bunu takiben enflasyonu düşürme amaçlı kendi adıyla anılacak planı (Plano Collor) yürürlüğe sokmakla kalmadı, aynı zamanda bankalardaki tüm mevduatları ve gecelik depozitoları da dondurdu. Bunu yaptığı sırada Collor'un kampanyasını yürüten mutemet Paulo Cesar Farias bir gün öncesinde 250.000 \$ parayı bankadan çekiyordu. Aynı Farias ve Maliye Bakanı Zelia Cardoso de Mello ülkedeki tüm likiditeyi yönetecek yetkilere sahipti. İşverenler, maaşları, vergileri ödeyebilmek ve gerekli harcamaları yapabilmek için hükümetle müzakere etmek zorundaydı. Böylece iş dünyası ile hükümet arasında sıkı bir bağımlılık ilişkisi oluştu. Farias'ın bu anlamda yaptığı pazarlıklarda hem kendisine hem de Başkan ve ailesine önemli maddi kazançlar sağladığı öne sürüldü. Bu organizasyonu yönetebilmek için Farias, tüm yönetim mevkilerini kendine yakın isimlerle doldurdu. (Santiso, 2007: 117-120)

Özelleştirme programının da meclisin verdiği yetki çerçevesinde kanun hükmünde kararnamelerle yürütülmesi sonucu Collor herhangi bir piyasa değeri olmayan tarımsal

borç senetleri karşılığı kamuya ait bankaları ve sanayi kuruluşlarını özel sektöre devretti. Collor ve Farias'ın ilgilerini yönelttikleri havacılık, madencilik ve medya sektörlerinde bu ikiliye yakın gruplar kontrolü ele geçirdi. Başkan Collor'un politikaları hakkında çekinceleri olan en büyük medya grubu *O Globo* karşısında Collor ve Farias rakip medya şirketlerini satın almaya başladılar. Ancak bu durum meclisin Collor karşısında hareket geçmesine ve Başkan'ın 1992'de istifasına yol açacak bir soruşturma sürecine ve sokak gösterilerine sebep olacaktı.

Collor'un istifasını takiben Brezilya'da yasama organı kanun hükmünde kararnamelerle yönetimi sona erdirecek bir düzenlemeye gitti. Ardından piyasa reformlarına ve özelleştirmelere açıkça karşı olduğu bilinen Itamar Franco görevi devralacaktı.

1992'de göreve gelen Itamar Franco hükümetinin en büyük sorunu istikrarsızlıktı. Enflasyon aylık %15-30 bandında dalgalanıyordu, ekonomik büyüme çok zayıftı ve daha da önemlisi kamu finansmanının sağlıklı bir hale getirilmesi için yükün nasıl dağıtılacağı konusunda toplumsal aktörler arasında bir konsensüs sağlanamıyordu. Franco'nun ekonomi yönetimi 1993'e kadar mevduatların bloke edilmesi, ücretlerin dondurulması ve geçmişe yönelik fiyatlandırma alışkanlıklarının kırılması için adım atmaya cesaret edemedi. Bununla birlikte özelleştirme programı elektrik ve demiryolu şirketlerini de içerecek şekilde yeniden canlandırıldı. Mayıs ayında Franco yeni ekonomi bakanı Fernando Henrique Cardoso'yu göreve atayacak ve Cardoso kendi adıyla anılacak yeni ekonomik istikrar programını iki ay içerisinde sunacaktı. Planın temelinde kamu harcamalarında sıkılaştırma, vergi toplamının efektif hale getirilmesi ve eyalet bütçelerinin kontrol altına alınması bulunmaktaydı. Eyaletler uzun yıllar kendi bankalarından yüklü borçlanmalar yapmış, ödemesi yapılmayan bu alacaklar yüzünden sıkıntıya giren bankalar ise Merkez Bankası'ndan yardım istemek durumunda kalmıştı. Cardoso Planı'na göre bu borçların artık geri ödenmesi gerekecekti. Program ekonomiye bir canlılık getirmişti ancak enflasyon hala doludizgin gidiyordu. İşçi ücretlerinin bir önceki ayın enflasyonu oranında artırılmasını öngören bir yasa Başkan Franco tarafından veto edildi. Düzeltip geri getirilen yasaya göre işçi ücretleri enflasyonun 10 puan altında belirlenebilecekti.

Bu dönemde ekonomik programların kamu harcamalarını kontrol almaktaki başarısızlığının temel nedeni farklı toplumsal grupların uyumlu bir şekilde yükü paylaşma konusunda bir plan ortaya koyamamalarıydı. 1988 yılında yapılan yeni Anayasa'nın eyaletlere daha fazla kaynak aktarımı öngörmesi bu problemi daha da büyütülmüştü. 1993 yılına kadar geçen bu bölümde Brezilya sadece enflasyon değil aynı zamanda ekonomik durgunlukla da karşı karşıya kalmıştı. Kamunun borçlarını döndüremeyeceği endişesi vadelerin kısılmasına, faizlerin yükselmesine sebep olmuştu. Dolayısıyla gecelik piyasada olağanüstü yüksek miktarlarda finansal varlıklar en ufak bir tedirginlik halinde çıkmak üzere büyük bir risk yaratıyordu.

Fernando Henrique Cardoso yönetiminde 1994'te Brezilya'da uygulanmaya başlanan Real Planı makroekonomik istikrarında sağlanması ve enflasyonun kontrolünde sağladığı başarı sebebiyle birçok teknisyen tarafından takdirle karşılanacaktı. Bu plan 1986 yılındaki Cruzado, 1987'deki Bresser, 1989'daki Yaz ve 1991 ve 1992'deki Collor Planlarının başarısızlığının üstüne gelmişti. Benzer şekilde Brezilya demokrasi tarihi de başarısız girişimlerin otoriter müdahalelerle akamete uğramasına şahitlik etmişti. 1946-1964 yılları arasındaki merkez sol iktidarlar yönetiminde uygulanan ekonomik milliyetçilik, popülizm, devlet güdümlü ithal ikameci sanayi modeli 1964'teki sağcı darbe ile sona ermişti. 1985'e kadar sürecek bu rejim Latin Amerika'yı kasıp kavuran borç kriziyle sonlandı. Daha önce devlet güdümlü politikalar lehine görüş bildiren Cardoso'nun Maliye Bakanı olarak görev aldığı hükümet özelleştirme, ticari liberalizasyon alanında attığı adımlarda başarı sağlayınca Cardoso 1994 yılında Başkan seçilerek nihayet başarı sağlayacak Real Planı'nı yürürlüğe koyuyordu.

Collor'un ardından göreve başlayan Cardoso bir önceki programın başarısızlığından çıkardığı derslerle bir yandan piyasa reformlarına devam ederken diğer taraftan tedrici ve tepeden inme değil iknaya dayalı bir programı yürürlüğe koydu. Hem çok daha derinlikli bir özelleştirme ve liberalizasyon programını hayata geçirmeyi başardı hem de uluslararası, derinleşen iş dünyasının hakimiyetini sağlamlaştıran ve sendikaları zayıflatan bir dönüşümü gerçekleştirdi. Merkez sağ mücadeleyi kazanmıştı. Modernleşme söylemini geride bırakan bir değişim, dönüşüm söylemi karşısında reformların kaybedenlerini savunan PT 1980'lerde giderek daha fazla özel çıkarları

savunan bir parti konumuna sürükleniyordu. Bu açmaz solun da kendi içerisinde bölünmesinde ve bir kanadın piyasa reformlarını temel olarak kabul eden bir dönüşümü kabullenmesi sonucunu ortaya çıkardı. PT giderek merkeze doğru gelirken ilk defa belirli iş çevreleri tarafından kabul edilebilir bir alternatif haline gelecekti. 1989'da Lula'nın muhtemel bir zaferinin felaket senaryosu olarak görüldüğü çevrelerde 1990larda artık PT meşru bir siyasi rakip haline dönüştü. Sağ ve sol siyasi-ekonomik programlarının birbirine yeterince yakınlaşmasıyla alternatifli bir rekabet mümkün olabildi ve yatırımcıların ilk baştaki aşırı reaksiyonuna rağmen 2003'te iktidara gelen Lula'nın izlediği politikalar kısa sürede piyasalar tarafından olumlu karşılanacaktı. Cardoso'nun yarım kalmış yapısal uyum programı devam ettirilerek sosyal güvenlik reformu hayata geçirildi ve PT siyaseten sorumlu bir aktör olduğunu ispat etti. Artık sol bir tehdit olmaktan çıkmıştı. (Weyland, 2003: 108-110)

Ancak reform programında aksamalar da olmuyor değildi. Devletin petrol şirketi Petrobras'ın özelleştirilmesi Parlamento'dan dönecek, yine de ağır aksak da olsa özelleştirme programı doğrultusunda 90 milyar \$ tutarında satış yapılacaktı. 1998'deki Rusya krizinin gelişen piyasaları sallamasıyla ikinci Cardoso yönetiminin ekonomik performansı düşüyordu. Bu dönemde Brezilya'nın en fakir eyaletlerinden Mina Gerais'in iflasını ilan etmesiyle Cardoso mali sorumluluk sağlamak amacıyla eyaletlerin hesapları üzerindeki denetimini artıran yasal düzenlemeler geçirilecekti. (Baer & Paiva, 1998: 123-124)

Cardoso'nun ekonomik programının detaylarına dönecek olursak 1993 Kasımında ilan edilen Plano Real kamu açıklarının kontrolünü ve enflasyonist fiyatlama mekanizmalarının kırılmasıyla beraber yeni bir para biriminin tedavüle sokulmasını amaçlıyordu. Programın kamu maliyesi bacağına tüm vergilerin %5 artırılması, bu toplanan vergilerin %15'inin Sosyal Acil durum fonuna aktarılması ve son olarak yatırımlar, personel harcamaları ve KİT'lere aktarılan miktarlarda 7 milyar dolarlık bir indirim öngörüyordu. 1994 yılında piyasaya sürülen kaydi Real dolara bire bir endeksledi. Cruzeiro'nun reale karşı değer kaybına izin verildi ancak hükümet bundan sonra yapılacak tüm kontratların Real bazında yapılmasını özendirdi. Temmuz ayında ilk banknot Real'ler piyasaya sürüldüğünde tüketicideki kafa karışıklığından istifade etmek

ya da gelmesinden korktukları bir fiyat dondurmasından kaçınmak için üreticiler fiyatları artırdı. Ancak serinkanlılığını koruyan hükümet fiyatların dondurulmayacağını belirtti ve tüketicilerden fiyatları kontrol altına almak için alımlarını azaltmasını istedi. Eş zamanlı olarak parasal genişlemenin de kontrol altına alınması için faizler yükseltildi. Bu hamle yüksek faizden yararlanmak isteyen finansal sermayenin içeri girmesine ve Real'in değer kazanmasına yol açacaktı. Bir sene içinde enflasyonla mücadelede büyük başarı kazanan plan aynı zamanda ekonomik büyümeyi de geri getiriyordu. Daha sonraki dönemde büyüme hızında düşme ve kamu maliyesinden bozulmalar görülse de enflasyon dinamiklerinin kırıldığı gözleniyordu.

Real'in değerlenmesinin enflasyonun kontrolünde başarısı görüldükten sonra bu politikanın parasal istikrar için önemli bir faktör olduğu görüşü hakim oldu ancak Brezilya da rekabet gücünü kaybediyordu. İlk defa beliren ticaret açıkları Brezilya'ya gerçekleşen sermaye akışı ile telafi edildi. Ancak kamu açıklarının kontrol altına alınamaması daha büyük bir endişe kaynağıydı. Emeklilik yaşlarının yeniden düzenlenmesi, mali transferlerin miktarı ve şeklinin değiştirilmesi gibi değişiklikler anayasal engeller yüzünden gerçekleştirilemiyor, özelleştirme programı da ilerlemiyordu. Kamu ortaya çıkan açıklarını, üstelik yüksek faiz ortamında, borçlanarak gidermeye başladığında kamu borçluluk oranlarında ciddi artışlar meydana gelmeye başladı (Baer & Paiva, 1998: 120).

Brezilya'da korporatizmin çözüldüğü ve klientalizmin erozyona uğradığı bu son jenerasyon demokratikleşme dalgasında bağımsız çıkar grupları, devlet dışı kurumlar, sosyal organizasyonlar büyük bir süratle çoğaldı. Böylelikle bireysel atomizasyon yerine belirli çıkarlar etrafında örgütlenmiş bir topluma ve yaygın bir toplumsal mobilizasyon altyapısına bıraktı. Arjantin'de de görüldüğü gibi bağımsız bir medya ve canlı bir sivil toplum, siyaset sınıfının etrafına kurduğu dokunulmazlık zırhını delmeye başladı. Bunun yanında 1946-1964 arasındaki demokratik periyodla karşılaştırıldığında politikacıların toplumsal talepleri karşılamaya daha eğilimli olduğu söylenebilir. Enflasyonist dönemin sabit gelirli alt kesimleri ezmesi karşısında stabilizasyon programları, tüm toplumu kapsamına alan bir sağlık sigortası, eğitim ve sosyal güvenlik alanındaki iyileştirmeler bu taleplere cevap verebilmek için gerçekleştirilen düzenlemelerdi.

Askeri cunta sonrası bu dönemde, çok partili rekabetin yanı sıra askerin siyasete müdahalesinin de önemli oranda azalması, özellikle 1990’lardan sonra ortadan kalkmasından bahsedilebilirdi. 1946-1964 arasındaki dönemle kıyaslandığında Brezilya demokrasisinin mevcut standartlarının çok daha yüksek olduğu söylenebilir ancak hala önemli eksiklikler de mevcuttu. Siyasi katılım, hesap verebilirlik, seçmen tercihlerine duyarlılık ve rekabet alanında geliştirilmesi gereken alanlar bulunmaktaydı. Sosyo-ekonomik koşulların baskısı altındaki geniş kitleler siyasetçilerle çıkar karşılığı destek olarak ifade edilebilecek klientalist bir ilişki kurmaya yatkın gözüküyordu. Daha da ötesinde Brezilya’da farklı toplumsal kesimlerin farklı yoğunlukta siyasete müdahil olma imkanları, siyasetçilerin de etkili gruplara daha fazla ağırlık verecek şekilde siyaset yapmasına sebep oldu. Bundan dolayıdır ki merkez sağdakiler de dahil olmak üzere tüm siyasi partiler sosyal eşitsizliklerin giderilmesine yönelik bir retorik tutturdıkları halde iktidara geldiklerinde eşitsizlikçi tutumlarını sürdürdü. Bu yeni demokratik dalgaya rağmen Brezilya’nın birçok bölgesinde hala geçmişten gelen siyaset hanedanları önemli mevkileri işgal etmeye devam ediyor ve rekabeti dışarıda bırakmayı başarabiliyordu. İdeolojik söylemlerde farklılıklar olsa da siyaset yapma biçimleri hala birçok siyasetçi için birbirine benziyordu. Zira ekonomik kalkınmacılığın devlet merkezli rant dağıtımını imkanları sunması sebebiyle Brezilya’nın geleneksel toprağa dayalı burjuvazi bu kanala da nüfuz ederek hakimiyetini sürdürmüştü (Avelar & Aguado, 2000: 116)

Brezilya’da üçüncü demokratikleşme dalgası gerçekleşirken eş zamanlı olarak büyük bir ekonomik dönüşüm de gerçekleşti ancak geniş toplum kesimleri açısından hala yokluklar sona ermedi. 1990 yılında nüfusun %27’si hala asgari ücretin dörtte biri bir gelir seviyesiyle yaşamak zorunda kalarak yoksul sınıfına giriyordu. Yine aynı yıl yapılan ölçümlere göre Brezilya’da nüfusun en zengin %10’unun toplam gelirin %48,1’ini elde ettiğini ama en dipteki %40’lık dilimin %7,9 aldığını ortaya koyuyordu. Gini endeksi²⁰ 0,6 olan Brezilya bu istatistikle dünyanın gelir dağılımı en bozuk ülkeleri

²⁰ Gini katsayısı bir ülkedeki gelir dağılımının ne ölçüde eşit olduğunu ölçen matematiksel bir araçtır. Lorenz eğrisi yoluyla o ülkedeki farklı gelir dilimlerinin toplam gelirden aldıkları pay grafik olarak gösterilir. Bu grafikte mükemmel eşitliği gösteren trend arasındaki fark Gini katsayısını verir. Herkesin eşit ücret aldığı mükemmel eşitlik durumunda eğri ile trend üst üste oturacağından aradaki alan kaybolur ve değer 0 olur. Mükemmel eşitsizlikte ise Gini katsayısı 1 olur. Rakamın büyüklüğü eşitsizliğin seviyesini gösterir.

arasında yer alıyordu (Weyland, 2003: 101-103). Tarımın ekonomideki ağırlığının azalmasıyla 1960'lı yıllarda demokrasiyi rayından çıkaran toprak sorununun şiddeti azalmıştı. Toprak reformu taleplerinin güç kaybetmesiyle, toprak sahiplerinin de karşı otoriter eğilimlere destek verme ihtiyacı kalmamıştı. Şehirli çalışanlar açısından ise endüstrinin sofistikasyonu ve servis sektörlerinin ağırlık kazanması ile daha dar çıkarlar temsil edilmeye ve radikal dönüşümden daha çok refah toplumuna dahil olmaya yönelik talepler ağırlık kazanmaya başlamıştı.

1990'lı yıllara gelindiğinde piyasa reformları furyasından nasibini alan Brezilya'da sermaye de daha likit bir hale gelerek gerekli durumlarda aniden yurt dışına çıkış seçeneğini kullanacak yeteneği kazandı. 1989'da Lula'nın seçimi kazanma ihtimaline karşı Brezilya'nın en güçlü sanayici topluluğunun başkanı Mario Amato 800.000 işverenin ülkeyi terk edebileceği tehdidini savuruyordu. Ancak ardından gelen 20 yıllık sürede sisteme cepheden bir tehdidin yerine sektörel ve yerel muhalefet odaklarının oluştuğuna şahit olunacaktı. Sınıf çelişkilerinin zayıflaması siyasi elit açısından tehdit algısında ciddi bir rahatlama getiriyordu. Rahatsız edecek tek nokta İşçi Partisi'nin (PT) seçmen tabanını giderek genişleterek iktidar için önemli bir talip haline gelmesiydi.

Brezilya'daki olağanüstü eşitsizlikler toplumsal bir ayaklanmaya sebep olmamıştı ancak yüksek suç oranları ve diğer sosyal problemleri besliyordu. Aslına bakılırsa toplumsal mobilizasyonun bu kadar az gerçekleşmesi ancak hiyerarşinin geniş kitleler tarafından kabulüne yol açan kültürel faktörlerle ve zayıf siyasi temsiliyet ve düşük hesap verebilirlik zaatlarıyla malul siyasi üst yapıya yorulabilirdi. Açık bir sınıf çatışması halinde yüksek derinliğe sahip bir demokratik sistem seçkinlerin çıkarları açısından tehdit oluşturabilirdi. Ancak Arjantin'dekinin aksine toprak sahipleri, sanayiciler ve finans kesiminin siyasal sistemde kendi taleplerini taşıyacak destekçileri olması askeri oyuna dahil etmeye o kadar da ihtiyaç göstermelerine gerek kalmamasına sebep oldu. Ayrıca cunta öncesi dönemden farklı olarak çalışan kesimlerin çıkarlarını temsil edeceğine inanılan PT de siyaset sahnesinde önemli bir aktör olarak yer aldı. Kongre'de giderek varlığını artırıp yerel yönetimleri ele geçirmeye başlayan PT giderek daha az radikal bir görünüm almaya başladı. Zaten Soğuk Savaş'ın sonu ve neoliberalizmin yükselişi ile birlikte sağ artık solu giderek daha az tehdit olarak görüyordu.

Cardoso dönemi Brezilya’da geleneksel elitlerin yanına yeni serpilten iş çevrelerinin de dahil olmasına sahne oldu. Yapılan reformlar siyasi oligarşinin tabanını kaybetmesine yol açtı. Ayrıca siyasi katılımın genişlemesi o güne kadar ihmal edilmiş toplumsal kesimlerin üzerine dikkatlerin çekilmesine sebep olacaktı (Avelar & Aguado, 2000: 133).

PT ise 2003’te iktidara gelene kadar diğer sol gruplarla birlikte Devlet Başkanlarının aldığı politik kararları engellemeye yönelik bir politika izleyecekti. Sayısal anlamda yetersizlikleri sebebiyle merkez ve sağ siyasi yapıların anlaşmaları ve gerekli değişiklikleri yapmalarına engel olamadılar. Tam tersine soldan gelen rekabet merkez ve sağ siyasi akımların giderek birbirlerine yaklaşmaları sonucunu doğurdu. 1994 yılında Lula seçimleri kazanmaya yaklaştığında diğer tüm grupların desteğini alan Cardoso yarışı önde bitirdi. 1988 Anayasası’na göre Başkanlar Kongre’de kendi ajandalarını öne sürebilmek için önemli araçlar elde etmişti. Geçici kanunlar yoluyla Başkan önce uygulamayı başlatıyor daha sonra Kongre’nin onayına başvuruluyordu. Uygulamayı geri çevirmek pratik olarak her zaman mümkün olmuyor, bu *fait accompli*’ler Başkan’ın elini güçlendiriyordu. 1994’teki Real Planı gibi uygulamalar da böyle geçici kanunlar yoluyla uygulamaya konulmuş ve daha sonra Kongre ancak konunun ince ayarlarıyla ilgilenmek durumunda kalmıştı. (Weyland, 2003: 108)

Ekonomik reformlar sonucu Brezilya’nın dünya piyasalarına bağımlı hale gelmesi, ayrıca otoriter bir rejime karşı başta ABD olmak üzere gelebilecek tepkiler korkunç etkileri olabileceğinden demokratik rejim açısından emniyet supabı oldu. Hem kısa dönem sermaye akımlarına hem de uzun vadeli yatırımlara büyüme ve istihdam için ihtiyaç duyan Brezilya bu faktörü göz ardı edemezdi. Buna ek olarak Latin Amerika ülkelerinin oluşturduğu ortak pazar organı MERCOSUR demokrasiyi önceleyen yaklaşımıyla uluslararası prestiji konusunda hassas olan Brezilya için ayrı bir demokrasi çıpası oldu. (Ibid., s.119)

2.4 PRI ve Meksika’da Dönüşüm

Meksika’da ithal ikameci sanayileşme daha çok iç tüketim için sermaye yoğun bir üretime, yüksek korumacılığa, büyük oranlarda yabancı sermaye ve teknolojisine

dayanıyordu. “İhtilalci Mit” söyleminin arkasında kalkınmacı bir devlet anlayışı, güçlü sendikaları ve yerli sermaye gruplarını bir araya getirmeye yarıyordu. Demokrasi ve ekonomik kalkınma/modernleşme arasındaki acımasız ikilemde tercih kalkınma yönündeydi. PRI etrafında öbeklenen korporatist rejim sermaye yoğun sanayi dallarına yatırım yaparak yüksek kar oranları aradı ama aynı zamanda anti-emperyalist devrimci retorikle Meksikalıların ülkedeki sermayeyi kontrol etmeleri gerektiğini öne sürdü. İletişim, petrol, temel petrokimyasallar, trenyolu taşımacılığı, finans gibi alanlarda devlet kontrolü, otoriter bir siyasi rejim ve PRI tarafından temsil edilen tek parti rejimi Meksika’nın bu dönemdeki siyasi yapısını oluşturuyordu. Emek ucuz ve boldu, ürünler ve servisler sübvansede ediliyordu, kalkınmacı devlet anlayışı sermaye yoğun sektörleri bütün imkanları ile destekliyordu. Toplumsal sınıflar devlete ayrı ayrı bağımlılık ilişkileri geliştirmişti ve bu devlet sermaye ve emek arasındaki dengeleri koruyor, alt sınıfların siyasi taleplerini kontrol ederek sınıf mücadelesini sınırlıyordu.

Ancak Meksika’nın ithal ikameci sanayi modeli de ancak dışarıdan sürekli ve yüklü sermaye girişlerine ihtiyaç duyuyordu ve 1979-81 yılları arasında ABD Merkez Bankası’nın yüksek faiz politikası Meksika’dan yüklü sermaye kaçışına sebep oldu. 1982 iflası bu modelin sonunu ilan etmekle kalmadı aynı zamanda devletin biçimi Cerny tarafından rekabet devleti (Cerny, 1997; Cerny & Evans, 2004) olarak tanımlanan yapıya evrilmeye başladı. Öncelikle enflasyon kontrolü ve özel sektörün rekabet gücünü etkilediği düşünülen vergilerin düşürülmesi hedeflendi. Enflasyonun kontrolü için faizlerde sert yükseliş gerekecekti; IMF ise dış sermayeyi çekebilmek için ihracat kapasitesinin artırılması ve ileride Meksika’nın borcunu geri ödeyebilmesini sağlayacak imkanlarının artırması gerektiğini öne sürüyordu. Buna eşlik eden sıkı mali politikalar zaten zayıf sosyal devlet uygulamalarını küçültürken daha önce banka ve özel sektör arasındaki ilişkilerle götürülen krediler daha fazla piyasaya bırakıldı. Açılan kapıdan sadece finansal sermaye değil çoğunluğu ABD kökenli olmak üzere çok uluslu firmalar da girdi. Uluslararası kreditorleri tatmin etmeye yönelik PRI yönetiminin geleneksel tabanı olan sendikalarla arası açılmaya başlamıştı. İki arada sıkışan devlet borçlanmaya yöneldiğinde kamu açıklarında artışlar kaçınılmaz hale geldi. Öte yandan pesoyu dolara çıpalayan Meksika’da ithalat rakamları ihracatın çok üzerinde artış göstererek cari açık sorunu yaratıyordu.

Neoliberal rekabet devleti makroekonomik düzenlemeler kadar mikro düzeyde rekabet gücünü artıracak uygulamalarla da dikkat çekti. Deregülasyon ve özelleştirmeler yoluyla kaçan sermayeyi tekrar yurt içine çekmek için özellikler *maquiladora* sektörlerde bürokrasi basitleştirildi. Başkan Salinas'ın Ulusal Kalkınma Planı çerçevesinde Washington Konsensüsü'nün temel argümanlarına uyumlu bir şekilde sektöre özel teşvik programları sona erdirilerek ticari liberalizasyon yolunda önemli adımlar atıldı. Rekabetçi avantaj sahibi olduğu düşünülen sektörlerde uzmanlaşarak, ithal ürünlerin rekabetiyle iç fiyat artışları terbiye edilmeye çalışıldı. 1988 yılında başlayan finansal liberalizasyonla faizler serbest bırakıldı; kredi kontrolleri ve bankaların zorunlu karşılıkları gevşetildi, kamu bankaları özelleştirildi. Bu bir yandan giren yabancı sermaye dolayısıyla finans sektörünü güçlendirirken öte yandan sınır ötesi olumsuz bir durumun etkilerine karşı daha kırılgan hale getirdi. Salinas yönetiminde ayrıca iddialı bir özelleştirme programı çerçevesinde bankalar, iletişim, havayolu, madencilik şirketleri, çelik üreticileri, paralı yollar ve limanlar, şeker fabrikaları satışa çıkarıldı.

Anayasada yapılan düzenlemeyle *ejido* adı verilen köylülerin dokunulmaz topraklarının şirketler tarafından işletilmesinin önü açıldı. Böylece ihracata dayalı tarımsal işletmeler kurulabildi, ancak bu köylü ayaklanmalarını önlemeye dönük küçük çiftçi yanlısı politikaların sonuydu. *Ejido* arazilerin özelleştirilmesiyle ihracata yönelik üretim yapan ticari işletmeler küçük köylülüğün yerini alıyor, köylü ayaklanmalarının önünü kesmeyi hedefleyen korporatist devlet yapısına ihtiyaç ortadan kalkıyordu. Özelleştirme süreci güçlü Sanayi İşçileri Sendikası CTM'nin de güç kaybetmesine benzer şekilde sebep oluyordu.

Bütün bu neoliberal politikalar orta vadede yüksek büyüme hızları yaratmayı, yüksek işsizlik, düşen ücretleri durdurmayı başaramadı. İş çevreleri ticari liberalizasyonu getirdiği artan rekabetten, hükümet sübvansiyonlarının kalkmasından memnuniyetsizdi. 1988'deki federal seçimlerde muhalefet partisi PAN'ın gösterdiği başarı, birçok işçinin Demokratik Devrim Partisi PRD'ye kayması bu politikalara muhalefeti gösteriyordu.

Rekabet devleti, müdahaleci devlet anlayışını arkada bırakmıştı ancak seçilmiş stratejik endüstrilerde uluslararası piyasalardaki gelişmelere esnek tepki veren bir zihniyete sahipti. Meksika, NAFTA'nın kendisine getirdiği yükümlülükler dahilinde yüksek

katma değerli sanayi alanlarında uzmanlaşmak için bu müdahaleleri yaptı. NAFTA sonrası Meksika'nın geleneksel, tarıma dayalı endüstrileri güç kaybederken sınır bölgesine yakın *maquiladora* fabrikaları onların yerini aldı. Ancak daha sermaye yoğun bu sektörler açığa çıkan iş gücünün tamamını absorbe edemediği için reel ücretlerde büyük düşüşler meydana geldi. Meksika'nın kuzeye ihracatı katlanarak büyürken Meksika'nın ithalatı onu daha da aşan oranlarda arttığı için dış finansman ihtiyacı yükseldi. Meksika'da sosyal devlet, güvence gibi modern devletlerin çalışanlarına sağladığı standart haklar çok yetersiz olduğundan yatırımcı için maliyet anlamında cazibe yaratılabiliyordu. Öte yandan hükümet “insani yüzü olan küreselleşme”, “bir araya gelme” gibi sloganlarla vatandaşlarını bu küresel yarışta bir takım lideri gibi konumlandırmaya çalışıyordu. Öte yandan PRONASOL ve PROGRESO gibi eğitim, sağlık ve beslenme alanında yoksullukla mücadele karşıtı programlar yaratılarak siyasi istikrarı bozacak bir ortamın önüne geçiliyordu.

PRI'yi destekleyen ana gruplar uluslararası işletmeler ve onları destekleyen finansal çevrelerdi ancak yeni filizlenen burjuvazinin tercihi PAN'a yönelikti. PRI ve PAN benzer neoliberal politika reçetelerini sahiplenirken PAN daha muhafazakar bir duruşa sahipti. (Soederberg, 2005: 181)

Meksika'nın 1985'te başlattığı liberalizasyon politikası Şili'nin ardından Latin Amerika'da uygulanmaya başlanan bir diğer piyasa reformu programıydı. Programın gerekçeleri arasında duraklamaya başlayan ekonominin dünyaya entegre edilerek tekrar yüksek büyüme ve istihdam rotasında geri sokulması vardı. Ancak bu politikalar uzunca bir süre istenilen performans getirmek bir yana daha düşük büyüme oranları ve ekonomik sıkıntılar getirdi. Üstelik Şili'de bu politikalar askeri rejimin demir yumruğu ile uygulanırken Meksikalı politikacılar toplumsal huzursuzluğu bu derece hoyratça bastırarak araçlara sahip değildi. (Pastor & Wise, 1997: 419-420)

1982'deki borç krizi Meksika'da ithal ikameci sanayileşmenin sonunu getirecek sonuçlara yol açmıştı. De la Madrid hükümeti makroekonomik istikrar ve kamu harcamalarını kontrol yoluyla böyle bir borç krizine bir daha yol açılmamasını amaçladı. Ancak ekonomik büyüme üzerine aşırı yük bindiren bu politikalara 1988 yılında iktidara gelen Salinas döneminde bazı yapısal reformlar eklendi. Özelleştirmeler, kamu

alışanlarının gelirlerinin kontrolü, daha fazla ticari liberalizasyona yönelik adımlar atıldı. NAFTA ile ortaklık görüşmelerini de başlatan Salinas idaresinde Meksika enflasyonla mücadelede önemli mesafe kaydetti ancak ekonomik büyüme hala çok zayıftı.

1940’lardan itibaren uygulanan devlet merkezli finansman biçiminden 1980’lerde banka finansmanı uygulamasına dönüşün Meksika’da üç alanda yansımaları olacaktı: Finansal aracılık, denetim ve bankalar, devlet ve sanayiciler arasındaki ilişkiler. 1982 krizi sonucu batık duruma düşen bankaların tamamı devletleştirildi ancak bu bir politika eğiliminden çok özel kuruluşların altından kalkamayacakları zararların millileştirilmesi anlamına geliyordu. Finansmanın yönünün devlet tarafında tayin edildiği önceki yıllarda Merkez Bankası rezerv ve sermaye yeterlilik rasyolarını kullanarak kaynakları desteklemeyi arzu ettiği sektörlere kaydırıyordu. Yeni doğan bankacılık endüstrisi II. Dünya Savaşı’nı takip eden yıllarda devletin gücüyle çatışmaya hiç istekli değildi; bilakis devletle kendi çıkarları arasında bir uyum olduğuna inanıyordu. 1980lere geldiğinde değişmeye başlayan bu yapı tamamen dönüşecekti. Toplam varlıklar içinde 1940 yılında %35,9 olan özel bankaların payı, 1990 yılında %55,7’ye ulaşmış ertesine sene zıplama yaparak %62,6’ya gelmişti (Auerbach, 2001: 29-33) Ancak bu süreç öncesinden iddia edildiği gibi kaynakların verimli kullanılması ve verimli kanallara aktarılması sonucunu doğurmadı. Bu süreci takip eden düşük büyüme hızları, artan işsizlik ve dış borç krizi toplumun geniş kesimlerinden daha çok likit sermaye sahiplerinin bu dönüşümün esas kazananları olduğunu ortaya koyuyordu. Daha nceki kalkınmacı modelde devlet destekli özel sektör finansmanı modeli çıkarların birbirine yakınsaması sonucunu doğuruyordu. Liberalizasyon sonrası özel finans kuruluşları devlet denetimine çoğu zaman arkasından dönecek araçları geliştiriyor, devletin otonom hareket etme yeteneğini sınırlandırıyorlardı.

1985’te bankaların piyasada işlem yapmalarına izin verilmesi finansal liberalizasyonun başlangıcı sayılabilir. 1988-89 döneminde munzam karşılıklar, mevduat ve özel sektöre uygulanan kredilere uygulanan faiz serbest bırakıldı. Bankacılık finansmanını kontrolünde tutan güçler hem devlete hem de diğer toplumsal kesimlere karşı pazarlık güçlerini artırdı. İş çevreleri ve özellikle finans kesiminin bürokratların atanmasına etkili

olmaları ve hatta veto etmeleri, devletin merkezindeki karar alıcı pozisyonların giderek teknokrat özelliklerine sahip kişiler tarafından doldurulması artık standart hale gelmişti. Herhangi bir endüstriyel-finansal grupta bağ kuramayan bağımsız firmalar krediye ulaşmakta zorluk çektiklerinden giderek rekabet şartları ağırlaşıyordu. *Grupos* adı verilen, endüstriyel bir bacağı olan ama aynı zamanda finans alanında da faaliyet gösteren bu firmalar yurt dışındaki kaynaklara da ulaşabilecekleri oligopolistik bir yapı kurmuşlardı. Rekabet olmadığı için borçlanma maliyetleri özellikle global koşulların da uygun olduğu dönemlerde uygun kalıyor ama finansal liberalizasyon sayesinde yüksek faiz oranlarıyla finansman yapabildikleri için önemli karlar elde ediyorlardı. Üstelik enflasyon ve nominal faizler beraber yükselişe geçmişti ve böylelikle finansal operasyonlar hiç olmadığı kadar karlı hale gelmişti ancak finansman maliyetleri yükselen sanayi şirketleri ve tüketiciler olumsuz etkileniyor, büyüme oranları düşüyordu (Ibid., s.43-45).

1980li yıllardan gelirken %100 civarında seyreden enflasyon oranları 1994'e gelindiğinde %10'un altına gelmeye başlamıştı ancak cari açık bu defa ciddi risk sinyalleri vermeye başlamıştı. 1993'te 25 milyar dolar olan açık 1994'ün ilk 9 ayında 10 milyar doları bulunca dışarı sermaye çıkışı yaşanmaya başladı. Oysa NAFTA'nın ilk yılında Meksika'ya 100 milyar dolar doğrudan yatırım girmişti. Bunun bir kısmıyla özelleştirilen altyapı satın alınırken, bir yandan da *maquiladora* adı verilen kuzeyde ABD'ye ihracat amaçlı serbest bölgede kurulan üretim tesisleri kuruldu. Yine en büyük kısım hisse senetleri, bonolar gibi hızla çıkış yapılabilecek likit varlıklar yoluyla girdi. Ancak aynı yıl başlayan Zapatista ayaklanmasının hemen bastırılmayacağını anlaşılmaması ve Başkanlık adaylarından Colosio'nun suikaste kurban gitmesiyle bu likit sermaye hızla dışarı çıkmaya başladı. Meksika hisse senedi piyasası toplam kapitalizasyonundan 20 milyar dolar kaybetti. Öte yandan Meksika hükümeti kısa vadeli 30 milyar dolar değerinde *tesobono* ihraç ederek kan kaybını durdurmaya çalıştı. Pesonun devalüe olacağı, borsanın çakılacağına dair söylentiler havada uçuşurken göreve gelen Zedillo pesoyu devalüe edeceğini ilan ediyordu. Ancak sermaye kaçıışı devam ediyordu ve nihayet kamu harcamalarını kısmak harcamalar üzerinde vergileri artırmak gibi regresif yöntemlere müracaat edildi. (Pastor & Wise, 1997 : 428)

1994 yılı sonunda Ernesto Zedillo yönetiminin nihayet dramatik bir devalüasyona gitmek zorunda kalmasıyla Meksika ekonomisi 1995 yılında %6 küçülmeye 1930 yılından beri en kötü ekonomik performansını göstermekle kalmadı, binlerce kişi de işini kaybetti. Kriz tüm ülkede etkisini gösterdi ama özellikle Mexico City etrafındaki eyaletlerde ekonomik çöküntü daha şiddetli oldu. Ekonomik toparlanma ise doğrudan yabancı yatırım alan, sanayileşmiş ve dünyaya entegre olmuş bölgelerde çok daha hızlı gerçekleşti ancak tarımsal bölgeler –ki zaten altyapıları yetersizdi- çok daha yavaş toparlandılar. Bu bölgeler özellikle PRD’nin PRI iktidarını zorladığı eyaletlerdi. (Hiskey, 2005: 37-39)

Ancak Meksika artık tek başına Meksikalıların sorunu olmaktan çıkmıştı, özellikle de NAFTA imzasından sonra. ABD Başkanı Bill Clinton Kongre’ye bile gitmeden 52 milyar dolarlık bir yardım paketi ile Meksika’nın imdadına yetişti. Meksika ekonomisi 1995’te %6,9 küçülmüştü ancak ihracat sanayilerinin katkısıyla Meksika hızlı bir ekonomik toparlanma gösterecekti. Bu kriz Meksika’nın kuzeyine ve dünyaya çok daha sıkı entegre olmasını sağlayan neoliberal ekonomik politikaların geri çevrilmesine değil tam tersine daha derinlemesine yer etmesine yol açacaktı.

Meksika’nın 20nci yüzyıldaki bu son çalkantısı *tekila krizi*²¹ olarak adlandırıldı ve tüm Latin Amerika’da domino etkisi yaratarak sermaye çıkışına sebep oldu. Bu kriz devletlerle finansal piyasalar arasındaki çatışmanın sonuçlarını göstermesi açısından öğretici olacaktı.

Bu kriz piyasaların gücü ulus-devletlerin dayanma kapasitesini ne ölçüde zorladığını ortaya koyuyordu. Piyasaların Latin Amerika hükümetlerini test etmesi bağlamında ne ilk örnekti ne de son olacaktı. Aslında Meksika’nın 1976, 1982, 1988 ve 1994 yıllarında girdiği ekonomik sarsıntıların Başkanlık seçimi yılları olması ilginç bir döngü oluşturmuştu. Meksika’nın 1994 krizinin etkisinden kurtulması 1982 krizi sonrasına göre çok daha hızlı olacaktı. Meksika sadece ABD kökenli emeklilik fonlarının yatırım yaptığı bir alan değil aynı zamanda NAFTA üyesi bir ülke olarak kuzey Amerika

²¹ Bu krizin tekila krizi olarak adlandırılmasının ardında finansal piyasaların liberalizasyonun hemen ardından aktığı piyasalarda sarhoşluk haline benzer bir coşku ve kendine güven yaratması vardı. Yine tekila sarhoşluğu sonucu bünyenin birden çökmesine benzer şekilde, ani çıkışlar ekonomiyi bir sonraki aşamada yere seriyordu.

kökenli firmalar için 100 milyon nüfuslu bir pazardı. Artık gelişen bir ülke olmaktan gelişmiş bir ekonomiye dönüşme yönünde güçlü sinyaller vermeye başlamıştı. 1994'te NAFTA'ya üye olması petrol dışı ürün ihracatında bir patlama yaşanmasına sebep olmuş, ülkenin dış ticarete açıklık oranı, yani ithalat ve ihracatının toplamının gayrı safi milli hasılaya (GSMH) oranı 1994'te %27'den 2004 yılında %60'a yükselmişti. 1984 yılında dünyadaki toplam ihracatın %1,4'ünü gerçekleştiren Meksika için bu oran 2004'te %2,6'ya çıkmıştı. Meksika uluslararası çevreler tarafından bütçe açıklarını ve kamu harcamalarını kontrol altına aldığı için övgüye değer bulunuyordu. Meksika Merkez Bankası Başkanı Guillermo Ortiz enflasyon hedeflemesi yöntemiyle yıllık fiyat artışlarını 15 puan düşürerek %3 yıllık hedefe 2 puan yakınlaşıyordu. Finansal kuruluşlar tarafından özellikle vurgulanan Merkez Bankası bağımsızlığı parasal istikrarın garantisi olmuş, yapısal bir çıpa yaratılmıştı (Santiso, 2007: 139-140).

Bu gelişim sürecinin sonunda Meksika ekonomisi açısından olumsuz olarak söylenebilecek en önemli nokta hala sosyal göstergelerin çok gerilerde olması ve avantaj gibi gözüken ABD ekonomisine aşırı eklenmiş durumunun, bu piyasadaki çalkantılara karşı savunmasız olması gibi gözükmekteydi. Meksika tüm yasal, muhasebesel standartlarını ABD ile eşitledi. ABD'de çalışan Meksikalılar evlerine her ay 1 milyar \$ göndermekteydi.

Bu dönem Meksika ekonomisinin özelleştirmelerin ve dışa açılmanın da etkisiyle yapısını önemli ölçüde değiştirdiği bir zaman dilimi oldu. Petrol dışı sektörlerin de ihracat kapasitelerinde artışlar görülmeye başlandı; eski sanayinin kalbi Mexico City, Jalisco, Nuevo Leon gibi şehirlerin yanında Chihuahua, Coahuila, Sonora ve Tamaulipas gibi sınır eyaletlerinde ekonomik canlanmalar görülmeye başlandı. Bu bölgelerde yoğunlaşan *maquila* endüstrileri 1990'lı yıllarda ihracattaki büyümenin %50'sini gerçekleştirdikleri gibi düşük gelirlerle de olsa bir istihdam yaratmayı başardı. NAFTA, küçük ve orta ölçekli işletmeler için büyük bir pazarın kapılarını açıyordu ancak yeterli finansman desteğine, pazarlama becerilerine sahip olmayan firmalar bu fırsatları değerlendirmekte güçlük çekiyordu. Üstelik rekabet gücü yüksek ithal ürünlerin girmesi iç piyasaya üretim yapan firmaları güç duruma soktu. Bu durumda istihdam yaratma

gücünü yitiren bu küçük ölçekli işletmeler kayıt dışına kaydılar. Böylece Meksika'nın kayıt dışı istihdamı %50'lileri buluyordu.

Hal böyleyken neden Meksika'nın finansal liberalizasyon konusunu popüler tepkileri de göze alarak sürdürdüğünü çözümlemek gerekir. Devletin parayı yönlendirme kabiliyetini kaybetmesi ve finans kesimi başta olmak üzere farklı toplumsal kesimlerin güç kazanması ortodoks parasal uygulamaları sürdürülemez hale getirmişti. Geç gelişen ülkelerde tipik olan devlet merkezli finansman modeli rekabeti ortadan kaldırdığı için aşılmalıydı ancak devletten daha da az hesap verebilirliği olan kesimlerin bu gücü eline geçirmesi riski ortaya çıkıyordu. (Auerbach, 2001: 96)

Bu dönemde siyasi zemindeki gelişmeleri incelersek, Meksika'da 70 yıl boyunca iktidarı elinde tutan PRI birbiriyle çatışan birden fazla vektörü bir arada içinde bulundurarak, hem geçmişi muhafaza ederken hem de onunla radikal bir kırılmayı sağlayarak ilginç bir siyasi yapı oluşturmuştu. PRI'nın eklektik yapısı içindeki müdahalecilik ve liberal politikalar, devrimcilik ve gelenekçilik karışımı pragmatik bir program sayesinde II. Dünya Savaşı sonrası yılları Latin Amerika'da pek rastlanmayan bir istikrar içinde geçirmişti. Ama 1982'deki borç kriziyle başlayan siyasi itibar erozyonu PRI'nın 2000 yılında iktidarı kaybetmesine kadar sürecekti. Petrol fiyatlarındaki düşüş Meksika'nın ana nakit kazanım kaynağının kurummasına ve 1980li yılların Meksika için kayıp yıllar olarak geçmesine sebep olmuştu. 1989'daki Brady Planı ile Meksika finansal piyasalara dönüş yapabildi ancak bu dönemde PRI, piyasa yanlısı reformlar yoluyla ekonomide temel bir dönüşümü başlatmak durumunda kalmıştı. Bu reformları yürüten de la Madrid hükümetinin halefi Salinas'ın kazandığı tartışmalı seçim sonrası Meksika özelleştirme programını hızlandırmakla kalmayacak aynı zamanda tarihi Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) imzalanacaktı. Bunu tarımsal kapitalizme atılan en önemli adım, *ejido* arazilerin özelleştirilmesi, kuzeyin ekonomik açıdan geri kalmış güneyle arasındaki farkın açılmasına ve Chiapas bölgesindeki yerli halkın Marcos adındaki bir gerilla lideri yönetiminde ayaklanmasına sebep olacaktı.

1980'lerden itibaren Meksika'da diğer Latin Amerika ülkelerindeki gibi bir yandan yapısal uyum ve ticari liberalizasyon öngören ekonomi politikaları uygulamaya konulurken öte yandan çıkar gruplarının çekişmesine dayalı bir pay kapma yarışı

sürdürülmekteydi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra içinde işçi sendikalarının da temsilini öngören korporatist bir sistemle yolunu sürdüren Meksika'da istikrarlı bir kalkınma modeli 1980lere gelindiğinde tıkanma noktasına gelmişti. Devrim sonrası Meksika'daki ulusal kalkınma modeli ile ekonomik aktörlerin grup olarak temsilini sağlayan siyasi sistemin birbirini tamamladığı söylenebilirdi. Bu sistem savaştan sonraki otuz yıl boyunca nüfus artışının üzerinde büyüme oranları, siyasi istikrar ve düşük enflasyon oranları sağlamakta başarılı olmuştu. Yeterli büyüme oranları siyasal istikrarı sağlamaya yetecek kadar yeniden dağıtım mekanizmalarının çalıştırılmasını sağlayabiliyordu. Yüksek koruma duvarlarının ardındaki ithal ikameci sanayileşme modeli nihayetinde kendisini sürdürülemez kılacak iki unsur içeriyordu. Birincisi koruma, ilgili sanayilerin serpilmesi için değil hayatiyetini de sürdürebilmesi için kaçınılmaz hale gelmişti. İkinci olarak tarım sektöründe kamu yatırımlarının yetersiz kalması bu alanda endüstrinin gelişimine ayak uydurulmasını engellemekteydi. Bu unsurların tetiklenmesi için ise iki temel gelişme gerekecekti. 1980lerdeki borç krizi ve belki bunun da sebebi olan petrol fiyatlarındaki büyük artışı. Bu çöküş sürecinde dahi politik baskı mekanizmaları ve kooptasyon siyasi istikrarın sürdürülmesi için yeterli desteği sağladı. Devrim sonrası dönemde hiyerarşik bir yapı içerisinde mütekabiliyet esasına dayalı olarak farklı toplumsal kesimlerin ekonomik gelişimden pay almasını sağlayan pragmatik bir sistem oturtulmuştu. Rejimin yürütme fonksiyonu üzerindeki hakimiyeti siyasi sisteme katılacak aktörleri tespit etme gücüne ve bu sistemi açıp kapatma gücüne sahip olmasına dayanıyordu. Bunun yanında vatandaşların temsilini kısmen sağlayan yarı rekabetçi seçimler ve hegemonik bir parti sistemi mevcuttu.

Ekonomik yapıda olduğu gibi siyasi sistemi de ayakta tutan bu unsurlar bir süre sonra sistemin devamını engelleyen unsurlar haline dönüşecekti. Sosyal yapı ve çıkarlar çeşitlendikçe siyasi sistemin yeni aktörlerin ve yeni taleplerin siyasi zemine gelmesini engellemeye başlamıştı. De la Madrid hükümeti zamanında Ekonomik Dayanışma Paketi beş yıllık müzakereler sonunda imzalanabilmiş ama politik alandaki yeni unsurların nasıl sisteme dahil edeceği ucu açık kalmıştı. Korporatist sistemdeki ekonomik ve siyasi temsil alanındaki koşutluk sonucu üretici aktörler üzerindeki temsiliyet sınırlı kalmaya mahkumdu. De la Madrid döneminde ekonomik hedefler konusunda kafalar berrak olsa da uygulanacak metotlar karmaşıktı. Bu dönemde politik muhalefet kuzeyden yani iş

çevrelerinden geliyor, mevcut yönetimi siyasi desteğini merkez sağdaki siyasi oluşumlara kaydırmakla tehdit ediyordu. Ekonomik politikaların uygulanması hatalardan da faydalanan PAN kuzey bölgelerden başlayarak ciddi bir siyasi aktör olarak ortaya çıkıyordu.

Sendikalar için ise liberal demokrasi hiçbir zaman tercih edilebilir bir uygulama değildi. Siyasi taleplerini korporatist yapı içerisinde hiyerarşik bir destek-beklenti yapısı içerisinde dile getiren sendikaların siyasi gücünde bir azalma demekti bu. Yine de 1988 yılındaki seçimlerde petrol işçileri sendikası kısmen PRD adayı Cardenas'a destek vermişti ama bu mevcut sistem içindeki pazarlık gücünü artırmak için bir manevra olarak görülebilirdi. Devletin sosyal destek sağlamadaki gücünün azalması da sosyal organizasyonları kendi başının çaresine bakmaya itmekteydi. Bunlara ilaveten kalkınma modeliyle ilgili görüş ayrılıklarının keskinleşmesiyle PRI'nın kalbinden demokratik hareketler kopacaktı. Yeni bir siyasi seçeneğin ortaya çıkması korporatist parti sisteminin sonu anlamına geliyordu. PRI'nın kontrolündeki bir siyasal sistemde tüm siyasi pazarlıkların bu yapı içerisinde sürdürülmesi demokratik gelişimi engellerken, bu yeni siyasi çeşitlenme sonucunda siyasi partiler bir takım kazançlar elde etme beklentisiyle siyasi rekabete girişebilecek hale gelmişlerdi.

Meksika'da geleneksel olarak seçimler mevcut siyasal organizasyonların yönetimlerini meşrulaştırmaya yarayan bir ritüel olarak kabul edilebilirdi ve güç için rekabet anlamı taşııyordu. Seçimlerin organizasyonu ve gözetimi diğer partilerin iktidar olmayı hayal etmelerine bile imkan tanımayacak şekilde gerçekleştiriliyordu. Ancak muhalefet partileri giderek zemin kazanmaya ve kısmen iktidara karşı belirli pazarlık güçleri elde etmeye başlamaktaydı. Rejime ve seçim yolsuzluklarına karşı güçlerin birbirine yaklaşması karşısında PRI da çeşitli muhalif gruplarla iş birliğine gidebiliyor ancak hiçbirinin kendi hegemonyasına meydan okuyacak kadar güçlenmesini de istemiyordu. Bununla birlikte Salinas döneminde PAN'ın da elde ettiği gibi elle tutulur gelişmeler kaydedilebiliyordu. PAN'ın bölgesel olarak güç kazanmaya dayanan adım adım ilerleyişi tüm ülke çapında seçim kazanmasını sağlamaya yetmiyordu. Öte yandan sol eğilimli PRD bölgesel üstünlükler kazanma çabasına girmektense toptancı, ülke çapında güç kazanmaya yönelik bir strateji izlemekteydi. Hegemon partiyle bağımlılık

ilişkilerine girmektense doğrudan bir siyasi rekabeti sürdürmekteydi. PAN, pazarlık gücünü artırmak için zaman zaman PRD ile yakınlaşıyor, PRI ise PRD'yi sistem dışında tutabilmek için PAN ve diğer küçük partilerle siyasi ilişki kuruyordu. (Zapata, 1998: 160-162)

Oysa daha 10 sene öncesinde 1988'de Salinas Başkanlık yarışlarını kazandığında Meksika'daki neoliberal ekonomik politikalara geçiş sebebiyle hayal kırıklığı yaşayan geniş toplumsal kesimler hala memnuniyetsizlik içindeydi. PRI teknokratları açısından reformların sonuna kadar götürülerek ticari entegrasyona gitmek dışında bir yol yoktu. Bu da 1994 yılında ABD ve Kanada ile imzalanacak Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) anlamına geliyordu. O dönemde NAFTA savunucuları bu anlaşmayla 363 milyon tüketiciye açılan bir anlaşmayı imzalamakta olduklarını söylediler. Aynı zamanda Meksika'ya gelecek yatırımlar işçi ücretlerini de yukarı çekeceği için tüm toplumun refah seviyesini yukarı çekeceğini iddia ediyorlardı. Bu anlaşma ile Meksika ekonomisi aslında ABD ekonomisinin iyiden iyiye bir uzantısı haline geliyor, yabancı yatırımların önünü açacak düzenlemeler de bu gelişime eşlik ediyordu. NAFTA'nın uygulamaya geçmesiyle ilk anda Meksika'nın uluslararası rekabet gücü bulunmayan giyim, deri, ayakkabı, oyuncak gibi sektörleri neredeyse çökme noktasına geldi. Bu sektörlerden ciddi bir işgücü boşa çıkarken ithal tarımsal ürünler de Meksika piyasasını doldurmaya başladı. Endüstriyel ve entelektüel haklar konusunda anlaşma gereği standardizasyon sağlanırken ABD ve Kanadalı firmalar da maliyet düşürme amaçlı olarak Meksika'ya yüklü miktarlarda iş kaydırmaya başladılar.

1994 yılı aynı zamanda Yale Üniversitesi'nden doktoralı bir başka teknokrat Ernesto Zedillo'nun Meksika Devlet Başkanı olduğu seneydi. PRI'nın başkan adayı Colosio'nun kurban gittiği suikastın ardından birden kendini Meksika'nın zirvesinde bulan bu mütevazı ama çalışkan adam Yale'de ekonomi doktorası olan bir teknokratı (Oppenheimer, 1998: 116). Zamanla ilk baştaki tutukluluğunu atacak, siyasi cinayetlerin eski Başkan'ın kardeşi Raul Salinas'a kadar uzanan bağlantılarının takip edilmesine onay verecekti. Zedillo döneminde NAFTA'nın da katkısıyla Meksika petrol ve doğal gaz sektörüne ABD şirketlerinden yatırımlar çekerek yenilenmeye başlanmıştı. 1995 yılında Meksika'yı borç krizinden çekip çıkaran dış yatırımcıların ısrarıyla yasalarda

yapılan değişikliklerle devlet petrol ve doğalgazın taşınması, depolanması ve dağılımına gelecek dış sermaye lehine olumlu bir tutum takınmıştı. Daha sonra kapsam yabancı şirketlerin Meksika’da doğal gaz çıkarmasını da içerecek şekilde genişletilecekti.

1995’e gelindiğinde Meksika’nın bazı eyaletleri demokratikleşme yönünde adımlar atarken diğer ekonomik açıdan az gelişmiş eyaletlerin siyasi yapıları da eski düzen devam ediyordu. Ama çoğunluğa bakıldığında 1990’lı yıllarda PRI’nın ezici hakimiyeti hüküm sürmekteydi. Muhalefette ise Partido Revolucionario Democratico (PRD) iktidarla çatışmanın beslediği bir partiydi. Partido de Accion Nacionalista (PAN) ise yöneten elitlerin kendi içinde bölünmesiyle ortaya çıktı. Dolayısıyla PRD’nin ağırlıklı olduğu eyaletlerde sokak olayları, güvenlik güçleriyle çatışmalar ortaya çıkarken PAN ağırlıklı muhalif bölgelerde daha çok seçim sandığı üzerinden bir mücadele yürüdü. Hükümetin tutumu da PAN’a karşı daha anlayışlı oldu ancak PRD’ye karşı çok daha sert bir mücadele yürütülecekti. 1995’te Baja California’da PAN’ın kazandığı seçimler başta olmak üzere ülkenin kuzeyi ve batısında hükümet artık meşru seçimlerle iktidarın değişmesine razı olacağını gösteriyordu. Zaten ekonomik krizin getirdiği toplumsal memnuniyetsizlikler de bu eyaletlerde daha kolay hazmedildi.

Ekonomik çalkantılar Meksika’nın hegemon partisi PRI’ya olan desteğin de aşınmasına yol açıyordu. 1996 federal seçimlerinde PRI’ya muhalif partiler oyların yarısından fazlasını ele geçirdi. PRI, solundaki PRD’yi gerilla hareketine sempatiyle yaklaşmakla suçluyordu. Buna rağmen Mexico City Belediye Başkanlığı için yapılan seçimi PRD’nin adayı Chuauhtemec Cardenas oyların yarısına yakınına alarak ezici bir üstünlükle kazandı. Ancak Cardenas da Meksika’ya yabancı yatırımları çekmekten, vergileri düşürmekten ve şehri finansal bir merkez haline getirmekten söz ediyordu. New York’taki bankacılara ne kadar kapitalizm yanlısı olduğunu anlatıyordu. (Cockcroft, 1998, 330-331)

Latin Amerika’da neoliberal kalkınma stratejisinin yol açtığı krizler silsilesi ve takip eden ekonomik dönüşüm ilgili ülkelerde bölgesel farklılıkları artırıcı etkilere de yol açtı. Meksika özelinde bakılırsa, bölgesel olarak PRI iktidarının da belli bölgelerde rekabete açıldığı, bazılarında ise bu rakip partilerin güç kazanmasının zaman aldığı görüldü. Otuz bir federal devletten oluşan bu ülkede hem ekonomik hem siyasal rekabetin kapılarının

açılmasında farklılıklar oluştu; kimi eyaletler geçmişteki ekonomi politik kalıpları kırmakta zorlanırken diğerleri bu dönüşüme öncülük etti. Demokratik rejimlerin kurumsallaşmış siyasal sistemleri olmasından dolayı, yani muhalif görüşlerin barışçı metotlarla ortaya konulmasına izin verdiği için siyasetçilerin toplum için en iyi çözümleri tercih etmesine yol açacağı öne sürüldü (Careaga & Weingast, 2003). Öte yandan istikrarsızlığa yol açması halinde yatırımcıyı korkutacağı, uzun erimli projelerden kaçınılacağı ihtimali büyüme üzerinde olumsuz etki yapabiliirdi. Meksika’da demokratik kurumların eksikliği halinde ekonomik ve politika aktörler ekonomik belirsizliği ortadan kaldıracak dikey korporatist ilişkiler oluşturdular (Hiskey, 2005: 34).

Yeni binyıla gelinirken bu korporatist yapı görüleceği üzere çözülme aşamasındaydı ve demokrasinin istikrarsızlık getireceğine dair endişeler hafiflemeye başlamıştı. Üstelik artan siyasal rekabetin kapalı sistemler içinde barışçı metotlarla sürdürülmesi giderek zorlaşıyordu. Latin Amerika’nın bu özgün otoriter ama istikrarlı ülkesi demokratik dönüşüme adım adım ilerliyordu.

2.5 Türkiye’de 1980’ler : Ekonomik ve Siyasal Dönüşüm

Osmanlı’dan tevarüs edilen güçlü, patrimonyal, merkezi bir devletin yanında zayıf bir sivil toplum gerçeği Cumhuriyet dönemi için de politikaların topluma derinlemesine nüfuz etmemesine, geniş kitlelerle bir etkileşim altyapısı kurulamamasına neden oldu. Devletin toplumun üzerinde ve ondan bağımsız yapısı Türk siyasi kültürünün temel özelliklerinden biri olarak görüldü. Siyasetin topluma olan öncelikli konumu Osmanlı’dan beri toplumsal ve siyasi dönüşümün tabiatını etkileyecekti (Özbudun, 1995 : 220)

Bürokratik elitler 1930’larda kamu kuruluşları ile kalkınma stratejisi uygulamaya koyuldular; 1950’lerden sonra özel sektörün de ağırlığı artmaya başladı fakat bu da devletin sıkı denetim ve gözetimi altında gerçekleşiyordu. Benzer şekilde de demokratikleşme de devlet tarafından yukarıdan aşağıya ve istenilen miktarda empoze edilen bir süreç oldu ve askeri müdahalelerin kesintileriyle istikrarsızlaştırıldı. 1960-1980 döneminde devlet hangi alanlara yatırım yapılacağını, sektörlerin karlılığını belirleme gücünü elinde tuttu; bu ağırlık iş çevrelerinin siyaset dünyası ve bürokrasi ile

dirsek temasını korumasını gerektiriyordu. İthal ikameci rejim zaten kurların ve faiz gibi temel fiyatların devletçe kontrolüne dayanıyordu. Bu aynı zamanda dövizin ve kredinin ciddi şekilde seçici olarak kullanılmasını gerektiriyor dolayısıyla rant arama²² davranışını körüklüyordu. Olson'un tabiriyle dar paylaşım koalisyonları (Olson, 1965, 1982) devlet üzerinden zenginlik sağlamak üzere örgütleniyor, nihai noktada devletin otonom karar alma sürecini etkileyecek bir ağırlık kazanabiliyorlardı.

Türkiye'nin 1960'larda uygulamaya başladığı ithal ikameci kalkınma modelinin özelliklerinden biri de işçilerin sisteme dahil edilerek sanayi üretimi için talep yaratılabilecek istikrarlı bir iç pazar yaratılmasıydı. Sosyal devlet uygulamaları genişletiliyor ve aynı zamanda reel ücretler yükseliyordu. Olumlu ticaret hadleri ve sübvansiyonlar toplumun geniş kesimini oluşturan köylülüğün de bu gelişimden pay almasını sağlıyordu. Bunun bir diğer sebebi de çok partili sistemde siyasi rekabet sebebiyle bu oy depolarının gözden çıkarılamamasıydı. Ancak bu kalkınma stratejisi ithal teknoloji ve ekipmana dayandığı ve rekabetçi bir ihraç sektörü olmadığı için ölümcül bir kusuru da beraberinde getiriyordu. Çoğu tarımsal olan ihraç ürünleri 1970'lerde olumsuz dış konjonktürün de etkisiyle ekonominin ihtiyacı olan döviz üretmekten uzaktı. Yabancı finans kuruluşlarının mevcut koşullarda Türkiye'ye daha fazla kredi kullanırmayı reddetmesiyle alternatifler tükenmişti. Türkiye nihayet uluslararası finans kuruluşlarının ve yerli büyük iş çevrelerinin talepleri doğrultusunda ticari ve finansal liberalizasyona yönelik politikaları uygulamaya gidecekti.

Bu noktadan bakılırsa 1980 sonrasında ticari liberalizasyonu, KİT'lerin sübvansiyonlu fiyatlamasının önüne geçilmesini ve faiz, döviz kuru gibi temel fiyatların kontrolünü öngören programın sonlandırılmasının gerekçeleri anlaşılabilir. Bu politikaların uygulanmasında öncü rol alan Özal yönetimindeki Türkiye, IMF ve Dünya Bankası

²² Rant arama (Rent-seeking) davranışı iktisat literatüründe devletin piyasaya müdahalesi sonucu oluşan rantların sistem aktörleri tarafından değerlendirilmesi amacıyla yapılan davranışı açıklayan bir modeldir. Yine Türkiye özelinden bir örnekle gidersek 1950'li yıllarda döviz kurunun müdahale yoluyla suni olarak düşük seviyelerde tutulması sonucu döviz arz ve talebinin oluşmasında bir dengesizlik meydana gelmekteydi. Bundan dolayı ithalatçı firmalara döviz tahsisatı yapılıyordu. Bu tahsisattan yararlanmak için de firmalar hükümetle yakınlıklarını kullanıp lobi faaliyetleri yürütmekteydi. İşte bu firmaların döviz tahsisatı hakkındebilmek için yaptıkları kanuni veya kanun dışı faaliyetler rant arama (rent seeking) kapsamında değerlendirilebilir. Anne Krueger'ın 1950'li yıllarda Türkiye'de döviz tahsisatı sisteminin bu etkileri üzerine çalışmaları önem taşımaktadır.

açısından da bir test niteliği gösterdi; dolayısıyla yapılan reformlar yapısal uyum kredileriyle destekleniyordu. Daha önce belirttiğimiz gibi devlet üzerinden kendilerine kaynak aktarmak üzere gelişen dar koalisyonlar dış baskılar ve askeri yönetimin varlığıyla geriletildiğinden reform süreci hızlanmış, reel devalüasyonun etkisiyle ihracat artarken finansmanında büyük sorunlar yaşanan cari açık 1980’lerin ortalarında göre geriletmişti. Teknokratların bu anlamda demokrasinin askıya alındığı bir dönemde baskılardan uzak bir liberalizasyon siyaseti izlemeleri, Türkiye’de liberalizasyonun demokratikleşmeyle ters yönlere hareket ettiği bir dönemi işaret etmektedir. Ancak demokrasiye geçiş için sonsuz bir zaman aralığı yoktu ve yeni politikaların sabit gelirli, kamu çalışanları ve tarım kesimi üzerinde olumsuz etkileri iktidardaki ANAP yönetimini rahatsız etmeye başlamıştı. Geleneksel merkez sağ koalisyonu oluşturan kesimlerin bir arada tutulabilmesi için kamu harcamalarının artırılması akla gelen ilk yöntemdi. Türkiye’yi ekonomik darboğazdan çıkaran Özal’ın ANAP’ı belli bir kredi kazanmıştı ancak reformların sosyal maliyetleri etkisini göstermeye başladı. Zaten ANAP’ın içinde, biri neoliberal ekonomik reformları tamamıyla destekleyen “liberal” kanat, diğer yanda ise dini referansları öne çıkarmasıyla dikkat çeken “muhafazakar” kanat arasında ayrışma oluşmuştu. Liberaller için yapısal reformların yanında sıkı para ve maliye politikalarının uygulanması gerekiyordu. Muhafazakarlar daha esnek davranılmasını, rekabet sebebiyle güçlük çeken sektörlerle, gruplara seçici destekler verilmesini arzuluyordu. Uluslararası finans piyasalarının da aşılmasıyla seçmen tabanından gelen bu büyüme baskısına kayıtsız kalmak mümkün değildi ve programın başlangıç hedefleriyle tamamen ters yönde kamunun ekonomideki ağırlığında ciddi artışlar yaşandı. Öyle ki toplam sabit sermaye formasyonunda kamunun payı 1980’lerde %50’leri buluyor, finans sektöründe de kamu bankalarının ağırlığı artıyordu. (Öniş, 1992: 9-13)

Sonunda ortaya çıkan şey melez yapıda, ticari ve finansal liberalizasyona eşlik eden ciddi kamu harcamaları, kamu bankaları ve KİT’ler yoluyla hala fiyatların oluşmasına müdahil olan büyük bir devlet yapısıydı. Kamu harcamaları bir yandan borçlanma öte

yandan da giderek “enflasyon vergisi-senyoraj”²³ yoluyla finanse edilmekteydi. Ancak enflasyonist ortamın kronikleşmesi sonucu beklentiler katılaştı ve tüm piyasa oyuncuları endeksleme yoluyla kendilerini korumaya çalıştılar. Bir diğer olgu ise Türk lirasının sürekli ve büyük ölçüde değer kayıpları sebebiyle dolarizasyonun yaşanması oldu.

1983 sonrası yönetimin temel sorunlarından biri politika oluşturma sürecini geleneksel bürokratik yapıların elinden almak oldu. Düşünülen daha çok işletme formasyonuna sahip bir bürokrat grubu yetiştirmektir. Tercihen ABD eğitilmiş teknokratlardan oluşan bu kadro toplumsal ve bürokrasinin diğer katmanlarından gelebilecek baskıdan izole edilecek ve böylelikle ekonomik programın uygulanmasını sağlayacaktı. Bu toplumsal gruptan yalıtılma o dereceydi ki 1982 Anayasası’nın yapımında en güçlü olduğu varsayılan TÜSİAD’ın bile resmi olarak görüşüne başvurulmamıştı. Ancak zaman ilerledikçe kamunun ekonomideki ağırlığını sürdürmesi ve klientalist ilişkilerin belirleyiciliği sebebiyle bu ilişkiler yeniden kuruldu. Kaldı ki 1980’lerdeki göz kamaştırıcı performansın ardındaki vergi iadeleri konusu ciddi şekilde suiistimale açıktı ve kamu görevlileriyle yakın ilişki kuran grupların kendilerine ciddi şekilde servet transferi yapmasına olanak sağladı. Benzer şekilde kaynak sağlamada esneklik sağlamak üzere kurulan Bütçe Dışı Fonlar da Meclis denetiminin dışında fayda sağlama mekanizmaları kurarak, iş çevrelerine kamuyla özel ilişkiler aramak için teşvik unsuru yaratmaya devam etti.

TÜSİAD aslında bir yandan Özal’ın hızlı liberalizasyon politikalarından tedirgin olmaya başlamıştı ve sanayi için belirli koruma tedbirlerinin sürdürülmesini istiyordu. Daha tedrici bir reform programının tarım ve endüstri üzerinde daha az olumsuz etki bırakacaklarını iddia ediyorlardı. (Yalman, 2009: 274)

Aslına bakılırsa ekonomik liberalizasyonun yaratması beklenen devletten bağımsız, sivil topluma ait otonom kurumların demokratikleşmeyle birbirini desteklediği düşünülebilir.

²³ Senyoraj tam olarak enflasyon vergisi olarak tercüme edilebilir. Geçmişte para yerine altın veya gümüş gibi değerli madenlerin para olarak kullanıldığı dönemde basılan paralarda kullanılan değerli madenlerin miktarını azaltılması yani tağşiş (debasement) yoluyla dolaylı bir vergilendirme yoluna gidilmekteydi. Daha sonra bu Merkez Bankaları’nın kamuya açtığı krediler ve bunun karşılığında piyasaya sürdüğü para ile gerçekleştirildi. Kamunun finansmanı amacıyla basılan bu para, halkın elinde tuttuğu paranın değerini düşürdüğü için tüm toplum üzerinden alınan ve özellikle de sabit gelirlilere yük bindirecek şekilde regresif bir vergi anlamına gelir.

Diğer taraftan baskı gruplarından bağımsız bir teknokrat grubun ekonomik liberalizasyonu daha kolaylıkla gerçekleştirebileceği de bir diğer yaklaşımdı. Oysa ki 1980'lerin başında sıra dışı koşulların bileşimiyle yalıtılmış bir iktidar alanı kuran teknokratlar ne tam anlamda ekonomik dönüşümü sağlayabildiler ne de devlet üzerinden rant sağlama mekanizmalarını dağıtabildiler. Devlet elitlerinin nihai noktada örgütlenmiş sivil toplum kurumlarıyla muhatap olmak yerine bireysel gruplar, şirketler vb. ile iş görerek daha kolay sonuç alabilecekleri düşüncesi hem piyasa reformlarının tam manasıyla uygulanmasının önünü tıkadı hem de demokratikleşmenin sağlıklı gelişimine engel oldu. (Öniş, 2009: 19-20)

Özal'ın 1970'lerin sonundaki ekonomik çöküntünün üzerine ekonomik politikalarını destekleyecek bir siyasi koalisyon oluşturabilmesi önemli bir başarıydı. Güney Kore'nin kalkınma stratejisini örnek alan Türkiye büyük özel sektör şirketlerine ait dış ticaret şirketleri kurulmasının önünü açtı. 1984 yılında çıkarılan yasayla 30 milyon doların üstünde ihracat yapan firmalar düşük maliyetli ihracat kredileri için başvurabiliyor, İhracat Destek Fonu'ndan döviz tahsisi elde ediyor, özel ithalat izinleri için müracaat edebiliyor ve ihraç edilen tutarın %6'sına kadarını vergi indirimi olarak geri alabiliyordu. Bu teşviklerle dış ticarete hakim 20 ihracat firmasının toplam dış satımlar içindeki payı 1980 yılında %6'dan 1988 yılında %46'ya kadar çıkıyordu (Auerbach, 2001: 113).

Geçmişte ithal ikameci sanayileşme stratejisinin bir parçası olmuş özel şirketler kendilerinin bir parçası olmadığı bir büyüme modeline destek vermemekteydiler. Devlet kendisi de gerektiğinde ortaklıklara girerek özel sektörün ihracat firmaları kurmalarına destek veriyor, böylelikle bu stratejiye muhalefeti engellemeyi hedefliyordu. Özel sektör lehine devlet müdahalesini getiren bu uygulama sonucunda 1990'larda ihracata yönelik üretim yapan firmalar, sübvansiyon, vergi indirimi ve ihracat lisansları yoluyla devlet desteklerinden pay alan ana oyuncular oldu. 1970'ler boyunca etkisiz ve istikrarsız bir kamu yönetimi sonucunda ekonomik istikrarsızlık için sürüklenen Türkiye ekonomisi, artan enflasyon, ödemeler dengesi açıkları ve azalan büyüme oranlarının altında ezilmişti. 1960 ve 1971'deki müdahaleler gibi 1980'de de ekonomik kriz içine yuvarlanan Türkiye askeri müdahale ile karşılaştı. Ancak her müdahale devlet

otonomisinin biraz daha erozyona uğramasına sebep oluyordu. Bürokrasinin de kendi içinde parçalanması ve politize olması bu süreci şiddetlendiren bir etmendi. (Öniş, 1992: 13-14)

İhracata dönük kalkınma stratejisini benimseyen Türkiye için kurun rekabetçi kalmasını sağlamak amacıyla enflasyonu kontrol altına almak ve daha açık bir ticaret rejimi benimsemek kaçınılmazdı. Esnek bir kur rejimi benimseyen Türkiye 1980 yılında sadece 2.9 milyar dolar ihracat yapmışken 1988 yılı ihracatı 11.7 milyar dolara ulaşacaktı. Bununla birlikte bu ilk aşamada Türkiye finans sektörü üzerindeki gözetimini ve kontrolünü sürdürdü. Bankalar Merkez Bankası'na her çeyrek finansal tablolarını denetim için sunmak zorundaydı. 1988-89 yıllarındaki finansal liberalizasyon adımlarına kadar bu durum sürdü. Bu adım atılana kadar Türkiye'de devletin otonom karar alma yeteneğini sürdürdüğü sonucunu çıkarabiliriz. 1990'lar boyunca kamunun büyük çaplı borçlanmaları devam ettiği için finans sektörü üzerinde kamunun ağırlığı da devam ediyordu. Ancak finans sektöründeki oligopolistik yapının zayıfladığı ve ihracatçı firmalar lehine bir güç kayması yaşandığı bir gerçektir. Devlet kontrolündeki büyük bankaların ağırlığına rağmen küçük ölçekli ticari bankaların bu dönemdeki canlı performansları da dikkat çekiyordu.

Devlet, finansal liberalizasyona rağmen ihracatçı firmalar lehine müdahalede bulunmak üzere tamamen elini bu alandan çekmeyecekti. Ancak devlet müdahalesinin sınırları mevcuttu ve bu durumda destek amaçlı orta yollar bulundu. Bazı politik açıdan kritik ithal ikameci sanayilerin yanı sıra ihracat teşvikleriyle sanayinin yönü çevrilmeye çalışılacaktı.

Devlet müdahalelerinin başarılı olması için kamu ve özel oyuncuların ortak bir hedef etrafında toplanıp aynı doğrultuda koordinasyon içinde hareket etmeleri gerekiyordu. Türkiye'de tartışmasız ve güçlü bir siyasi liderlik olduğu halde bu güç başarılı bir sanayi politikası uygulamaya yetmedi. Zira devletin otonom hareket yeteneği ve kurumsal karar alma yeteneği sınırlıydı ve Japon veya Kore gibi güçlü bir sanayileşme programı uygulanamadı. Bilakis kamu kaynakları verimsiz bir şekilde sözde ihracatı teşvik amaçlı kullanılırken artan bütçe açıkları ve enflasyonist baskılar ve nihayetinde azalan büyüme oranlarıyla karşılaşılacaktı.

1980’lerde büyük iş çevreleri ve uluslararası finans çevrelerini mutabakatıyla Türkiye’nin ekonomi politiğinde de belirgin bir kırılma yaşatan bu dönüşüm sonucunda IMF Türkiye’ye yapılacak reformlar karşılığında 1.65 milyar dolar kredi açacaktı. Aynı zamanda Dünya Bankası’ndan 1.6 milyar dolar tutarından yapısal uyum kredileri temin ediliyordu. Bunun karşılığında Türk ekonomi politikası IMF’nin gözetimi altına alınıyordu. Bundan sonra farklı siyasi aidiyetlere sahip partiler uluslararası finans kuruluşlarının onayını alacak şekilde politikaları uygulamak yükümlülüğü altına girecekti. Üstelik bu geçici bir durum olmayacak tam tersine 1990’lar boyunca sürecek ve 2000’li yıllara sarkacak bir uluslararası finans gözetimi kurulacaktı. (Önder, 2007: 233-234)

Bu kapsamdaki neoliberal politikaların uygulamaya konulması 24 Ocak 1980 kararlarıyla Adalet Partisi tarafından çok partili sistem sürmekteyken başlatıldı. Ancak devlet kademelerinden olduğu kadar özellikle işçiler ve diğer toplumsal kesimlerden dirençle karşılaşıldı. Sadece soldan değil aynı zamanda iktidar partisinin sağındaki Milli Selamet Partisi’nden de tepki görüyordu. Üstelik devletin yapılanması içe kapalı bir sanayileşme politikası, kısmen liberal bir parlamenter demokrasi üzerine kuruluydu ve neoliberal dönüşümü destekleyecek kurumlar ihdas edilmemişti. Böylelikle askeri rejimin siyasi istikrarsızlığı da tetiklediğini öne sürdüğü ekonomik sorunları çözmek için 24 Ocak kararlarını desteklemesiyle, en devletçi kurum olan ordu liberal ekonomik dönüşüm programının uygulanmasında önemli bir role sahip olacaktı. Tekrar sivil rejim tesis edilmeden önce yeni bir anayasa hazırlanacak ve toplumun devletle olan ilişkileri yeniden tanzim edilecekti. Güçlü bir yürütmenin tesisi reform programının uygulanması açısından şarttı. Ekonomiyle ilgili karar alma yetkilerinin başbakan ve birkaç bakan elinde toplanması, kolektif hakların kısıtlanması ve devletin işgücünü disipline etmek üzere aktif olarak devreye girmesi gözlemlenen temel değişimlerdi. Artık yüksek işçi ücretleri ithal ikameci sanayileşmede olduğu gibi iç pazar ve talep yaratmıyor, aksine ihracatçı sektörler üzerinde maliyet baskısı oluşturarak rekabet gücünü kaybettiriyordu.

Askeri rejimin ilk tercihi olmamasına rağmen Özal hükümeti reform programını uygulayabilmek için ordu tarafından kurulan yasal kurumlara dayandı. Sınırlayıcı siyasi yapının da sayesinde toplumdan gelecek tepkiler engellenerek neoliberal politikaların ilk

aşamasında sürekliliği sağlandı. Çalışan kesimin tepkisini kesmek için hem devletin kolluk kuvvetlerinin varlığından istifade ediliyor hem de politikalar etrafında bir konsensüs sağlanabilmesi için piyasa yanlısı ve anti-bürokratik bir söylem kanaat önderleri tarafından pompalanıyordu. Dönemin başındaki ekonomik çöküntüden zarar gören geniş toplumsal kesimler ilk aşamada bu proje etrafında mobilize edilebildi ancak 1990'lara gelinirken düşen reel ücretler ve sermaye sınıfının kendi içindeki çıkar çatışmaları siyasi alanda parçalanmaya yol açtı. Böylelikle en azından retorik düzeyinde hem sağdan hem de sosyal demokrat partilerden uygulanan neoliberal politikalara itirazlar yükseldi.

1980'li yıllarda, gelişmiş ülkelerde demokratik rejimlerin istikrarlı kalkınma sağlayıp sağlayamayacakları ile ilgili tartışmalar son bulmuştu. Ancak Latin Amerika, Doğu Avrupa gibi ülkelerde demokratik rejimlerin piyasa ekonomisine geçişi sağlayabilecekleri hakkında hala şüpheler mevcuttu. İyimserlere göre otoriter rejimlerin verimsizliklerini rekabetçi siyasete maruz bırakmak demokratik çözümü öne çıkaracaktı. Ayrıca reform programını gerçekleştirebilmek için toplumun farklı kesimlerinin rızası alınmalıydı ve siyasi katılım bu meşruiyet zeminini sağlayacaktı. Ancak zorluklar tam da bu noktada çıkıyor, yeni demokratik rejimler geniş toplumsal kesimlerin gelir dağılımı taleplerine cevap verme ihtiyacıyla ekonomik stabilizasyon arasında kalıyordu.

Ekonomik istikrar, toplumun tüm kesimlerinin faydalanabileceği bir kamu malı gibi görülürse bunun maliyetine kimin, hangi kesimlerin, ne miktarda katılması gerekeceği tipik kolektif hareket²⁴ sorunları yaratıyordu. Örnek vermek gerekirse dezenflasyonist bir politika aracı olarak endekslemenin²⁵ sona erdirilmesi, çalışan kesimlerin bir dönem

²⁴ İktisat literatüründe kolektif aksiyon sorunu toplumdaki herkesin yararına olduğu halde maliyetlerin eşit dağıtılamaması dolayısıyla gerçekleştirilemeyen bir aktiviteden bahseder. Bir veya birkaç kişinin gerçekleştirilmesi halinde herkes yarar sağlayacak ancak maliyet sadece bu hareketi gerçekleştirenler tarafından üstlenilecektir. Böylelikle bireysel yaklaşımlar tüm topluma fayda sağlayacak bu aksiyonun alınmasını engeller. Kamu otoritesinin bu sorunu çözmesi beklenir, daha farklı bir ifadeyle kamu otoritesinin varlığını meşrulaştırmak için kolektif aksiyon sorunu açıklayıcı olmaktadır.

²⁵ Uzun süren enflasyonist ortamlarda ekonomik aktörler davranışlarını enflasyon beklentilerin uydurmaya başlarlar. Rasyonel beklentiler teorisiyle de açıklanan bu duruma göre enflasyonun sürekli olacağı beklentisi fiyatlamaya yapan firmaların, ücret pazarlığına oturan çalışanların bu beklentiyi de hesaba katarak aksiyon almalarına neden olur. Böylelikle beklentiler maliyetlerin ve fiyatların içine yerleşerek daha sonraki dönemlerde enflasyonu kemikleşmesine sebep olur. Enflasyon ataleti olarak da ifade edilen bu durum beklentilerin gerçekleşmeyi, gerçekleşmenin de beklentileri tetiklediği bir ortamda kronik

önemli fedakarlıklara katlanıp reel gelir kaybına uğramaları anlamına geliyordu. Benzer bir şekilde ticari liberalizasyon daha önce gümrük duvarlarının arkasında iç pazara yönelik üretim yapan yerli sanayilerin kayba uğraması demekti. Bu gruplar reform karşıtı güçlü koalisyonlar oluşturmak üzere harekete geçebiliyordu. Özellikler kazançların geniş kesimler için daha mütevazı ve yaygın olduğu ancak kayıpların daha organize ve dar bir grup üzerinde toplandığı durumlarda, kayıpları olan grubun mobilize olup etkili bir muhalefet koyarak reformu bloke etmesi görülen bir durumdu (Olson, 1965). Öte yandan karar alıcılar için de benzer ikilemler söz konusu olabiliyordu. Reform programını uygulayanlar bunun sonuçlarından siyasi olarak istifade edeceklerini, tersi durumda zarar görececeklerini düşünmeliydiler. Burada da uzun vadede elde edilecek kazançlar karşısında kısa vadeli hesaplar yani hemen bir sonraki seçime etkiler karar almada öne çıkıyordu.

Yeni demokratik rejimlerin karşılaştığı ekonomik sorunların derinliği aslında ekonomik reform programlarının uygulanması açısından hem fırsatlar yaratıyor, öte yandan onları ikilemde bırakıyordu. Kriz zamanlarında –ve durumun ağırlığına da bağlı olarak– kamuoyu yöneticilere daha fazla hareket alanı bırakıp daha fazla kredi açıyordu. Bir yandan genel bir değişim talebi hükümetlerin elini rahatlatırken öte yandan sıkışan özel kesimlerin korunma, ayrıcalık talepleri ters yönde bir baskı getiriyordu. Latin Amerika’da ekonomik çöküntü daha önceki modelin yanlış olduğu kanaatini ortaya çıkarmıştı ancak ilk aşamada organize çıkarlar reformların tam anlamıyla uygulanmasını engelledi. Ne zaman ki bu ilk dalga başarısızlığa uğradı toplumun kökten çözüm talepleri daha etkili olacak ikinci dalga reformların yürürlüğe konulmasını getirdi. Özellikle enflasyon sorunun çözümü ciddi koordinasyon ve gelir dağılımı konularını gündeme getirdi; mali ve parasal politikalar, ödemeler dengesi sorunların çözümü için radikal önlemler alındı. Aslında krizin olmaması bir yandan da hükümetlerin düzeltme yönünde bir aksiyon alma teşvikini ortadan kaldırıyordu. Daha önceki otoriter rejimlerin nispeten başarılı ekonomik performans gösterdiği ülkelerde bile, gelen hükümetler tartışmalı ticari liberalizasyon ve finansal politika reformları kararlarını almak durumunda kalacaktı (Haggard & Kaufman, 1995 : 163).

enflasyonu getirir. Teknik ifade ile nominal çıpanın kaybedildiği bu durumların tedavisi için döviz çıpası veya enflasyon hedeflemesi gibi heteredoks dezenflasyon politikaları geliştirilmesine sebep oldu.

Neoliberal politikaların bir kriz sonucu uygulanmaya başlanmadığı ülkelerde –Türkiye örneğinde görüleceği gibi- bir devamlılık söz konusu olabiliyordu. Demokratikleşme zaten başlamış olan yapısal dönüşüm programını ve reformları etkilemiyor, dışa dönük kalkınma stratejisine uygun davranılıyordu. Türkiye’de 1983’te ANAP yönetimi iktidara geldiğinde DİSK zaten yasaklanmıştı ancak orta sınıf kamu görevlileri, sendikalı işçiler merkez soldaki muhalif akımın tabanını oluşturmayı sürdürüyordu. İş dünyası ve tarım kesiminde de reform programına devam edilmesiyle ilgili kararsızlıklar vardı. TÜSİAD, iç piyasaya yönelik üretim yapan büyük holdinglerle, dışa açılmak isteyen agresif firmalar arasında bölünmüştü. Reform programından canı yanan geleneksel tarımsal kesimler umutlarını merkez sağda DYP’ye bağlamışlardı. Ancak reform programları kendi kendini sürdürecektir bir dinamiği zaten harekete geçirmiş bulunuyordu. Öncelikle bu yeni program kendisinden istifade eden yaygın bir toplumsal kesim yaratmıştı ve bu gruplar reformların keskin destekçisi haline geldiler. İkinci ve daha da önemlisi yapılan kurumsal dönüşümler yapılan reformları geri dönülemeyecek biçimde kilitliyor, teknokratik karar alma mekanizmalarının siyasal karar alma süreçlerinden yalıtılması sağlanıyordu.

Bununla birlikte otoriter rejimin başlattığı reformlar gelir dağılımında ciddi bozulmalara, maaşların duraklamasına ve yüksek işsizlik oranlarına sebep olmuştu. 1983 seçimlerinde bir ölçüde bu tepkilerden yalıtılan siyasi iktidar 1987 yılına gelirken muhalefetin canlanması ve çalışanların direnişi ile karşılaşmaya başladı. Siyasi parti yelpazesi de parçalanmaya uğrarken Özal dönemi, yapısal reformların en zayıf kaldığı ve yer yer geri çevrildiği bir zaman dilimi olarak kalacaktı. Oysa darbeden sonraki ilk seçimlere gidilirken Özal kendi mimarı olduğu piyasa reformlarını içeren programın daha da geliştirileceği sözünü veriyordu. Bu yeni yaklaşım iş çevreleriyle iktidar arasında organik bağlar olmayan Türkiye’de iş çevrelerinin desteğini bulmuştu. Yeni filizlenen girişimler, yönünü çeviren holdingler gözlerini inşaat sektörüne, Ortadoğu piyasalarına ve genel olarak ihracata diktiler. Muhalif partilerin yasaklı veya baskı altında olduğu bu dönemi nispeten rahat geçiren Özal, başarılı bir ekonomik performansa rağmen siyasetin normalleşmesiyle baskı hissetmeye başlayacaktı.

1982 anayasası Türk siyasi hayatının tüm veçhelerini etkilemişti. Mili Güvenlik Kurulu sözde danışma görevi olan ancak siyasi ağırlığı belirleyici olan bir mekanizma olarak tasarlanmıştı. Cumhurbaşkanının yetkileri önemli ölçüde genişletilmişti. Küçük, marjinal partileri Meclis dışında bırakmak için %10 ulusal oy barajı getirilmişti. Aslında askerlerin planı iki partili bir Meclis oluşturmaktı ve Özal'ın ANAP'ına bu sahnede figüran rolü biçilmişti. Ancak son kertede açık ara seçimleri önde kapatan Özal, askerlerin kendi favori partilerinin iktidar olmaları halinde kullanmalarını planladıkları ayrıcalıklardan faydalanan taraf oldu.

Yeni anayasaya göre siyasi partiler sendikalar vb. çıkar gruplarıyla organik bağlara sahip olamazdı. Darbe öncesi aktif siyaset yapanlara beş yıl siyaset yasağı getirilmişti. Siyasi tartışmanı boyutları dini, etnik boyutları olamayacağı, sınıfsal yaklaşımlar gösterilemeyeceği gerekçeleriyle iyiden iyiye kısıtlanmıştı. Ayrıca Özal yürütmenin elini güçlendiren Anayasa değişikliklerinden de faydalanmayı bilecekti. Ekonomik takımını koordine edebilmek için Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nı oluşturup Ekonomik işlerden sorumlu Başbakan Yardımcısı'na bağladı. Güçlü ve devletçi Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) önemli ölçüde ağırlığını yitirirken Merkez Bankası kısmen özerkleşti. Ekonomik yönetimin tek elden yapılmasıyla rahatlayan Özal diğer yandan kendisini siyasal risklerden arı kılan barajın su almaya başlamasıyla sıkıntıya giriyordu. 1986'ya gelindiğinde muhalif partiler siyasi yasakların kaldırılmasını talep eden bir ret cephesi oluşturmuşlardı bile. 1987 yılında yasaklara ilişkin referandum kıl payı da olsa eski siyasetçiler lehine sonuçlandı. Aynı yıl grev yasakları kalkıyor, ücret tespitinde zorunlu arabuluculuk kalkıyordu. Yıl sona ermeden yapılan genel seçimlerde ANAP oyların %36'sını almasına rağmen sistemin özellikleri sayesinde Meclis'teki sandalyelerin üçte ikisini kazandı. Ancak iki yıl sonra yapılan belediye seçimlerinde ANAP'ın kan kaybı devam etti ve SHP ile DYP'nin ardından üçüncü parti olabildiler. 1991 seçimlerine gelindiğinde ANAP için muhalefet yolları gözükecek, iktidar makamını DYP-SHP koalisyonuna bırakacaklardı.

Özal, Anayasa'nın iktidar partisine sağladığı avantajlara rağmen merkez-sağda kurduğu iktidar koalisyonunun artan seçmen baskısı ve muhalefetin ataklarına rağmen yıprandığını görüyordu. Siyasal baskılar karşısında ekonomik reform programının dışa

açılma gibi bir bileşeninden taviz vermediyse de sıkı maliye politikası hedefinde ciddi gedikler açıldı. Sonuç ciddi bir enflasyon sorunu oldu. 1983 yılında iktidara geldiğinde bile ANAP, vergi indirimleri ve altyapı yatırımları mali açıdan pek de sorumlu sayılamayacak bir yöne gitmişti. Bütçe açıkları ve yükselen enflasyon olarak fatura geldiğinde IMF ve Dünya Bankası yardımlarıyla bir istikrar programına müracaat edildi. Katma değer vergisi ihdas edilip, ihracatçılara ve KİT'lere aktarılan kaynaklar dizginlenmeye çalışıldı. Ücretler ise ilk aşamada kontrol altına alınmıştı; sonuç olarak gelir dağılımında ücretliler aleyhine bir gelişme ANAP iktidarının ilk yıllarında net olarak görüldü. Hem bu politikanın sürdürülemez olması hem bütçeyi dizginlemeye çalışırken öte taraftan bütçe dışı fonlar yaratılarak yan yollara sapılması 1985'teki stabilizasyon programının başarısız olması için yeterli oldu. Üstelik 1987 seçimleri de yaklaşıyordu; dolayısıyla tarımsal kesime verilecek tavizleri finanse edebilmek için kamu borçlanması hızla artırılacaktı. Seçime kadar dondurulan kamu fiyatları da ayarlanınca 1988'e girilirken enflasyon dörtmala atağa kalktı. Şubat ayında yeni bir stabilizasyon programı yürürlüğe kondu. Büyüme hızı düşüyordu ve yerel seçimlerin de yaklaştığını gören partili siyasetçiler huzursuzlanıyordu. Vergi artışlarına özel sektör itiraz ediyordu; kamu finansmanı için Merkez Bankası kaynaklarına müracaat edilmesi de enflasyon hedeflerine sadık kalınmasını imkansız hale getirdi. 1989 yılında devletle ücret artışlarında mutabakata varamayan kamu işçileri greve gidip iki demir-çelik fabrikasında üretimin durmasına neden oldular. Stabilizasyon programı bir kez daha çökmekteydi.

Nispeten hedeflere uygun ilerleyen dış ticaret politikasının yanında özelleştirme programında da büyük sorunlar vardı. Ancak 1986 yılında özelleştirme için yasal düzenleme yapılabildi ve ilk kamu kurumunun özelleştirilmesi de 1988'i buldu. Arkasından iki yeni özelleştirme daha yapılmaya kalkıldığında muhalefet Anayasa Mahkemesi'ne giderek uygulamayı durduracaktı. (Ibid., s.257)

Bu noktaya kadar Özal'ın 1980'lerde Türkiye'de öncülük ettiği reform programıyla Carlos Menem'in aşağı yukarı aynı dönemlerde Arjantin'deki uygulamalarını başarılı ve başarısız yönleriyle kıyaslama ilgi çekecektir (Öniş, 2004: 120-122). Özal hem teknokrat kökenli bir politikacı olarak ama aynı zamanda demokratik bir rekabetin yaşandığı bir

ortamda belirli bir toplumsal desteği sağlamayı başaran bir lider olarak dikkat çekti. Özal'ın liderliğindeki Türkiye IMF ve Dünya Bankası destekli stabilizasyon yoluyla ekonomik büyümeye giden programı uygulamaya koydu. Hem özel sektör kökenli oluşu ama aynı zamanda uluslararası kuruluşlarda görev almış olması bu program için destek bacaklarını oluşturmada kolaylık sağlıyordu. Kendine güvenen üslubuyla, 1990'larda ekonomik programın uygulanmasında yokluğu hissedilecek bir önderlik sergiliyordu. Türkiye gibi ülkelerde neoliberal ekonomi politikalarına geçiş aşağıdan toplumsal bir baskı sonucu değil, mevcut kalkınma stratejilerinin döviz kıtlığı sonucu tıkanması sonucu bir mecburiyet olarak gerçekteşiyordu. Böyle bir noktada uluslararası finans kuruluşlarının uygulanmakta olan program kadar uygulayan ekibe de güven duyması ülkenin acil ihtiyacı olan parasal kaynakların kesintisiz sağlanması için önemliydi.

Bu reform programı gündeme geldiğinde, özellikle korumalı iç pazardaki yüksek kar hadlerinden fayda sağlayan önemli iş çevreleri ticari liberalizasyona muhalefet ettiler. Özal'ın bu süreci Avrupa ile bir araya getirmesi reform muhalefeti yumuşattı. Özal'ın liberalizme olan bağlılığı göz önünde olmasına rağmen söz konusu olan demokratik süreçler, katılım olduğunda yeni muhafazakar, yeni sağ siyasal akımlarda yaygın bir şekilde görüleceği gibi bir adım geri atıyordu. Demokratik kurumların, demokratik siyasetin kuruluşu Özal'ın ilgi alanında değildi. Özal açısından ekonominin güçlü çıkar gruplarının müdahalesinden korunabilmesi için kendine mahfuz bir alan yaratması ve kendi rasyonallitesi içinde çalışması gerekiyordu. Reform programını uygulamak için de zahmetli demokratik süreçler, Meclis'te tartışmalardan ziyade hızla karar alıp uygulanmasını sağlayan yürütme organının elindeki araçları kullanmayı tercih edecekti.

Ancak Özal'ın yaklaşımında hukuk devletine ve kurallara yönelik gevşek tavır bu politikaların uygulanmasında en zayıf halkayı oluşturdu. Latin Amerika'ya benzer bir başkanlık sistemi hayal ettiği için Parlamento üzerinden ilerlemek yerine kanun hükmünde kararnamelerle reform programını ilerletmeyi tercih etti. Bununla beraber özellikle ihracat teşviklerinin hayali ihracat gibi metotlarla suiistimal edilmesi ve benzeri yolsuzluklar bu kural tanımaz reform programının yan ürünü olarak tezahür etti ve uzun dönemde uygulanırlığını zedeledi. Özal aynı zamanda klasik bürokratik kurumlarla çalışmayı reddederek yeri geldiğinde "Özelleştirme Kurumu" gibi kendisiyle uyumlu

alışacak yeni katmanlar oluşturuyor ancak kurumsal altyapının oluşturulması konusunda ısrarcı olmuyordu. B rokrasideki devletçi kafa yapısının reformların uygulanmasında engel oluşturacağına inandığı için tek başına inisiyatif almaktan çekinmiyordu. Oldukça büyük tartışma yaratan sermaye hesabının 1989 yılındaki tam serbestisini tek başına aldığı kararla gerçekleştirdi. Bu kararın 1990’lar ve 2000’lerin başındaki ekonomik çalkantılara yol açan bir uygulama olup olmadığı hala tartışılmaktadır.

Bütçe dışı fonlar gibi Meclis denetimi dışına çıkardığı kaynaklar, şeffaflık ve hesap verebilirlik konusuna yeterince önem vermemesi  zal’ın sistemini kırılgan hale getiriyordu. Kendisi de DPT gibi kilit önemde bürokratik kurumlarda çalıştığı halde “memur zihniyeti” dediği bu dünyayı şiddetle eleştiriyordu. Hem Parlamento’nun hem de bürokratik kurumların kafasındaki reform programına ayak bağı olabileceği korkusunu taşıymaktaydı.  zal’ın finansal küreselleşmenin hızlandığı bu çağda kendi düşüncesine uygun alternatif bürokratik katmanlar oluşturma çabası yolsuzlukla ilgili frenleme mekanizmalarını zayıflattı.

Turgut  zal aslında İslamcı vurgusu  ne çıkan Milli Selamet Partisi’nden milletvekili adayı olduktan sonra yine merkez sağ Adalet Partisi tarafından DPT Başkanı ve Başbakan’ın Ekonomiden sorumlu yardımcısı olarak Türkiye’nin büyük ekonomik dönüşümünü başlatacak 24 Ocak 1980 kararlarının mimarı olarak öne çıkmıştı. 1980 darbesini gerçekleştiren askerler, yeni yönetimlerinde de  zal’ın ekonomideki sorumluluklarını devam ettirdiler ancak 1982’deki banker krizi sonrasında görevini bırakmak zorunda kaldı. Hemen ardından atılacağı siyaset mücadelesinde 1983’te ilk seçimini kazanarak Başbakan olarak çıkacak, 1987’de girdiği seçimlerde de lideri olduğu ANAP tek parti h k metini kuracak çoğunluğu elde ederek çıkacaktı. Popülaritesinin inişe geçtiği 1989 yılında boşalan Cumhurbaşkanlığı koltuğuna Meclis’teki çoğunluğuna dayanarak çıkacaktı (Ibid., s.116).

1989 yılı  zal’ın seçim yenilgisine rağmen Cumhurbaşkanlığı Köşkü’ne çıkması, arkasında bıraktığı partisinin parçalanmaya yüz tutması açısından önemli olduğu kadar Körfez Savaşı’na giden yolda Kürt sorununun ağırlaşmaya başlaması bakımından da önemlidir. Ancak en önemli iktisadi karar Türk finansal sisteminin tam

liberalizasyonuna ilişkin kararın alınmasıdır. Bu kararın Merkez Bankası'nın karşı yöndeki güçlü itirazına rağmen Özal tarafından alındığı bilinmektedir. Finansal liberalizasyon sonrası Özal yurt dışından sağlayacağı kaynaklarla ekonomik büyümeyi finanse etmeyi planlıyordu. Fakat gerekli kurumsal altyapının olmayışı Türk ekonomisinin 1990'lı yıllar boyunca küresel makroekonomik koşullardaki dalgalanmalara paralel olarak istikrarsızlığa sürüklenmesine neden olacaktı.

Öte yandan 1980'ler başından itibaren uygulanmaya başlanan dışa açık büyüme stratejisi doğrultusunda ücretlerin bastırılması, demokratik seçimlerin baskısıyla beraber ters yüz edilme riskini getirmeye başlamıştı. Özal, enflasyonist finansman yöntemleri ve bütçe dışı fonlarla seçmenlere yönelik tavizler vermek yoluna gidecekti. Sadece kamu finansmanının bozulması değil aynı zamanda yaygın yolsuzluk ekonomik dengeleri tehdit ediyordu. Başiboş bir yolculuğa savrulan Türk ekonomisi için Özal sonrası dönemde 1996'da girilen Gümrük Birliği, ticaret politikaları alanında ve kamu finansmanının kontrolden çıkması sonucu 1999'da sığınılan IMF-AB ise mali anlamda çıpalar, politika kısıtları oluşturdular. Türkiye'nin 2001 yılında uğradığı çöküntü bu faktörler göz önüne alınmadan siyaset yapılamayacağını ortaya koyuyordu. Özal zamanında merkezden kaynak dağıtımı şeklinde gerçekleştirilen bu neoliberal popülizm başlığı altında toplanabilecek politikalara Menem'in Arjantin'inde (1989-1990), Carlos Salinas Meksika'sında (1988-1994) ve Fernando Collor Brezilya'sında (1990-1992) da rastlanmıştı. Bu popülist politikaların ortak özelliği otoriter bir liderin gözetiminde yukarıdan aşağıya kaynak dağılımı yapılması ancak herhangi bir siyasi temsiliyeti içermemesidir.

Özal ile Menem arasında iktidarda oldukları dönemlerden, dayandıkları çevredeki toplumsal tabanlardan merkeze yolculukları ve karizmatik liderlikleri gibi birçok paralellik kurulabilir. Kırsal kesimde siyasi kariyerine başlayan Menem, folklorik temalar kullanarak, sosyal adalete vurgu yapıp ekonomiyi canlandıracağını iddia ederek kariyerinde yükselmişti. Bir yandan anti-elitist bir vurgu yapmış ancak toplumun modern ve geleneksel kesimlerini bir araya getiren bir gelişme çizgisi tutturmuştu. Anti-elitist söylemlerine rağmen ekonomik ve devlet elitleriyle her iki lider de iyi ilişkiler

kurdu. Özal geleneksel, İslami kökenlerine, Menem ise Peronist geçmişine dayanarak geniş kitlelerle bir duygu birliği sağlayabildi.

Her iki lider de ülkelerinde neoliberal ekonomik reform programlarını hayata geçirirken bir yandan da popülist politikalarla seçmen desteğini ellerinde tutmaya çalıştı. Menem'in hem Başkanlık sistemi dolayısıyla yürütme erkine daha fazla hakim olması hem de geçmişten gelen hiperenflasyon tecrübelerinin toplumsal hafızada yer etmesi sebebiyle daha derin bir reform programı uygulayabildiği söylenebilir. Menem'in özelleştirme programı çok daha başarılı olmuş, enflasyonla mücadelede süratli bir başarı kazanılmıştı. Özal Türkiye ise ticari ve finansal liberalizasyonda başarı sağlarken hem özelleştirme geri kalmış, hem de Özal enflasyonla mücadele konusunda fedakarlıkta bulunmaktan kaçınmıştı. Özal, Menem'in programını kolaylıkla uygulamasına imkan tanıyan Başkanlık sistemine gıpta ediyordu ve bu yönde bir dönüşüm istediği biliniyordu.

Bu iki liderin yine bir ortak noktası seçmen nezdindeki itibarlarını zaman içinde yitirmeleriydi. Her iki liderin reform programları da sürdürülebilir bir büyüme sağlayamamıştı ve Türkiye 1990lardaki çalkantıların ardından 2001'de büyük bir ekonomik çöküntüyle karşılaşırken, Arjantin aynı yıl benzer büyüklükte bir ekonomik çöküşle karşılaşyordu.

Bu iki örnekten yapılabilecek ortak çıkarım karizmatik liderlerin reform programının ilk aşamasında uygulamayı kolaylaştırdığı ancak kurumsal mekanizmaların göz ardı edilmesi sebebiyle uzun vadede uygulanabilirliği zorlaştırdığı şeklinde olacaktır. Her iki ülkede de neoliberal politikalar doğrultusunda sistematik yeniden dağılım programları reddedilmiş bunun yerine borçlanmaya dayalı bir kalkınma stratejisi uygulanmıştı. Özal programının zayıf noktaları Washington Konsensüsü'nün de eksik yönleriyle örtüşmekteydi. Bununla beraber tam finansal liberalizasyon için acele edilmesi kırılganlıkları artıran bir etken olarak görülebilir. Özal açısından piyasanın verimli işlemesi için kurumsal altyapının oluşturulması gibi bir ihtiyaç yoktu ki bu husus Washington Konsensüsü'nde de eksik bırakıldığı için eleştiri konusu yapıp daha sonra revize edilmesine neden olmuştu. (Ibid., s.129)

1991 yılında iktidardaki ANAP'ın yerini alan DYP-SHP koalisyonu programında daha adil gelir bölüşümünden ve demokratikleşme adımlarından bahsettiyse de uygulanan programın ruhunda bir değişiklik meydana getirmedi. Soğuk Savaş'ın da sona ermesiyle birlikte daha demokratik bir siyasi sisteme yönelik kabulde artış görülmekteydi ancak bu demokratikleşme adımlarının ne kadar ileri taşınacağı konusunda görüş ayrılıkları mevcuttu. Doğu Bloku ülkeleri ile birlikte Türkiye de perspektifine AB'ye tam üyeliği yerleştirmişti. Çalışan kesimlerin lehine gelir bölüşümünde iyileştirmeler vaat edilmişti ancak 1990'lı yılların Türkiye'si küresel ticari ve finansal ağlara entegre olmuştu ve bu konuda söz verilenlerin hayata geçirilmesinin önünde kısıtlar mevcuttu. Üstelik neoliberal sistemin kriz üretme eğilimi sebebiyle hükümetler ekonomiyi ayakta tutabilmek için IMF destekli yapısal reform programlarına mahkumdu; dolayısıyla çalışan kesimlerin ekonomik taleplerine yanıt vermek mümkün değildi.

1995'te Çiller yönetiminde uygulanan ekonomik program bir koalisyon hükümetinin ürünüydü ve bu parçalı, istikrarsız siyasi yapı 2002'de AKP'nin tek başına iktidar olmasını sağlayacak seçim zaferine kadar sürdü. Büyük bir ekonomik çöküntünün ardından iktidarı devralan AKP, iktisadi faaliyetlerin tekrar normale dönülmesi ve yolsuzlukla ilgili şikayetlerle mücadelede sağladığı başarıyla popülaritesini artıracaktı. İslami bir geleneğe ve muhafazakar hayat tarzına vurgu yapan AKP bunlardan daha ziyade reformist duruşu ile geniş toplumsal tabanda destek bulacaktı. (Önder, 2007: 241)

Geç gelişen ülkelerde iş çevrelerinin anahtar siyasi oyuncular olduğu ancak çoğunlukla bu rollerini istikrar doğrultusunda kullandıkları ve otoriter yönetim çeşitlerine destek verdikleri varsayılmıştır. Ancak üçüncü dalga demokratikleşme ile birlikte geç gelişen ülkelerde iş dünyasının çoğulculuğa, liberal demokrasiye verdiği destek gözden kaçmadı. Türkiye özelinde de 1970'ler ve 1980'ler boyunca en büyük işveren derneği olan TÜSİAD'ın sadece ekonomik reform vurgusu yaptığı ancak anayasal tartışmalara girmedeği görülmüştü. 1990'lı yıllarla birlikte TÜSİAD Türkiye'nin demokratikleşme ile ilgili sorunlarına vurgu yapmaya başlayarak bu dönüşümün ülkemizde de gözlemlendiğini ortaya koydu.

Zaten neoliberal küreselleşmenin kaba bir gözlemle tüm dünyada demokratikleşmeyi desteklediği izlenebiliyordu. Hem teknolojik gelişmelerin otoriter rejimlerin

toplumlarını izole etme imkanlarını ortadan kaldırmaları hem de Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD ve AB'nin demokratikleşme konusunda hassasiyet geliştirmesi sonucu iç politikanın dış etkilerden korunması imkanı kalmadı. İş çevreleri otoriter rejimlerin yol açabileceği dünyadan yalıtılma maliyetini üstlenmek istemiyorlardı. Ayrıca küreselleşmenin ve demokratikleşmenin nimetleri coğrafi anlamda eşit dağılmamıştı. Mikro-milliyetçilik ve etnik ayrışmalar bu sürecin negatif yan etkileri olarak uç verdi. Bu akımlar ulus devletin temellerini sarsacak şekilde güç kazanmaya başladılar ve neoliberal çağın yarattığı ekonomik eşitsizliklerin de bu yangına benzin döktüğünü eklemek gerekir. Diğer yandan bu yeni tip demokrasinin getirdiği seçeneklerin eksikliği durumu “politikanın limitleri” veya “anti-politikanın politikası” gibi tartışmaları beraberinde getirdi. Bir yandan birey hakları, tüketici hakları, özel mülkiyet gibi alanların evrensel ölçekte genişlemesi gözlemlenirken sosyal haklarda benzer bir gelişme aksi yönde ciddi bir baskı gelişmesine rağmen görülmemekteydi. Böylelikle seçkinlerin çıkarlarına zarar vermesi mümkün olan gelişmeler frenlenebildiği için diğer alandaki demokratik gelişmeler kolaylıkla elit desteği bulabildi.

1970'li yılların sonunda Türkiye derin bir ekonomik ve siyasal krizin içine girdiğinde TUSİAD'ın özellikle CHP hükümetine eleştirileri ve ardından bu hükümetin yıkılarak TUSİAD tarafından talep edilenlerle hemen hemen tamamen örtüşen politikalar uygulanması bu örgütün gücünü topluma gösterdi. Bu dönemi takip eden askeri darbe, TUSİAD'ın mutlak bir otoriter-bürokratik rejim savunucusu olduğu şeklinde yorumlanmamalıdır. Ancak demokrasi ile istikrar çatıştığında iş çevreleri tercihini net olarak ikincisinden yana kullanacaktı. Askeri darbe dönemi Türkiye'nin ithal ikameci sanayileşme sürecinden ihracata dayalı kalkınmaya geçiş yaptığı bir dönem olacaktı ancak iş çevreleri askerin de iktidarının kalıcı olmasını istemedi. Hem kontrol edemeyecekleri bir güç haline dönüşebileceğinden endişe ediyorlar, hem de orta vadede Avrupa Topluluğu ile ilişkileri daha da fazla bozmak istemiyorlardı. Ardından gelen Özal döneminde de yüksek enflasyon ve kamu açıkları TUSİAD'dan homurtuların yükselmesine sebep olacaktı; ayrıca hala ciddi biçimde ithal ikameci sanayileşme modelinin kalıntıları duruyordu ve ihracatçı firmaların haksız kazançlar elde ettiklerini düşünmekteydiler. Ancak temel dönüşüm 1990'lı yıllarda yaşandı. Hala makroekonomik istikrar, Avrupa ile Gümrük Birliği gibi konular ajandada önemli bir yer kaplıyordu

fakat demokratikleşme de artık ciddi biçimde bir gündem maddesi haline geldi. Dış koşullardaki değişimin de bu düşünce değişimine olumlu etkisi olduğu söylenebilir ancak temel belirleyici demokratik normların tam uygulanması durumunda küreselleşmenin ekonomik getirilerinin büyük olacağı inancıydı. Büyük firmalar artık uluslararası ölçekte rekabet etmek istiyorlardı ve kamu kaynaklarının rantına dayalı bir sistem uygun gözüküyordu. Devletin yeniden dağıtım imkanları sınırlandırılıp toplumun diğer kesimlerinden bu yönde gelecek taleplerin de önü alınmış olacaktı. (Öniş & Türem, 2002: 443-444)

TÜSİAD'ın 1990'lı yıllardaki demokrasi vizyonu yeni sağın devletin ekonomideki ağırlığının azaltılması yoluyla tam işleyen bir piyasa ekonomisi yaratılması söylemiyle uyuyordu. Devlet küçülerek makroekonomik istikrara, altyapı yatırımlarına ve piyasayı düzenleme görevlerine konsantre olmalıydı. Şeffaf, hesap verebilir ve teknokratik bir yönetim tarzı idealize ediliyordu. Bu optimal büyüklükteki devlet 1970'li yıllardaki kamu açıklarının yarattığı sıkıntıları yaşatmayacaktı. Bu amaçla kamu harcamalarının kısıtlanması, Kamu İktisadi Teşekkülleri'nin özelleştirilmesi, sosyal güvenlik ve vergi reformlarına ihtiyaç duyulmaktaydı. Hukuk reformu da sistemin sorunsuz çalışması için gerekliydi ayrıca bu teknokratik yönetim idealinin gerçekleştirilebilmesi için çok partili koalisyonlara son verilmesi, dolayısıyla yeni bir seçim sistemi gerekliydi. Küreselleşme trenini yakalamak amaçlı bu reformlara daha sonra demokratikleşme ile ilgili talepler de ilave oldu. Böylelikle anayasa reformu, parti sistemi reformu, asker-sivil ilişkileri ve Kürt meselesi de dahil edildi. Ancak bu derece ileri bir adım toplumdan gelen tepkiyle de birleşip TÜSİAD içerisinde görüş ayrılıklarının belirmesine sebep oldu. Genç iş çevreleri bu radikal demokratikleşme programını desteklerken eski sanayi çevreleri, daha önce devletle geliştirmiş oldukları simbiyotik ilişkilerin de etkisiyle- muhalefete geçti. Böylelikle radikal söylemlerini yumuşatan büyük iş çevreleri demokrasiye kendi başına bir amaç değil daha araçsal bir kapsamda savunmaya devam ettiler.

1990'lı yıllarda Anadolu'daki küçük ve orta boy firmaların oluşturduğu MÜSİAD ise alternatif bir ekonomik güç olarak rekabete girişti. Siyasi desteklerini İslamcı vurguları güçlü Refah Partisi'ne (RP) veren bu grubun 1995 yılındaki RP-DYP koalisyonu

sürecinde etkileri en üst seviyeye ulaştı. Ancak 1997’de önde 28 Şubat muhtırası ve ardından koalisyon hükümetinin düşmesi ve son olarak RP’nin kapatılması bu gelişmeyi tırpanladı. TÜSİAD 450 en büyük firmanın üye olduğu elitist bir organizasyon iken MÜSİAD’ın tabanı hem sayısal hem de coğrafi olarak çok daha genişti ve kendilerini rantıye olarak tanımladıkları büyük iş çevrelerinden ayrı konumlandırıyorlardı (Gülalp, 2001 : 441). Ekonomik güçleri de çok daha küçüktü ancak kamu kaynaklarından yararlanmadan serpilmişlerdi ve özellikle finansal anlamda devletin kendilerine daha fazla destek olması talebiyle gelmekteydiler. TÜSİAD’ın net biçimde Batıya yönelimli bakış açısına karşı MÜSİAD çevreleri Doğu Asya’nın ekonomik modelini benimsiyor ve yakın Müslüman ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesini savunuyordu. (Öniş & Türem, 2002: 447)

Devletin koruyucu şemsiyesi altında güç kazanan büyük iş çevreleri belirli bir olgunluk seviyesine geldiklerinde artık hem devlete dayalı finansman modelini terk ediyor hem de devletle olan ilişkilerinde temel bir dönüşüm geçirerek küresel bir aktör olmaya soyunuyordu. Ancak Türkiye özelinde AB ile ilişkilerden özellikle büyük iş çevrelerinin beklentisi TÜSİAD’ın demokratikleşme konusundaki taleplerini güçlendiren bir etki yarattı. Devletin baskı mekanizmalarından nispeten korunmuş pozisyonları bu taleplerinde açık davranma lüksünü onlara tanıdı. Örneğin oldukça hassas bir konu olan Kürt meselesinde 1990’lı yıllar için oldukça cesur çıkışlar yaptılar ancak rakip gördükleri RP’nin kapatılmasına herhangi bir itirazları olmadı. Böylelikle bir yandan demokratikleşmenin nimetlerinden yararlanmak istediler ama öte taraftan hala devletle kurdukları imtiyazlı ilişkiden vazgeçemediler ve kendi içinde çelişen bir tutum takındılar. Uzun vadede demokratikleşmeden net kazanç sağlayacakları halde kısa vadede özellikle bazı üyeleri eski sistemden kolayca vazgeçmeye razı olmuyordu. AB süreci bu doğrultudaki çelişkileri aşmaya yardımcı oldu ancak ne zaman ki AB’den negatif sinyaller çoğaldı demokratikleşme yönündeki itkilerde de zayıflamalar görüldü (Ibid., s.452)

BÖLÜM 3

2000'LERDE PİYASA REFORMU VE DEMOKRATİKLEŞME

3.1 Arjantin'de Ekonomik Çöküş ve Kirchnerismo

20nci yüzyılın önemli bir kısmı boyunca Arjantin ekonomik ve politik krizlerle boğuşmak durumunda kalmıştı. Toplumun tabanından yükselen taleplerle, ekonomik ve siyasi elitin ajandasındaki çelişkiler 1940lardan sonra liberal ekonomik modelin terki ve şehirli yoksullara, sendikalı çalışanlara ve ulusal kalkınmacılığa dayalı Peronist politikalar lehine çözüldü. Peronizm, *desarrollista* (kalkınmacı) ekonomik modelin bir versiyonuydu ve devletin ekonomik kaynaklar üzerinde kontrolünü, ekonomik alana aktif müdahalesini savunuyordu. Döviz kurlarının kontrolü ve iş çevrelerine tahsisi, yüksek ithal gümrükleri ve sübvansiyonlar ekonomik politikaların özünü temsil ediyordu. Peronizmin sona ermesinin sonra bile Arjantin'in siyasi kültürü *desarrollarismo* politikasının sona erdiği anlamına gelmiyordu. 1960lar ve 1970ler boyunca dış kaynak sıkıntılarının da eşlik ettiği dur-kalk bir ithal ikameci sanayileşme süreci yaşanmıştı. Aşırı değerli bir döviz kuru, sanayiye destekleyecek ara mallarının ithal edilmesi ihtiyacı finanse edilmesi gereken bir cari açık ortaya çıkarmıştı. 1983 yılında demokrasiye dönülürken Raul Alfonsin'in iktidarı bu ekonomik darboğazla da baş etmek durumundaydı. Bu dönemde uygulanmaya çalışılan Austral Planı tıkanma noktasına 1989'da geldiğinde Peronist bir gelenekten gelen Carlos Menem görevi devralacaktı. Ancak Menem daha sonra sıklıkla görüleceği gibi piyasaya şüpheyile yaklaşan bir gelenekten geldiği hale oldukça sıkı piyasa yanlısı bir reform paketini uygulamaya koyacaktı. Hızlı bir özelleştirme programına paralel olarak yabancı sermaye girişleri yaşandı. 1991 yılında ise pesoyu dolara eşitleyip sabitleyen *tablita* uygulaması ile enflasyon şok tedavi ile aşağıya çekildi. Aynı zamanda yaşanan kredi patlaması iç piyasaya ciddi bir canlanmayı beraberinde getirdi (Rodrik, 2002 : 14).

Menem döneminde kamu maliyesinin sıkılaştırması Peronist yerel yönetimlerle ilişkilerde de sorunlar yaşanmasına sebep oldu. Sağlık, eğitim ve diğer bir dizi sosyal politika ile ilgili sosyal sorumluluklara devrederek kamu personelini küçülten Menem, küçük çaplı sosyal destekler sağlamaya çalıştıysa da toplumun alt tabakalarının refah kaybını engelleyemedi.

Arjantin'in 1990'lı yıllarda pesonun değerinin dolara karşı sabitlemelerinin arkasında uzun yıllardan beri devam eden enflasyonu kontrol altına alma ve böylelikle ekonomik büyümeyi güçlendirme isteği yatıyordu. Program başlatılmadan önce Arjantin'de aylık enflasyon yüzde 200, yıllık ise yüzde 5.000 seviyesine ulaşmıştı. Başkan Raul Alfonsin'i koltuğundan eden bu durumu çözmek için Menem yönetimi ekonominin başına Domingo Cavallo'yu getirdi. Şili, Meksika ve bir dizi Asya ülkesini takip ederek uyguladıkları ekonomik liberalizasyon politikalarının ilk sonuçları yüz güldürücü oldu. Arjantin 1991-94 döneminde yıllık ortalama yüzde 7 büyüme hızına ulaştı. Bu sonucu götüren parasal istikrarın arkasında piyasalara güven aşılayacaklarını düşündükleri konvertibilite yasası vardı. Arjantin Merkez Bankası artık sadece dolar karşılığında piyasaya peso sürecekti. Yani piyasadaki her bir ABD dolarının karşılığı Arjantin Merkez Bankası'nın aktiflerinde bulunuyordu. (Feldstein, 2002: 10)

1990'lı yıllardaki stratejiyle Arjantinli politika yapıcıları hem liberalizasyon ve özelleştirme yolu ile ülkeyi tamamen piyasa ekonomisine açıp hem de kur sabitlemesiyle gelecek yatırımcıların önlerini görebilmelerine olanak sağlamıştı.²⁶ Bu politika bir süre başarılı şekilde uygulanıyor gibi gözüktü ancak önce Meksika'da 1994-95 krizi ve devalüasyon ardından 1997 Asya ve 1998 Rusya krizleri Arjantin'in rakibi ülkelerin art arda paralarını daha rekabetçi hale getirmelerine sebep oldu. Ölümcül darbeyi ise hemen yanı başlarındaki Brezilya Realinin 1999'daki devalüasyonu vurdu. O zamana kadar paralarının getirisi konusunda rahat davranan yatırımcılar sürü psikolojisi içinde Arjantin'in rekabet edebilme ve borçlarını geri ödeme kapasitesini sorgulamaya

²⁶ Borçlanma senetleri üzerindeki reel getiri yerli yatırımcı için nominal faizle, enflasyon arasındaki fark kadar olacaktır. Oysa yabancı yatırımcı için önemli olan borcun tutulduğu süreç içinde yerel paranın ne ölçüde devalüe edildiğidir. Çünkü yabancı yatırımcı dönem sonunda yerel parayı tekrar dövize dönerek karını realize etmek isteyecektir. Yüksek bir devalüasyon riski yerel faizden sağlanan getirinin yokolmasına sebep olabilir.

başladılar. 1999 yılında Fernando de la Rúa yönetiminde merkez sol bir hükümet görev başına gelmişti. De la Rúa yönetimi bir yandan programla ilgili memnuniyetsizliği giderek bir reform programını yürürlüğe sokmak istiyor ama sabit kur rejimine güvensizliğin yol açabileceği felaketin korkusuyla programın mimarı Domingo Cavallo'yu Maliye Bakanı olarak göreve getiriyordu. Cavallo alacaklılara güven vermek amacıyla sıfır bütçe açığı şiarıyla bir politikayı uygulamaya koydu. Finansal piyasaların büyük güven beslediği Maliye Bakanı son çare olarak kemer sıkma politikaları ile güven tazelemeye çalıştı. Ancak ne onun ne de de la Rúa hükümetinin bu derece acı verecek bir politikayı uygulamaya güçlerinin yetmeyeceği açıldı ve nihayetinde program iflasla sona erecekti. Arjantin'in küresel piyasalara bu derece entegre olmasından sonra uygulayacağı politika bir nevi otomatik pilota bağlanmıştı ancak demokratik talepleri tamamıyla göz ardı ederek bir uygulama yapılmasının da mümkün olmadığı görülecekti (Rodrik, 2002: 16).

2001'e gelindiğinde 1990larda yaşanan ekonomik patlamanın ardından sabit kur sisteminin çöküşü ve düşük gelir gruplarının bu ekonomik politikanın nimetlerinden faydalanamadan külfetine katlanmak zorunda kalması neoliberal ekonomik politikaların toplum nezdinde büyük itibar kaybına uğramasına sebep olmuştu. Bu politika bir yandan sokak protestolarına sebep olurken öte yandan sermaye kaçışını engelleyemedi. Cavallo finans sektörünün tamamen çöküşünü engellemek için mevduatları dondurmaya denedi ancak neoliberal politikalar olarak adlandırılan bu uygulamalar geniş toplumsal kesimlerin nefretini kazanmıştı artık. Cavallo'nun istifasını 2001 Aralık ayında Arjantin'in iflası izledi. Peronizm'den beri vatandaşlığı geniş sosyal ve ekonomik hakları içeren bir olgu olarak gören Arjantinliler'in karşısında gelen hükümetler birer birer devrildi.

Buenos Aires ve çevresinde talan olaylarına ve ardından sıkıyönetim ilanına varan korkunç bir politik ortama girilmişti. Başkan De la Rúa'nın daha fazla dayanacak gücü kalmamıştı; Aralık ayında istifa etti. PJ'nin adayı Eduardo Duhalde Ocak 2002'te seçimi kazandığında Arjantin tam bir kaos içerisindeydi. Arjantinliler yolda, restoranda gördükleri politikacılara saldırmaya başlamıştı. Arjantin ekonomisi 2002'nin ilk çeyreğinde %16 küçülürken işsizlik oranları %25'e yoksulluk sınırı altında yaşayan

insan sayısı da 25 milyonun üzerine çıktı (Levitsky, 2005: 84). Politik sisteme karşı duyulan reaksiyona rağmen PJ nispeten hafif sıyrıklarla durumu geçiştirirken İttifak'ın siyasi tabanında müthiş bir erime vardı. FREPASO tamamen yok olurken UCR'nin seçmen desteği marjinal düzeylere düşmüştü. Ancak daha önceki tecrübelerin aksine demokratik sistem bu krizle birlikte yıkılmadı. Askerler bir kenarsa oturup beklemeyi tercih etti; gösterileri şiddetle bastırmak veya sivil özgürlükleri kısıtlamak gibi bir yönetime müracaat edilmedi.

Fakir grupların arasından çıkan *piquetero* denilen örgütlenmeler de sendikaların da işlevlerini üstlenerek mahalle meclisleri kurdular, gösteriler düzenliyorlardı. Göreve gelen Duhalde yönetimi, yaygın toplumsal hoşnutsuzluğu bir nebze olsun giderebilmek için sosyal devletin refah ağına ihtiyacı olduğunu anladı ve aynı zamanda dış borcu alacaklılarla müzakere etmeye başladı. Dolar-peso denkliğine dayanan Konvertibilite Planı'nın terki ve mevduat hesaplarının pesoya zorunlu çevrimi tasarruf sahiplerinin ciddi zarara uğraması anlamına geliyordu ama devalüe olan peso ihracata canlılık getirdi. En nihayetinde borcun da yeniden yapılandırılmasının ardından IMF ve Dünya Bankası'nın da desteği sağlandı. Duhalde yönetimi vatandaşlık geliri ve ücretsiz ilaç yardımı sistemiyle en zor durumdaki vatandaşların da bir nebze de olsa desteğini sağlamayı başaracaktı (Grugel, 2007: 92-93).

Arjantin'in dolar çıpasını uzun süre sürdüremeyeceği bir süredir görüldüğü halde neden bu kadar uzun süre sabit kur rejimine devam ettikleri açıklanması gereken bir durum olarak görünüyor. İlk olarak pesoyu dolar çıpasından kurtarıp piyasada dalgalanmaya bırakmaları halinde yeniden enflasyonun kontrolden çıkacağı endişesi vardı. İkinci olarak Arjantin'de kişilerin ve şirketlerin dolar cinsinden çok miktarda borcu olması, pesonun dolara karşı değer yitirmesi halinde yaygın iflaslar olacağı korkusunu yaratmıştı. Merkezi ve yerel yönetimlerin de benzer şekilde yabancı para cinsinden borçları vardı. Son olarak sürekli cari açık veren ABD ekonomisinin bir noktada dengeye gelebilmesi için doların değer kaybetmeye başlayacağı ve pesonun da beraberinde rekabetçi bir seviyeye geleceğine ilişkin iyimser bir beklenti hala mevcuttu.

Öte yandan IMF de Arjantin'in piyasa reformlarını desteklediğini göstermek için uzun süre para akıtarak kaybedileceği belli bir savaşa devam etmişti. Geriye kalanlar ise

Arjantin'in zor yoldan öğrendiği dersler oldu. Paranın yabancı bir paraya sabitlenmesi aşırı değerlenmeye, rekabet gücü kaybı ve döviz kuru krizlerine ve nihayetinde yaygın iflaslara sebep oluyordu. Ayrıca yüklü borçlanmalar ve özellikle bunlardan kısa vadeli olanları kırılganlıkları artırıyor. Portföy yatırımı olarak hisse senedi piyasalarına akan para bu ölçüde risk yaratmıyordu. Ve son olarak özelleştirmeler, dış yatırımlara kolaylık ve ticari liberalizasyon bu krizi yaratan etmenler değildi ve geri çevrilmeleri de söz konusu olmayacaktı. (Feldstein, 2002: 14)

Daha önce Meksika'da yaşanan borç krizlerindeki aktif tutumuyla kıyaslanınca ABD'nin Arjantin'in 2001 yılından itibaren başlayan iflas sürecine mesafeli tutumu ilgi çekicidir. 2003 yılının sonunda Maliye Bakanı Roberto Lavagna tahvillerinin değerinin %25'ini ödemeyeceğini ilan etti. Aralarında İtalyan, Alman ve Japonların da bulunduğu alacaklı kurumlar öfkeye kapılırken Bush yönetimi IMF destekli bu uygulamayı hararetle tebrik etti. Özel bankaların Arjantin'i cezalandırmak için kredi musluklarını kapatıp ülkeyi izole etme şansları da olmayacaktı çünkü IMF kredileri bu boşluğu kolaylıkla dolduruyordu. (Helleiner, 2005: 957) O güne kadar yaşanan en büyük devlet iflasına dönüşen borç krizi 2005 yılında Arjantin'in piyasadaki tahvillerinin değerinin sadece %30'unu ödeyeceğini açıklamasıyla borç verenler açısından daha da ağır bir darbeye dönüşecekti.

Aslında devlet iflasları görülmemiş hadiseler değildi²⁷; bazen borç senetlerinin –en azından kısmen- ödenemeyeceğini ilanıyla alacaklılar, bazen de ödemeyi gerçekleştirebilmek için yapılan fedakarlıklarla o ülkenin vatandaşları bu işten zarar gören taraf olarak çıkmışlardı. 1980'lerdeki krizlerde ABD'de borç verenlerden yana net olarak ağırlığını koymuş ve ciddi kayıplara uğramalarını engellemişti. Bu sefer Arjantin yükümlülüklerinin tam olarak yerine getirilemeyeceğini ilan ederken ABD sessiz kalmıştı. Arjantin Başkanı Duhalde sadece borçları ödeyemeyeceğini değil aynı zamanda neoliberal ekonomik modelin çalışmadığını da bağıra bağıra ilan ediyordu. Bu meydan okuyan tutuma rağmen IMF Arjantin'in sıkıntıdan çıkışı için kaynak sağlamaya

²⁷ Carmen Reinhart ve Kenneth Rogoff, *This Time is Different* adıyla çıkan kitaplarında son iki yüzyılda gerçekleşen bir dizi ulus-devlet iflasını inceleyerek bu durumun oldukça sık rastlanan bir gelişme olduğunu ortaya koydu. Son dönemde AB ülkelerinin girdiği borç krizi ile irtibatlandırılrsa da Arjantin'in 10 sene önceki krizi de tamamiyle bu kapsamda değerlendirilebilir.

devam ettiği gibi, bütçe fazlaları vb. gibi zorlayıcı koşullar da dayatmıyordu. Kirchner iş başına geldiğinde daha da sıkı bir pazarlığa yöneliyor, gerekirse IMF'ye borçlarını da ödemeyebileceklerini söylüyordu. Kirchner'e göre öncelikle yükümlölükleri kendi vatandaşlarındı. Ancak bu durumda bile ABD yönetimi IMF'yi Arjantin'e desteğini sürdürmesi konusunda zorlayacaktı.

ABD'nin Arjantin'e ve Kirchner'e yönelik bu hayırhah tutumu bir yönüyle Arjantin'in Chavez'in ardından baş belası olmasını engellemeye ve o dönemde iktidara yeni gelen ve ne yapacağı belli olmayan Lula ile birlikte Güney Amerika'da güçlü bir anti-Amerikan koalisyon oluşmasını engellemeye yönelik olabilir. Öte yandan Bush ekibinin ekonomi danışmanlarının Clinton döneminin borç verenleri kayırmaya yönelik müdahaleci tutumunu eleştirmeleri göz önüne alınınca işin ideolojik bir boyutu da görülebilir. Bu piyasa yanlısı görüşe göre borç veren kişi veya kurumlar riskleri bilerek daha yüksek getiri elde etmek amacıyla Arjantin gibi ülkelere kredi açmıştı. İşler iyi giderken yüksek getiri elde eden bu kişi veya kurumların olumsuz senaryoda da sonuçlara katlanmaları gerekmektedir. Bu durumlarda devlet müdahalesi, piyasa oyuncularının nasıl olsa kurtarılırız düşüncesiyle aşırı riskler almasına ve piyasanın mantığına müdahale edilmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla Bush'un borç verenlere yönelik soğuk yaklaşımı neoliberal ekonomik düşünce ile çelişmemekte tam tersine piyasanın hükmünü icra etmesine yönelik bir tutum içermekteydi. Zaten Bush'un ekonomi ekibi, daha önce verdikleri beyanatlarda borç verenlerin geniş ölçekli kurtarma paketlerine güvenmemesini belirtmiş, hesaplarını doğru yapmaları gerektiğini söylemişti (Helleiner, 2005: 962). Arjantin Ekonomi Bakanı Lavagna da görüşmelerde bu ideolojik pozisyona göndermeler yaparak ABD'nin kendi çalışanlarının parasıyla borç verenleri kurtarmaya çalışmaması gerektiğini söylemişti.

Arjantin'de 2000'li yıllarda, ekonomik çöküşle paralel olarak demokratik rejim de ciddi bir dayanıklılık testi yaşadı. Bu dönemde Latin Amerika'da otoriter eğilimler ve demokratik yönetimler arasında salınım yapan tarihsel dinamiğin sonlandığı göze çarparken daha çok O'Donnell'in (1994) delege eden demokrasi olarak tanımladığı model üzerinde tartışmalar alevlendi. Kurumsallaşmasını tamamlayamamış bu demokrasi türü, sosyal ve ekonomik dönüşümün önden gitmesi, ona eşlik etmesi gereken

siyasal kurumların geç kalmasıyla preatoryen siyaset yapma biçimlerini gündeme getirmişti. Böylelikle ne otoriter yönetimlerin pençesine bir geri dönüş yapılabilirdi ancak ne de tam demokratikleşme gerçekleştirilebilirdi. Karizmatik liderlerin yönetiminde kısmen demokratikleşmiş siyasal sistemler oluştu. Böylelikle seçimlerde kazanan parti veya lider dilediği gibi yönetme hakkına kavuşmuş oluyor, çoğunlukla adil seçimlerle iktidarı ele geçiren yönetimler ulusun yüksek çıkarları olarak tanımladıkları hedefler doğrultusunda kendi başlarına karar almaya yöneliyorlardı.

Bu aslında seçilmiş liderlerin popülist yöntemler doğrultusunda kitlelerle doğrudan iletişim kurup, sadakat ve destek karşılığı çıkarlar ihsan etmesine dayalı popülist kültürün de tekrar canlanması demekti. Klasik radikal çoğunlukçu veya paternalist sistemlerin bir uzantısı da olabilecek bu rejimler ciddi ekonomik ve politik krizlerden geçmiş ülkelerde yerleşti. Kronik ve tırmanan enflasyonist bir ekonomik ortama ek olarak durgunluk devlet kurumlarını yıpratmış, reform girişimleri korporatist çıkarlara takılıp geriletilmişti. Böylelikle reform girişimlerinin başarısız olacağına dair yargılar kemikleşiyordu. Dolayısıyla fedakarlık istenen gruplar karşılığında bir şey elde edemeyeceklerini düşündükleri bu taleplere direniş gösterme eğilimine girdi. Bunu çözecek güçlü liderlik, her türlü toplumsal baskıdan yalıtılmış *decretismo* denilen oldubittiye dayalı bir yönetim biçimiyle katılmış sorunların üzerine gitti.

Bununla beraber 2000’li yıllarda harekete geçen dinamiklerin standart otoriter veya preatoryen tutumlardan farklılaştığına dair emareler de görüldü. Sadece liderlerin davranış tarzlarında değil sivil toplumun bilinç düzeyinde de demokrasiye ilişkin kanaatlerin ve beklentilerin olumluya döndüğü söylenebilir. Arjantin özelinde bu durum değerlendirilirse, geçmişin popülist-antipopülist çatışmalarının dışında otonom bir kamuoyu oluşmaya başlamıştı. Popülist liderler yönetiminin de devletin dışında bağımsız bir toplumsal talep oluşturulması mümkün değildi ve lider, toplumun temsili konusunu tek başına üstleniyordu. Bu külte muhalefet edenler halka karşı olan paryalar olarak nitelendirildiğinden kutuplaşma artıyordu ve bu ikilemin dışında bağımsız bir siyasi hareket görülmesi mümkün değildi. 1983’te Peronizm’in yenilgisi bu kutuplaşmanın artık kırılmaya başladığını ve seçmen tabanının daha akışkan hale geldiğini göstermişti. Sivil toplumun politik topluma görece bağımsızlığını kazanımı

başlamıştı. Popülist bir kendini algılamaya dayalı politizasyonun kırılması daha sağlıklı ve üretken bir politik alan yaratılmasının önünü açacaktı. Ayrıca insan haklarına dayalı bir siyaset yapımı siyaset kültürünü değiştiren bir etki yaratarak eski faydacı yaklaşımları kırmaya başladı. (Peruzotti, 2001: 141)

Arjantin'in son yıllarda yaşadığı tecrübe eski popülist alışkanlıkların tekrarlandıklarını değil, kurumların inşası yönünde yenilikçi bir dönem girildiğini gösterdi. Kültürel öğrenme süreçleri popülizmin yerine anayasal bir demokrasiye olan talebi artırdı. Arjantin artık çoğunlukçu ve preatoryen siyaset yapma biçimlerini bir kenara bırakarak post-popülist, post-preatoryen bir döneme adım attı.

Arjantin'de 2001 krizinin ardından neoliberal ekonomik politikaların sürdürülebilir, sağlıklı büyüme yaratmaktan uzak olduğu kanaati yerleşti. Neoliberalizmi takip edecek politikanın tam olarak ne olacağı konusunda kafalar karışık olsa da devlete kalkınmada daha aktif bir rol verileceği açıktı. Bu yeni hibrid politika uygulaması 1940lardan 1960ların sonuna değin uygulanan ulusal kalkınmacılığına istinaden *neodesorralismo* (yeni-kalkınmacılık) adı verildi. Çalışan kesimler ve fakirler için ciddi kayıplar yaşanan neoliberal dönemden sonra devleti aktif bir öge kabul eden bu politika kümesinin özellikleri de incelemeye değer.

Arjantin 2001 yılında 132 milyar \$'lık borç için iflasını açıkladığında, siyasi sisteminin çok sıkı bir kemer sıkma politikasının kaldırmayacağını bilenler çok da şaşırmadı. İşlerin bu noktaya gelmesinde yeterince esnekliği olmayan siyasi sistem, ihracatçıların rekabet gücünü kaybetmesine sebep olan sabit kur rejimi, fedakarlığa yanaşmayan sendikalar gibi bir dizi günah keçisi bulundu. Ancak derinliğine bakıldığında Arjantin 1990'lı yıllarda neoliberal politika reçetesinin en iyi uygulayıcılarından biri olduğu hemen göze çarpıyordu.

Strateji, zengin ülkelerin refah seviyesine ulaşabilmenin en kestirme yolu olarak risk priminin minimize edilmesi üzerine kuruluyordu. Normal şartlar altında farklı ülkeler arasında farklı risk primleri uygulanmayıp sermaye maliyeti her ülkede aynı olsaydı

sermaye emeğin ucuz olduğu ülkelere akmalıydı.²⁸ Ancak çoğu zaman sermaye kendini güvende hissettiğı, geri ödenme kaygısı olmayan ülkelere düşük getirili de olsa demir atıyordu. İşte Arjantin devalüasyon riskini sıfırlayarak yabancı sermaye için büyük bir cazibe yaratmayı hedeflemişti.

2001 krizinin sebebi olarak toplumda yolsuzluk, klientalizm, adam kayırmacılığın yaygın olduğu algısı yaygın olarak vardı ancak objektif gözlüklerle Arjantin'in bu konuda diğeri Latin Amerika ülkelerine göre daha bile iyi durumda olduğu söylenebilirdi. Arjantin'in kamu açıkları çok büyük değildi; ekonomik sistemi PJ ve UCR tarafından domine edilse de dışarıdan yeni oyunculara kapalı değildi. Ancak buna rağmen ekonomik krizin şiddeti diğeri Latin Amerika krizlerine oranla çok yüksek oldu. Öncelikle *tablita* sistemi 10 yıl boyunca ekonomi üzerinde olağanüstü bir baskı oluşturmuş ancak ilk andaki siyasi faturadan kaçınan yönetimler kendi inisiyatifleriyle bu balonu patlatmayı göze alamamıştı. Kurumsal yapının zayıflığı da politikacıların, iş adamlarının hatta yargıçların preatöryen taktikler izlemesine sebep olmuştu.

2003 yılında Arjantin'in ekonomisiyle birlikte siyasi sistemi de yaralarını sarmaya girmişti ancak ülkeyi ekonomik krize götüren UCR'nin hiç şansı yoktu. Yarış Peronist adaylar arasında geçti; eski başkan Menem de bu yarışmanın en güçlü adayları arasındaydı. Ancak PJ'nin yeni yüzü eski Peronist siyasetçi Nestor Kirchner 2003 yılındaki başkanlık seçiminde eski Başkan Carlos Menem'in önünde devlet başkanı seçildi. Duhalde'nin sosyal politikalarını, kamu yatırımları ve hizmetlerine verdiği ve devletin ekonomik aktivizmini destekleyen rolüyle devam ettiren Kirchner zor kazandığı bir seçim sürecinin ardından yüksek kabul oranlarına ulaşmayı başardı. Kirchner'in etrafında Peronistler kadar o akımın içinden gelmeyen reformcu kişiler vardı. Ekonomik krizin demoralize edip dağıttığı kurulu düzeni kolaylıkla silkeleyen Kirchner, askerleri, yargıyı, polisi ve bilumum devlet kurumunu yeniden yapılandırdı. Dibe vuran Arjantin

²⁸ Faiz oranları denkliliği koşulu olarak formüle edilen bu teoriyi şöyle açıklayabiliriz. Sermaye hareketlerine açık bir dünyada yatırımcılar kendilerine en yüksek getiriyi sağlayacak şekilde yatırım kararlarını alırlar. Ancak bu karar alınırken getiri kadar risk faktörü de önem taşımaktadır. Farklı ülkeler arasındaki faiz farkları, ilgili ülkelerin dönem içinde paralarının ne ölçüde değer kazanıp kaybedeceğine ilişkin beklentiler ve risk priminden kaynaklanmaktadır. Bizim durumumuzda Arjantin tahvilleri üzerindeki faizle ABD tahvilleri üzerindeki faiz arasındaki fark Arjantin'in risk primini vermektedir. Risk algısı yükseldikçe doğal olarak Arjantin'in borçlanma faizleri artacaktır.

ekonomisi de 2003'ten itibaren toparlanma sürecine girmektedir. Sosyal krizi aşmak için Duhalde hükümeti tarafından başlatılan ilaç yardımları, aylık destekler toplumda olumlu karşılanırken Peronist Parti'nin gücü de iktidara yardımcı oldu. Fakir mahallelerde gıda ve yardım dağıtan Peronist Parti'nin altyapısı sayesinde talanlar durmuş , soldan gelen radikal tehdit kontrol altına alınmıştı. Peronizm'in gücü sayesinde daha önce Peru ve Venezüella'da yaşanan parti sisteminin erimesi de yaşanmamış ve taşlar tekrar yerine oturmaya başlamıştı. (Levitsky, 2005: 86)

Arjantin'in iflasının ardından 18 ay sonra iktidara gelen Nestor Kirchner IMF'yi bir kenara itip belirli ölçülerde millileştirme de uygulayarak önemli bir ekonomik başarı yakalamıştı. Arjantin'in ihracat ürünü olan tarımsal emtiaların –başta soya fasulyesi olmak üzere- fiyatlarındaki artış da bu ekonomik performansa yardım etti ve Kirchner kısa sürede popülaritesini süratle artırdı. 2007 yılındaki seçimlerde karısı Cristina Fernandez Başkan oldu ancak Kirchner'in hala yürütmedeki etkinliği konuşuluyordu.

Kirchner'in kökenleri İsviçreli ve Hırvat ailelere dayanıyordu ve Patagonya'daki Santa Cruz eyaletinden siyasete atılmıştı. Karı-koca Peronist hareketin sol kanadından geliyorlardı ve Santa Cruz valiliği sırasında bölgedeki petrol ve doğal gaz gelirleri sayesinde kamuda istihdam yaratmayı ve altyapı yatırımlarını artırmayı başararak popülarite kazanmışlardı. Kirchner Başkan seçildiğinde Patagonya'da etrafındaki ekibin önemli bir kısmını beraberinde götürdü; bu gruba Başkent'te “penguenler” denecekti. İktidardaki Kirchner, Hugo Chavez'le de sıkı bir dostluk kurdu ancak Chavez kadar millileştirme politikasını ileri götürmedi. Kirchner döneminde sorunlu ulusal havayolu şirketinin ve emeklilik sisteminin millileştirilmesi gibi seçici uygulamalara gidildi; ayrıca rakip görülen özel sektöre taciz noktasına varacak güçlükler çıkarıldı. 2002 yılında pesoda dramatik bir devalüasyona gidildiğinde çıkarılan ekonomik acil durum yasaları kullanılarak özelleştirilmiş gaz, elektrik vb. şirketlerinin kontratlarına müdahale edildi; et fiyatlarının yükselmesini engellemek üzere ihraç vergisi getirilerek iç piyasadaki fiyatlar baskı altına alındı. Düzenleyici kuruluşlar da siyasal iktidarın kontrolüne girdi ancak manipülasyona rağmen enflasyon oranları yükselme eğilimindeydi.

1990larda da yabancı şirketlere devredilen bazı kamu hizmetlerinin sözleşmelerini gözden geçirildi. Tarımsal emtialar olan soya fasulyesi, buğday ve nebatî yağların fiyatlarındaki artışlar da Arjantin ekonomisindeki canlanmaya destek oluyordu. Kirchner 2005 sonuna kadar dış borç ödemelerini dondurarak rezervlerini destekledi ve böylece ekonomiye güveni tesis etti.

Hükümetin Brezilya'lı Petrobras'ın Arjantin ve Brezilya'daki istasyonları Shell'e satma görüşmeleri yaptığını ortaya çıkmasıyla aldığı tedbirler ilginç bir örnek oldu. Anlaşmadan vazgeçildikten sonra zararını azaltmak için satış fiyatlarını artıran Petrobras'a Arjantin hükümeti arzı kısıtğı için 23 kez ceza kesti. Ancak şirket hacimlerini sektör ortalamasının üstünde artırmaktaydı zaten. İkinci örnek, Cristina Fernandez'in politikalarına muhalefet eden güçlü basın grubu Clarin'in ofislerinin 200 vergi memuru tarafından basılmasıydı. Kirchner'ler bu baskını muhaliflerinin kendilerini kötü göstermek için gerçekleştirdiğini söyledi ancak bir yandan da Meclis'te, basında çok büyük ağırlığı olan Clarin'in radyo ve televizyondaki bazı ortaklıklarını satmasını sağlayacak yasa görüşülmekteydi. Zaten hemen ardından Arjantin Futbol Federasyonu maç yayın haklarını Clarin'den alarak ulusal kanala verdi ve grubun izlenme oranları ciddi bir darbe aldı.

Sosyal güvenlik sistemi ANSES'in millileştirilmesi de Kirchner yönetimi için önemli bir fırsat yarattı. Sosyal güvenlik üzerinde kontrolü artan hükümet biriken fonları seçimler öncesi altyapı harcamalarını finanse etmek üzere kullanmaya başladı. Diğer yandan Merkez Bankası özerkliği de Kirchner yönetimi tarafından büyük ölçüde ortadan kaldırıldı. 2005 yılında yeniden yapılandırmayı kabul etmeyen bir alacaklıya borcu ödemek için Merkez Bankası kaynaklarını kullanmak isteyen Kirchner, Başkan Redrado'nun muhalefetiyle karşılaştı. Redrado Merkez Bankası rezervlerinin spekülâtif atakları caydırmak için gerekli olduğunu söyleyip kullandırmaya yanaşmayınca Kirchner onu görevden almak istedi. Konu mahkemeye taşındı ve hakim Redrado lehine karar verdi. Ertesi gün polis hakimın kapısında bitti ve her hareketini takibe aldı. En nihayetinde Kirchner, Merkez Bankası başkanlığına Redrado'nun yerine söz dinleyen birini getirmeyi başardı.

Diğer tarafta iktidarla iyi ilişkileri olan Patagonya kökenli petrol ve doğalgaz şirketi Austral Construcciones ve sahibi Lazaro Baez gibileri hızla büyümekteydi. Hükümetten yeni arama ruhsatları, kamu ihaleleri aldılar. Shell operasyonlarını sattığında alan şirketin ortaklarından biri yine Austral'di. Kirchner'in bir diğer arkadaşı Cristobal Lopez ise kumar ve casino işiyle iştigal ediyordu ve Kirchner, Lopez'in makine sayılarını %50 artırarak 2032'ye kadar işletmecilik lisansını uzatacaktı²⁹.

Patagonya'nın adı sanı duyulmamış bir valisiyken 2003 yılında iğneli fiçı haline dönüşmüş başkanlık koltuğuna oturan Nestor Kirchner bir yandan da beklentilerin çok üzerinde bir performans gösteriyordu. Ülkesinin kriz sonrası hızlı ekonomik toparlanmasından dolayı övgüler aldı ancak dalgalı kur rejimi, kriz sonrası gelen doğal toparlanma ve yüksek emtia fiyatlarının da bu başarıya katkısı oldu. Arjantin borçlarını elinde tutan alacaklılara karşı tavizsiz tutumu, IMF'ye karşı dik retoriği zaten kriz sebebiyle suçlu arayan Arjantinliler arasında popülarite kazandı. Merkez Bankası'nın ve emeklilik fonlarının kaynaklarını kullanması, özel sektöre, özellikle de yabancı firmalara karşı sert tutumu Arjantinlilerin rövanş duygularını tatmin etti³⁰.

Peronizm ve *desarrolismo*'ya ait birçok sembolü ve sloganı kullansa da Kirchner çok fazla taahhüde girmemeye dikkat etti. Sosyal refah devleti yaratmayı hedefleyen birçok düzenlemeye rağmen Kirchner yönetimi yine de en büyük kaynakları dış borç ödemeye ayırdı. IMF'ye olan borç 2005'te kapatıldı. Yine de Kirchner döneminde ortaya konulan *neodesarrolismo* uygulamalarının yönü, kamu/piyasa dengesinin gidişi zaman içinde yerli yerini bulacak canlı süreçler oldu. Neoliberal politika uygulamalarının yerini alan bu ekonomi politikaları 1940-60 arası uygulanan kalkınmacı politikalardan da farklılık göstermekteydi. Kamu müdahalesinin sınırları, aktif bir devlet yapısı ile dış yatırımların nasıl bir araya getirileceği, dış talebe olan bağımlılık, sosyal refah devletinin sınırları tartışmalı konular olarak gündemi işgal etti.

Kirchner döneminde istihdamda gelişmeler yaşansa da yaratılan istihdamın önemli bir kısmı sendikasız, sigortasız ve düşük ücretli olduğundan sol kanattan gelen eleştirilerden

²⁹ Bkz. "Socialism for Foes, Capitalism for Friends", *The Economist*, (Çevrimiçi), <http://www.economist.com/node/15580245>, 01.05.2012

³⁰ Bkz. "The End of an Era", *The Economist*, (Çevrimiçi), <http://www.economist.com/node/17361604>, 01.05.2012

kaçınılamadı. Enflasyonla mücadelede ise ücret ve fiyat kontrollerine de dayanan, ücret pazarlıklarına devlet müdahalesini içeren bir politika ortaya konuldu. Geçmişte uygulanan *desarrollista* politikalar işçi ve işveren arasında çözülmesi mümkün olmayan uzlaşmazlıklara yol açıyordu. Yüksek ücret artışları dönemsel olarak iç talebi ve büyümeyi canlandırırsa da artan enflasyon ve takip eden çöküş dönemleriyle sürdürülemez hale geliyordu. Kirchner yönetimindeki Arjantin’de sendikaların müzakere güçlerini kaybetmeleri, yüksek işsizlik oranları bu ölümcül döngüye girilmesini engelleyebiliyordu.

Ekonomik kriz, bankalardaki mevduatların dondurulması sebebiyle nakit bazında çalışan kayıt dışı istihdamı ve en düşük gelirli grupları daha sert vurmuştu. Hükümet, borç krizinin yönetimi ve makroekonomik dengeler konusunda önemli gelişmeler kaydetmiş olsa da krizin etkileriyle patlama yapan yoksullukla ilgili tedbirler yetersiz kaldı. Bu durumda tabii ki hükümetin kapsamlı bir yoksullukla mücadele programı için elindeki kaynakların yeterlilik durumu da rol oynadı.

Neodesorrallismo programının başarısını etkileyecek en önemli etken tabii ki dış dengeyi kurmaktaki becerisi olacaktı. Eski kalkıncı siyasetlerin bunu sağlaması mümkün değildi. Bu stratejiyi başarılı kılacak faktör 2003’ten sonra Arjantin’in sağladığı gibi güçlü bir ihracat etkisi olacaktı. Arjantin’in ihraç ürünleri olan agro-endüstriyel ürünlere olan talep ve ticaret hadlerinin olumlu seyri, başarılı bir ekonomik program kadar olumlu dış konjonktürün de bir sonucuydu. Eski neoliberal politikalardan farklı olarak makroekonomik istikrar, devlet kılavuzluğu ve tekrar endüstrileşmeden oluşan *ad hoc* bir bileşim olan bu program yine de sınırları olan bir program olmak durumundaydı. Neoliberal reçeteler, her ne kadar güven kaybetse de, uygulanmakta olan programın kırılgan dengelere oturduğu ve ihracat sektöründeki olumlu konjonktürün devamına ihtiyaç duyduğu aşıkardı. Hükümet, yaygın gelir dağılımı programları uygulama imkanını ihracat sektörünün rekabet gücünü kaybetmemesi için göze alamazdı ancak iş dünyası ve çalışanlar arasında uzlaşma zemini yaratmak için aktif müdahalelerle sağlıklı bir iç talep yaratmayı başarmış görünüyordu. (Grugel, 2007: 97-98)

Kirchner diğ er taraftan da toplumsal kesimleri mobilize eden politik taleplere de cevap vermeyi başaracaktı. Menem'in Yüksek Mahkeme'ye doluşturduğı kendi lehine kararlar alan yargıçlar için soruşturma başlatıp bunların istifalarını sağladı. Askeri cunta döneminde gerçekleş en insan hakları ihlallerinin soruşturulmasını sağladı. İlimli *piquetero* örgütlerinin liderlerinin politik alana dahil olmasını sağladı, hatta sosyal yardım programlarının dağıtımında aktif rol almalarını sağladı. IMF'ye karşı takınılan katı tutum bir yana bırakılırsa çoğunluğu yüzeysel bu tür tedbirler Kirchner'in toplumsal muhalefeti yatıştırmasını sağlayacaktı. Ekonominin toparlanmaya başlaması, düzelen sosyal göstergeler de Kirchner'e bu çabalarında kolaylık sağladı. (Silva, 2009 : 100)

Kircher ikinci dönem için Başkanlık koltuğunu eşi Cristina Fernandez'e devrederken politikalarının devamı sağlama alınmış görünüyordu. Plana göre Kirchner bir dönem sonra tekrar koltuğı devralacaktı ancak eşinin başkanlığı döneminde hayatını kaybetti. Cristina Fernandez ise 2011'de ikinci kez Başkanlık seçimlerini açık ara önde kapattı. Piyasa ile en fazla çekişmenin yaş andığı bu örnekte sermaye çıkışlarına rağmen Arjantin ekonomisi yüksek büyüme hızlarını 2012 itibariyle sürdürmekteydi. Yüksek emtia fiyatlarından da destek alan bu performansın ne ölçüde diğ er örneklerden farklılaşacağını ve sürdürülebilir olacağını zaman gösterecek.

3.2 Brezilya'da Lula Devrimi

Latin Amerika'nın en son 2001 Arjantin krizinde de görüleceğı gibi uluslararası finansla sorunlu bir ilişkisi olmuştu. Genel kabul bölgedeki ulus devletlerin yabancı sermayeyi yatıştırmak için özerkliğinden ciddi tavizler verildiğı yönünde oldu. Bununla birlikte enflasyona endekli bonoların ortaya çıkması ve borç temerrüt swap'ları (CDS) gibi enstrümanların geliştirilmesi ulusal ekonomiler lehine bazı gelişmelere de yol açtı.

Brezilya özelinde devlet otonomisi, hem borçlu bir ülkenin finansal istikrarını sürdürebilmek için yabancı kreditoşlere olan bağımlılık sorunu hem de ABD'nin bölgedeki ağırlığı dolayısıyla oluş an bir durumdan dolayı sorunlu bir konu oldu. 1970'li yıllar boyunca bunlara rağmen Brezilya müdahaleci ekonomi politikalarını sürdürdü ve ABD ile ilişkiler piyasalar açısından bir işaret fiş eğı sayılabileceğı durumlarda bile kendine özgü bir duruş u sahiplendi. İthal ikameci sanayileş meci modeli terkedildiğinde

bile piyasaların tamamen dışa açılması ve devletin ekonomik alandaki faaliyetlerinden çekilmesi konusunda ayak sürüdüler. Bundan dolayıdır ki Lula 2002 yılında seçimleri kazandığında yaşanan paniğe rağmen Brezilya'nın devlet geleneği ve sürdürdüğü nispi bağımsız tutumla devasa bir kopuştan söz edilemezdi. Ayrıca yükselen emtia fiyatları, beraberinde makroekonomik istikrar Lula'nın sosyo-ekonomik oyuncularını kontrol altında tutabilmesine olanak sağladı. (Martins & Finbarr, 2009: 437)

Brezilya'da ithal ikameci sanayileşme dönemlerinde yerli özel, devlet ve yabancı sermayenin çalışma alanları birbirinden belirli ölçülerde ayrılmıştı. Yerli sermaye hızlı tüketim ürünlerine ve yatırım mallarına odaklanmıştı; yabancı sermaye ise dayanıklı tüketim malları üretmekteydi. Kamu ise altyapının yanında çelik, elektrik, telekomünikasyon, petrol, taşımacılık, limanlar gibi büyük sermaye yatırımı gerektiren işlere odaklanmıştı. Kamu bankaları yatırımlar için uzun vadeli kredi sağlıyordu. Neoliberal reform programı bu kamu kuruluşlarının çoğunun özelleştirilmesini getirdi. İthal ikameci sanayileşme, sanayinin yatay anlamda entegrasyonunu getirirken ticari liberalizasyon sonucu küresel üretimin bir parçası olarak belirli alanlara yoğunlaştırıldı. Bu aşamada istikrarlı, iyi maaş ödeyen işletmelerin sayısında düşüş yaşandı. Ayakta kalan firmaların verimliliklerinde yükseliş yaşanıyor ama toplamda endüstriyel tabanın daraldığı ve işsizliğin arttığı görüldü. Bu politikalarla devlet aynı zamanda makro planlama ve mikro müdahaleler için elindeki araçlardan da feragat etmiş oluyordu. Finansal sektör de benzer şekilde küresel dinamiklerin etkisi altına girmişti. Kamu borçlarının, özel sektöre açılan kredilerin ve yabancı sermayenin tüm kontrolünü devlet kaybetmişti. 1999 yılında Basel standartlarının³¹ uygulanmaya başlamasıyla bankalar uluslararası standartları kabul etmiş oluyordu. Bankaların finansal gücü artıyordu ancak sayıları azalıp uluslararası bağlantıları da artıyordu. 1988 yılındaki Anayasa zaten borcun para basarak ödenmesini engelliyordu, 2000 yılındaki Mali Sorumluluk

³¹ Dünya ölçeğinde finans sisteminin uygulamalarını ve muhasebeleştirme pratiklerini standartlaştırmak için kurulan Basel komitesinin tespit ettiği standartların küresel para akışlarını düzenlemesi hedeflemektedir. Bu akımlar büyük ölçüde bankalar üzerinden gerçekleştiği için bu kurumların sağlıklı olmaları ve durumlarını şeffaf biçimde ortaya koymaları önem kazandı. 2004 yılında Basel II ile bir dizi kural daha ortaya konuldu ancak son finansal kriz mevcut kuralların finans piyasalarında balonlar oluşmasına engel olamadığını ortaya koydu. En son olarak Şubat 2011'de görülen son finansal krizden de alınan derslerle Basel III ilan edildi. Küresel ölçekte bankacılık uygulamalarının temel prensiplerini ortaya koyan Basel kriterleri finansal akışların ulus-devletin egemenlik alanının dışında bir kerteyle gerçekleştiğini ve denetlendiğini göstermek açısından ilgi çekici.

Yasasıyla da kamu yönetimi iyice kontrol altına alınmıştı. Sıkı maliye politikalarına verilen önem dolayısıyla enflasyonun kontrolünü hedefleyen mali politikası önem kazanacaktı. Bu aracın bir diğer önemi de aralarında emeklilik fonlarının da bulunduğu birçok finansal ve sanayi kuruluşunun faizlere duyarlı kamu tahvilleri taşımasıydı. Düşük faizler normal koşullarda yatırım ve tüketimi, dolayısıyla büyümeyi de tetikleyecek iken bu durumda büyük grupların aleyhine çalışabiliyordu. Kur politikası ise uluslararası para hareketlerinin oyun alanı haline geldi. Böylelikle topluma hesap verme sorumluluğu olmayan birçok kurum önemli karar alma yeteneklerini elinde topladı.

2000 yılında bile borcun konsolide edilmesini savunan Lula, iki sene sonra iktidar koltuğunu elde edeceği seçimlere kadar üç kez seçimden mağlubiyetle ayrılmıştı. Devletleştirme ve toprak reformunu da kapsayan politika önerileri sendikalar tarafından da destekleniyordu. Ancak 2002 seçimlerine gidilirken yanına Başkan Yardımcısı adayı olarak en büyük tekstil sanayicilerinden Liberal Parti'den Jose Alencar'ı aldı. Karşısında ise Sosyal Demokrat Parti'nin adayı, eski Sağlık Bakanı, Cornell mezunu ekonomist, yatırımcıların tercihi Jose Serra yer almaktaydı ve merkezdeki Demokratik Hareket Partisi'nin (PMDB) de desteğini sağlamıştı. Buna rağmen yapılan ilk tur seçimlerinde Lula oyların %46,4'ünü alırken Serra ancak %23,2 oyla ikinci tura kalmayı başardı. Aynı zamanda PT Kongre'nin alt kanadında çoğunluğu ele geçirdi. İkinci tur sona erdiğinde Lula oyların %61'ini elde etmişti. (Hardie, 2006: 58)

2002 yılında seçimi kazanarak iktidara gelen Lula'nın yoksul bir çocukluktan Sao Paulo'nun sanayi kuşağında işçiliğine uzanan öyküsü, sendikacılığı, İşçi Partisi'nin (PT) liderliği ve dürüstlüğü, sol çevreler tarafından coşkuyla karşılanmasına sebep oldu. Sağ çevreler ise nihayet –kendilerine göre-PT'nin iktidar sorumluluğunu alacak bir olgunluk düzeyine ulaşmış olabileceği umudunu taşımaktaydılar.

Geniş doğal kaynaklara, hatırı sayılır bir sanayi altyapısına, organize ve tecrübeli bir işgücüne sahip Brezilya'nın bu dönemde çalışanlar lehine bir gelişme kaydetmeyi başaramaması bu politikaların pek de uygulanabilir olmadığı sonucunu doğurabilirdi. Lula'yı iktidara getirenler neoliberal politikaların kaybedenleri olarak görüldüğünden bu beklentiler sebepsiz değildi. Kaybedenlerin birbiriyle tamamıyla uyumlu çıkarları

olduğu veya tam olarak ne yapılmasını istediklerini bildikleri söylenemezdi ama bu süreçte uğradıkları kayıpları telafi etmek ve kısmen başka gruplar üzerine kaydırmak istiyorlardı. Kaybedenleri oluşturan ilk grup şehirli ve kırsal kesimde çalışan vasıflı veya yarı-vasıflı emekçiler, düşük dereceli memurlar, orta sınıflardan profesyonellerdi. Ücretlerin düşmesi, istihdam kaybı ve faydalandıkları kamu hizmetlerinin kapsamı ve kalitesindeki düşüşten olumsuz etkilenmişlerdi. İkinci olarak yarı-vasıflı veya vasıfsız kayıt dışı çalışan kesimler Lula'yı destekleyen koalisyona dahil oldu. Her ne kadar bu organize olmayan kesimlerin PT'ye bağlantı kurabilecekleri kanallar eksik olsa da neoliberal politikaların kaybedeni oldukları inancıyla Lula'yı desteklediler. Üçüncü grup özellikle Brezilya'nın güneydoğusundaki geleneksel sanayi elitiydi. Cardoso'nun uyguladığı neoliberal ekonomik politikaların getirdiği ekonomik durgunluktan yorgun düşmüşlerdi. Ayrıca gelir dağılımının bozulmasından dolayı artan suç, şiddet gibi toplumsal olgulardan da rahatsızlık duyuyorlardı. Ekonomik açıdan sorumlu politikalarla, sosyal problemlere eğilebilen bir siyaseti bir arada yürütebileceğini umdukları Lula'yı desteklediler. Tipik olarak muhafazakar ve hayli borçlu bir medya grubu olan *Globo* ilk başta tereddütle yaklaştığı Lula'yı ülkeyi ulusal iflastan kurtarabileceği için desteklediğini açıkladı. Dördüncü olarak, bir grup sağcı oligarklar, arazi sahibi ve ülkenin fakir bölgelerinden yerel siyasetçiler de Lula'yı destekliyordu (Morais, 2005: 6). Neoliberal politikaların uygulanması ile birlikte yeni bir teknokrat kadro kilit mevkileri ele geçirirken bu eski tüfek siyasi elit arka plana itilmişti. Hem bu yurt dışı eğitilmiş yeni yetme bürokratların gücüne haset ve mevki kayıpları hem de sıkı mali politikalar bu çevrelerde Cardoso tarafından aldatıldıkları hissini uyandırmıştı. Bu destekle hem rövanş alıyor hem de yeni yönetimde iyi bir yer kapabilmeyi umuyorlardı.

1989 yılındaki seçimdeki kadar olmasa da Lula'nın karşısında da bir blok oluşmuştu. Orta ve büyük sanayiciler, finans kesimi, ihracatçılar, tüccarlar, büyük medya ve toprak sahipleri bu koalisyonun bir bacağına oluşturuyordu. İkinci grup ise şehirli orta sınıflardı. Nispeten küçük ve politik açıdan istikrarsız olmalarına karşın, çalışan kesimler üzerindeki etkileri ve medyadaki ağırlıkları sebebiyle önemliydiler. Neoliberal politikaların uygulandığı dönemde iyi işlerin azalmasına, üniversite diplomalarının artık iyi bir gelecek garantisi sağlamamasına ve ebeveynleri kadar başarılı olamamalarına

karşın PT'nin radikal imajından çekiniyor, geçmiş dönemde elde edilen ithal ürünler, kredi kartları, yurt dışı gezileri gibi kazanımların ellerinden gideceğinden korkuyorlardı.

Seçimlere doğru gidilirken Lula'nın seçmen tabanını oluşturan geniş koalisyonun çoğunluğu oluşturduğu görülüyordu ancak sanayiciler, finans kesimi ciddi biçimde ürkemeye başlamıştı. Lula'nın işbaşına geldiğinde devletin yükümlülüklerini reddedip, borçları ödemeyeceklerini düşünüyorlardı. Sermaye yurt dışına kaçmaya başlamıştı; Mart ayında 2,32 olan dolar kuru Ekim'de 3,80'e ulaşıyordu (Ibid., s.9). Bankalar yurt dışıyla olan kredi bağlantılarını kaybetmesi durumunda Brezilya ithal ettiği ürünlerin parasını ödeyemeyebilirdi. Borsa aylar boyunca düşüşünü sürdürdü. Durumun Lula'nın anketlerde ilerde gözükmesiyle ilintili olduğunu düşünen seçmen tereddüt etmeye başlamıştı. Nihayet Lula "Brezilya halkına mektup" olarak yayımladığı mesajında o güne kadar yapılan tüm anlaşmalar ve taahhütlere bağlı olduğunu açıklamak durumunda kalacaktı. Diğer taraftan Lula'nın kazanacağını gören iş çevreleri de IMF anlaşmalarına, mali disipline bağlı kalınacağına dair kurumsal garantiler peşindeydi. Eylül ayında IMF ile yeni bir anlaşma yapılırken, Lula'nın piyasa reformlarını geri çevirmeyeceğine dair garantileri işe yarıyor gibi gözüküyordu. Seçimin galibi artık belliydi ancak yeni yönetimin manevra alanı kalmamıştı. Finansal sermaye gücünü kanıtlamış sadece ekonomi politikaları için değil demokratik süreçler için de belirleyici olabileceğini göstermişti. Lula iktidardaydı ancak bir yandan piyasa güçlerinin etkisini kabul etmiş oluyordu. Meclis'te PT'nin milletvekili sayısı toplamın ancak üçte biri kadardı. Ayrıca yargıda da PT'ye mesafeli duruş Lula'nın iktidarını kısıtlayan etkenlerdi.

Lula'nın seçilmesi Latin Amerika'daki en büyük sol partinin yine bölgenin en büyük ülkesinde iktidara geldiğini gösteriyordu. Ancak 2002 yılı boyunca Brezilya tahvillerinin risk primleri yükselmesine rağmen, Lula'nın ekonomik konularda pragmatik tercihler göstereceği görülüyordu. Birden "Lula Light" diye bahsedilmeye başlanan yeni başkan yatırımcıların gözdesi haline gelmiş, bono faizleri süratle düşüşe geçmişti. Eski bir Troçkist olan Maliye Bakanı Antonio Pallocci daha da büyük bir pragmatist olacağını göstererek piyasanın ihtiyacı olan dengeli mali politikalar izleyeceklerini, enflasyonu kontrol altında tutacaklarını belirtti. Sonunda İşçi Partisi (PT), muhalefetteyken eleştirdiği ortodoks ekonomi politikalarından daha sıkı bir politika izlemeye başladı.

Ardından emeklilik yaşının yükseltilmesi, kamu emeklilerinin ikramiyelerinin düşürülmesi gibi sosyal güvenlik reformları hayata geçirildi ama en azından Şili'deki gibi sistemin tamamen özelleştirilmesi yoluna gidilmedi. Lula'nın bu reformları başarabilmesi, sendikacılık yıllarından beri kullanmakta olduğu müzakere ve ikna yeteneklerini kendi partisi üzerinde kullanmasıyla başarıldı. Mali alanda vergi toplama ve harcamaların kontrolü anlamında reformlar yapıldı ancak Lula yönetimi eğitim ve sağlık gibi başlıklara eğilerek sosyal devleti tamamen dışlamadığını göstermek istiyordu.

Özel sektörün bu dönemde ihraç ettiği ürün çeşitliliğini artırması ve *multilatinas* adı verilen şirketlerin yurt dışı yatırımlarını 10 milyar \$ eşğine taşıyarak gösterdiği dinamizm de çarpıcıydı. Brezilya petrol şirketi Petrobras³² Arjantin'in en büyük petrol şirketini satın almakla kalmayarak Bolivya ve Venezüella'ya da yayıldı. Benzer şekilde Brezilya şirketleri Arjantin'te bira, çimento ve demir-çelik firmaları satın aldılar. Brezilya'da geçmiş yıllardan beri süregelen bir güçlü sanayi geleneği ve sermaye birikimi mevcuttu. Ancak aynı zamanda Brezilya dünyada en ciddi yoksulluk sorunu olan ülkelerden biriydi ve Lula bu sosyal sorunla ilgilenmeyi gündemine aldı.

Açıklanan “Sıfır Açlık Programı” ile çocuklarını okula göndermeleri kaydıyla fakir ailelere gıda kuponları dağıtıldı. Lula, sosyal politikalarını makroekonomik kısıtları gözetenek sürdürmek zorundaydı. Brezilya'nın pragmatik devlet başkanı kendini ideolog değil, müzakereci olarak tanımlıyordu ve toplumsal taleplerle makroekonomik dengelerin korunması arasındaki ince dengeyi bulmayı hedeflemişti. Böylece Brezilya bayrağında da yazılı olduğu şekilde pozitifizmin kadim sloganı “Ordem e Progreso” yani düzen ve ilerlemeyi beraber gerçekleştirecek, uçlarda olmayan, tam tersine makul buldukları bir siyaseti sürdürmeye koyuldular. (Santiso, 2007: 135-138)

Lula'nın seçimi “Washington Konsensüsü”nün beklenen yüksek büyüme ve ekonomik istikrarı getirmediği başarısızlığına yönelik bir tepki olarak görülebilir. Lula'nın piyasaya yönelik söylemlerini de yumuşatması ile birlikte Brezilya'da birçok kişi onda

³² Brezilya'nın ekonomik gücünün en büyük sembollerinden olan Petrobras, çoğunluk hissesi devletin elinde olmakla beraber 2010 yılında rekor bir halka arzla piyasaya açılan petrol şirkettir. Ciro ve piyasa değeri olarak Latin Amerika'nın en büyük şirketi olmanın yanında aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 30'a yakın ülkede aktif bir çokuluslu şirket olarak *multilatinas* arasında kendisine lider bir konumda bulmuştur.

1960'lı ve 1970'li yılların daha istikrarlı ve yüksek büyüme yıllarına bir dönüş ihtimali gördü (Hardie, 2006: 68). Yatırımcılar için ise ilk dönemlerinde verdiği radikal söylemlerin etkisiyle, Lula'nın seçim ihtimalini kazanma ihtimali bono piyasalarında satışa dönüştü. Bu satışın şiddeti o dereceye ulaştı ki Brezilya iflastan kaçabilmek için IMF ile bir anlaşma yoluna gitmek zorunda kaldı. Birçok yatırımcı sonuna kadar beklemeyi tercih ettiyse de Brezilya'nın cari açığını kritik durumu sebebiyle kısmi satışlar bile piyasada büyük fiyat oynamalarına sebep oldu. Bankalar bu etkiyle piyasayı fonlamayı durdurmak durumunda kaldı. BCB Başkanı Meirelles (5 Nisan 2004, Financial Times) o dönemde GSMH'nin %5'ine karşılık gelen kredi imkanlarını kaybettiklerini belirtmişti. Aynı zamanda yerli yatırımcı da tedirginliğe kapılmış, satış yönlü harekete geçmişti.

Lula'nın mali istikrar ve sorumlu politikalar yönünde verdiği mesajlar zamanla etkisini gösterdi ancak piyasalar ancak 2003 yılının Nisan ayında eski seviyelerine geri döndü. IMF anlaşması hükümetin politika tercihlerinin yönünü net bir şekilde gösterdiğinden artık yatırımcıların gerisin geriye Brezilya piyasalarına dönüş yapmaması için bir neden kalmamıştı. Sıfır Açık programı gibi hükümetin bütçeden sosyal yardım amaçlı paralar ayırmasından dengeler tutturulduğu sürece rahatsız olunmadı. Zaten emeklilik reformu gibi daha can alıcı konularda adımlar atılmaya başlanmıştı. Aynı zamanda küresel piyasalardaki finansal genişleme diğer gelişen piyasalar gibi Brezilya'ya da yardımcı oluyordu. (Hardie, 2006: 72)

Bu kısıtlar altında Lula'nın uyguladığı parçalanmış veya şizofrenik tabir edilebilecek politikalar sol neoliberal olarak adlandırılabilir. Nihayet tarihi misyonunu yerine getireceğini düşündükleri zaman PT'nin uyguladığı bu ekonomik program bazı destekçilerinde hayal kırıklığı yarattı. IMF'ye güven vermek için birincil kamu fazlası hedefi 3,75'ten 4,25'e çekildi. Merkez Bankası sermaye çekebilmek için politika faizlerini yükseltti ve daha önce muhalefetteyken reddedilmesine ön ayak oldukları sosyal güvenlik reformu yasası geçirildi. Kamu borçlarının servisini kolaylaştırabilmek için vergi reformu yapılarak özellikle doğrudan vergilerin yükseltilmesi ve yerel bütçelerin kontrol altına alınması sağlandı. Merkez Bankası'nın özerkliği kabul edildi. Yeni bir emek reformu ile işveren ve çalışanlar arasında müzakerelerin çerçevesi çizildi

ancak hükümetin bunu kendisine karşı sendikaları zayıflatmak için yaptığı iddia edildi. (Power, 2010: 63)

Yolsuzluklara bulaşmış Collor ve eski Marksist Cardoso'dan sonra Lula'nın da neoliberal politikaları büyük ölçüde sahiplenmesi başka bir alternatifin mümkün olmadığı hissiyatını büyük ölçüde güçlendirdi. Sağdaki muhalefetin birçok politika tavsiyesini başarıyla adapte etmesi bu yöndeki rakiplerini de terse düşürürken solda olan konumlanması bu yönden gelişecek bir muhalefete boş alan bırakmadı. Brezilya DTÖ ve Amerika'daki serbest ticaret anlaşması görüşmelerinde de ihracatçılarına en fazla avantaj sağlayacak şekilde pozisyon aldı. Özellikle güney-güney ticari ilişkilerini geliştirecek inisiyatiflere hükümet dört elle sarıldı ve uluslararası görünürlüğü artan bir ülke haline gelindi. Lula'nın politikası bu yönüyle küresel ölçekte de piyasa yanlısı politikaları destekleyerek dünya ölçeğinde bir oyuncu olmak oldu.

Diğer önemli bir değişiklik Brezilya'nın önceki yıllarda borcunu elinde tutan sınırlı sayıda banka ve finansal kuruluşun yerine daha yaygın bir kreditor grubuyla muhatap olmasıydı. Artık hedge-fonlar, diğer aracı kurumlar ama daha da ilginç yerel tasarruf sahipleri bu borcun geleceği üzerinde karar yetkisine sahipti. Brezilyalı yerellerin kamu borcunu giderek daha fazla elinde tutması dış şoklara olan bağımlılığı azalttığı gibi, sürdürülebilirlik açısından da daha fazla imkan tanımaktaydı. Borç konusunda bir diğer umut verici gelişme enflasyona endeksli tahvillerin ortaya çıkışa ile yaşandı. Brezilya hükümetinin özellikle kullandığı bu enstrümanla dünyada dördüncü büyük enflasyona endeksli tahvil ihraç eden ülke haline gelindi (Martins & Finbarr, 2009: 439). Borç sürdürülebilirliği açısından ise faydaları çok açıktı. Brezilya gibi yüksek enflasyon ve devalüasyon geçmişi olan ülkelerde yatırımcılar gelecekte de benzer bir senaryonun tekrarlanabileceği endişesiyle yüksek nominal faizler talep etmekteydi. Bu faizin esas bileşeni ise talep edilen risk priminden kaynaklanıyordu. Dolayısıyla reel faizler yüksek seviyelerde gerçekleşiyor, hem kamu bütçesine aşırı yük bindirip hem de özel kesimin yatırım ve tüketim için düşük maliyetli kaynak bulmasını engelliyordu. Enflasyona endeksli tahvillerde geleceğe ilişkin bu belirsizliğin ortadan kaldırılması hem borç verenler tarafından talep edilen yüksek faizlerden vazgeçilmesini sağlıyor hem de bu

enstrümanların daha geniş bir yatırımcı grubu tarafından kabul görmesiyle, borç veren tabanı genişletilebiliyordu.

Brezilya'nın kamu borçlarının GSMH'ye oranı 1995-2002 yılları arasında %28'den %56'ya çıkmıştı (Ibid., s.444). Bu dönemde makroekonomik istikrara ilişkin endişeler hükümetin çoğunlukla kısa vadeli ve dolara endeksli tahviller çıkarmasına sebep oldu. Bu Brezilya'nın dış şoklara olan hassasiyetini artıran bir gelişmeydi, dolayısıyla 2002 yılından itibaren enflasyona endeksli borçlanmanın bu stratejinin yerini alması ve emtia fiyatlarındaki artışın da desteklediği güçlü ihracat performansı yatırımcı algısında hızlı bir iyileşme yol açtı. Brezilya'nın kredi notu da yükseltildi. Yatırımcıların borca ilişkin aşırı devalüasyon riski garantiye alındıktan sonra kalan en büyük risk iflas riskiydi. Burada da yardıma kredi temerrüt swap enstrümanları³³ yetiştirdi. Sigorta şirketlerinin bol keseden sattığı ve 2008 krizine kadar ciddi bir gelir kaynağına dönüşecek bu enstrümanlar sayesinde yatırımcılar tüm risklerden arındıkları düşüncesiyle rahat uyuyabilecekti. Doğal olarak Brezilya gibi büyüyen bir pazara yatırım yapmanın cazibesi çok büyüktü ve reel faizler hızla gelişmiş ülkeler seviyesine doğru düştü. Ekonomik büyüme için gerekli kaynaklar ve istikrar ortamı fazlasıyla mevcuttu.

Finansal enstrümanların Brezilya hükümetine sağladığı bu avantaj devletin eskisi kadar dar bir bankacı grubunun ağzından çıkacak söze bağlı olmadığını göstermekteydi. Yine de küresel kapitalizmin temel prensiplerine uyum şarttı ve bu imkanlar ancak bu önkoşullar yerine getirildiğinde sağlanacaktı. Dar bir bankacı çevresinden onay alma zorunluluğunun kalkması hükümetin oyun alanını genişletmiş ancak ekonomi politikaları anlamında temel çerçeve çok daha belirgin hale gelmişti.

1995'ten itibaren ekonomik büyümenin geri dönmesine ek olarak gelir paylaşımındaki adaleti gösteren Gini endikatöründe ve diğer sosyal gelişim göstergelerinde hızlı

³³ Kredi temerrüt swapları denen enstrümanlar finansal mühendislik ürünü, alacakların garantisine dayalı enstrümanlar olarak ortaya çıkmıştır. Şöyle ki herhangi bir küresel pazarda ihraç edilen tahvilleri satın alarak o ülkenin / firmanın riskini üstlenen yatırımcılar bu alacaklarının herhangi bir iflas tehlikesine karşı sigortalanmasını istemektedir. Bu ihtiyacı cevap veren bazı finansal kuruluşlar ilgili ülkenin / firmanın iflası halinde borcun ödenmesine dayanan kontratlar dizayn etmek suretiyle talebi karşılamış ve yüksek karlar elde etmiştir. Aynı zamanda piyasada bu enstrümanların fiyatı o ülkeyle ilgili risk algısını gösteren bir fonksiyon üstlenmiştir. Bu ölçü uluslararası piyasalarda o ülkenin ulaşabileceği kaynak miktarını da gösterdiğinden ilgili yönetim için önemli bir performans kriteri haline gelebiliyor.

düzeltilmeler gözlemlendi. Özellikle Lula döneminde düşük gelirliilere nakdi yardımlar konusunda ilerleme sağlanacaktı. Bu programlardan Bolsa Familia özellikle dikkate çaktı.³⁴ Ekonomik büyümenin getirdiği imkanlarla Cardoso döneminde başlatılan bazı nakdi yardım programlarını bir araya getirerek Bolsa Familia uygulaması o kadar popüler olmuştu ki PSDB adayı 2006 yılına gidilirken bunun Lula'nın uygulamalarının ötesinde genişletileceği taahhüdünde bulunacaktı. 12 milyon aileyi kapsayan bu sosyal güvenlik ağının temel amacı yoksullar için asgari bir gelir yaratmak ve iddialı bir eğitim yatırımıydı. PT'nin siyasi rakipleri de bu programı kabul edip daha da iyisini yapacaklarını taahhüt ediyorlardı.

Bütün ölçütlerle ortalama bir Brezilyalıının hayatı 2000'li yıllarda düzelme gösteriyordu. Örnelemek gerekirse, özelleştirmeler başladığında Brezilya'da 13 milyon sabit hat abonesi varken bu sayı 2010 yılında 43 milyon sabit ve 180 milyon mobil hat aboneliğine ulaşmıştı. 1980 yılında 11 milyon yolcunun kullandığı havayolları, 2003 yılında 71 milyona 2007 yılında ise 110 milyona ulaşacaktı (Power, 2010 : 225-226).

Ekonomik göstergelere paralel olarak siyaset kurumları da yerine oturmaya başlamıştı. Parti sisteminin istikrar kazanması ile birlikte popülist maceracılık için de yolun sonuna geliniyordu. Seçmen tercihlerindeki dalgalanmaların sona ermesi ve dünyanın en parçalanmış siyasi sitemlerinden iki partili bir sisteme dönüşümün belirginleşmeye başlaması bu gelişmenin sonucuydu. 2006 yılında PT ve PSDB'nin aldıkları oyların toplamı %90'ı geçiyordu. Üstelik bu iki partinin programları arasında Cardoso (PSDB adayıydı) ve Lula (PT adayıydı) hükümetlerinde görüleceği gibi belirli bazı konularda bir yakınlaşma hatta örtülü konsensüs sağlanmış gibiydi. Bu temel konular makroekonomik istikrar, sosyal politikalar, federatif yapının revizyonu, koalisyon yaratmaya dayalı bir Başkanlık ve dışarıya yönelik yenilenmiş bir duruş göze çarpıyordu.

³⁴ Bolsa Familia Lula iktidarı tarafından uygulamaya sokulan ve yoksul aileleri koşullu da olsa doğrudan nakit transferini sağlayan bir sosyal yardım programının adı. Yoksulluğun kuşaklar arasında aktarılmasını engellemek ve genç kuşakların suça itilmesini önlemek amacıyla fakir ailelere çocuklarını okula göndermeleri ve aşılatmaları koşuluyla nakdi yardım verilmekte. Çocukların derslerin %15'inden fazlasını kaçırmaları halinde yardım kesileceğinden aileler çocuklarını okulda tutmak zorunda kalıyorlar. Çocuk başına yaklaşık 22 Real (12 ABD doları civarında) gibi düşük bir ödeme yapıldığı halde bu yardımları alan ailelerin aylık gelirleri yaklaşık 140 dolar ve altı olduğu için önemli bir motivasyon sağlayabiliyor. Detaylı bilgi için bkz. *The Economist*, (Çevrimiçi) <http://www.economist.com/node/16690887>, 29.07.11

Brezilya 1985'ten sonraki demokratik rejim dışında sadece 1946-1964 yılları arasında bir demokratik yönetim tecrübesi yaşamıştı. Bu dönemde de iktidara gelen tüm başkanlar 1930-45 arası Getulio Vargas dönemi diktatörlüğünün yetiştirmeleriydi. Benzer şekilde demokrasiye geçilmesinden sonra Brezilya'nın ilk iki başkanı Sarney ve Collor da askeri rejimin ürünleriydiler. Ancak 1992'den itibaren göreve gelen tüm Başkanlar sivil demokratik rejimin bağrından neşet ettiler. Dahl'in (1971) katılım ve rekabet kriterleri açısından değerlendirildiğinde askeri rejim döneminde bile katılım oranlarının yükseldiği ancak demokrasiye geçişle her iki kriterde de belirgin şekilde gelişmeler yaşandığı görülmektedir. Bu son demokratik rejim tecrübesinde de 1994 yılının kırılma noktası olduğundan bahsedilebilir. Plano Real'in de uygulamaya geçtiği bu tarihte göreve gelen Cardoso ve ardından Lula yönetimleri ile Brezilya demokratik gelişimine hız verdi.

1980'li yıllarda federal hükümetlerin mali sorumsuzlukları, yeri geldiğinde yerel bankaları da kendi finansmanları için kullanmaları bütçe açıklarına ve krizlere giden yolu açmıştı. Cardoso-Lula yönetimlerinin temel politika eksenlerinden bir diğeri de mali konuları tekrar merkezileştirmek olacaktı. Böylelikle dış piyasalara mali disiplinin uygulandığı daha net gösterilebiliyor, Başkan federal yönetimlerin kendi otoritesinin içini boşaltmalarına izin vermiyordu.

Bir diğer temel eksen, koalisyona dayalı başkanlık uygulaması da Cardoso döneminde başlatılıp Lula tarafından da titizlikle sürdürülmüştü. Başkanla Meclis çoğunluğunu aynı partiden olmama ihtimali yüksek olduğundan bu tip bir yönetim biçimi aslında doğal sonuçu. Brezilya başkanları da Avrupa'daki Başbakanlar gibi Meclis'te kendi politikaları doğrultusunda oy kullanacak bloklar yaratmak zorunda olduğundan ideolojik olarak homojen ve içe kapalı gruplar yerine geniş tabanlı koalisyonlara yöneldiler. Cardoso, sağ muhafazakar PFL ve klientalist PTB ile yaklaşarak bir şok etkisi zaten yaratmıştı. Lula ise 2002 yılına gelene kadar kendisine yakın sol gruplar dışında daha geniş bir koalisyon fikrine uzak duruyordu. 2002 yılı seçimlerine ise PFL'den bir başkan yardımcısı adayıyla girecek Cardoso döneminde başlayan bir yönetici ana parti ve etrafında ona destek veren farklı bölgesel, ulusal akımlar modelini sürdürecekti. Bu sistem aslında aşırı parçalanmış bir siyasi yelpazenin yerine geçerek Başkan'ın

koalisyon oluşturma becerileriyle paralel ajanda odaklı bir siyaset yapma modeli ortaya koyuyordu. PSDB merkezli koalisyon makroekonomik istikrar getirmeyi başardıktan sonra PT merkezli koalisyon bir önceki ekonomik programın özünü bozmadan bu sosyal politikaları da ilave olarak getirmeyi başarmıştı (Ibid., s.232).

Bu dönem zarfında Brezilya demokrasisinin de uzun yılların alaycı “geleceğın ülkesi” yorumlarını tarihe gömecek şekilde kökleştiğı söylenebilir. Makroekonomik istikrar, sosyal refah, yürütme-yasama ilişkileri ve küresel aktivizm anlamında Brezilya dev adımlar attı. Demokratik rejimin ise alternatifi yok gibi gözüküyor; yani siyasi açıdan anlamlı hiçbir hareketin oyunun kuralları ile ilgili çekinceleri bulunmuyor. Ancak günümüz Brezilya’sında temel politika tercihleri liberal demokratik normlarla illiberal demokratik uygulamalar arasında gibi değeriendirilebilir. Rekabete açık ama hukuk devleti standartlarının zayıf olduğı bu rejimde elitler nezdinde sistemin meşruiyeti tam gözükürken geniş kitlelerin aynı bakışa sahip olduğunu iddia etmek güç.

Bu olumlu gelişmelere rağmen hala belirli konularda iyileşmeler yetersiz kaldı. Özellikle büyük şehirlerde suç ve şiddet istatistikleri hala ciddi şekilde endişe yaratmaktaydı. Güvenlik tedbirlerinin federal yönetimlerce yürütölmesi ve mali yönetime benzer bir merkezileştirme eğilimi olmaması yeterli etkinliğın sağılanamamasının bir sebebi olabilir. Yargı sisteminin aşırı yüklü olması, yavaş karar alması ve etkiye açık olması bir diğeri olumsuz yön olarak belirdi. Yargının çalışmasındaki sorunlar yabancı yatırımcılar en çok endişelendiren konular arasında kaldı. Bununla bağılantılı olarak yolsuzluk ve rüşvet iddiaları oldukça yaygındı. Hem denetim kurumlarının yetersizliğı hem siyasetçilerin bu konunun üstüne gitmek konusunda isteksizliğı yolsuzlukla mücadelede zaaf yaratmaktaydı.

Bunlara rağmen seçkinler düzeyine Brezilya’da destek bulan anti-demokratik bir proje, program bulunmadı. Ancak geniş kesimler düzeyinde demokrasiye destek ciddi oranda düşmekteydi; en iyi ihtimalle kayıtsız bir tutum gözleniyordu. Geniş toplumsal kesimlerin son dönemde ekonomik anlamda sağıladıkları gelişme düşünölünce bu tutumun açıklanmaya ihtiyacı olacaktır. Bunun kültürel sebepleri olabileceğı gibi askeri diktatörlük döneminin nispeten başarılı ekonomik performansına karşılık demokrasiye geçtikten sonraki 10 yılın sıkıntılı geçmiş olması bir açıklama olabilir. Zaten Lula

döneminde ekonomik büyüme ve sosyal adalete ilişkin göstergelerdeki iyileşmeye paralel olarak demokrasiye destek de yükselmeye devam etti.

3.3 Meksika’da Tek Parti Yönetiminin Sonu

Meksika’daki hegemon parti Partido Revolucionario Institucional (PRI) muhalif partiler yasaklanmadığı halde II. Dünya Savaşı sonundan 2000 yılına kadar Meksika’da iktidar partisi olmayı başararak kendine özgü bir tek parti rejimi örneği oldu. 1980’lerde Latin Amerika’da başlayan demokratikleşme dalgası bile ancak 20 sene sonra Meksika’da farklı bir iktidar partisi gelebilmesini sağlayabildi. Bu bağlamda PRI’nın göreceli olarak elit çoğullaşmasına olan direnci, seçim kurumlarının otoriter yapısı ve partinin kitlesel seçmen desteği incelemeye değer faktörler olarak belirlemektedir.

Askeri rejimlerde ve diktatörlüklerde muhalefetin gerçek anlamda bir alternatif olarak belirmesini engelleyen esas olarak güç kullanımı tehdididir. Tek partinin baskın olduğu rejimlerde ise güç kullanımı olmasa bile seçimlerin iktidar partisi lehine yapılması sebebiyle sandıkta onu yenmek çok zordur. İktidar partisi elinde tuttuğu devlet imkanları sayesinde patronaj ilişkileri kurarak tabanını korur. Hem yasama hem de seçim kurumlarını kontrol ederek muhalefet için giriş maliyetlerini yükseltme ve seçmeni manipüle etme imkanlarını elinde bulundurur. Bu durumun çözülme sürecinde ise hem seçmen tabanından muhalefete kaymalar görülmeli hem de seçim kurumları üzerindeki hakimiyet en azından zayıflamalıdır. Bu bağlamda 1994 yılında seçim kurumu Instituto Federal Electoral (IFE)’a bağımsızlık tanınması bir dönüm noktası olarak tanımlanabilir. 1988’deki büyük seçim yolsuzluğu düşünülürse PRI’nın 2000’de seçimi kaybetmesine yol açacak bu dönüşüm önemliydi. 1988’de sağdaki Partido Accion Nacionalista (PAN) seçim sonuçlarını kabullenirken soldaki PRI’dan kopan *Cardenista*’lar bu seçim sahtekarlığının asıl kurbanı oldu.

Askeri bir rejimden veya diktatörlükten demokrasiye geçiş için net tarihler verilebilirken Meksika örneği gibi bir geçişte, sürecin 12 seneye yayılması sebebiyle bu netlik söz konusu değildi. 1991 ve 1994 seçimlerinde PRI’nın kazandığı seçimler üzerinde çok fazla bir şüphe oluşmamıştı ancak 1997’de Meclis’in alt kanadı için yapılan seçimlerdeki yenilgi PRI’nın sandıkta tattığı ilk olacaktı. 1970’ler boyunca PRI

Başkanlık seçimlerini %90'ın üzerinde bir oy oranıyla kazanmayı başarmış, Kongre %100 oranında PRI adaylarından oluşmuş ve hiçbir yerel yönetim kaybedilmemişti. Fakat 1988'de tek başına anayasa yapma sayısı olan üçte iki çoğunluk Kongre'de kaybedildi. 1989'da Chihuahua ve Baja California yerel yönetimleri kaybedildi. Görüldüğü gibi 1980'lere gelindiğine siyasi rekabet çok daha fazla artmıştı. 1994 yılında yapılan düzenleme ile artık seçimlerin meşruiyeti konusunda muhalefetin çekinceleri de ortadan kalkıyordu. Ancak bu düzenleme ve siyasal alanda rekabetin ortaya çıkması zaten kendiliğinden olan bir süreçten ziyade toplumda güçler ayrışmasının doğal bir sonucu (Magaloni, 2005: 123-124).

1982 yılında De La Madrid'in iş başına gelmesiyle başlayan dönem üç tarihsel sürecin üst üste çakışmasıyla anlaşılabilir: Uluslararası finansal baskılar, yurt dışında eğitim görmüş teknokratların yükselişi ve neoliberal reformların hayata geçişi. Teknokratlar aldıkları eğitimin de etkisiyle kalkınmacı devletin çözülüşünde ilk adımları oluşturacak kararları aldılar. Uyguladıkları neoliberal reformlar iki safhada yürürlüğe konuldu. İlk aşamada IMF gözetiminde uygulanan mali ve parasal sıkılaştırma ile devletin küçültülmesini içeren yapısal uyum süreci yaşandı. De la Madrid döneminde başlayıp Salinas döneminde sürdürülen ikinci safhada ise kalkınmacı devleti sona erdiren kurumsal reformlar uygulandı. De la Madrid dönemindeki ufak çaplı özelleştirmelerden sonra Salinas başkanlığında devlet telefon işletmesi, televizyon istasyonu ve havayolu gibi büyük çaplı, verimsiz işletmeler özelleştirildi. 1982 yılındaki krizle birlikte devletleştirilen bankalar tekrar özelleşti. Ayrıca 1993 yılında Merkez Bankası'na resmen özerklik verildi. Ayrıca Meksika'nın devrim sonrası tarihinin önemli bir ayağı *ejido*³⁵ların yerli ve yabancıların alımına açılması 1992 yılında Anayasa'da yapılan değişikliklerle sağlandı. (Babb, 2001: 172)

Uluslararası boyutlara baktığımızda Meksika'nın 1982 krizinden sonra Reagan yönetiminin bunu politikaya endeksli yardımlar vermek için bir fırsat planı olarak

³⁵ *Ejido*, Aztek dönemlerinden kalma, toprağın köy topluluklarının ortak kullanımına bırakıldığı sisteme verilen addır. İspanyolların Meksika'yı fethi ile birlikte o toprak üzerinde imtiyaz sahibi senyöre bölgedeki yerlilerin de haklarının devredildiği *encomienda* sistemine geçildi. Meksika Devrimi *ejido* sistemine dönüşü vadetti ancak bunun gerçekleşmesi 1934'te Lazaro Cardenas seçilene kadar gerçekleşmedi. 1991'de Salinas tarımdaki verimsizlikleri öne sürerek *ejido* sistemine son verdi.

gördüğü söylenebilir. Baker Planı olarak anılan bu programa göre piyasaya ve yatırımcıya dost politikalar uygulamak borçları döndürebilmek için gerekli kaynaklara ulaşmanın ön şartıydı. Korumacılığın rant yaratan etkilerini inceleyen teorileriyle öne çıkan ekonomist Anne Krueger Dünya Bankası'nın baş ekonomisti olarak atanmış ve serbest ticaretin yaygınlaşması için çalışmaya başlamıştı. Aynı dönemde IMF de politika endeksli kredi tahsis ediyordu. Bu dönemde hayata geçen reformların Meksika devleti ve bürokratlar tarafından alınan kararlar çerçevesinde uygulandığı, yerel çıkar gruplarının bu sürece katkıda bulunamadığı görülebilir. Korporatist yapısı içerisinde farklı çıkar gruplarını dengelemekle mahir Meksika devletinin neoliberal reformların uygulaması sırasında bu seslere kulak tıkadığı söylenebilir. Örnek verecek olursa küçük ve orta ölçekli işletmelerin çıkarlarını yakından ilgilendiren NAFTA müzakereleri sırasında bu grubun talepleri göz ardı edilmişti. Daha ziyade büyük iş çevreleri ile ittifak halinde Meksikalı teknokratlar neoliberal politikaları uygulamaya soktular(Ibid., s.175).

Salinas döneminde 1995'te yaşanan büyük ekonomik krize rağmen arkasından gelen Zedillo ve Vicente Fox yönetimlerinin ekonomik politikaları aynı istikamete yöneldi. Böylece Meksika da Anglosakson yönetim biçimini adapte ediyordu. Bu durum teknokratların çoğunun Amerika'daki üniversitelerde ekonomi, kamu yönetimi doktorası yapmış kişilerden oluşmasıyla da doğrudan alakalıydı. Reformları yürüten bu zihin yapısı giderek toplumsal düşünce yapısına da nüfuz ederek piyasa merkezli bir kalkınma düşüncesinin genel kabul görmesine sebep olacaktı. ABD kökenli ekonomi eğitiminde kamunun ekonomik faaliyetlere dahil olmasının verimsizlikler yaratacağı, piyasanın ekonomik kalkınmayı hızlandıracağı merkezli düşünsel yapının sahiplenilmesi bu dönüşümde önemli rol oynayacaktı.

PRI kuruluşundan itibaren bir parti olmaktan çok yerel, federal ve ulusal seviyelerde siyasi gücün dağıtıldığı bir mekanizma olarak işlev gördü. Bundan dolayıdır ki her çeşit sınıf, ideoloji, yerel ve ulusal düzeyde çıkar grubunu içerisinde barındırdı. Ancak Miguel de la Madrid'in görev süresi 1982-1988 döneminde piyasa reformlarını kararlılıkla uygulamaya başlayan parti bu eski çok kutuplu görüntüsünü kaybetti. Yeni PRI, önce eski PRI'nın çözülmesini sağlayacak daha sonra devletin ekonomideki ağırlığının ortadan kaldırılması vazifesini üstlenecekti.

Salinas'ın (1988-1994) ve Ernesto Zedillo'nun (1994-2000) görev sürelerinde diğer partilere karşı güç kaybedildi ancak neoliberal politikaların yerleşmesi açısından bir süreklilik mevcuttu. Bu uygulamalar 2000 yılında iktidara gelen PAN adayı Vicente Fox tarafından da kararlılıkla sürdürülecekti. Başlangıçta de la Madrid'in ekibi –ki daha sonra başkanlık yapacak Salinas ve Zedillo da bu grubun içindeydi- üç dört başkanlık dönemi boyunca sürecek, anayasal değişiklikleri de içerecek, toprak sahipliği ve kıyı bölgelerinde kullanım haklarının dağıtılmasını içeren ve limanlar, petrokimya tesisleri, iletişim kurumlarının özelleştirmesini içeren bir programı sahiplendi. Sendikaların gücü kırıldı; eş zamanlı olarak tarıma verilen sübvansiyonlarda kesintiler yapıldı. Bu politikalar sadece sırayla gelen başkanlar tarafından sahiplenilmedi aynı zamanda IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların desteğiyle hayata geçti. Bu PRI'nın ideolojik yapısının ve Meksika'nın korporatist düzeninin de çöktüğünü ilan ediyordu. (Montemayor & Salas, 2006: 90-91)

Farklı fraksiyonları bünyesinde belirli bir uyum içerisinde barındırmakla nam salmış PRI için 1988 yılındaki bölünme artık parti içinde bu dengelerin sağlanamadığını gösteriyordu. Daha önceleri siyasi ikbal gayesi olan kişiler için PRI çatısı altında siyaset yapmanın alternatifi pek gözükmüyordu. Muhaliflerin seçilme şansı pek yoktu ve bürokrasideki pozisyonlar da sadece iktidar partisine ve yandaşlarına aitti. Dolayısıyla 1988 yılında Cardenas ve yandaşlarının Başkan De la Madrid'in ekonomi politikalarına tepki göstererek PRI'dan kopuşları istisnai bir durumu temsil ediyordu. De la Madrid'in uygulamaya koyduğu IMF destekli stabilizasyon ve liberalizasyon politikaları karşısında Cardenas ithal ikameci ve korumacı politikalara devam edilmesini talep ediyorlardı. Ayrılmadan önce Cardenas ekibi partiyi demokratikleştirmeye çalışarak içeriden bu dönüşümü gerçekleştirmeye çalışmış ancak başaramayınca dışarıdan Başkanlığa oynamıştı. Cardenas'ın seçimi kaybetmesinin ancak yaygın seçim yolsuzluklarıyla gerçekleştiği söylenegeldi. 1990lı yılların ilk yarısında da Cardenas'ın yeni partisi PRD (Partido Revolucionario Democratico) sıkı sık baskı altına alındı ancak daha sağdaki PAN, hükümeti destekleme karşılığında sözü edilen seçim kurumlarının bağımsızlığını sağlamayı başardı. Salinas yönetimi yeni ekonomik programını uygulayabilmek için PAN dışında bir partinin de desteğine ihtiyaç duyuyordu ve bu dönemde seçim sistemini demokratikleştirme yolunda atılan adımlar bu alandaki desteğe verilen bir karşılıktı.

Zaten merkez sağıdaki PAN'ın piyasa merkezli bu reform programına önemli bir itirazı da yoktu. PRD ise oyun dışı kalmıştı ve çoğu zaman yerel mücadelelerde baskı görmüş, siyasi şiddete de maruz kalmıştı. Ancak 1994 yılında *Acuerdos de Barcelona* anlaşmalarıyla her üç parti yapılacak seçim reformları üzerinde de mutabık kalmayı başardı. PRI'nin bu reformlara razı olmasının sebeplerinden biri de 1988'deki zayıf konumunu gidermiş olması ve seçimi kolaylıkla kazanacağına inanmasıydı. Ülke çapında bir yoksullara yardım programı ile (PRONASOL) solunda PRD'nin ilerlemesini durdurmuş, diğer yandan ise medya yoluyla güçlü bir şekilde reklamını yaptığı piyasa reformları, özelleştirmeler ve NAFTA anlaşması ile reformcu bir parti görünümünü yaratmıştı. Ezici bir güçle tekrar iktidara yürüdüğü düşünülen PRI, Ocak ayında patlayan Zapatista ayaklanması ve tüm ülkeye yayılan şiddet dalgasının ardından PRD'yi de sisteme dahil etmek ihtiyacı hissedecekti. PRD'nin Zapatista'lara destek vermesi, güçlü bir karşı blok yaratma riskini taşıyordu. Mart ayında PRI'nin Başkanlık adayı Luis Donaldo Colosio bir suikaste kurban gitti; seçimden iki ay sonra da PRI'nin Genel Sekreteri öldürüldü. PRI 1994'teki seçim başarısının tadını çıkaramadan bu politik karmaşa ortamının da alevlendirdiği bir ekonomik kriz ortamına yuvarlanacaktı. O krizler de PRI'nin 1997'de ve nihayet 2000 yılında uğrayacağı seçim yenilgilerinin hazırlayıcısı olacaktı.

1994'te başlayıp ertesi seneye de taşınan ekonomik kriz Meksika'nın son otuz yılda yaşadığı ilk kriz olmadı. 1982'de başlayan ve 80'li yıllar boyunca ülkenin boğuşacağı düşük büyüme hızlarının müsebbibi olan kriz de PRI'nin siyasi sermayesinden yemesine sebep oldu. Ancak Meksika'da muhalefetin serpilmesini sağlayan esas faktör ekonominin dışa açılması oldu. Yirmi yıl içerisinde Meksika'nın kuzeyi ABD ile derin bağlantıları olan çok canlı bir ekonomik dönüşüme sahne oldu. Güneydeki etkileşim ise yoğunlukla kaçak emek göçü ve ABD'den gelen işçi dövizleri yoluyla oluyordu. Bir anda Latin Amerika'nın en fazla sanayi ürünü ihraç eden ülkesi haline gelen Meksika'da yerel ekonomilerin merkezle bağı kopmuş uluslararası bağlantılar geliştirmişti. Oysa dövizin, kredinin, alım-satımın, dış ticaret politikalarının merkez tarafından belirlendiği ithal ikameci sanayileşme dönemlerin tüm sanayinin yönü Mexico City'e dönüktü ve hatta sanayi çoğunlukla bu bölgede yoğunlaşmıştı.

Tam da bu sebepten PAN özellikle ABD ile yoğun ticaret yapan kuzeyde giderek güç kazanmaya başladı; PRD ise ABD'ye göç veren fakir güneyde popülaritesini artırdı. Ekonomik krizler de ABD'ye göçü hızlandıran ayrı bir faktör oldu ve uzun vadede merkezden dağıtılan bir ranttan ziyade bağımsız bir gelir kaynağı olduğu için PRI'nın aleyhine çalıştı. PRI'nın içine düştüğü ekonomik krizlerden sıyrılmak için benimsemek zorunda kaldığı liberalizasyon politikaları siyaseten yenilgisini hazırlayacak bir dinamiği harekete geçirmişti.

1994 krizi özellikle PAN'ın seçmen nezdinde bir alternatif olarak iyice belirmesine yol açacaktı. 1995'ten 1997'ye kadar PAN Guanajuato, Jalisco, Baja California'da yerel yönetimleri ele geçirdi. PRD ise öte yandan reform karşıtı muhalefetin toplandığı bir çatı haline gelmişti ve 1997'de Mexico City'i kazanarak büyük sükse yaptılar. Zedillo yönetiminde PRI'dan kopmaların gerçekleşmesi ve PRD'ye katılmaları bu partinin gücünü artırdı. Aslında PRD, ideolojik konumlandırma açısından PRI'ya daha yakın olan partiydi ve böylelikle PRI'dan kopmalardan aslan payını alması normaldi (Magaloni, 2005: 145).

Ekonomik alandaki sıkıntılar ve yerel yönetimlerin muhalif partilerce kazanılmaya başlanması PRI'nın genel seçimlerde yenilebilir ve yenilmesi gereken bir parti olduğunu ortaya koydu. Medyanın da daha bağımsız davranabilmesi ve 2000 seçimlerinde PAN'ı gerçek bir alternatif olarak kamuya sunmasıyla Meksika'da seçim yoluyla iktidar değişikliği mümkün olacaktı. 2000 yılında 70 yıllık PRI iktidarını devirmek suretiyle merkez-sağ Partido de Accion Nacional (PAN) adayı Vicente Fox Meksika devlet başkanı seçildi. Fox eski bir Coca-Cola yöneticisi idi ve küçük Guanajuato eyalet valisiydi.

Meksika'nın 2000'li yıllardaki ekonomik performansına bakılırsa durgunluk, gelir dağılımı bozuklukları, tekelleşme gibi sorunların devam ettiği görülmekteydi. Aslına bakılırsa nispeten varlıklı kuzey bölgesine karşın Meksika'nın güneyi hala fakirlik içindeydi. Güney ve güneydoğu en problemlili bölgeler olarak öne çıkarken bölgeler arası dengesizliklerin azaltılabildiğine dair bir belirti bulunmamaktaydı. İthal ikameci kalkınma stratejisinden ihracata yönelik kalkınmaya geçilmesiyle endüstriyel ağdaki stratejik bağlantılar kırılmış bazı rekabet gücü düşük sektörler yok olmaya yüz tutmuştu.

Petrol ihracatı, *maquiladora* endüstrilerin ihracat gelirleri ve işçi dövizleri Meksika ekonomisini döndürmeye devam ediyordu.

Olumlu yönden bakıldığında Meksika ekonomisinin dünyaya ve özel olarak kuzeydeki ticaret partnerlerine entegre olmuş bölümünde hızlı bir ekonomik kalkınma hız kazanıyordu. 1980'lerden beri sürdürülen ekonomik reform programlarının sonucunda devlete yaslanan ve merkezde yaratılan ranttan beslenen iş çevreleri giderek silikleşmiş, dünya ekonomisine eklenmiş iş çevreleri ağırlıklarını artırmaya başlamıştı. Bu çizgi doğrultusunda yıldızı yeni parlayan ihracatçı sanayiler ve çokuluslu şirketlerle entegre olan şirketler parlak büyüme performansı göstermeye devam ettiler. Meksika belirgin bir şekilde içine kapalı, ulusal sınırlar içinde anlamlı bir ekonomi olma niteliklerini kaybederken, daha büyük bir ekonomik yapının dışlisi haline gelme yolunda adımlar atıyordu. Diğer örneklerde de görüleceği gibi bu ekonomik yapının, devletin kucağına oturmuş ve onun imkanlarından nemalanan bir siyasetçi-iş dünyası koalisyonuna dayalı siyaset biçimini taşıması mümkün değildi.

2006 yılı Meksika seçimleri solun adayı Lopez Obrador'u %0,58 farkla geçen merkez-sağ PAN'ın adayı Felipe Calderon lehine sonuçlandı. Oysa 3 ay önceki kamuoyu yoklamaları Obrador lehine net bir fark ortaya koymaktaydı. Seçimi kaybeden Obrador ve taraftarları oyların sayılmasından sorumlu Hildebrando Şirketi'nin aynı zamanda Calderon'a yakınlığından hareketle yolsuzluk iddialarında bulundu. Seçim sonuçlarının ilanının hemen ardından Mexico City'de 1.5 milyona yakın kişi protesto gösterilerinde bulundu. Meclis seçimlerinde kullanılan oy miktarı şaşılacak şekilde Başkanlık seçiminde kullanılanın üzerinde görünüyordu ve Meclis'te de PAN ve PRI'nin birlikte kolaylıkla çoğunluk sağlayabileceği merkez-sağ bir blok oluşmuştu. Böylelikle neoliberal reform programının ikinci safhası olarak da ifade edilebilen enerji piyasalarının yabancı sermayeye açılması, vergi reformu, sosyal güvenlik sisteminin özelleştirilmesi, emek piyasasının liberalize edilmesi gibi uygulamalar hayata geçirilebilecekti. (Bejar, 2007: 12)

Yeni kurulan hükümet solun bütün protestolarına rağmen Meclis'in, yargının, uluslararası ve milli finans kuruluşlarının ve hatta ordu ve Katolik kilisesinin de desteğini aldı. Bununla birlikte yeni gerginlikler hükümetin önüne çıkacaktı. Sadece oy

farkının çok az olması değil aynı zamanda kamu imkanlarının iktidar lehine mobilize edilmesi, medyanın bu amaçla kullanımı, küçük nüfuslu yerlerde seçim sandıklarının manipüle edildiği iddiaları gibi sorunlar buna ilave oldu. Oy sayımı süreci sürerken hem görev süresi sona eren Vicente Fox hem de PRI'nın adayı Madrazo, Calderon'un seçimin galibi olduğunu ilanları dikkat çekiciydi. Sadece ABD'den National Endowment for Democracy değil aynı zamanda İspanyol Partido Popular (PP) ve onun lideri Jose Maria Aznar hem Calderon'u net olarak destekledi hem de Obrador'u karalama kampanyasına katıldılar.

Diğer tarafta Obrador ve taraftarları seçim yolsuzluğu karşısında hazırlıksız yakalanmış, kitlesel protestolar düzenlendiyse de konuyu takip etmekte başarısız kalınmıştı. Lopez Obrador ancak bir gölge kabine kuracağını açıklayabildi. Calderon ise hükümetinin ilk yüz gününde uyuşturucu satıcılarına karşı bir kampanya başlatarak toplumsal desteği sağlamayı umuyordu. Aynı zamanda Zapatistaların kontrolündeki Chiapas bölgesine ordunun girmesi tehdidi beliriyor ve bu durum benzer yerlilerin yaşadığı yerler için tekrarlanıyordu. Böylelikle iktidar militarize edilirken kendisine muhalif sosyal güçlerin suçlu olduğu algısı yaratılıyordu. Hükümetin neoliberal reform programında ısrarı tartışmalı bir seçim sürecinin ardından gelmesi sebebiyle daha da fazla sancı yarattı. Üstelik partilerin devlet imkanlarından, parasal destekten çok eşitsiz faydalanması, bürokratik elitin seçmenler girdiği klientalist ilişkiler parti sisteminin de krizde olduğunu teyit ediyordu. PAN ve PRI destekli bir yasa tasarısıyla sosyal güvenlik sisteminin özelleşmesi ve ardından enerji sektöründe özelleştirme gayretleri üzerine Obrador'a destek veren işçiler ve sendikalar mobilize olmaya başladılar. Mısır fiyatlarındaki yükselişler Meksikalı yoksulların temel besini olan tortilla fiyatlarında artışa sebep olunca huzursuzluk daha da yükseldi. Meksika bir yandan 2000-2006 döneminde 2,5 milyon işçiyi ABD'ye ihraç ediyor ancak yine de yoksulluk ve ona eşlik eden suç ve şiddet sorunu çözilemiyordu. Barışçı protesto gösterileri dahi bastırılacak önemli sayıda protestocu tutuklanacaktı (Ibid., s.18).

PAN'ın adayı olarak seçimleri kazanan Calderon yönetiminin seçim sürecine ilişkin tartışmalara son vermek ve toplumsal desteği sağlamak amacıyla sarılacağı temel strateji Meksika'nın en büyük sorunlarından biri olan uyuşturucu kartellerine savaş açmak

olacaktı. Kuzeydeki güçlü komşusunun da desteğini sağladığını düşürerek girdiği bu savaş, Calderon'un tahminlerinin ötesinde güçlükler taşıdığını kısa zamanda gösterdi. 6 sene sonunda 50.000'in üzerinde can kaybına yol açan bu mücadele 2012 seçimlerine giderken PAN'ın yeni bir dönem için daha halktan yetki almasının önünde en büyük sorun olarak gözükmekteydi.³⁶

3.4 Dünyaya Açılan Türkiye ve AKP

1999 Nisan'ında yapılan seçimlerde sandıktan Bülent Ecevit liderliğindeki DSP'nin MHP ve ANAP'la yapacağı üçlü koalisyon çıktığında Türk ekonomisinin yıllardır beklediği ekonomik reformlar artık bekletilemez hal almıştı. Bu reform programının çöküşü sonrası koalisyonu oluşturan üç parti de 2002 seçimlerinde %10 barajını aşamadılar. AKP bu yerleşik partilerin hatalarını değerlendirerek iktidara geldi ve rakiplerine göre reformcu bir parti görünümü çizdi. Küreselleşmenin nimetlerinden faydalanmak isterken olumsuz yan etkileri hafifletecek şekilde sosyal adalet konusuna vurgusu, çok kültürlülüğe, dinsel özgürlüğe açıklığı ve iktidarının ilk yıllarında AB üyeliğine verdiği önemle farklılaştı. CHP de 1999-2002 yılları arasında iktidarda bulunmaması ile o dönemde iktidarı paylaşan partilere duyulan tepkiden kaçınabilmişti. Ancak katı bir sekülerizm tanımına bağlılığı ve Kemal Derviş'e rağmen daha devletçi, içe dönük ekonomi politikaları, hatta daha cesur bir ifadeyle ekonomik sorunları arka plana atan yaklaşımı sebebiyle iktidar partisini zorlayamıyordu. AKP ise bir yandan İslami kökenleri sebebiyle toplumdaki etkili dayanışma ve kardeşlik bağlarından destek alabiliyor, yerel seviyedeki dinamizmi de örgütlemeyi başarabiliyordu.

2002 seçimlerinden tek başına iktidar olarak çıkan AKP, ilk başlarda iş dünyasının tek parti iktidarı ve istikrar yönündeki beklentilerine rağmen IMF programından sapılıp, popülist metotlar uygulanacağı korkusuna yol açmıştı (Öniş, 2006: 215). Aynı zamanda AKP'nin gizli İslami ajandasının askerle çatışmaya yol açarak siyasi istikrarsızlık

³⁶ Organize suç ve uyuşturucu ticareti konuları araştırmamızın kapsamı dışında olduğu için konuya daha detaylı girmeye gerek duymuyoruz. Meksika'nın ekonomik reformlarıyla bu kapsamda irtibatlandırılacak bir durum da görülüyor. Ancak 2006'dan sonra Meksika siyasetini belirleyen en önemli faktörlerden biri olduğu için konu hakkında detaylı bilgi edinilmek istenebilir. Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. "Mexico's Drug War", (Çevrimiçi) : <http://www.cfr.org/mexico/mexicos-drug-war/p13689> ,1 Mayıs 2012 , "Mexico's Burgeoning Economy Amid Drug Violence", (Çevrimiçi) : <http://www.cfr.org/mexico/mexicos-burgeoning-economy-amid-drug-violence/p27386> , 1 Mayıs 2012

yaratabileceği endişeleri vardı. Ancak iktidarda geçen birkaç ayın sonunda hükümetin büyük ölçüde mevcut istikrar politikasının prensiplerine bağlı kalacağı, yapısal reformları gerçekleştirmek için adım atacağı anlaşıldı. Zaten genel ekonomik göstergelere bakıldığında iktidarın belirgin bir başarı sağladığı, enflasyonun IMF'nin sene sonu hedeflerinin dahi altında gerçekleştiği, ekonomik büyümenin ise rekor seviyelere ulaştığı görülebiliyordu. 1980'lerden beri süregelen iki temel sorunda önemli adımlar atıldığı görülebiliyordu. İlk olarak hükümet birincil bütçe fazlası yaratma konusunda ciddi kararlılık göstererek uzun süre sonra piyasaları tatmin edecek bir sıkı maliye politikası sergiliyordu. Borç dinamiklerindeki sürdürülemez trend ise terse dönmeye başlamıştı. İkinci olarak, Derviş zamanında başlatılan finansal sektörün yeniden regülasyonu ve güçlendirilmesi çalışmaları sonucunda geleneksel olarak zaaf gösteren Türk bankacılık sektörü ayaklarını yere sağlam basmaya başlamıştı. Ancak bu hızlı dönüşümün AKP'nin tek başına yürüttüğü bir süreç olduğunu öne sürmek mümkün değildir. 1996'da yürürlüğe giren Gümrük Birliği Anlaşması ve 1999 tarihli Türkiye'yi AB adayı olarak kabul eden Helsinki zirvesi de bu değişim için önemli dönüm noktaları olmuştu.

2001 yılında yaşanan derin ekonomik kriz ise alternatif programların uygulanabilirliğini iyice ortadan kaldırarak Türkiye'de reform karşıtı güçlerin direnişlerini iyiden iyiye kırdı. Krizin hemen ardından Türkiye'ye gelen Kemal Derviş ve ekibi mali disipline ve düzenleyici reformlara bağlılıklarıyla ekonomiyi tekrar rayına oturtarak dış piyasaların güvenini tesis etmeyi zaten başarmıştı. AKP iktidara geldiğinde bu programı sürdürmekte ciddi bir kararlılık gösterecekti. Bankacılık Denetleme Yüksek Kurulu gibi düzenleyici kuruluşlara karşı tabanını oluşturan Anadolu sanayinin de etkisiyle daha soğuk yaklaşıyordu ancak burada da pragmatik yanları ağır bastı. IMF'nin desteğini kaybetme riskini gördüğü bu noktaları şimdilik kabullenmeyi uygun buldular. Benzer pragmatik yaklaşımlar tabanın muhafazakar görüşlerini uygulamaya koymak için baskı yapmaya başlamasıyla da sergilediler. AKP'nin ilk yılları kendi varlığını tehlikeye düşürecek adımlar konusunda çok dikkatli ve hesaplı davrandığı bir dönem oldu (Ibid., s.217-220).

2000’li yılların başında yaşanan ekonomik çöküntü Türkiye’nin hem ekonomik hem de politik seyrini temelden etkileyen bir dinamiği harekete geçirdi. 2001’deki ekonomik krizin sebepleri arasında gösterilen zayıf finansal sektör, bozuk mali yapı gibi ekonomik olarak adlandırabileceğimiz faktörlere ek olarak şeffaflığın ve hesap verebilirliğin eksikliği politik etkenler olarak göze çarptı. Kamu bankalarının ekonomik kriterleri bir kenara bırakarak siyasi etkilerle kullandığı krediler karşılığında siyasilerde bu imkandan faydalanan iş dünyasının desteğini aldılar. Bu durum, aslında sadece ekonomik dengesizliklerin değil aynı zamanda Türk siyasetinin çürümüş, klientalist yapısının da ele alınıp çözülmesi gerektiğini ortaya koyuyor.

Bundan dolayıdır ki 2001 yılında yürürlüğe konulan “Güçlü Ekonomi” programının mimarı Kemal Derviş devletin rant üreten ve kaynakları ahbap çavuş ilişkileriyle yönlendiren sisteminin de değişmesi gerektiğini belirtti. Bununla birlikte IMF programının klasik stabilizasyon programını andıran yönleri de vardı (Keyman, 2005: 107).

Kemal Derviş çok ağır bir krizin ortasında Türkiye’ye gelerek hükümete dahil olmuş ve uluslararası finansal kuruluşlarla kişisel ilişkileri sayesinde neredeyse otonom bir konuma kavuşmuştu. Derviş’in “Güçlü Ekonomiye Geçiş” programı, IMF ile sürdürülen müzakerelerle sağlanan kaynaklar sayesinde olması beklenenden daha az acılı bir geçiş dönemi getirdi. Türkiye’nin iktisadi otonomisini neredeyse tamamen kaybettiği bu kriz döneminde AB ile de yakınlaşma konusunda çok istekli davranılıyordu. Ancak siyasi anlamda bu projeyi destekleyecek koalisyonun programla kan uyuşmazlığı açıktı. Bu durumdan faydalanan AKP 2002’deki seçimlerdeki başarısını aynı zamanda kendisini İslamcı değil muhafazakar bir merkez partisi olarak konumlandırmasına, yolsuzluk karşıtı söylemine, CHP’ye nazaran sosyal adalete çok daha fazla vurgu yapan programına ve toplumla kurduğu organik bağlara borçluydu. Koalisyonu oluşturan partilerin devlete referans veren yapılarına karşı topluma vurgu yapması ve öncüllerinin aksine demokratik kurumlara bağlı olduğuna dair vurgusu prim yaptı.

AKP’nin ekonomik programının dayandığı cemaatçi liberal olarak adlandırabileceğimiz uygulamaların üç temel prensip bulunuyordu (Keyman & Öniş, 2007: 221) : i) etkili ama kalkınmacılık sonrası bir devlet, ii) Regüle edilen bir piyasa ekonomisi, iii) Sosyal

adalet. Din, toplumsal normlar ve yerel karakterlere dayalı bir gelir dağılımı mekanizması piyasa ekonomisinin kıyısında köşesinde kalmış kaybedenlerin sisteme karşı dönmesini engelleyecekti. Yani pür bir piyasa ekonomisi değil, düzenlenen ve sosyal normlara göre uyumlulaştırılmış, ehlileştirilmiş bir düzen vazediliyordu. Ancak bunu Derviş yönetiminden devralınan istikrar programına sadık kalınarak ve popülist yollara sapılacağına dair endişelere rağmen disiplinle gerçekleştirdiler. Bu politikaların yoğun sermaye kaçışına, durgunluk ve enflasyona yol açacağını gören hükümet açısından 2002 sonrası piyasalarla uyumla götürdüğü ekonomik program düşen enflasyon ve yüksek büyüme hızları olarak dönüş yaptı.

Türkiye'nin son otuz yılına damgasını vuran dönüşüm bir yandan ekonomik küreselleşmenin ve Batı modernitesinin bir ürünü olan rasyonalitenin yaygınlaşmasını sağlarken öte yandan İslam ve Kürt sorunlarının ön plana çıkmasıyla bir kimlik siyasetine evirilmekteydi. Yani bir yandan ekonomik liberalizm yol alıyor ancak öte yandan geleneksel değerler ve otantik olana dönüş vazedilebiliyordu. Bu değişim AKP'nin önünü açan toplumsal dinamiklere güç verecekti ve üç temel alanda kendisini gösterdi (Keyman, 2005: 111 -112):

- i) 1980'lere kadar devlet siyasetin öznesi ve toplumu tanzim etme kudretine sahip birincil aktör olarak sahnede idi. Bu güçlü devlet modeli zamanla erozyona uğramaya başladı. Artık tek başında siyaseti tayin edemiyor, kimlik temelli siyasi taleplerin devlet tarafından empoze edilmeye çalışılan tek tip vatandaşlık modeliyle çatışması sonucu güç kaybediyordu. Devlet kendisi topluma empoze etmeye çalışırken büyük güçle gidiyordu ancak toplumsal dinamiklerle başa çıkmakta zayıftı.
- ii) Diğer bir konu ise Türkiye'de modernleşmenin değişen yüzü ile ilgiliydi. Cumhuriyet Türkiye'si için modernleşme devlet merkezli ve seküler bir aklın öncülüğünde gerçekleşen bir süreçti. 1980'le birlikte devlet sponsorluğunda yürütülen tek tip modernleşmeye alternatifler türemeye başlamıştı. Bu alternatifler sermayeye karşı değildi ancak Batı düşüncesini kendi potasında eritip kendine özgü bir yorum yapan bir düşüncenin ürünüydü.

- iii) Üçüncü süreç ise Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Türkiye'nin kısmen ve zamana yayılarak da olsa Avrupa entegrasyonuna dahil olmasıyla ilgiliydi. Böylelikle devlet merkezli siyaset meşruiyet zeminini kaybederken toplum nezdinde farklı çekim merkezleri oluştu. Siyasal kültür zaman içinde önemli değişime uğradı ki artık kültürün artık siyaset ve politikanın yanında ikincil öneme sahip bir faktör olduğu dönemler geride kalmıştı. Ayrıca değişim/dönüşüm artık ulusal düzeyde değil ulus-üstü ve küresel düzeylerde gerçekleşiyordu.

1980'ler ve 1990lar sonunda artık Türkiye için sermaye ve ticaretin küreselleştiği gerçeği kabul ediliyordu. Küresel piyasaların ulusal pazara üstünlüğü / kapsayıcılığı kesinleşmiş ve bu koşullarda rekabet edebilmek için planlama yapacak altyapıyı hazırlayacak siyasi örgütün de ekonomik rasyonalite doğrultusunda elden geçmesi gerektiği görülmüştü. 1990'larda İslami sermayenin temsilcisi MÜSİAD'ın ağırlığı artırması, toplumun mütedeyyin kesimlerinin Weberyen bir dünya algısı ile rasyonel, teknik iş yapış biçimlerini benimsemesi önemli bir dinamiği de harekete geçirdi. Bu örgütlenme kökü çok daha eskilere dayanan ve müesses nizamla simbiyotik bir ilişki kurmuş bulunan TÜSİAD'la beraber sermaye sahiplerinin farklılaşan çıkarlarını ulusal düzeyde temsil ediyordu. İlaveten Anadolu'nun Gaziantep, Kayseri, Çorum, Denizli, Antalya vb. gibi sanayileşen şehirlerinde iş adamları kendi SİAD'larını ve baskı gruplarını oluşturmuş bulunuyordu. Bu grupların devletle kurdukları imtiyazlı ilişkiler sayesinde değil de küresel ölçekte rekabet ederek palazlanmış olmaları serbest ticaret ve liberalizm konularına çok daha olumlu yaklaşmasına sebep oluyordu. Bu gruplar açısından küresel olanla yerel olan arasında bir çatışma değil tam tersine işbirliği imkanı mevcuttu. Üretken bu kesimlerin siyasal alana müdahil olma çabaları, baskı grupları oluşturmaları ve her şeyden önce demokratikleşme konusundaki kararlı tutumları güçlü devlet geleneğini sürdüren bir siyasi sistemin gerçekleştireceği bir dönüşüm olamazdı.

2002'de yapılan seçimlerle AKP'yi iktidara taşıyan dinamik, bu çevreden gelen değişim ve demokratikleşme taleplerinin yozlaşmış, devletçi ve klientalist olduğuna inanılan siyasal yapıyı ve onun partilerini bir kenara itmesiyle gerçekleşti. Böylelikle 2002'de

başlayan ancak vaatlerini ne ölçüde yerine getirdiği ve getirebileceği tartışmalı dönüşüm merkezkaç ekonomik güçlerin baskısıyla hareket etti.

1990'lı yıllar aynı zamanda Türk seçmenin giderek daha önce siyasi yelpazenin marjinal bir unsuru olarak görülen İslami görüşe ağırlık veren partilere kaydığı bir dönem olmuştu. Böylece yeni bir ekonomik eliten ve onun örgütlü güçlerinin ortaya çıkışıyla beraber onu taşıyacak bir toplumsal dinamik de belirmektedir. Müslüman toplumlar büyük bir çoğunluğu otoriter rejimlere mahkum olurken Türkiye 20nci yüzyıl boyunca kendine has özellikleriyle nispeten daha demokratik bir sistem yerleşirmesi dikkat çekiciydi. 1990'lı yıllara girilirken moderniteyi benimseyen ama onu İslami değerlerle yoğurmak isteyen bir Müslüman tipi toplumda yaygınlık kazanmaya başladı. Bu kitlenin demokrasiyi özümsemesi ve onun kuralları içinde siyasi hedeflerine ulaşmaya çabalaması Türk siyasi hayatından büyük bir dönüşümü de başlattı. AKP'nin siyasi hayatımızda ortaya çıkışı ve sivrilmesi bir diğer vechesiyle bu çerçevede değerlendirilebilir. AKP seçmeni ortalama Türk seçmeninden daha fazla din vurgusu yapan bir kitle olmasına ve yine Avrupa projesine ortalamanın altında destek vermesine rağmen AKP yönetiminin AB projesine ilk gününden itibaren gösterdiği heves ilgi çekiciydi.

Öncelikle taktik bir manevrayla seküler müesses nizamın gazabından korunma hamlesi olarak algılandıysa da daha sonra AB eğilimi stratejik bir tercihe dönüşecekti. Aslında kökenleri Erbakan'da ve onun "Milli Görüş"ünde olan bu partinin ve onun yöneticilerinin dönüşümü ilk olarak siyasal İslam'la bir kopuşu temsil ederken diğer yönden Türkiye'deki kamusal alan standartlarını Avrupa standartlarına çekerek İslami kimliğin temsiline yer açmayı hedefledi. Kemalist modernite anlayışının dışlayıcı, tektipleştirici bakışına karşın Avrupa modernitesi Müslüman kimliğini entegre edebilecekti. Bu projenin başarılı olabilmesi için Avrupa'nın Türkiyeli kimliğine açık davranması gerekecekti; zira zaten milliyetçi, izolasyonist politikaların baskısı hissedilirken bu tür hayal kırıklıkları İslamcı geleneğe geri dönülmesi sonucunu çıkarabilirdi. Nitekim AB'nin krizi ve Türkiye'yi dışlayıcı tutumu zamanla AKP yönetiminin heyecanını kaybetmesine yol açtı ama bu ekonomi ve dış politika tercihleri anlamında radikal bir geri dönüşe işaret etmedi.

1995-2000 yılları arasındaki dağınık siyasi yapısı, klientalist ilişkileri ve çürümüş sistemiyle bir Türkiye profili, 2000’li yıllarda güçlü bir tek parti iktidarının iş başına gelmesi, çok kültürlü görüntüsü ve aktif dış siyaseti ile farklı bir hale büründü. 1980’ler ve 1990’lı yıllar boyunca Türkiye’nin maruz kaldığı iyi ve kötü yanlarıyla küreselleşme dalgaları aslında sosyal demokrat bir hareketin vücuda gelmesi için de önemli bir fırsat yaratmıştı. Neoliberal dönüşüm çerçevesinde sadece ithal ikameci sanayileşmeden ihracata dönük kalkınma modeline geçilmekle kalınmamış, kültürel hayatı küresel ve ulusal boyuttaki etkileşimler sonucunda dönüşmüş, farklı toplumsal grupların demokratik talepleri yükselmeye başlamıştı. Kimlik politikaları da diyebileceğimiz sosyal hareketler ve bunların oluşturduğu sivil kurumlar kültürel ve siyasi hayatta giderek önemli aktörler haline geldiler.

1990’lı yılların sonunda siyasi yapının köhneliği ekonomik dönüşüme ayak uyduramadığında klientalizm, yolsuzluk ve demokratik temsilin yetersizliği belirgin hal almıştı. Düşük siyasi desteğe sahip partilerin zayıf koalisyonları yetersiz bir yürütme organı teşkil ediyordu. Merkez sağ ve merkez soldaki çöküntü etnik ve dini referanslı siyasi hareketlerin güçlenmesine yol açıyordu. Bu yapısal dönüşüm aslında kozmopolitanizm, çok kültürlülük, piyasa düzenlemesi ve sosyal adalet vurgulu bir siyaset için imkan sağlıyordu. Ancak bu boşluk 2000’li yıllarda pek de sosyal demokrat denebilecek bir ajandası olmayan bir parti olan AKP tarafından doldurulacaktı. Bu konumu doldurmaya daha yakın görünen ve merkez sol olarak kendini tanımlayan CHP’nin giderek daha devlet merkezli ve milliyetçi yöntemlere sivrulması onu ana muhalefet partisi konumundan öteye taşımayacaktı. Türkiye’ye özgü devlete bağımlı bir şekilde toplumu ve siyaseti modernleştirme çabasının aktörü olan CHP’nin devlet merkezli bir siyaset anlayışından kopamaması anlaşılabilirdi. Çok partili seçimlerden sonra CHP’nin muhalefete geçmesi bile bu konumu değiştirmede ve CHP tepeden empoze edilen toplumu dönüştüren modernleştirme projesini sahiplenmeyi sürdürdü. 1970’li yıllarda Bülent Ecevit liderliğinde gerçekleşen dönüşüm bile CHP’yi bu anlamda modern bir sosyal demokrat parti yapmaya yetmemişti; daha ziyade devlet merkeziliğin, sosyal vatandaşlığın sınırlarını genişletecek anlamda kapsayıcı hale getirilmesi demekti (Öniş & Keyman, 2007: 213-214).

Bir yandan da partiler arasında yüksek bir akışkanlık da vardı; öyle ki bir seçimde ciddi bir hakimiyet sağlayan bir partinin bir sonraki seçimlerde un ufak olduğuna şahit olundu. 2002 yılının Kasım ayında kuruluşunun üzerinden henüz 14 ay geçmiş AKP oyların %34'ünü alarak 550 milletvekili Meclis'te 363 oya sahip oluyordu. Halkın bu teveccühünü açıklarken muhafazakar partilerin Türkiye'de geleneksel olarak politikalarının reformist olduğunu ve özellikle piyasa reformlarının bu partiler döneminde getirildiğini belirtmek gerekir. Diğer tarafta devletin modernist, sekülerist politikalarına muhalefet bu partilerin ortak noktası oldu. Çevreden gelen bu siyasi hareketler toplumdaki adaletsizlikleri giderme düsturuyla toplumsal destek sağlayıp neoliberal politikaların sağlayacağı ekonomik canlanma yoluyla çekirdek seçmen kitlesinin dışındaki geniş toplumsal kitlelerin de desteğini sağlamayı hedefledi. Ancak bu politikalarının toplumsal kesimler arasında yarattığı eşitsizlikler de iktidarın altını oyan bir etki yaratıyordu. Burada çekirdek seçmen tabanını tutmak için devreye girecek muhafazakar popülist jargon daha liberal seçmenlerin ürküp parti tabanından uzaklaşmasına yol açabilirdi (Yılmaz, 2007: 491-492).

Devlet merkeziliğin halk nezdinde meşruiyetini yitirdiği, kalkınmacılığın yerini neoliberal reform programlarının aldığı 1980'li yıllarda demokrasi açığı iyice göze batıyordu. Hem İslam ve Kürt kimliklerinin ciddi atılım yapmasıyla tepeden inme modernleşmenin yetersizliğinin ilanı hem de küreselleşme dalgalarının devlet otoritesini sarsması sonucu CHP'nin temsil ettiği siyasi akım kenarlara doğru itilecekti. Küreselleşme dalgaları o kadar güçlüydü ki, MHP gibi milliyetçi ve Avrupa'ya şüpheyile yaklaşan bir partinin koalisyon ortağı olduğu DSP-ANAP-MHP hükümeti döneminde AB ilişkileri ve dünyayla entegrasyon yönünde önemli ilerlemeler kat edilmişti. Ancak sendikaların, sivil toplum kuruluşlarının tarihsel zayıflığının sosyal demokrat hareket üzerinde zaten olumsuz etkisi olan Türkiye'de küreselleşmenin getirdiği dinamiklere ayak uydurmakta karşılaşılan zorluklar da zaaf yaratıyordu. İngiltere'de Blair yönetimindeki İşçi Partisi veya Almanya'da Schröder yönetimindeki Sosyal Demokrat Parti'nin piyasa ekonomisinin gerçeklerini dikkate alan üçüncü yolla ulaştıkları başarının benzeri ya da en azından bir denemesi Türkiye'de yaşanmadı. 2001 yılından sonra Kemal Derviş yönetiminde gerçekleştirilen ekonomik programı politik anlamda

desteklemeyip marjinalleştiren CHP yönetiminin boşluğunu 2000’li yıllarda AKP dolduracaktı (Ibid., s.218).

Tarihsel akışa bir göz atarak bu ilginç durumu anlamaya çalışabiliriz. Türk siyasi kültüründe sol-sağ ayrımı Batı Avrupa’nın sosyo-ekonomik esaslara göre tespit edilmiş sınıflandırılmasından tarihsel olarak farklı anlaşılmaktaydı. Sağ daha çok dini, muhafazakar ve milli değerlere bağlılıkta ifadesini bulurken sol için temel vurgu sekülerizm üzerineydi. İslami vurgusu daha yoğun sağ akımlar ve partiler sosyal adalet konusuna daha fazla eğilmişti ve bununla koşut paternalist devlet anlayışları daha hakim oldu. Merkez sağın geçmişte bütünüyle sahiplendiği bu “Devlet Baba” anlayışı ve muhafazakar değerlerin üstünde durulması sayesinde ki merkez sağ ekseriyetle geniş seçmen tabanı tarafından tercih edildi (Öniş, 2007: 249). Ayrıca merkez sağ partiler geleneksel olarak Türkiye’nin merkez-çevre dinamikleri içinde çevrenin kültürel muhafazakarlığını daha iyi temsil etmeyi becererek toplumun çoğunluğunun daha yakın hissettiği siyasal akım oldu. Buna karşı solun cumhuriyetçi ve seküler bakış açısı merkezdeki devlet zihniyetiyle örtüşüyordu ancak öte yandan toplumun azınlığının desteğini kazanabildi.

Sola karşı sağ, merkeze karşı çevre gibi geleneksel olarak kullanılan çerçeveler Türk siyasi sistemini tanımlamakta sınırlı açıklayıcılığa sahip olduğunu söylerken bir diğer yaklaşım küreselleşmeci muhafazakarlığa karşı savunmacı milliyetçilik olarak ortaya konulabilir. 2007 seçimlerinden sonra iktidarını ikinci dönem için sağlamlaştıran iktidar partisi küreselleşmeci muhafazakarlığın bir taşıyıcısı gibi, öte yandan Meclis’teki diğer iki muhalefet parti CHP ve MHP savunmacı muhafazakarlığın temsilcisi olarak belirdi. Bu durumda liberal demokratik veya sosyal demokratik bir reformcu programın eksikliği Türk demokrasisini eksik, tek yönlü bir hale soktu.

Muhafazakar küreselcilik bir yandan toplumdaki muhafazakar kültürel değer yargılarını bünyesinde barındıran ama diğer yönüyle de küresel piyasalara eklemlenmeyi, demokratik reformları ve AB üyeliğine doğru dönüşümü de olumlu karşılayan tuhaf bir sentez olarak ortaya çıktı. AKP’nin bu iki farklı yönü bünyesinde bulunduran politikası iki seçimde çarpıcı başarılar kazanması yanında muhalif partilerin içe dönük, milliyetçi

ve değişim karşıtı imajları seçmen tabanında kabul görmediği için iktidar partisinin işini kolaylaştırdı.

AKP tecrübesine kadar, ekonomik eşitsizliklerin yol açtığı sorunlarla baş etmek için popülist metotlara başvurmak ve merkez seçmene sarılmak şeklinde giden döngüler nihayetinde iktidarı getiren geniş tabanlı koalisyonların dağılmasına yol açmıştı. Türkiye’de sağ, tarihsel olarak kendini devletin modernist, otoriter projeleriyle özdeşleşen sola karşı milletin sesi olarak tanımlamıştı. Sol, devletin siyasi erki merkezileştirerek toplumu dönüştürme projesiyle toplumun din ve gelenekten getirdiğı değerlerle çatışmaya girmesiyle özdeşleşti. Devlet projesi sadece Türkleştirme değil aynı zamanda dini bireysel alana indirgeyerek kamusal alanın tamamen dışına itmek üzerine kurulmuştu. Hem denenmemiş denemek hem de kriz ortamında tepki vermek üzerine kurulu seçmen davranışı 28 Şubat 1997 darbesinden sonra gerileyen İslami hareketin yenilikçi kanadının oluşturduğu AKP’yi iktidara taşıdı. Bu yeni partinin eski merkez sağ geleneğın bir temsilcisi mi olduğı yoksa dışlanan gruplar için yeni bir alternatif mi olacağı sorusu gündeme oturacaktı (Tepe, 2007: 110-117).

AKP’yi kendisinden daha önceki İslamcı hareketlerden ve bölgedeki benzerlerinden ayırıştırarak başarıya ulaşmasını açıklayan birbiriyle bağlantılı üç temel hipotezden bahsedilebilir. (Öniş, 2006: 207) İlk olarak neoliberal küreselleşme sürecinin kazananları kadar kaybedenlerini de aynı çatı altında toparlayan bir çatı yaratabildi. Ağırlıkla küçük ve orta ölçekli sanayiler olmak üzere iş dünyasının desteği AKP’nin başarısı için belirleyici oldu. İkinci olarak bu partinin öncülü olan Fazilet ve Refah Partilerinin yerel ölçekte sağladığı başarı genel anlamda bir olumlu referans yarattı. Üçüncü olarak ise merkez-sağ ve merkez soldaki geleneksel partilerin krizleri önleme, ekonomik büyüme ve istihdam yaratmadaki başarısızlıkları AKP’nin önünü açan bir faktör oldu.

2000’lerin ilk on yılında merkez sağ geleneğın devamı olarak görebileceğimiz AKP aynı zamanda AB projesine daha yakın duruşu ve dünyaya açılmaya olan eğilimiyle daha reformist bir siyasal akım olarak öne çıkmış, liberallerin ve ılımlı İslamcı çevrelerin olduğı kadar kısmen Kürt reformistlerin de desteğini sağlayabilmişti. Bunun karşısında ise milliyetçilerden sendikalara, Kemalistlerden radikal İslamcılara birbiriyle pek az ortak noktası bulunan geniş bir muhalif kitle ortaya çıkacaktı. Ancak bu milliyetçi

retoriğin geçerliliği sorgulamaya açıktır çünkü AKP öncesi iktidar partisi DSP ciddi milliyetçi tonlamaları olmasına rağmen kriz döneminde Dünya Bankası'nda Kemal Derviş'e ekonominin tüm kumandasını teslim etmekte ve AKP'nin sürdürdüğü reform programının temellerini atmakta beis görmemişti (Öniş, 2007: 252).

AKP, 1980 öncesi Türkiye'sinde görüldüğü üzere sert çekirdekli ideolojilerin söz konusu olmadığı bir siyasal düzlemde apolitik bir politika tercihiyle öne çıktı. Bu, aynı zamanda siyasal yüzer gezerlik kavramının yükseldiği, genç nüfusun beklentilerini ve ihtiyaçlarını hemen karşılayacak pragmatik bir anlayışın öncelendiği bir ortamda gerçekleşti. Bu özellikleriyle AKP –ve belki de karşısındaki muhalefet- geleneksel anlamda bir partiden çok geçici bir siyasi bir koalisyon olarak belirdi. (Kahraman, 2007: 140)

Geleneksel olarak İslami siyasal akımlara mesafeli tutumuyla dikkat çeken İstanbullu büyük sermayenin tutumunda da bu pragmatizm gözleniyordu. AKP'nin ilk yıllarındaki mesafeli yaklaşımlarından da bu durum sezildi ancak bu partinin iktidardayken uyguladığı mali disiplin, finansal stabilizasyon politikalarından da ciddi şekilde istifade edildiğinden en azından politika bazında bir destek sağlandı. AKP'nin iktidara geldikten hemen sonraki AB konusunda heyecanı ve reformist yaklaşımı da TÜSİAD tarafından memnuniyetle karşılandı. Anadolu'daki daha geniş ama daha küçük ölçekli muhafazakar iş çevrelerine dayanan MÜSİAD ise daha önce Refah Partisi'nin olduğu gibi bu sefer de AKP'nin esas güç kaynağı vazifesini görüyordu. Ancak IMF anlaşmasının dayattığı yüksek birincil bütçe fazlası, düzenleyici kurumlar gibi konulardan TÜSİAD'ın aksine hoşlanmıyorlardı. Büyük iş çevreleri ve temsilcisi TÜSİAD açısından ekonomik istikrar ön plana çıkarken MÜSİAD rekabet gücü, büyüme gibi konuları daha önemli buluyordu. TÜSİAD üyelerinin bir kısmının bankaları olduğu veya krediye ulaşmada küçük ve orta ölçekli firmalara göre daha rahat oldukları için finansal disiplinden rahatsız olmuyorlardı ancak MÜSİAD üyelerinin çoğu için işler daha bıçak sırtındaydı ve ortodoks politikaların yükünü çekecek durumda değillerdi.

Bu koşullar altında, AKP'nin temel destek noktası MÜSİAD'ın tercihlerine daha yakın durması beklenirken ticari ve finansal anlamda dünyaya iyice entegre olmuş Türkiye için rotayı belirleyecek küresel finansal güçlere yakın durmayı yeğlediler. Geçmiş yıllarda

finansal hareketlerdeki türbölans sebebiyle kısır döngülere girmiş ekonomiyi bulunduğu yerden çıkarmak için hükümet sermaye piyasalarının talebi olan istikrar ve stabilizasyon yönünde tercih kullandı. Ekonomik büyümenin, dış kaynaklarla finansmanı gerektiren büyük cari açıklara neden olması hükümetin yeni bir krizden kaçınabilmek için uluslararası sermayeyi tatmin etmeyi öncelikli değerlendirmesine neden oldu. AB ile yakınlaşma politikaları, mali disiplin ve liberalizasyon, hükümete popülaritesini sürdürmesi için gerekli yakıtı sağlıyordu. Hükümet için sadece büyüme değil aynı zamanda gelir dağılımı sorunları da önemli bir sınavdı. Yüksek büyüme performansı, çoğunluğu dolaylı vergilerle elde edilen bütçe gelirlerini de artırarak hükümetin merkezden dağıtabileceği kaynakları artırıyordu. Ancak IMF programı çerçevesinde tarımsal sübvansiyonlarda gidilen ciddi kesintiler bu gruba ciddi bir yük bindiriyordu.

AKP için bir yandan küresel ekonomiyle bütünleşmek ve onun getireceği imkanlardan faydalanmak, kendisini destekleyen kesimleri faydalandırmak önem arz ediyordu. Ancak bu entegrasyonun ciddi maliyetleri vardı ve belirli toplumsal kesimler bu yükü ağırlıklı olarak çekmek zorunda kalıyordu. AKP için siyasi rakiplerin zayıf durumda olduğu bu alternatifsiz dönemde en azında büyük bir zaman baskısı yoktu. Bu sebeple reformist bir politika uygulanabildi ve İslami dayanışma ve bağlılık duyguları bir nebze toplumsal huzursuzluğu kontrol altına aldı. Ancak orta vadede AKP pragmatik olarak ekonomik büyümenin ve iyileşen mali dengelerin verdiği imkanları kaybeden gruplar için telafi edici mekanizmalara dönüştürmeyi becerebilecekti. (Öniş, 2007: 228-230)

Bir başka deyişle AKP iktidara geldiğinde, kökeninin dayandığı Milli Görüş hareketinin büyümeci-kalkıncı perspektiflerine sırt çeviriyor, kendisinden önceki koalisyon döneminde hazırlanan IMF'nin programını benimsiyordu. Bunu yaparken programın temel hedeflerinden biri olan tarım sektörünün dönüşümü ve köylülüğün eritilmesi gibi radikal bir konuyu da sahiplendi. Bu anlamda DP'nin, AP'nin devamı gibi düşünülen bir parti asla öncüllerinin kalkışmayacağı bir projeyi ele almış oldu. Bu politika, öte yandan hem geleneksel laik metropoliten sermayenin hem de AKP'nin destek merkezini oluşturan taşra sermayesinin memnuniyetle benimsediği bir politika oldu. (Kahraman, 2007 : 126-127)

Bu dönem aynı zamanda toplumun siyasete bakışında da ciddi bir dönüşüme eşlik ediyordu. Türkiye’de seçmen algıları üzerine yapılan araştırmalar son on yılda seçmenlerin giderek kendilerini daha sağda konumlandığını ortaya koydu. Diğer taraftan seçmen tercihleri giderek değişken bir hal almıştı; yani bir seçimde marjinal sağ partilere oy veren seçmenlerin memnun kalmadığı takdirde bir sonraki seçimde merkezdeki bir partiye oy vermesi (ya da tam tersi) sık görülen bir durumdu.

AKP’nin iktidarda olduğu dönemde neoliberal ekonomik politikalar gereğince IMF desteğinde sıkı maliye politikaları izlemesi, bu amaca ulaşmak için tarımsal sübvansiyonları tırpanlaması, vergi artışları yapmasının seçmen tabanında kopmalara yol açması beklenirdi. Buna rağmen 2007 seçimlerinde iktidar partisinin performansı göz kamaştırıcı oldu.

İlk olarak bütün bu sıkılaştırıcı politikalarla eş zamanlı olarak küresel likidite bolluğunun desteklediği ekonomik genişleme olağandışı bir ekonomik büyüme getirdi. 2001 yılında tarihinin en büyük ekonomik krizlerinden birine giren Türk ekonomisi 2002-2006 döneminde ortalama %7,5 gibi çok yüksek büyüme hızlarına ulaştı (Öniş, 2009: 23). Böylece muhtemel sınıflar arası veya sınıf için bölüşüm sorunları minimum seviyelerde tutulabildi. 2002 yılında AKP’nin ilk defa iktidara geldiği dönemlerde ekonomik seçkinlerin en büyük korkularından birisi, geniş yoksul kitlelerin desteğine dayanan bu partinin yeni popülist politikalar uygulamaya başlaması ve mali disiplinden vazgeçmesi idi. Ancak iktidar partisi hem mali disipline hem de IMF ve AB çıpalarına sıkı sıkıya sarılmıştı. Kemal Derviş tarafından 2001 yılında başlatılan “güçlü ekonomi” programının da üzerine ekleyen AKP, parlamentodaki geniş çoğunluğuna dayanarak ekonomik reform programını kararlılıkla uygulamaya koyuldu. İkincisi, AKP’nin uyguladığı neoliberal politikalara paralel olarak telafi edici bölüşüm uygulamalarını da hayata geçirerek geniş kesimlerin rızasını kazanmasını başarmasıydı. İslami geleneğe de paralel olarak yapılan yardımlar, destekler bu sürecin kaybedenlerinin de bütünüyle karşı saflara geçmesine engel oldu. Bu sadece seçimler öncesi karşılıksız yapılan yardımlardan da öte kendi içinde bir tutarlılığı olan bir gelir dağılımı uygulamasıydı. Üçüncüsü ise şaşırtıcı biçimde AKP’nin geniş toplum kesimlerince reformist bir parti olduğu algısını yaratmasıydı. AB üyeliği yolundaki ilk yıllardaki kararlılık ve toplumun

değerler sisteminin değişimin önünde bir engel değil tam tersine onu destekleyen bir yönü olduğu vurgusu AKP'nin bu imajını güçlendirdi. Dördüncü olarak muhalefetin yokluğu, hem sağdaki hem soldaki partilerin içe dönük ve savunmacı bakış açıları iktidar partisine önemli bir katkı sağlıyordu. Milli güvenlik siyaseti ve korku politikaları, Avrupalılaşmanın Türkiye'nin güvenliğini ve bekasını tehlikeye atacağı söylemi, laikliğin tehlikeye girdiği iddiaları muhalefetin sadece reaksiyon gösteren bir konuma savrulmasına sebep oldu. Bu durumda AKP'nin Türkiye'de değişimi taşıyan parti olduğu iddiaları giderek daha fazla gerçeklik kazanarak normalde liberal demokrat ya da sosyal demokrat partilere yönelecek seçmeni bile kendi şemsiyesi altına toplamasına sebep oldu. Beşinci unsur ise toplumdaki milliyetçi uyanışı ve tepeden inmeci siyaset anlayışına yönelik mobilizasyon oldu. Türkiye'de 2005-2007 yılları arasında kabaran milliyetçi dalgaya, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde e-muhtıra ve Cumhuriyet mitinglerine duyulan tepki AKP üzerinden verilen bir cevaba dönüştü. Altıncısı AKP'nin Kürt sorunu konusunda merkez partilerinden daha dikkatli bir söylem geliştirmesi, Kürtler arasındaki popülaritesinde artışa neden oldu. Son olarak AKP liderliğinin pragmatik yaklaşımı ve ideolojik keskin pozisyonlar almaktansa değişen koşullara ayak uydurması partinin başarısına katkıda bulundu. (Ibid., s.24-25)

Türk siyasetinin Avrupa tarzı demokratik bir merkez sol veya sosyal demokratik alternatifin eksikliği sebebiyle tek yönlü oluşu bir demokrasi açığı oluşturdu. CHP 2002 yılında geniş seçmen kitleleri tarafından daha reformist, AB taraftarı, liberal bir unsur olarak algılanırken 2007 seçimlerine giderken demokratik reformlara karşı, Kürt sorunu konusunda katı ve giderek milliyetçi MHP'ye yakın bir konumlandırmaya sahip bir partiye dönüştü. 2007 yılında e-muhtıraya verdikleri destek, işsizlik, yoksulluk, gelir bozukluğu gibi sorunlara mesafeli tutumlarıyla sosyal demokrat bir parti olmaktan giderek uzaklaşıp temel rejim sorunları üzerine odaklandılar. CHP'nin %20 dolaylarındaki kemikleşmiş seçmen tabanını konsolide ederek iktidar hedeflemektense bürokratik mekanizmaları da kullanarak iktidarı kontrol altında tutan bir siyasi oluşum olmayı tercih etmesi AKP'nin reformist, halka dayanan bir parti olarak öne çıkmasına sebep oldu.

2007 seçimlerinden sonra AKP'nin 2002-2005 arasındaki reformist karnesine bakan kesimlerde iyimser beklentiler hakimdi. Ancak AB sürecinin Avrupa'nın merkez ülkeleri tarafından tıkanmaya götürülmesi ve Avrupa Adalet Divanı'nın türbanla ilgili kararı AKP'nin AB ile ilgili iştahını ciddi biçimde azalttı. Buna ilaveten AKP'nin seçim sonrası beklenen uzlaşmaya dayanan bir politikaya gitmek yerine çoğunluğun gücüne dayanarak tek yönlü politikalar uygulaması toplumsal gerilimlerin azalmasını umanları hayal kırıklığına uğrattı. Kendi adayını Cumhurbaşkanı seçtiren AKP, MHP'nin de desteğiyle üniversitelerde başörtüsüyle ilgili yasağı da kaldırarak sadece kendi seçmen tabanının hassasiyetlerine hitap eden bir demokratikleşme stratejisi izlemeye koyuldu. Bu değişiklik AKP ile ilgili kapatma davası açılmasına sebep olacaktı ve iktidar partisi kapatılmaktan tek oy farkla kıl payı kurtuldu.

Küreselleşmiş bir ortamda sınıf tabanlı siyasal akımların yetersiz kaldığı gerçeğini iyi değerlendiren AKP toplumun yoksul kesimleriyle yeni sivrilen orta kesimleri bir araya getiren geniş bir koalisyonun desteğini sağlamayı başardı. Muhalif partilerden CHP'nin ekonomik durumu yerinde seküler toplumsal kesimlerin, MHP'nin ise sistemin kaybedeni fakir sınıfların desteği ile yetinmek zorunda kalması AKP'nin yerel ve küresel arasında bir denge ve sentez kurma yeteneği karşısında neden kaybettiğini açıklamaktadır. Öte yandan 2007 sonrasındaki süreç bu sentezin limitlerini ve AKP'nin demokratikleşme ajandasını ne ölçüde ileri taşıyabileceğini göstermekteydi (Ibid., s.38).

3.5 Benzerlikler, Genel Trendler

İlgi alanımıza giren ülkelerin benzerliklerini hem neoliberal reform programlarının uygulamaya geçmesinden önceki periyotta uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikaları ve ona eşlik eden otoriter rejimler üzerinden inceleyebiliriz hem de reform sonrası ekonomik ve siyasal dönüşümün ortak noktalarına bakabiliriz. 1980'li yıllardan önce sürdürülen devlet merkezli kalkınma stratejilerine bakarken Latin Amerika'nın özgül koşullarına da vurgu yapmak kaçınılmaz olacaktır.

Latin Amerika'da oligarşik sistemin 1920ler ve 1930larda girdiği krize karşı geliştirilen tepkiler bu bölgenin 20nci yüzyıldaki kaderini belirledi. 20nci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan duruma karşı geliştirilen cevap popülizm olarak adlandırılabilirse,

günümüzdeki trendin neo-popülizm olduğundan bahsedilebilir. Bu popülizmin Samuel Huntington'un üçüncü dalga³⁷ olarak nitelendireceği bir demokratikleşme akımı ile eş zamanlı olarak belirdi. 1930'lar ve 1940'larda gelişen popülizmin demokrasinin büyük ölçüde gözden düştüğü bir zamana denk geldiği düşünülürse bugünkü demokrasi-neopopülizm çakışmasının ayrıştırıcı özelliği daha iyi anlaşılabilir.

Popülizmin ortaya çıkışı toprağa dayalı oligarşiye karşı güneşin altında kendine bir yer arayan yeni orta sınıfların ortaya çıkışı ve geniş kitlelerin siyasete katılımı ile yaşanmıştı. Toprak rantı ve doğal kaynakların yabancı kontrolüne karşı çıkan bu akım, Peronizm'de görüldüğü gibi alt tabakaları ve halkın geniş kesimlerini oligarşinin karşısına dikiyor, *descamisados* ya da *cabecitas negras* sembol figürler olarak öne çıkıyordu. Getulio Vargas ya da Juan Peron gibi popülist liderler için anti-oligarşik ve anti-emperyalist yaklaşımlar önem kazanıyordu ancak hiçbir zaman sınıf çatışması üzerinde bir siyaset de bina etmeyeceklerdi. Bu Marksist soldan popülist siyaseti ayıran temel bir noktaydı. Bunun yerine orta sınıfları alt tabakalar ile ittifak halinde tutmaya çalışan bir yaklaşım geliştirdiler. Demokratik bir dönüşüm için gerekli potansiyeli sağlayan bu ittifak, bir şekilde temsili demokrasi ve kurumlarıyla sorunlu bir ilişki kurdu. Popülist siyasetin devlet merkezli kalkınma stratejilerine ithal ikameci sanayileşmeye gösterdiği teveccüh de belirgin bir özellikti. İddialarına göre bir burjuvazinin olmayışı sebebiyle devlet ve onun desteklediği iş çevreleri tüm toplum adına kalkınmayı sağlayacak adımları atacaktı. Özellikle 1940'lı yıllarda iktisatçı Raul Prebisch³⁸'in de önerileri doğrultusunda bu kalkınma daha fazla sanayileşme yoluyla sağlanacaktı. Dış rekabetten izole edilip, devletten ilave destekler almış bu sanayi işgücü

³⁷ Samuel Huntington (1991) Soğuk Savaş'ın sona ermesinden itibaren başlayan demokratikleşme hareketlerini üçüncü dalga olarak adlandırıyor. İlk dalga 19uncu yüzyılda siyasal katılımın ve oy verme hakkının tabana yayılmasıyla yaşanıyor Huntington'a göre. ABD örneğinden hareketle bu dalgayı Jacksoncu demokrasi olarak adlandırıyor. Ancak 19ncu yüzyıldaki demokratikleşme dalgası Büyük Buhran sonrası Faşizmin yükselişiyle sona eriyor. Diğer tarafta Bolşevikler'in de liberal demokrasiye ilişkin tavrı olumsuz. Ancak faşizmin II. Dünya Savaşı sonrası yenilgiye uğratılmasıyla Batı'nın kontrolünde kalan bölgelerde yeniden demokratik rejimler tesis ediliyor. Bu, Huntington'a göre demokratikleşmenin ikinci dalgasını oluşturuyor. Son olarak Sovyet Bloku'nun çöküşüyle Doğu Avrupa'da ve eş zamanlı olarak ABD'nin müttefiki olan ülkelerde gerçekleşen demokratik devrim üçüncü dalga olarak tanımlanıyor.

³⁸ Raul Prebisch Latin Amerika'nın II. Dünya Savaşı ekonomik kalkınma stratejisine damgasını vuran Arjantinli bir ekonomistti. Muhafazakar hükümetlere danışmanlık yapan Prebisch Peron iktidara geldiğinde sadece bu pozisyondan değil aynı zamanda üniversitedeki görevinden de uzaklaştırıldı. Şili'ye giderek Latin Amerika Ekonomik Komisyonu'nda (CEPAL) görev aldı ve ithal ikameci sanayileşmenin öncülüğünü yaptı.

fazlasını da istihdam edecek bir araç olacaktı. Toplumu bu programın arkasında mobilize etmeye yarayan ise popüler bir figürün varlığı ve onun demokratik kurumların varlığına ihtiyaç duymadan toplumla kurduğu ilişki ve özdeşleşme olacaktı. Geniş kitlelerin bu anlamda siyasete müdahil olmasının demokratik bir veçhesi vardı ama bu bütünüyle liberal bileşeninden arındırılmış bir siyasal katılım projesiydi (Walker, 2008: 5-6).

Bundan dolayıdır ki Peron ve Vargas gibi liderler halkoyuna müracaat etmeyi biliyor ama yetkiyi eline aldıklarında otoriter bir yönetim biçimini benimsiyorlardı. Lider, toplumun desteğini sürdürebilmek için mali kontrolü giderek genişletme eğilimine girdiğinden Latin Amerika'nın II. Dünya Savaşı sonrası ekonomik tarihi enflasyon, hiperenflasyon ve makroekonomik istikrarsızlıkla yazılacaktı. Bu dönemde başlayan demokratikleşmenin ikinci dalgası, 1970'li yıllarda yolun sonuna gelen ithal ikameci sanayileşme ve Soğuk Savaş gerçekleri popülizmin de tıkanmasına yol açacaktı. Nihayetinde bürokratik-otoriter rejimlerin hakimiyeti ve ardından önce otoriter sonra demokratik rejimler altında gelişen piyasa reformları bu dönemin kapanmasına yol açtı.

Türkiye'de de önce DP ve daha sonra AP tarafından 1950'li ve 1960'lı yıllarda sürdürülen popülist politikalar ve sonucunda oluşan makroekonomik dengesizlikler bu örneklerle karşılaştırılabilir. Keza sistemin tıkanma noktalarında demokratik süreçlerin kesintiye uğraması benzer bir unsur olarak görünüyor. Ancak Peron ve Vargas'ın siyasal popülaritesi ve karizmatik liderlik biçimlerini Türkiye örneğine teşmil etmek biraz zorlama olabilir.

Neopopülist dönemin bir önceki versiyonuyla temel farklarından birisi hareketin soldan değil, sağdan gelmesiydi ve bu sebeple çoğu zaman neoliberal neopopülizm olarak adlandırıldı. Brezilya'da Collor, Arjantin'de Menem, Peru'da Fujimori gibi liderler bir yandan Washington Konsensüsü'ne uygun reformları gerçekleştirirken diğer yandan kişisel, plebisiter bir demokrasiyi benimsiyordu. Türkiye'de 1980 sonrası merkez sağ hükümetlerin de önce tarım destekleri ve kamu maaş zamları daha sonra 2000'li yıllarda belediye yardımları vb. üzerinden bu tür uygulamalara giriştiğini söyleyebiliriz. Geçmiş dönemin hiperenflasyonist, istikrarsız ortamını ortadan kaldıran piyasa reformları bunları uygulayan liderlere ilk başta önemli bir popülarite sağlıyor, doğrudan halkla

etkileşen ve özdeşleşen lider formunu yeniden yaratabiliyordu. Ancak kurumsallaşmanın zayıf olduğu bu ülkelerde kapitalist sistemin kurallarıyla yerleşebilmesi popülist bakış açısıyla çelişen kurallar ve kurumların konulmasını gerektiriyordu. Neopopülizmin temel zorluğu burada başlayacaktı.

Chavez'in Venezüella'da ve kısmen Kirchner'in Arjantin'de uygulamaları popülist yaklaşımın tekrar sol tarafından da ele alınmasına örnek olarak gösterilebilir. Chavez rejiminde direk ve katılımcı demokrasi çağrılarının altında yetkinin tamamen lidere delege edilmesi özellikleri görülecektir. Ancak bu rejim Latin Amerika'daki temel siyasi sistemi temsilden ziyade daha istisnai bir duruma işaret ediyordu. Arjantin'de önce Nestor Kirchner daha sonra Cristina Fernandez yönetiminde süren rejim popülizmin sürekliliğinden çok -her ne kadar demokratik kurumlar yeterince gelişmemiş olsa da- demokratikleşmeye doğru evirilen bir yapı gösterdi.

Aslında yeni gelişen sol hareketlerin birçoğu sağa karşı yeni bir popülist model olarak değil, Avrupa'daki sosyal demokrat hareketlere benzer akımlar olarak değerlendirilebilir. Sosyal eşitlik ve temsili demokrasiyi önceleyen bu hareketlere en önemli örnek Brezilya'da Lula ve partisi PT olarak gösterilebilir. Cristina Fernandez'in Arjantin'i geçmişindeki Peronist mirasın etkisiyle popülist izler taşımakla beraber sosyal demokrat bir partiye dönüşme potansiyelini de barındırmaktadır (Ibid., 10-11).

Bir diğer önemli benzerlik neoliberal reform programlarının ilk safhasında Menem'in Arjantin'i ile Özal Türkiye'si arasında gözlemlenebilir. Bu dönem her iki ülkenin de askeri rejimleri geride bırakarak çok partili demokratik rejime geçiş yapmasıyla da ilginç bir paralellik arz etti. Bir diğer ilgi çekici nokta Arjantin'in 1990'lı yıllar boyunca uyguladığı, Türkiye'de ise aynı dönemin sonunda çok kısa süreli denenebilen kur merkezli dezenflasyon politikalarının ağır bir krizle noktalanması oldu. Ancak bu defa her iki ülkede de ekonomik kriz alışlageldiği şekilde demokratik rejimlerin askıya alınmasına yol açmayacaktı.

Arjantin ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklarla, düşük büyüme hızlarıyla geçirdiği II. Dünya Savaşı sonrası yılların ardından neoliberal ekonomi politikaların en dikkat çekicilerinden birini Menem yönetiminde uyguladı. 1990'lı yıllarda uyguladıkları

Konvertibilite Planı Arjantin'e özgü oldukça iddialı bir anti-enflasyonist programdı. Bu program dahilinde sadece Merkez Bankası'ndaki ABD dolarına karşılık olarak peso ihraç edilebileceğinden Merkez Bankası'nın otonomisi ve para politikası araçları hemen hemen tamamen kaybolmuştu. Bu uygulamanın radikal karakteri sayesinde uzun yıllardır süren yüksek enflasyon ve mali belirsizlik döngüsü kırılmış aynı zamanda çok kapsamlı bir özelleştirme programı ile 1990'lı yıllarda ciddi bir dönüşüm yaşanmıştı. Uluslararası piyasalar tarafından coşkuyla karşılanan bu politikalar ülkeye büyük para akımlarına sebep olmuş, hızlı büyüme ve düşük enflasyonlu gerçek bir balayı dönemi yaşanmıştı. Ancak bu politikaların sürdürülemez olduğu ve bedelinin ödeneceği çok geçmeden anlaşılacaktı.

Türkiye tarafından bakıldığında neoliberal reform programının 1980'de başladığı görülmekle birlikte sermaye hesabının serbest bırakılması ancak 1989'da gerçekleşmiş, özelleştirme programı 1990'lı hatta 2000'li yıllara yayılmıştı. Arjantin'in şok tedavi politikalarına karşılık Türkiye'de uygulanan program tedrici olmuştu. Neoliberal politika programının temel adımlarından olan sıkı maliye politikaları özellikle 1990'lı yıllar boyunca Türk ekonomisinin en zayıf tarafını oluşturmuş, aşırı kamu borçlanması yoluyla büyüme finanse edilmeye çalışılmış ve dolayısıyla ardı ardına krizlerle karşılaşmıştı. Türkiye'nin mali ve parasal disiplini sağlaması ancak 2000'li yıllarda gerçekleştirilebilecekti. Benzer yönle bakılırsa her iki ülkenin de yüksek büyüme hızlarını sürdürememeleri ve krizlerle bu sıçramaların kesintiye uğraması sayılabilir. Arjantin'in 1990'lı yıllarda en radikal şekilde yapmaya çalıştığı kur yoluyla enflasyonu kontrol programını Türkiye 2000 yılında başlayan programında daha ılımlı bir çıpa ile uygulamış ancak her iki program da derin krizlere yol açmıştı. Yine benzer yönlerden biri her iki ülkede de neoliberal yapılandırmanın kudretli ve karizmatik popülist liderler tarafından başlatılmış olmasıydı. Bu bağlamda Arjantin'de Menem ve Türkiye'de Özal iktidarları şaşırtıcı benzerlikler içeriyordu (Öniş, 2006: 247-249).

Krize giden yollarda da benzerlikler görüldü. Her iki ülkede de enflasyonu kontrol amaçlı kullanılan kur temelli politikalar rekabet gücünün kaybına ciddi cari açık sorunlarıyla karşılaşılmasına yol açıyordu. Programların bu durumu karşılayacak esnekliğe sahip olmaması sebebiyle uluslararası piyasaların Arjantin ve Türkiye'de

uygulanan programların sürdürülebilirliğine inancı kalmadığında krizle karşılaşılması kaçınılmazdı. 1999'da Brezilya Realinin devalüasyonu, 1997 Asya ve 1998 Rusya krizleri ile çalkalanan dünya piyasaları pamuk ipliğine bağlı bu programlara hayat hakkı tanımayacaktı. Arjantin'in özelleştirmeden elde ettiği gelirler sona gelmiş, yurt dışından para girişleri durmuştu. Federal yönetimlerin başına buyruk harcamaları mali disiplinin uygulanmasını imkansız hale getiriyordu. Üstelik özelleştirmeler sonucu işsizliğin artışı, kamu tekellerinin özelleştirilmesi sonucu su, elektrik gibi temel hizmetlerin zamlanması sonucu gelir dağılımı zaten bozulmaktaydı. Dönemin sonuna gelindiğinde ekonomik kriz hem bu sosyal adaletsizliklerin katlanmasına hem de vergi gelirlerinin ciddi şekilde düşmesine yol açarak borç krizinin katmerlenmesine yol açacaktı.

Türkiye'nin durumunda ise hem kamunun devasa açıkları hem de yüksek kronik enflasyon 1990'ların çok yüksek faizlerle borçlanılmasına buna rağmen zaman zaman yüksek büyüme hızlarına ulaşılmasına tanıklık edildi. 1994'te duvara çarpan sistem IMF desteğiyle tekrar popülist mecrasına geri döndü ancak 1999'a gelindiğinde borç dinamikleri sürdürülemez haldeydi. 1999 yılında IMF ile yapılan anlaşma mali istikrarın yanında kur çıpası ile enflasyonu indirmeye çalışan dönemin modern heteredoks dezenflasyon programlarındandı. Şubat 2001 yılına kadar önce bir iyimserlik patlaması ve ardından yavaş yavaş çöken olumsuz ruh hali ortalığı kapladı ve Arjantin'den önce Türkiye ekonomik krize yuvarlandı. Oldukça sert bir ekonomik küçülmeye ve artan işsizliğe rağmen Türkiye'de Arjantin'deki gibi kitlesel protesto hareketleri gözükmedi. Yine Arjantin'dekinin aksine Türkiye'de olumsuzlukların sorumlusu olarak IMF değil, iktidardaki üçlü koalisyon gösteriliyordu (Ibid., s.254). Zaten bu farklılık her iki ülkenin kriz sonrası IMF ile ilişkilerinde de etki yaratacaktı. Türkiye'de krizden çıkış sürecinde IMF'nin ağırlığı artarken, Arjantin'de IMF kredibilitesini kaybetmiş, politikacılar açısından bir yük haline gelmişti. Bununla birlikte her iki ülkede de demokratik rejim krize rağmen ayakta durdu. Seçmenler ekonomik sıkıntılardan sorumlu tuttıkları iktidarlara sandıkta cezalandırıp yollarına devam ettiler. IMF ile çekişmeler yaşayan Arjantin'in ekonomik büyüme sürecine dönmesi biraz daha geç gerçekleşti ancak yine de ülkenin ekonomik performansı derin krizin ardından oldukça başarılı sayılabilirdi. Türkiye IMF'nin koşullu kredilerinden yararlanabilmek için mali disiplini sağlamak, içi boşalmış finansal sistemini güçlendirmek zorundaydı. On yıllara yayılarak gelen yüksek

enflasyon geleneği sona erdirilmeliydi. Oldukça zorlayıcı bu koşulların yerine getirilmesi Türk ekonomisinin süratle toparlanıp büyümeye geçmesini sağladı.

Bu ikiz krizin uluslararası boyutuna bakarsak, Arjantin'in de Türkiye'nin de uyguladığı ve krize götüren saf neoliberal ekonomik politikaların IMF destekli olması, bu kurumun krizdeki rolünü ortaya koymaktaydı. Arjantin'i aşırı sıkı, Türkiye'yi de fazla gevşek davranmakla suçlayanlar olsa da programların ruhunda hatalar olduğu ortadaydı; zaten bu krizlerin ardından IMF de politika reçetelerinde revizyona gitmek durumunda kaldı³⁹. Kısa dönem uyum programlarından ziyade uzun vadeli ve devletin düzenleyici kapasitesini artırmaya yönelik programlar ön plana çıktı.

Bir diğer üzerinde duracağımız nokta sadece hükümetlerin dış dinamiklere olan aşırı bağımlılıkları değil aynı zamanda merkezi hükümetlerin bu koordinasyonu görevini hakkıyla yerine getirebilmek için erki kendilerinde toplayarak yerel inisiyatifleri kontrol altına almış olmalarıdır. Bu bağlamda federatif yapıya sahip Arjantin ve Brezilya örnekleri ilginç olabilir. Bu iki ülkenin bir diğer önemli ortak noktaları reform programının başlarında federatif yapıların mali konsolidasyona engel olmaları sebebiyle başarısız dezenflasyon denemelerine yol açmaları olmuştu. Reform programları daha ileride görüleceği gibi ancak seçimle işbaşına gelen hükümetlerin daha sonra yerel dirençleri ve çevredeki demokratik direnç noktalarını kırarak kendi ajandalarını uygulamaları sayesinde başarıya ulaştı.

Ekonomik ve siyasal anlamda bu büyük dönüşümün yaşandığı 20 sene içerisinde beklentilerin aksine, Arjantin ve Brezilya'da merkezi yönetimlerden yerel yönetimler lehine güç kaybı değil tam tersine yetkilerin merkezde toplanma süreci yaşandı. Önemli siyasal güç çekişmelerinin yaşandığı bu süreçte, ilk aşamada finansal anlamda daha bağımsız siyaset izleme imkanı elde eden eyaletler, özelleştirme, liberalizasyon gibi piyasa reformlarının gerçekleştirilebilmesi için bu yetkilerden mahrum bırakılmak durumunda kaldı. 1980'lerde başlayan demokratikleşme hamlesi ile birlikte yerel yönetimler mali anlamda özgürleşirken buna koşut sorumluluklar üstlenmemeleri bu

³⁹ Arjantin ve Türkiye'deki başarısız örneklerin ardından IMF'nin kur çıpasına bağlı dezenflasyon politikalarından vazgeçtiği söylenebilir. Daha önce İsrail'deki başarılı uygulamadan feyz alan bu politika önerisi, örneklerde görüldüğü üzere kredisini yitirdi. Takip eden dönemde Türkiye'de de uygulanan şekliyle enflasyonun kontrolü için "enflasyon hedeflemesi" adıyla anılan politikalar öne çıkacaktı.

Ülkelerin daha sonra içine yuvarlanacakları mali krizin en önemli sebepleri arasındaydı. (Kent & Taylor, 2004: 92-93)

Bu iki ülke açısından da siyasal güç temerkznde giden süreçte ortak dört bölümden söz edilebilir İlk aşamada bir ekonomik krizin oluşması, daha sonra güçlerin farklı kollar arasında paylaşımı, Başkan'ın partizan glere sahip olması ve son olarak bürokrasinin kendi içinde bölünmesi. Merkezileme yoluyla gelir toplanması, harcama ve borçlanma anlamında otonomiye giden akışın geri çevrilmesinden bahsetmekteyiz. Bu alanlarda Bakanlar yerel yönetimlerin tamamıyla merkezi otoritesinin politikalarının kontrolü altına girmesini dayattılar. Her iki ülkede de mali stabilizasyon politikalarının doğal sonucu olarak yerel yönetimlerin harcamalarının sınırlandırılması geçici bir durum olarak gösterildi.

Arjantin'de 1984-1987 arasında merkezi yönetim Peronistlerin elindeyken Radikal Parti'nin (UCR) elinde tuttuğu yerel yönetimlerde geniş mali yetkilere sahip olduğu bir dönem yaşandı. Bunun sonucunda 1987'den 1992'ye kadar yasama yoluyla yapılan değişikliklerle yerel yönetimlerin elinde tuttuğu gelirlerin yarısının merkezi yönetime devri sağlandı (Ibid., s.98). 1991'de ıkarılan Konvertibilite Yasası ve mali stabilizasyon politikaları ise bu trendi daha da güçlendirmekten başka bir işe yaramadı. Yönetimler gelirlerinde paralel bir artıı sağlamadan harcamalarını artırmaktan men edildi. Menem'in 1995 seçim zaferi bu eğilimi güçlendirmek için kullanmasına sahne oldu. Aynı zamanda devlet bankaları da zelletirilerek yerel yönetimlerin kendilerini fonlamalarını sağlayan karşılıklı çıkara dayanan ilişki kırıldı. Brezilya'da ise askeri yönetimin ardından demokratikleşme çabaları sürerken merkezilemeye yönelik bir eğilim henüz görülmüyordu. Eyaletler gelir toplama ve harcama konusunda hatırı sayılır bir özerkliğe sahipti ve bu durum sık tekrarlanan mali krizlerin önemli gerekçelerinden biri olarak gösteriliyordu. Cardoso yönetimi stabilizasyon programının kritik bir bileşeni olarak Real Planı çerçevesinde yerel yönetimlerin belerini toplamak için adımlar attı. Mali Sorumluluk Yasası çerçevesinde yerel yönetimlerin elini kolunu bağlamayı, merkezi yönetim tarafından kurtarılacağının bilinciyle eyaletlerin aşırı açılmasını engellemeyi başardı.

Arjantin’de Menem’in 1995-96 periyodunda federal hükümetlerin girdiği borç krizi karşısında mali yetkileri kısıma konusunda aldığı mesafe düşünülünce 2001’deki ekonomik kriz sonrası De la Rua hükümetinin benzer bir girişimde başarısızlığa uğraması önem kazanıyor. De la Rua hükümeti ağırlıklı Peronist yerel yönetimlerin harcamalarında kısıntıya gitmekte başarısız kalarak 2001 krizinin tam iflasla sonuçlanmasını engelleyemedi. Brezilya’da ise benzer derinliğe ulaşan bir kriz yaşanmadı. Cardoso yönetimi makroekonomik istikrar adına yerel yönetimlerin harcamalarının daha şeffaf olmasını sağlayacak bir dönüşümü başlatmıştı. İstikrarın faydaları, yerel yönetimlerin seçmenle girdikleri klientalist ilişkilerle dağıtılabilecekleri faydaların ötesine geçtiğinden kalıcı bir biçimde oturdu. Devlet bankalarının özelleştirilmesi ise bu yerel yönetimlerin sağladıkları kolay finansmanla sıkıntıları ötelemelerine yarayan mekanizmayı ellerinden almıştı. 1999 yılında Cardoso’nun eski patronu bir önceki Başkan Itamar Franco’nun Minas Gerais eyaletinin başına geçip iflas ilan etmesiyle yerel yönetimler son kozunu oynadı (Ibid., s.104). Hem Asya hem Rusya krizlerinin etkisiyle küresel piyasalardaki tedirginlik zirve noktasındaydı ancak merkezi hükümet ipleri elinde tutmayı ve diğer eyaletleri sorumlu davranmaya iknayı başardı. Tersine Cardoso yönetimi bu krizi yerel yönetimler üzerindeki mali denetimi sıkılaştırmak için ustalıkla kullandı.

Brezilya ve Arjantin’de yerel yönetimlerin kontrol edilmesi yoluyla mali disiplinin sağlanması makroekonomik istikrarın sağlanmasına giden en önemli adım olacaktı. 1990’lı yıllarda Menem’in Arjantin’de, Cardoso’nun ise Brezilya’da enflasyonu kontrol etmekte gösterdikleri başarı bir çeşit mucizeydi. Bu iki ülke de II. Dünya Savaşı sonrası yılları yüksek ve kronik enflasyon koşulları altında geçirmişlerdi. Her iki lider de kendi ülkelerinde çalışan sınıfların bir kısmının desteğini almayı başarmış, iş dünyası tarafından ilk başta memnuniyetle karşılanmış ancak ülkelerini dış rekabete açtığından bazıları tarafından tepki görmüşlerdi. Destek sağladıkları seçkinler ise sosyal demokratlar, serbest-piyasa ideologları ve iktidarla klientalist ilişkiler geliştirmeye alışmış yerel iş adamlarından oluşuyordu. Neoliberal politikalarla anıldılar ancak uygulamaları hiçbir şekilde ortodoks değildi; kendi haleflerine göre popülist araçları kullanmakta daha mahirdiler, böylelikle siyasal istikrarı da sağlayabildiler (Treisman, 2004: 400).

Brezilya'da enflasyonla mücadele kararlılığının patenti aslında Cardoso yönetimine ait değildi. 1984-1989 döneminde arka arkaya gelen başarısız Cruzado, Bresser, Yaz, Collor I ve Collor II dezenflasyon politikaları başarısızlığa uğramıştı. Cardoso'nun Real Planı ile 1994 yılında %2000 olan enflasyon oranı 1995'te %66'ya ve 1996'da %16'ya kadar düşürüldü. Üstelik kamu açıkları da hala sürüyordu. Arjantin'de de 1983'te askeri rejim devrildiğinde yıllık enflasyon %377 seviyesindeydi (Ibid., s.402). Raul Alfonsin ve arkasından Menem hükümetleri 7 yıl boyunca fiyat istikrarını sağlamak için çabaladılar. Arka arkaya Austral, Primavera, Bunge ve Born planları başarısız oldu. 1991 yılında Maliye Bakanı Domingo Cavallo ile uygulamaya konulan Konvertibilite Planı ile nihayet şeytanın bacağı kırıldı. Üstelik bütçe dengesi Brezilya'dakinin aksine 1992 yılında fazlaya bile dönecekti. Uzun yıllar denenilen ama başarısız olan stabilizasyon politikalarının Menem ve Cardoso dönemlerinde neden başarıya ulaştığı tartışma konusu. Enflasyonun belirli bir kritik eşiği geçtiği için toplumsal aktörler açısından kabul edilemeyecek hale gelmesi, hemen seçim sonrası bu iki liderin topluma yük bindirecek zamana ve kredibiliteye sahip olmaları, her iki liderin de sol gelenekten gelmeleri sebebiyle muhalefet edecek grupların ateşlerini biraz olsun alabilmeleri veya federal güç odaklarını kontrol etmek suretiyle politikalarını tek elden yürütme fırsatı bulmaları bu açıklamalar arasında sayılabilir.

Politikalara toplumsal destek sağlayan veya karşı çıkan gruplara bakıldığında Brezilya'da ortaya çıkan tablo şu oldu. Enflasyonun kontrolü amacıyla kamu harcamalarının kısılması maaş artışlarından faydalanamayan kamu çalışanları, merkezdeki kaynakları kendi bölgelerine aktaramayan yerel politikacılar, daha fazla harcama yetkisi isteyen yerel yönetimler ve yüksek faizlerin getireceği durgunluktan zarar gören iş çevrelerine yük bindirdi. Daha önceki denemelerde olduğu gibi bu grupların ayrı ayrı ve kısa perspektifle hareket etmeleri programın başarısızlığa uğramasında yeterli olacaktı. Ancak Cardoso bu grupları uzun vadeli ortak çıkarlar etrafında birleştirmeyi başardı. Her grup bu program çerçevesinde kayıplara uğradı ancak Cardoso yönetimi topyekün iktidarı karşılıklarına almalarını önlemek için telafi edici önlemler almaya yöneldi. Örneğin Collor reform programı ile iş çevrelerini kaybederken, Cardoso artan rekabet dolayısıyla zayıflayan sanayiye ucuz kredi imkanları sağlamaya çalışıyordu. Üstelik dış yatırımcıların gelmesi ile sanayi küresel

ölçekte eklenilip kabuk değiştiriyordu. Özel bankalar enflasyonist ortamda yüksek faiz gelirleri elde ediyorlardı. Düşük enflasyon ortamında bu yüksek karlardan oldular ancak dış finansmanın açılması ile birlikte daha düşük marjlı ancak daha istikrarlı bir iş modeline sahip oldular. Kamu harcamalarının GSMH'ye oranı aslında şaşırtıcı şekilde büyümeye devam ediyor, operasyonel açıklar oluşuyordu. 1992'de harcamaların GSMH'ye oranı %32,7 iken 1998'de %38,2'ye çıkmıştı (Ibid., : 409). Ancak programın kredibilitesi ve aktörlerin uyumu sorunların kontrolden çıkmasına izin vermedi.

Arjantin'de de şehirdeki çalışan nüfus, özellikler kamu çalışanları, bir stabilizasyon programının baş kaybedenlerinden olacaktı. Benzer şekilde iç piyasaya yönelik üretim yapan *capitanes de la industria* denilen iş çevreleri kontratları, sübvansiyonları ve iç pazardan gelen talebi kaybetmekten korkuyordu. Diğer tarafta ithalata yönelik üretim yapan tarımsal sanayi nispeten küçük kalıyordu ama özellikle sık döviz rezervlerine sahip bir ülke için önem taşıyorlardı. Alfonsin'in reformları da Brezilya'da Collor'un başına geldiği gibi stabilizasyon programının arkasında yeterli siyasi desteği sağlayamadığı için dayanamadı. Bu desteğin olmaması yeni durumun geçici olduğu kanaatine yol açıyor, nihai hedef herkes için olumlu olsa bile her grup ayrı ayrı fedakarlıktan kaçınıyordu. Menem'in reformları dolayısıyla teknik olmanın ötesinde politik destek sağlamayı önemli buluyordu. Sadece *capitano*'ların değil tarımda dayalı ihracatçı sanayicilerin de desteği sağlandı. Programın başarısının temel direklerinden birisi de özelleştirmeydi ve petrokimya, demir-çelik, limanlar vb. birçok alanda faaliyet gösteren işletmenin özelleştirilmesi yoluyla 1990-94 tarihleri arasında 10 milyar dolar nakit yaratılıp, 5 milyar dolarlık borç da geri ödendi. Bu özelleştirmeler sübvansiyonlu fiyatlardan girdi temin etme imkanlarını kaybedeceklerini düşünen iş çevreleri önce direnmişlerdi ancak bu kez kendileri firmaları satın alanlar arasındaydı. Ayrıca özelleştirmelere giren yabancı firmaların getirdiği dövizle ülkenin dış açıkları da kapanıyordu. Öyle ki 1990'lı yıllar boyunca Arjantin'deki yabancı yatırım stoku 9 milyar dolardan 73 milyar dolara çıkacaktı (Ibid., s.413).

Finansal liberalizasyon Latin Amerika'da hem orta sınıfların tüketim yapabilmelerini sağlayacak kaynakları getirdiğinden hem de finans ve iş dünyası için kaynak yarattığından refahı artıran bir etki yaratmıştı. Üstelik fakir eyaletlere merkezi bütçeden

transferlerde ciddi artışlar yaşıyordu. Menem neoliberal reçeteyi uygularken kendisine muhalefet etmesi muhtemel kitlelerin desteğini satın alabilmek için popülist uygulamalardan geri kalmadı.

Hem Brezilya hem de Arjantin örnekleri piyasa reformu programlara örnek olarak gösterilebilir ama her iki durumda da kamu harcamalarında ciddi artışlar gözlemlendi. Bir tarafta Collor diğer tarafta Alfonsin tarafından uygulanan ortodoks politikalar siyaseten çöküntüye uğramışken Menem ve Cardoso yönetimleri siyasi desteği sağlayacak klientalist ağları ve popülist politikaları ustalıkla götürdüler.

Latin Amerika’da uygulanan neoliberal piyasa reformları hakkındaki tartışmalar ne kadar ateşli olursa olsun zaten hiçbir bölge ülkesi tamamıyla serbest bir piyasa ekonomisi tesis etmedi, ayrıca ülkeden ülkeye uygulamalarda da farklılıklar görüldü. Örnek verecek olursak Şili’de Pinochet sonrası sosyal harcamalar artırıldı; Brezilya’da ise sektör bazlı koruma uygulamaları bir şekilde sürdürüldü. Genel eleştiriler bu politikaların birbiriyle tamamen aynı ve bir ideolojik yaklaşımının bire bir uygulanması olduğundan hareket ettiğinden geniş kesimler üzerinde olumsuz etkiler yapan bu uygulamaların seçmenin sandıktaki tepkisiyle çökeceği şeklindeydi. Mali disiplin kamu harcamalarından faydalanan kitleleri rahatsız etmekteydi, yapısal reformlar ise işsizliğe yol açtığı için ayrı bir memnuniyetsizlik kaynağıydı. Biraz daha detaylı bir eleştirel yaklaşıma göre göreceli bir fakirleşmenin, artan gelir bozukluklarının neoliberal politikaların reddine yol açacak bir tepki yaratacağını öngörüyordu. Yeni zenginlerin statü harcamaları gelir dağılımı konusunu yeterince sorunsallaştırmayan neoliberal politikalar muhalefet yaratabilirdi. Uygulamaya bakıldığında ise piyasa reformlarının ilk aşamada sabit ve dar gelirli aleyhine çalışan enflasyon vergisini ortadan kaldırması gelir dağılımını düzeltici bir etki de yapmıştı ancak öte tarafta özelleştirme ve deregülasyon tam tersi bir dinamığa can veriyordu. Verimlilik arayışlarıyla istihdam kısılır, toplumun alt kademeleri gelir kayıplarını uğrarken, piyasa ideolojisinin geleneksel tasarruf ve tevazu kalıplarını kırması, *consumerizm*’in öne çıkması rahatsızlığı artırıyordu. 1994’te Meksika’da Chiapas’taki ayaklanma ve 2002’de Arjantin’de Neuquén’de yükselen barikatlar bu hoşnutsuzluğun somut belirtileri oldu. (Weyland, 2004 : 291-295)

Oysa, yapılan araştırmalar Latin Amerika’da piyasa ekonomisine olan güvenin hala yüksek düzeylerde seyrettiğini ancak çoğunluğun hak ettiğinden azını elde ettiğini düşündüğünü gösteriyordu. Bunun sorumluluğu ise yönetici sınıflardaydı. Bu toplumsal algılayışın nedenlerine incek olursak neoliberal ekonomik politikaların ekonomik istikrar sağlamakta göreceli olarak daha başarılı olması görülebilir. Piyasa reformlarının uygulanmaya başladığı birçok ülkede hiperenflasyonist bir geçmişin üzerine kurulması ve bu konuda hatırı sayılır bir başarı sağlaması açılan bu kredinin bir sebebi olarak görülebilir. Devamında takip eden ekonomik çalkantılar, aksine toplumun ekonomik istikrar talebini güçlendiren bir etki yaptı. Daha önce politikacıları temel araçlarından biri olan “ekonomik popülizm” cazibesini yitirdi; önceleri ekonomik açıdan genişleyici politikalara daha meyilli olan sol akımlar bile mali sorumluluk, istikrar konularına vurgu yapmaya başladı (Ibid., s.299-301). Neoliberal politikalar çoğu zaman istenilen sonuca ulaşamasa da çoğunluğun reform programlarını desteklemeye devam etmesi anlaşılabilir. Öncelikle tekrar bir geçiş döneminin getireceği maliyetler toplumun gözünü korkutuyordu. Ancak daha önemlisi uygulanabilir bir alternatif politika ufukta grnmemekteydi. İthal ikameci, kalkınmacı sanayileşme modelinin krize girmesiyle solun getirebileceği en önemli politika nerisi ortadan kalktı. Uluslararası piyasaların gücü ve finansmanın küresel ölçeğe ulaşması bu alternatifsizlik halini katmerleyen bir unsur olabiliyordu zira dış piyasaların desteklemediği bir program akıntıya karşı kürek çekecek demekti. İ dinamiklere bakıldığında ise bu sürecin kazananları olan ihracata dayalı sektörler ve bu sektörlerde istihdam edilenler, finans sektörü giderek toplum içindeki gücünü artırmaktaydı. Kaybeden eski organize çalışan kesimler, iç piyasaya yönelik üretim yapan sanayiciler ise zaten zayıflamakta olduklarından terazide hafif kalmaktaydı.

Demokrasinin, gidişattan rahatsız olanların çareyi radikal çözümlerde aramalarını engelleyen bir yönü vardı. Nasılsa sandık gelecekti ve olumsuz sonuçların sorumlusu hükümetin seçmen tarafından sandıkta cezalandırılması, umutların ise yerine gelenlere yüklenmesi her zaman mümkündü. Ancak temsili demokrasinin toplumsal tercihleri kusursuz bir şekilde siyasal iktidar alanına aktardığını iddia etmek de mümkün değildi. Ciddi arpıtmalar mümkündü hatta muhtemeldi. Özellikle iş çevrelerini sosyo-ekonomik ağırlıkları itibariyle seçilmiş hükümetleri etkileme ihtimali çok daha yüksekti. Her ne

kadar “bir kişi, bir oy” prensibinden hareket edilse de parayı, yani kamuoyunu etkileme araçlarını elinde tutan, lobi yapma yeteneklerini kazanmış iş dünyasının tercihlerinin önemi ortadaydı (Ibid., s.303-305).

Bu dönemde demokrasiye ilişkin olan tutumlarda da olumlu yönde bir değişim ve yakınsamadan bahsedilebilir. Latin Amerika solu tarihsel olarak liberal demokrasiye ve onun kurumlarına şüpheyle yaklaşmıştı. Onlara göre elit manipölasyonunun, eşitsiz sınıf ilişkilerinin bir maskesi olan bu sistem devrimci yahut evrimci metotlarla alt edilmeliydi. Bu gruplar demokrasi oyununa atıldıklarında bile araçsal bir perspektifleri vardı ve aslında sosyal adalet, ekonomik kalkınma veya ulusal uyanış gibi yüksek ideallere ulaşmak için kullanılan bir yöntemdi sadece. 1970’li yıllarda devlet baskısının asıl mağduru sol militanlar olunca insan hakları ve demokratik kurumlar artık araç olmanın ötesinde siyaset sahnesinin mütemmim cüzleri arasına girdi. Bu son derece belirgin ideolojik kayışa rağmen merkezin solu partiler hala siyasi statükoyu değiştirmeyi umut ediyorlardı. Yeni ve daha iyi bir demokratik siyaset arayışlarındaki sol, liberal-cumhuriyetçi, popülist ve tabandan demokratik hareketlerden besleniyordu. Liberal-cumhuriyetçi siyaset kanun devletine, bireysel haklara, kamu kurumlarına ve bu kurumlardaki kişilerin toplumsal yararı gözetmelerine vurgu yapıyordu. Yolsuzlukla mücadele ve seçimlerin şeffaflığına önem veriyor, insan haklarını ve dengeleyip denetleyici demokratik kurumların varlığının önemine işaret ediyordu.

Popülist akımlar için siyaset dışı bir siyaset arayışı denebilir ki bu görüş ulusal egemenliğe ve toplumun birey önündeki önceliğine vurgu yapıyordu. Siyasi partiler yolsuzluğa bulaşmış siyasilerin ve oligarşik çıkarların yuvalandığı kurumlar olduğu için güvenilmezdi. Liberal politikanın dengeleyici, denetleyici unsurları yerine çoğunlukçuluğa dayanmaktaydı. Temsile dayanan kurumların tamamen ilga edilmesini savunmamaktaydı ancak liderle toplum arasına profesyonel siyasetçilerin ve sair siyasal kurumların girmesinden de hoşlanmamaktaydı. Politik mobilizasyon çoğunlukla tepeden kontrol ediliyor ve plebisiter onay mekanizmalarına dayanan popülizme has bir hal alıyordu.

Tabandan gelen demokratik akımlara geldiğimizde popülistlerinkine benzer bir şekilde liberal yaklaşımlara da temsili kurumlara da tepki vardı ancak liderle toplum arasındaki

katmanları ortadan kaldırmak yerine sivil toplum örgütlerine dayanan yeni siyasal aktörlerin oluşumunu önermekteydi. Gücün merkezileşmesi engellenmeli, siyasal partilerin tekeli engelleyecek şekilde danışma özelliği olan temsili kabiliyete sahip toplumsal organizasyonlar vücuda gelmeliydi. İşte Latin Amerika'daki sol hareketler bu üç temel damar içinde değerlendirilebilir (Panizza, 2005 : 722).

Latin Amerika'da sol hükümetler hem yerel hem de ulusal seviyelerden tabanın siyasete katılımını ve bir ölçüde direk demokrasiyi teşvik ettiler. Ancak bu tür katılımcı eğilimler, meşruiyet kazandırdıkları ve temel güç katmanları olan temsili mekanizmalarla çatışmaya girdi. Bu toplumsal katılım her daim –Venezüella'da Chavez tarzı siyaset örneğinde görüleceği gibi- siyasal gücü topluma vermekten ziyade liderin gücüne meşruiyet kazandırma arayışlarına da dönebiliyordu. Buna karşın Brezilya'da demokratik kurumların gücü ve toplumsal polarizasyonun daha makul seviyelerde seyretmesi sayesinde popülist uygulamaların önü alınabildi. Özellikle yerel yönetimler seviyesinde tabandan siyasete katılımın örnek uygulamaları geliştirildi.

Sol partilerin demokrasiye yönelik olan tutumlarındaki olumlu dönüşüm politik stratejilerine de yansdı. Çoğu iki turlu seçimlerle Başkanlık yarışı şeklinde geçen siyasi rekabette oyunun kuralı merkezdeki seçmenin desteğini sağlamak olduğundan pragmatik yaklaşımlar gerekti. Seçim koalisyonları sadece soldaki gruplardan oluşmayacak merkeze ve hatta merkez sağa da sıcak görünecek bir tutum alınacaktı. Artık TV ve sosyal medya gibi iletişim araçlarının belirleyici hal alması liderle toplumun doğrudan iletişime geçmesine ve bu amaçla profesyonel tanıtım faaliyetleri yürütülmesine ihtiyaç duyuluyordu. Merkez sol partilerin geleneksel olarak sendikalar, kamu çalışanları, kayıt dışı çalışanlar, fakirleşen serbest meslek sahipleri hatta bazı iş çevrelerinden oluşan geleneksel “kaybedenler koalisyonu” tabanı dışında tatmin etmesi gereken önemli bir aktör daha çıkmıştı: Finansal piyasalar özellikle yüksek borç yükü olan ülkeler açısından tedirgin edilmemesi gereken bir oyuncuydu ve yatırımcılara her zaman güven verilmesi gerekiyordu.

Bu yeni politik pragmatizm solun daha geniş kesimlere açılmasını sağlayarak seçim kazanma şansını önemli ölçüde artırdı. Orta sınıflar ve hatta iş dünyasının desteği hem iktidara gelebilmek hem de sorunsuz bir yönetim sağlamak için önemliydi. Ancak diğer

tarafından geleneksel destekçilerle mesafe açılmaya iç bölünmeler yaşanmaya başladı. Merkezine sosyal adalet ve ekonomik kalkınma konularını alan sol siyaset 1960'lar ve 1970'ler boyunca sosyal refah devleti uygulamaları ve kalkınmaya devletin katılımını öngören yaklaşımıyla popülizmle itham edildi. 1980'lerde ithal ikameci sanayileşmenin çöküşüyle sol kendisini neoliberal politika reçetelerine karşı konumlandıracaktı ancak bu dönemde solun kendi kalkınmaya yaklaşımını da gözden geçirdiği bir dönem oldu. Bu politikalar belirli yönleriyle neoliberal ekonomi politikten alıntılar yapmakla beraber dışlanan, kaybeden kesimleri de dikkate almayı hedefliyordu. Düşük enflasyon, mali disiplin gibi Washington Konsensüsü'nün temel prensiplerini iktidardayken sahiplenmiş olması solun geçmiş söylemlerine ihanet etmesinden çok yüksek borçluluğun dayattığı koşullara ve uluslararası finansmana bağımlılığa olan gerçekçi bir yaklaşımdan kaynaklanıyordu. Ayrıca sadece solun Washington Konsensüsü'ne yaklaşmasından da söz edilemezdi. Benzer şekilde neoliberal politika reçetelerini formüle edenler de iyi yönetişimin önemini keşfederek devletin de pozitif katılım sağlayacağı bir post-Washington Konsensüsü'ne ulaşmışlardı (Ibid., s.725-728).

Merkez soldaki partilerin muhafazakar partilere bir alternatif oluşturması ve hatta iktidara kadar gelmeleri demokratik kurumların yerleşmesi açısından önem taşıdı. Özellikle yerel seviyede katılımcı demokrasi umut verici gelişmeler yaşadı. Ancak katılımcı demokrasinin de ucuz popülizme evirilmemesi için temsili kurumların altını oymaktan ziyade desteklemesi gerektiği Venezüella örneğinde açıkça görüldü. Merkez solun bu yükselişi anti-sistemik bir hareketin habercisi olmaktan çok devletin, piyasaların ve demokrasinin çok daha iyi işletilebileceğine dair bir kanıt oldu. İstikrarlı makroekonomik bir altyapıya, uluslararası rekabet gücüne dayalı bir ekonominin katılımcı bir temsili demokrasiyle kurulabileceği açık olarak görüldü.

Lula ve Kirchner'in Brezilya ve Arjantin'de 2002-2003 yıllarında göreve gelmeleriyle arka arkaya iki büyük Güney Amerika ülkesi sol partiler tarafından yönetilmeye başlandı. Eşi benzeri görülmemiş bir bolluk ve refah getireceği iddiasıyla yürürlüğe giren piyasa reformlarının krizlere yol açmasının ardından yeni hükümetlerin daha eşitlikçi ve toplumsal açıdan sürdürülebilir bir kalkınma modelini demokratik bir ortamda sürdürmeleri bekleniyordu. Kirchner, ilk dönemin sonunda Lula'ya göre daha

az uyumlu olarak görülüp, bazıları tarafından “Arjantinli Chavez” olarak nitelendirilmişti. Ancak Peronizm’in sol kanadından gelen Kirchner zaman içinde daha pragmatik tutum alabilmeyi öğrenmişti, hem iyi bir müzakereci olarak politikanın içinden geliyordu ve ılımlı tutumuyla Chavez’e soğuk bakan orta sınıfların da desteğini sağlayabilmişti. Daha önce güneydeki küçük bir eyalet olan Santa Cruz’un seçilmiş valisi olan Kirchner’in temel başarısı radikal-sol Peronist hareketi merkez sola çekerek, vadesi dolmuş Menemizm ve onun ardıllarının karşısında konumlandırabilmiş olmasıydı. Sadece soldaki değil merkezdeki siyasi hareketleri de bünyesinde barındıran bir siyasi hareket yaratarak Kirchner’in şahsında da liderini buldu.

Lula da benzer bir şekilde birbirinden farklı ve çoğu zaman rekabet halindeki siyasi akımları kendi liderliği altında birleştirmeyi başardı. Yine Kirchner gibi eski solun anti-liberalizmine uzak durduğu gibi ona reaksiyon olarak gelişen neoliberal köktencilığe de mesafeliydi. İktidara gelirken doğal bir dönüşüme uğradığını demokratik kurumların toplumsal taleplere cevap vermek üzere kurulduğunu ama popülizme sapmayacağı mesajını veriyordu. Latin Amerika’daki liderlerin o güne kadar bütün olumsuzluklardan emperyalizmi suçlamalarından sıkıldığını söylemişti. Latin Amerika kendi beceriksizliğinin kurbanıydı (Medina, 2003: 158). Böylelikle Lula, makroekonomik istikrarı toplumsal duyarlılığı olan bir ekonomi politikası uygulayabilmek için bir araç olarak benimsedi. İstikrarlı bir iç pazar yaratabilmek için gelir dağılımı politikalarını da araçlarının içine dahil etti ama enflasyonu da sabit gelirli fakirler için bir tehdit olarak görmeye devam etti. “Sıfır açlık” programı çerçevesinde başarılı bir yoksulluk karşıtı programı başlattığı gibi kamunun altyapı yatırımları yoluyla büyümeyi ve istihdamı desteklemeye devam etti. Ancak bir yandan da Cardoso’nun makroekonomik istikrar programına önceki muhalefетinin hatalı olduğunu kabul edip özür dileyecekti. Daha önceki hükümet tarafından imzalanan IMF anlaşmasına da bağlı kalarak süresi içinde tamamlanmasını sağlayacaktı. Bu politikalar piyasalar tarafından memnuniyetle karşılanacak, öyle ki Brezilya’ya akan aşırı sermayeyi kontrol etmek için kontroller konulması bile sol iktisatçılar tarafından önerilecekti. Lula, kamu maliyesi açısından ağır bir yük getiren emeklilik harcamalarına da el atarak mali disiplin sağlanması ve tasarruf edilen kaynakların bir kısmını sosyal harcamalara yönlendirmeyi hedefledi. Diğer yönden mali reform hem verimsizliklerin ortadan kaldırılması hem de üretici ve ihracatçı

firmaların üzerindeki yüklerin azaltılmasına yarıyordu. Küresel koşulların da çok olumlu olması sayesinde Lula hem piyasaların desteğini hem de geniş toplum kesimlerinin onayını aldığı bir programı uyguladığı bir balayı dönemi geçirdi.

Kirchner ve Lula modellerinin zamanlama ve uygulama açısından birbirine çok yaklaşan yönleri bulunmakla birlikte belirli açılardan da farklılaşmaktaydı. Zaten tarihsel olarak Lula'nın liderliğini sürdürdüğü PT çalışan kesimlerin temsilcisi idi; Peronistler ise farklı sınıfları bünyesinde toplayan bir ittifaka dayanıyordu. Silahlı mücadeleye ve şiddete bulaşmadığı halde sendikalar ve radikal sol kesimler PT'nin çatısı altında bulunuyordu. Lula iktidara geldiğinde ise bu kesimler kendilerini dışarıda buldular; öte yandan Lula iş dünyasıyla iletişime geçmiş ve onların kendi iktidarını kabulünü sağlamıştı. Bu durum PT'nin sol kanadında bir kimlik krizi hissiyatı doğmasına yol açtı. Dolayısıyla uzun yıllar sosyalizme giden yolu arayan Lula'nın iş dünyasıyla yaklaşması ve Kirchner'in "ulusal kapitalizm" düsturuna sosyal adaleti de eklemlemesi ile iki hareketin birbirine yakınsaması gerçekleşiyordu.

Diğer bir farklı nokta ise, Brezilya ekonomisinin büyüklüğü ulusal kapitalizm modelinin uygulanması için daha defansif mekanizmalar uygulanmasına cevaz verebilmesiydi. Oysa Arjantin ekonomisinin nispeten küçüklüğü belirli sanayi dalları için yeterli bir büyüklük yakalanmasına yetmiyordu. Belki de bu sebeplerden dolayı Brezilya'nın bütünlük arz eden ve devlete yakın bir burjuva sınıfı mevcutken Arjantin'de devletin yarattığı ranttan istifade etmek isteyen bir çevre ile daha fazla dünyaya entegre olmaya çalışan iş dünyası arasında kırılmalar yaşanıyordu. İki ülkenin mali yükleri ve borçlanma politikaları arasında da farklılıklar göze çarpıyordu. Brezilya, dış piyasaların talep ettiği risk primini ve dolayısıyla faiz yükünü düşürecek şekilde piyasaları rahatsız etmeyecek politikalar uygulamaya koymuştu. De la Rua döneminde benzer bir politikayı uygulamaya çalışan Arjantin, dolara bağladığı peso yüzünden politika araçlarını kaybetmiş ve sıkı mali ve parasal politikalar önce resesyona daha sonra da programın çökmesine sebep olmuştu. Bu çöküşün ardında Arjantin için artık borçlarını yapılandırmak ve hasarı minimize etmeye çalışmaktan başka bir seçenek yoktu. Bir kere kötü senaryo gerçekleşikten sonra Kirchner yönetimi artık mali piyasaların ceza tehdidini eskisi kadar umursamayacak ve birincil bütçe fazlası taleplerine aldırış

etmeden ekonomiyi büyütecek şekilde kamu harcamalarını gerçekleştirecekti. Lula, öte yandan birincil bütçe fazlası gereklerini hassasiyetle yerine getirdi. Arjantin'in iflasından sonra aşırı duyarlı piyasalar Brezilya'nın yükümlülüklerini yerine getireceğinden emin olmak istiyordu ve Lula bu güveni sağlamak için her türlü çabayı gösterdi. Tam da bu sebepten dolayı Lula piyasa dostu ve uyumlu bir görüntü çizerken Kirchner mücadeleci ve dik başlı olarak nitelendirildi. Ancak Kirchner'in IMF ile müzakerelerde ve piyasalara karşı bu derece dirençli olması aslında Arjantin'in ödenecek bedeli peşinen ödemiş, çekilecek acılara çoktan katlanmış olmasından kaynaklanıyordu.

SONUÇ

Türkiye’deki gelişmelerle paralel olarak Arjantin, Brezilya ve Meksika’daki ekonomik gelişmeleri sıralarken tüm bu ülkelerde birbirine eş zamanlı bir değişimin izlerini yakalamış olduk. Kapitalizmin ulusal sınırları yıkıp küresel ölçeğe ulaştığı bu dönemde, gelişmekte olan ama diğer taraftan büyüklük olarak dünyanın -27nci sıradaki Arjantin dışarıda bırakılırsa- ilk 20 ekonomisi arasına girmeyi başaran bu ülkeler küresel dinamiklere ayak uyduracak adımları atmak durumunda kaldılar. Bu adımlar Williamson tarafından daha detaylı listelenmiş olmakla birlikte (Williamson, 1990) temelinde finansal ve ticari liberalizasyon, ulusal kalkınmacılığın terki ve makroekonomik istikrara dayalı reform politikalarının benimsenmesi oldu. Ancak olayların akışından da takip edilebileceği gibi bu reformlar tek seferde, sorunsuz bir biçimde hayata geçirilmedi. Aksine hem ekonomik elitlerin hem de geniş toplumsal kesimlerin muhalefeti özellikle makroekonomik istikrar politikalarının uygulanmasını bir süre de olsa engelledi. Bu politikaların geniş toplumsal kesimlere yük bindirmesi, neoliberal ekonomi politikalarının ancak Şili’deki Pinochet yönetimi ya da Türkiye’de 12 Eylül rejimi gibi baskıcı hükümetlerce uygulanabileceği algısını yarattı. Ancak takip edilebileceği gibi daha sonra yerleşen demokratik rejimler gel-gitlerle de olsa bu politikaların uygulamasını gerçekleştirdi.

Burada özellikle vurgulamak istediğimiz nokta izlenen ekonomik politikalarının mutlak kategoriler içerisine hapsedilmeyip, zaman içerisinde evirilen dinamikleriyle algılanması, ülkeden ülkeye farklılıklar gösteren uygulama detaylarının da idrak edilmesi üzerinedir. Ortak noktalar olarak üzerinde dikkat çekmek istediğimiz temel unsurlar finansal ve ticari liberalizasyon olacaktır. Ulusal kalkınmacı ekonomi politikalarının 1980’li yıllarda girdiği krizin ardından benimsenen bu politikaların ulus-devletlerin yapıları açısından da önemli sonuçları olması kaçınılmazdı. Finansal akımlara, piyasaların günlük seyrine giderek daha fazla bağımlı hale gelen ulusal ekonomiler, belirli politika hedeflerini giderek daha fazla öncelik haline getirmek durumunda kaldılar. Makroekonomik istikrarı sağlayamayan ülkelerde enflasyonist baskılar, aşırı yüksek nominal faizler, netice itibarıyla hem ekonomik büyümeyi vurdu

hem de kamu kaynakları üzerine aşırı yük bindirmeye başladı. Enflasyonun doğası itibariyle regresif bir vergi olması⁴⁰, sabit gelirli kesimlerin bu yükün çoğunu çekmesine sebep olacaktı. Bundan dolayıdır ki piyasa reformlarının enflasyonist baskıları ortadan kaldırmakta başarılı olduğu ölçüde geniş toplumsal kesimlerin desteğini aldığı gözlemlendi.

Özellikle finansal liberalizasyonun küçük ve orta ölçekli ekonomilerin elindeki politika tercihlerini kısıtlama yönünde önemli etkisi oldu. Sermaye hareketlerinin tamamen kontrol dışı bir unsur olarak konumunu tahkim etmesi ulus-devletin ihtiyacı olan kaynaklara ulaşabilmek için bağımlı bir hale dönüşmekte olduğunu gösterdi (Andrews, 1994). Ancak uluslararası koordinasyon sayesinde belirli bir hareket alanı elde edilebilirdi (Webb, 1994) fakat bunu da pratikte hayata geçirmek mümkün olmadı. Dolayısıyla ulusal hükümetler piyasaların talepleri doğrultusunda mali ve parasal disiplin uygulamalarını hayata geçirmek zorunda kaldılar. Bu noktada aşırı bir yoruma giderek ekonomik küreselleşmenin ulus-devleti tamamen açığa düşürdüğünü ve işlevsizleştirdiğini söylemeye çalışmıyoruz. Bilakis küresel rekabet koşulları içinde ekonominin ayakta kalmasını sağlayacak, özel sektörün ihtiyaç duyduğu desteği sağlayacak bir rekabet devletinin (Cerny, 1995) ortaya çıkmakta olduğunu belirtmek gerekir. Bu devlet makroekonomik istikrarı sağlayacak, dünyaya açık sektörlerin düşük maliyetlerle üretim yapabilmesini sağlayacak bir ortamı sağlamakla yükümlüydü. Ayrıca Brezilya ve Arjantin örneklerinde olduğu gibi eyaletlerin belirli mali özerkliğe sahip olduğu durumlarda, bu yerel yönetimlerin de yeni küresel nizamla uyum sağlaması için hizaya getirilmesi ulus-devletin görevleri arasında olacaktı (Kent & Taylor, 2004). Zaten günümüze gelindiğinde aradan geçen sürenin devletin kendi toplumuna karşı kudretinden bir şey yitirmediği görülecekti. Sadece küresel ekonomik dinamikler bu gücü giderek daha belirgin biçimde koşullamaya başlamaktaydı.

⁴⁰ Progresif vergiler gelir düzeyi daha yüksek olan vatandaşların oran olarak da daha fazla ödeme yapması prensibine dayanır. Regresif vergilendirmede ise toplumun nispeten daha fazla gelirli kesimlerinin üzerindeki vergi yükü daha fazladır. Enflasyon, parasal genişleme sonucu paranın satın alma gücündeki düşüş anlamına geldiğinden ilk vurduğu kesim ücretli kesimlerdir. Enflasyonist etkilere hemen cevap verme yeteneği olmayan bu kesimler satınalma gücündeki düşüşle cezalandırılırlar. Öte yandan ilk aşamadaki güçlü taleple ticaret kesimi bu ortamda stoklarının değerlemesi, finans kesimi de daha yüksek nominal faizler talep ederek süratle gardını alabilir.

Neoliberal reformlara dönersek, finansal liberalizasyon uzun vadede sürdürülebilirlik gibi kısıtlayıcı kriterleri dayatırken, kısa vadede yabancı tasarrufları kullandırma imkanı sağladığından reform hükümetlerine popülist politikalar izleme fırsatını da tanıdı. Özellikle küresel finansal piyasaların genişleme dönemlerinde Türkiye, Arjantin, Brezilya ve Meksika gibi yıldızı parlayan piyasalara kaynak girişi oldu. Borçlanma yoluyla kısa vadede yelkenleri şişirmek, popüler destek sağlamak isteyen hükümetler için bu altın tepside sunulmuş bir fırsattı.

Kısa vadede borçlanma yoluyla popülist baskıların üzerinden gelmeye çalışan hükümetler orta vadede finansal piyasaların istikrarsızlığı cezalandıran dinamiklerinin bedelini ödemek zorunda kaldılar. Özal Türkiye'sinin makroekonomik istikrarı sağlamadaki başarısızlığı ve devamında ANAP'ın 1980'lerin sonunda uğradığı prestij kaybı bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bu dönemde Türkiye'nin başarısızlığını Menem Arjantin'indeki göreceli pozitif sonuçlarla karşılaştırmıştık (Öniş, 2006); Türkiye 1990'lı yılların sonuna kadar birkaç tekleme dışında bu finansman modeliyle ekonomik genişlemeyi sürdürdü. Arjantin'in ise bu konudaki başarısının sürdürülemez dinamiklere bağlı olduğu ancak 2000'li yılların hemen başında ortaya çıktı (Feldstein, 2002; Levitsky, 2005; Rodrik, 2002). 1980'li yıllardaki ilk reform çabalarının Meksika ve Brezilya'da da popülist baskılar sebebiyle makroekonomik istikrarı sağlayamadığını ortaya koyduk (Kaufman, 1989; Pastor & Wise, 1997; Soederberg, 2005; Baer & Paiva, 1998). Diğer taraftan ne 1980'li ve 1990'lı yıllarda Türkiye'de hüküm süren ekonomik istikrarsızlık, ne de askeri rejim sonrası Collor-Franco dönemlerinin Brezilya'sındaki yetersiz reform programları, ne Meksika'daki 1982, 1994 ekonomik krizleri ne de Arjantin'deki 2001 krizi serbest piyasa ekonomisine alternatif bir model ortaya konulmasını sağlayabilecekti. Tersine reform programlarının eksik uygulanmasının bu sonuca götürdüğüne yol açan algı sonucu tüm bu ülkelerde makroekonomik istikrarı sağlayacak politikalar, çoğu zamanda ekonomik krizlerin acı hatıralarından alınan derslerle, uygulamaya geçirildi.

Bu reform programlarının uygulamasına cevaz veren toplumsal dinamiklerden de bahsetmek gerekir. II. Dünya Savaşı sonrasında ulusal kalkınmacılık temelli ekonomik programı, devletin gözetimi ve vesayeti altında bir kalkmayı temel alan içkin liberalizme

dayalı (Ruggie, 1982) bir sistemdi. İster Meksika'daki gibi korporatist yapılar altında olsun, ister Türkiye, Brezilya, Arjantin örneklerindeki gibi kesintili demokratik rejimler eliyle olsun iş dünyasının büyük ölçüde devletin doğrudan desteğine ve iç piyasaya dayalı bir birikim stratejisi vardı. Moore'un (1989) burjuvaziyi demokratikleştirmeye ilişkilendiren tavrına karşın bu dönemde iş çevrelerinin sistemin tıkanma noktalarında anti-demokratik hareketleri kabullendikleri hatta çoğu zaman teşvik ettikleri söylenebilir. Ancak sadece iş çevrelerinin değil, işçiler de dahil olmak üzere toplumun diğer kesimlerinin de demokrasiye destekleri koşullu oldu (Bellin, 2000). Meksika örneğinde olduğu gibi örgütlü çalışanlar sistemden faydalandıklarını düşünerek demokratikleşmeye karşı pozisyon alabileceklerdi. Devletin içine çöreklenmiş burjuvazi için de korporatist yapının sürdürülmesi, iç talebe ve kapalı bir ekonomik sisteme dayanmak en mantıklısıydı. Aynı dönemde Arjantin'de işçilerin Peronist hareket etrafında odaklanan muhalefeti, Brezilya'da yine geniş toplumsal kesimlerin siyasal sistem üzerine bindirdikleri popülist baskılar askeri rejimlerin devreye girmesine neden olacaktı. Böylelikle O'Donnell'in (1978) bürokratik otoriter devlet olarak adlandırdığı siyasi sistemler vücuda gelmekteydi. Türkiye'nin aynı dönemdeki kaderi de benzer şekilde kırılğan bir demokratik sistemin arka planında güçlü ve belirleyici bir devlet yapısı tarafından tayin ediliyordu. İthal ikameci kalkınmacılık iş çevrelerinin devletle kurduğu imtiyazlı ilişkilere dayanıyordu ve bundan dolayı siyasetin zemini de devletin bürokratik yapısı üzerinde etki yaratmaya dayanıyordu. 1960'lı yıllardan sonra hızlanan sanayileşme yeterli bir iç talep yaratılmasına da dayandığından toplumun geniş kesimlerine de belirli bir gelir transferi gerekecekti. 1980'li yıllarda yavaş yavaş çözülmeye başlanacak sistemi bu şekilde anlamlandırabiliriz ve özü itibarıyla Meksika, Brezilya ve Arjantin'de de benzer darboğazların etkisiyle liberalizasyon ve dışa açılma politikaları hayata geçecekti.

Bu kalkınma modelinin klasik darboğazı olan dış ticaret açıkları ve döviz yoklukları sistemin son bulmasına sebep olacaktı. Sadece Türkiye'de değil, Brezilya, Arjantin ve Meksika'da da toplumun taleplerine cevap verecek ekonomik büyümeyi sağlamak, çoğu zaman mali disiplinden feragat edilmesi ve dış borçlanma / yardımlar yoluyla sağlanmıştı. Bu dış finansman imkanlarının sınırlarına dayanılması veya enflasyon dinamiklerinin kontrolden çıkması, toplumsal taleplerin bastırılmasını gerektirdiğinden

otoriter rejimlere müracaat ediliyordu. Ancak 1970’li yıllarda ABD dolarının altına konvertibilitesine son verilmesi yoluyla Bretton Woods sisteminin sona ermesi ve 1970’li yıllarda ardı ardına yaşanan petrol şokları sistemin sona ermesine sebep olacak bir momentum yaratacaktı. Petrol ihraç eden ülkelerin elde ettikleri olağanüstü gelirleri Avrupa ve ABD üzerinden bu gelişmekte olan ülkelere kredi olarak aktarması bu krizi sadece geçici olarak erteledi ama nihai noktada şiddetini artırdı. Üstelik bahsi geçen ülkelerin bu dönemde altına girdikleri yükümlülükler sebebiyle, borçlarını geri ödemek için ihracata dayalı bir strateji belirlemekten başka çareleri yoktu. ABD’nin enflasyonla mücadele amacıyla 1970’lerin sonunda ve 1980’lerin başında uyguladığı yüksek faiz politikası gelişmekte olan ülkelerin ucuz krediye ulaşma imkanlarını sona erdirip, sistemin tabutuna son çiviye de çaktı (Soederberg, 2005: 15-17).

Netice, siyasi yelpazenin sağındaki ve solundaki partilerin mali disiplini, finansal piyasaların tercihlerini önceleyen bir politika kümesi etrafında yakınsaması oldu. II. Dünya Savaşı sonrası yıllarının radikal sağ ve sol politik önermeleri muhalefetteki sivilciliklerini iktidara geldiğinde kaybetmeye başladı.

Bu döneme ait farklı ekonomi politikalarının arasındaki uzlaşmaz gibi gözüken çekişmeler de bu yeni konjonktürde kaybolmaya başladı. Ekonomik elitler açısından demokratik taleplerin yarattığı tehdit, finansal piyasalar üzerinden sallandırılan Democles’in kılıcı sayesinde bir kenara itilebilmişti. Yine bu dönemde popülist baskıların üstesinden gelebilmek için anti-demokratik yöntemlerden –çoğu zaman askeri rejimlerden bahsediyoruz- medet umulmasına gerek kalmamıştı.

Ancak 1980’lerden sonra askeri müdahalelerin bahsi geçen bu tür ülkeler için giderek daha az ihtimal dahilinde olmasını tek başına bu faktör açıklamaz. Bunun kadar önemli bir faktör iş çevrelerinin devlet üzerinden ve devletle ilintili iş yapma pratiklerindeki zayıflama oldu. Küresel ölçekte rekabet eden firmalar için ekonomik konularda her şeye hakim bir devlet modeli uygun değildi. Ulusal piyasaların dünyaya açılmasıyla gelen küresel sermaye de devletle içli dışlı ve imtiyazlı bir yerel burjuvazi ile rekabet etmeyi tercih etmeyecekti. Sonuçta ortaya çıkan bir elit çoğullaşması otoriter, tekçi siyasal sistemlerin küresel rekabete açık bir ekonomik yapıyı yansıtmasına yeterli olmayacaktı.

Böylelikle devletçi kalkınmanın sona ermesi, devletten bağımsız bir sermaye kesiminin de serpilmesine yol açıyordu. Meksika’da devlete bağımlı ve PRI içinde temsil edilen iş çevrelerine alternatif olarak dünyaya açık, ihracata yönelik *maquiladora* sanayilerinin PAN etrafında toparlanmasıyla 2000 yılında seçim yoluyla iktidarın değiştiğinden bahsetmiştik. Arjantin’de Menem’in etrafında toparlanan iş çevreleri de dünyaya açılan bir ekonomiden pay almaya çalışıyorlardı. Brezilya’da ise önce Cardoso’nun ekonomik reform programını destekleyen iş çevreleri, ilk başta tedirginlikle karşıladıkları Lula da Silva’nın da benzer bir uygulamayı sürdüreceğine kanaat getirdiklerinde muhalefetten vaz geçeceklerdi. Öte yandan Türkiye’de devletin sağladığı imkanlara dayanarak serpilen burjuvazi 1980’li yılların dışa açılma politikalarıyla birlikte çıkar farklılaşmasına uğrayacaktı. TÜSİAD’ın, ekonomik kalkınmacılığın 1980’li yıllarda tıkanmasıyla geniş halk kitlelerin yük bindiren ekonomik reform programlarının uygulanması için askeri rejime destek verdiği biliniyor. 1980’li yıllardan sonraki sanayileşme politikaları ise devletten sağlanacak çıkarlara ihtiyaç duymayan bir sanayi kesiminin ortaya çıkmasına sebep olacaktı. Bu çevreler İslami duyarlılığı yüksek kitlelerin Batılı modernleşme projelerine tepkilerini de mobilize ederek 1990’lı yıllarda Refah Partisi etrafında bir güç merkezi yaratmayı başaracaklardı (Gülalp, 2001: 440). Adil bir düzen arayışı sloganı etrafında toplumsal destek sağlanıyor, devlet merkezli rant dağıtımından payını alamayan iş çevreleri dış dünyayla doğrudan geliştirdikleri iş ilişkileri sonucunda zenginleşerek, siyasi zeminde paylarına düşeni talep ediyordu. Böylelikle iş çevrelerinin çıkarlarının uyumundan bahsetmek giderek güçleşiyordu; üstelik piyasa ekonomisinin kendi dinamikleri demokratik talepleri kontrol altında tutacak güce erişmişti.

Brezilya’da belirli iş çevrelerinin 2002 seçimlerinden itibaren Lula’ya destek vermesi bu iki faktörün bir araya gelmesini gösteren ilginç bir örnek olabilir. Hem Lula ekonomik dinamiklerin dayattığı gerçekleri kabule zorlandığından anti-liberal bir program izleyemeyecekti, hem de Cardoso yönetimiyle çıkarları farklılaşan seçkinler için bir alternatif vücuda gelmişti. Benzer şekilde Meksika’da PRI’nın ahabap çavuş politikalarından rahatsız olan elitler 2000 yılında daha sağdaki PAN’ın adayı Vicente Fox’u iktidara taşıyacaktı. Siyasi mücadele korporatist zeminden açık demokratik kanallara kayıyordu. Böylelikle birkaç büyük iş çevresinin, desteğini sağladığı imtiyazlı

bir işçi kesiminin de desteğini sağlayarak kapalı bir sistemde yürüttüğü siyaset rekabete açılıyordu (Oppenheimer, 1998).

Türkiye örneğinde de AKP'nin Anadolu'nun yükselen yeni sermayesinin, yerleşik İstanbul sermayesine karşı desteklediği bir oluşum olduğu çoğunlukla iddia edilir. Daha geniş bir zaman dilimi üzerinden incelemeye başlarsak Latin Amerika'daki benzerleri gibi Türkiye'de de ithal ikameci, ulusal kalkıncı bir ekonomik modelden dünyaya açık bir ekonomiye son 30 yılda geçiş yapıldı. Bu durum, iş çevrelerinin devletle iş yapma biçimlerini değiştirdi. Palazlanan yeni burjuvazi kamu kaynaklarına ulaşmada kendi payını talep ediyordu. Bu yeni ekonomik seçkinlerin rekabeti Türkiye'de zaman zaman demokratik rejimin sıkıntılı dönemler geçirmesine de neden oldu. Ancak bu çekişmenin demokratik zeminde cereyan etmek zorunda olduğu artık genel kabul görüyor. Genel anlamda uygulanacak ekonomik program alternatiflerinin de Latin Amerika örneğinde olduğu gibi sınırlı olması, demokratik siyasetin etki alanını göstermesi açısından önemli.

Bahsi geçen tüm bu ülkelerde ekonomik istikrar yönündeki ilk tökezlemelerin ardından 21. Yüzyılın ilk on senesinde önemli merhale kat edildi. Çoğunlukla popülist politikaların sürdürülemez boyutlara ulaşmasıyla başlayan krizler başka çıkış şansı tanımadığı için mali disiplin, parasal kontrol, kamunun ekonomik alandaki rolünün küçültülmesi gibi temel ortak unsurlarını sayabileceğimiz politikalar hayata geçti. Bu dönemdeki küresel likidite koşullarının da uygun olması sayesinde, ekonomik reformlar finans kesiminin de güvenini sağladı. Toplumun sadece belli kesimlerine fayda sağladığı ancak geniş kesimleri ihmal ettiği öne sürülen piyasa reformları ekonomik büyümeyi sağladığı için yaygın bir destek sağladı. Bir diğer ifadeyle istikrarsız ekonomik performanstan ağzı yanan kesimler ve reform sonrası büyümeden pay alanlar, reform yanlısı siyasi koalisyonlar oluşturmaya başladılar (Etchemendy, 2010).

Türkiye'ye özgüymüş gibi algılanan bu koşulların Brezilya, Meksika ve Arjantin ölçülerinde de benzer bir seyir izlemiş olması, en azından birbirine yakın gelişmişlik düzeyi ve büyüklükteki ekonomiler arasında karşılaştırılabilir bir ortak eğilim olduğunu gösterdi. Çoğunlukla teknik sorunlar olarak algılanan ekonomik dengesizlikler, dönemin bilinen iktisadi araçlarından yararlanılarak tedavi edilmeye çalışılırken (Doğruel &

Doğruel, 2006: 139) politikayı prosedürel boyutlara indiren bir basitleştirme yaşandı. Projelerin yarıştığı ve en çok kabul görenin uygulama alanı bulduğu bir düzen oluşturmaktansa, demokratik siyaset üç aşağı beş yukarı benzer politikaları uygulayacak seçkinler arasında hükümet kurmak amaçlı bir rekabete dönüştü (Schumpeter, 1946: 270). Böylelikle liberallerin hayalini kurduğu çoğulcu ama apolitik bir demokrasi (Ranciere, 1995: 33) belirmeye başladı.

Hem neoliberal politikaların incelemekte olduğumuz Türkiye, Arjantin, Brezilya ve Meksika gibi ülkelerde uygulama biçimleri, hem de demokrasinin yüzeysel bir düzeyde kalmasına ilişkin gözlemlerimizi aşırı uçlara taşımak hatalı olacaktır. Seyirden de anlaşılacağı üzere refah devleti uygulamalarına ve kamunun ekonomide II. Dünya Savaşı sonrası giderek artan payına reaksiyon olarak aşırı militan söylemlerle ortaya çıkan neoliberal projenin birçok sivri ucu törpüldü. Ekonomide devletin işlevinin kalmadığı, piyasanın kaynak dağılımını en hakkaniyetli ve verimli şekilde yapacağına dair söylemler ortadan kalktı.

Adı geçen ülkelerde geniş toplumsal destek sağlayan iktidarların seçmen tabanlarını tutabilmek amacıyla kamu kaynaklarını kullandıklarından bahsetmiştik. İç piyasanın canlı tutulması suretiyle ekonomik talepteki dalgalanmaları sınırlamayı sağlayan bu gelir transferi politikaları aynı zamanda toplumsal taleplere siyasetin verdiği bir cevap oldu. Bu noktada sadece prosedürel boyutuyla, elitler arasındaki rekabetin görünen yüzü bile olsa demokratik bir siyasetin önemini görebiliyoruz. İhracata dayalı kalkınma stratejilerinin önemli ayaklarından biri olan işçilik maliyetlerinin kontrolünün aşırı noktalara ulaşmasını engelleyecek bir siyasal mekanizma ancak demokratik bir rejimle sağlanabildi. Geniş seçmen tabanlarının desteğini sağlayabilmek için örneklerle de açıklandığı üzere (Weyland, 2003: 12-13; Power, 2010: 226; Keyman & Öniş, 2007: 221) devletin aktif olarak gelir düzeyi düşük grupları desteklediği programlar da uygulandı. Bu politikalar ulusal kalkınmacı ekonomi politikalarının revaçta olduğu yıllara göre daha az sistematik oldu ve ayrıca çalışan kesimlerin örgütlü olarak siyasal iktidarların karşısına dikildiği dönemler de geride kalmıştı. Buna rağmen demokratik seçimlerin varlığı, hükümetlerin ekonomik gelişmenin nimetlerinden toplumun

çoğunluğunun yararlanmasını sağlayacak bazı tedbirleri almasına sebep olmaya yetiyordu.

Bu neo-popülist olarak adlandırılabilir ekonomî uygulamaları kümesinin, piyasa reformlarının neden seçilmiş hükümetlerce uygulanabildiğini anlamamız açısından da kritik önemi var. Türkiye'nin 12 Eylül dönemindeki ve Şili'de Pinochet dönemindeki tecrübeler bir kenara bırakıldığında bu reformların seçilmiş hükümetlerce sürdürülmesini sağlayan temel etken, piyasaların güvenliğini sağlayan hükümetlerin halkın teveccühünü satın alacak kaynaklara ulaşması oldu. Neoliberal politikaların geniş kesimleri ezdiğini, yoksulluğu artırdığını iddia eden kategorik yaklaşım 1980'lerde ve 1990'ların bir kısmında doğrulanıyor gibi gözüküyordu. Ancak özellikle 2000'li yıllarda piyasa reformlarının temel koşullarını telafi edici mekanizmalarla birleştiren hükümetler, küresel likiditenin de sağladığı olanaklardan istifade ederek toplumsal desteği sağlamayı başardılar. Öyle ki 2002 yılındaki seçimleri kazanan Brezilya'da PT ve Türkiye'de AKP bu metin yazılırken hala iktidardaydı. Arjantin'de ise Kirchner 2003'te kazandığı iktidarı eşine devretti ve 2011 seçimlerinde tekrar başkanlık koltuğuna oturmaya hazırlanırken hayatını kaybetti. Yine de eşi Cristina Fernandez ezici bir seçim zaferiyle bir 4 yıl daha başkanlık koltuğunda oturmaya hak kazandı. Bu noktada Arjantin'de Kirchner-Fernandez uygulamalarının popülist dozu en yüksek ve piyasaları en fazla tedirgin eden politikalar olduğunu da belirtmek gerekir. Öyle ki özellikle piyasa köktencileri diyebileceğimiz aşırı sağ kesimden Kirchner-Fernandez politikalarına yönelik eleştiriler giderek sertleşecek ve Chavez'in aşırılıklarıyla paralellikler kurmaya çalışılacaktı (Resico & Campbell, 2010). Bu endişelerin 2012 yılında enerji firması YPF'ye ait varlıkların kamulaştırılmasıyla daha da arttığını belirtmek gerekir.

Meksika'da ise 2000 yılında PRI'nın yerine ilk defa seçim kazanan PAN, 2006'da da adayı Calderon'u bir kez daha seçim koltuğuna oturttu. 2012 seçimlerinde ise favori PRI adayı Nieto gibi gözükse de bunun sebebi Calderon'un ekonomî politikalarına muhalefet değil, son altı senede onbinlerce ölüme yol açan uyuşturucu savaşları oldu. Zaten Nieto'nun de ekonomî politikalarını değiştirecek radikal bir önerisi de mevcut bulunmuyor. Brezilya'da ise 2010 yılında Lula'nın desteğiyle göreve gelen Dilma Rousseff'in politika anlamında önemli bir farklılık öngörmesi söz konusu değildi.

Bilakis Brezilya firmalarının bölgedeki ağırlıklarını artırmasıyla politikacılar serbest piyasanın işleyişine müdahale edecek tasarruflar karşısında daha da net bir duruş sergilemeye başladılar⁴¹.

Türkiye gibi ülkelerde bahsi geçen dönemdeki demokratikleşme sürecinin anlaşılmasında tek belirleyici faktör olarak ekonominin küresel ölçeğe taşınmış olmasını gösteriyor değiliz. Bu gelişmeyi açıklamak için siyasal kültürün olgunlaşmasından Soğuk Savaş koşullarının sona ermesi sebebiyle büyük güçlerin askeri rejimlere olan desteğini çekmesine (Huntington, 1991) bir dizi sebep öne sürülebilir. Sosyal bilimlerde birçok kez karşılaştığımız bir sorun olan tek bir bağımsız değişkeni izole ederek bağımlı değişken üzerinde etkisini gözlemleme imkansızlığı ile burada da karşılaşyoruz. Gelişmekte olan ülkelerdeki demokratikleşme sürecinin birden fazla değişken tarafından koşullanıyor olmasını da oldukça muhtemel buluyoruz. Ancak temel amacımız, kapitalist sistemin küresel ölçekte örgütlendiği bu çağda demokratik rejimlerin de bu yapıya gayet iyi ayak uydurabileceğini göstermekti.

II. Dünya Savaşı sonrası kurulan ulusal kalkıncı ekonomi politikalarıyla otoriter ya da kırılgan demokratik yapıların eşleşmesini de mevcut durumun özelliklerinin iyi anlaşılmasını sağlamak için özetlemeye çalıştık. Yine Soğuk Savaş'ın gergin siyasi ortamının da bu tür baskıcı rejimlerin önünü açtığını söylemek mümkün ancak birçok durumda Soğuk Savaş söylemlerinin toplumsal rızayı sağlamak, geniş kesimleri ürküterek demokratik taleplerini geri çekmelerini sağlamak için kullanılmış olması da düşünülmeli. Askeri cuntalar tarafından yönetilen Arjantin ve Brezilya'nın sol tehdidi öne çıkararak ekonomik politikaların sorunsuz uygulanması sağlayacak bir ortam yaratması bu açıdan anlam taşıyor olabilir. Keza 12 Eylül rejiminin yoğun "komünizm tehdidi" söylemine karşın en dikkat çekici uygulamalarının ekonomik alandaki reform programı olduğunu söylemek mümkün.

⁴¹ Arjantin'de YPF'deki özel sektöre ait hisselerin kamulaştırılmasından bir hafta önce Brezilya'lı enerji şirketi Petroleo Brasileiro SA'nın araştırma lisansının iptali buna bir örnek olarak görülebilir. Brezilya'lı şirketler kendi bölgelerinde operasyonlarını sağlıklı yürütmek için öngörülebilir ve düzgün işleyen bir piyasa sistemine giderek daha fazla ihtiyaç duyuyorlar. Konu ile ilgili bilgi için bkz. (Çevrimiçi) <http://www.bloomberg.com/news/2012-04-27/argentina-s-ypf-seizure-rattles-nerve-in-brazil.html> 30

Nisan 2012

Bu noktada iki olgunun birbiriyle ilişkilendirilmesinde ya da birinin diğerinin sebebi olduğunun iddia edilmesindeki güçlüklerin de vurgulanması gerekir. Aşağı yukarı aynı periyotta gerçekleşmekte olan piyasa reformları ve demokratikleşme gibi olayların her ikisinin de farklı bir değişken tarafından koşullandığı iddia edilebilir. Soğuk Savaş koşullarının sona ermesiyle kazanan güçlerin hem demokratikleşme hem de ekonomik reformları yukarıdan empoze ettiği söylenebilir. İki gerekçeyle bu düşünceye itiraz edilebiliyoruz. İlk olarak tek başında siyasete aşırı yük bindirdiği için bu yorum ekonomik değişkenlerin ve siyasal yapıların karar alıcı merciler tarafından herhangi bir kısıt olmadan toplumlara giydirilebildiğini öne sürecektir. Genel yaklaşımımız ekonomik faktörlerin kendi dinamiklerinin –tek belirleyici olmasa bile- öncelikle değerlendirilmesi yönündedir. Siyasi karar alıcıların bu dinamiğin kısıtları içinde hareket ediyor olmaları gerekir. Aksi takdirde siyasetin istediği şekilde ekonomik ve toplumsal yapıları belirlediği iddiası yanlışlanabilir olmadığı için bilimsel bir iddia olmayacaktır.

İkinci ve daha etkili olabilecek bir itiraz “bağımsız değişken örnekleme”⁴² yaparak tezimizi yanlışlayacak örneklerin dışarıda bırakıldığı şeklinde olabilecektir. Her ne kadar benzer büyüklükteki ülkeler seçilmiş olsa da dışarıda bırakılan örneklerin veya daralttığımız bu örneklemin bizi yanlış sonuçlara götürdüğü öne sürülebilir. Akla ilk gelen uyumsuz örnek Çin’in otoriter bir siyasi rejimle, dünyaya entegre olmuş bir ekonomiyi bir arada bulundurabildiğidir. Bu örnek demokratikleşmede siyasetin belirleyiciliğini öne sürmek amaçlı da ele alınabilir. Ancak Çin’in büyüklüğü ve dünya ekonomisine entegrasyonu açısından kendine özgü bir durum olduğunu kabul etmek gerekir. Gelişmişlik düzeyi açısından (kişi başına gelir) bahsi geçen ülkelerin arkasında yer alan Çin, demokratik süreçlerin yokluğundan istifade ederek iç talebi bastıran ve suni olarak şişirdiği tasarrufları ihraç pazarlarına aktararak büyüme çarkını çeviren ilginç bir modeldir. Bu haliyle ekonomik ve siyasi modeller arasında bir paralellik olması gerektiğini de doğruladığını söyleyebiliriz. Küresel ekonomi içindeki sürekli tasarruf ihraç eden tuhaf ve sürdürülmesi mümkün olmayan ekonomik yapısındaki

⁴² Bağımlı değişken örnekleme, bağımsız değişken tarafından belirlendiğini iddia ettiğimiz değişkenden sadece hipotezimizi destekleyen örneklerin seçilmesidir. Mesela “İstanbul Üniversitesi öğrencileri erkektir” önermemizi savunmak için sadece erkek öğrencileri seçerek bir grup oluşturmak bu duruma bir örnek teşkil edebilir. Bu durumda hipotezimizi yanlışlayacak örnekler göz ardı edilerek eksik/yanlış bir akıl yürütme yapılmış olur.

dönüşümün siyasi yapıyı da etkileyeceği de düşünülebilir. Ancak bu konuyu daha fazla detaylandırmak temel noktamızı dağıtacağından, bizim örneklem alanımızın dışında tutulmasının anlaşılır ve doğru olduğunu söylemek yeterli olacaktır.

Türkiye’de son 30 yılda yaşanan politik gelişmeleri dikkate alarak, demokratikleşmenin prosedürel ölçekte bile olsa tam anlamıyla hayata geçemediği itirazı da getirilebilir. Neticede doğrudan bir askeri müdahale ve kesinti yaşanmasa bile siyaset sahasına dikkate değer müdahalelerin gerçekleştiği bir dönemden bahsediyoruz. Bu yaklaşımda haklı yönler olmakla birlikte 12 Eylül’ün toplumsal dinamikleri bastırmadaki rolünü düşündüğümüzde tezimizin temel önermesinin önemi anlaşılabilir. Ekonomi politikaları anlamında farklı tercihlerin mümkün olduğu ve ekonomik elitlerin bu tercihlerden rahatsız olduğu bir dönemde demokratik rejimin askıya alınması kolaylıkla uygulanabilmiştir. 1990’ların ikinci yarısından itibaren dolaylı müdahalelerde ise elitlerin kendi içlerinde bölünmesi benzer bir kesintinin yaşanmamasına sebep olmuştur. Dikkat edilirse siyasi mücadelenin tarafı olan grupların ekonomik program anlamında birbirlerinden önemli bir sapması olmayacaktı. Böylelikle mücadele ekonomik elitlerin devlet tarafından sağlanan rantlara ulaşımı için bir yarışa dönecek, anti-demokratik metotlar da yer yer kullanılacaktı. Bu dönemdeki çelişkinin ekonomik elitlerin tümünün çıkarlarını tehdit edebilecek radikal bir program üzerinden gerçekleşmesi söz konusu olsaydı, demokratik süreçlerin savunucuları çok zayıf kalabilirdi. Oysa elitlerin çıkarlarının çatışması bir kesimin çoğunluk desteğini sağlayarak kendi ajandasını uygulama şansı bulmasını sağladı. Tarihsel gelişimin de gösterdiği gibi ekonomik ve siyasi seçkinlerin blok halinde demokratik hareketlerin karşısında yer almak yerinde kendi içlerinde kutuplaşmaları, bir grubun geniş toplumsal kesimlerin siyasete katılmasından medet ummasına sebep oldu. Bu, daha önce tanımladığımız şekliyle toplumdan şu veya bu şekilde alınacak bir yetki sonucunda, kendi arzu ettikleri siyasal programın uygulanması şeklinde oldu. Zaten tezimizin temel argümanı da bu programların giderek kök salan küresel ekonomik dinamikler doğrultusunda sınırlı bir manevra alanı bırakması, dolayısıyla uygulamaların geçmişle büyük farklılık göstermeyeceği şeklindeydi.

2008 yılında patlak veren küresel ekonomik kriz, emlak piyasalarından finans sektörüne ve oradan son olarak AB’de kamu borcu krizine dönüşürken uygulanan ekonomik programların doğruluğu şiddetle tartışılır hale geldi. Özellikle finansal liberalizasyonun kaynakları en verimli kullanılacakları alanlara aktarma yönündeki vaadinin gerçekleşmediği, aksine piyasada birbirini takip eden iyimserlik ve kötümserlik dalgalarının demokratik rejimleri zorlayacak büyüklükte ekonomik çalkantılar yarattığı görüldü. Yine de bu yazının hazırlandığı an itibariyle, uygulanan ekonomi politikalarında temel bir değişikliğe gidilmesini sağlayacak bir program ortaya konduğunu söylemek mümkün değil. Üstelik bu krizi diğerlerinden ayıran en önemli özelliklerden biri, daha önceki ekonomik çalkantılardan çok olumsuz etkilenen Türkiye, Brezilya, Meksika ve Arjantin gibi gelişmekte olan ülkelerin bu krizde Kuzey Amerika ve Avrupa gibi gelişmiş bölgelere oranla çok daha iyi performans göstermeleri oldu. Dolayısıyla bu dönem adı geçen ülkelerde –bugün itibariyle- hem iktidardaki hükümetlerin popülaritesini sürdürdüğü hem de anti-demokratik arayışların zayıf kaldığı bir dönem olarak geçti.

Bu veriler ışığında piyasa reformlarının ve demokratik siyasetin adı geçen ülkeler için uyumlu bir birliktelik sürdürmekte olduğunu söylemek mümkün. En başta söylediğimiz gibi hem piyasa ekonomisinin hem demokrasinin ideal kategoriler olarak algılanması bu noktada itirazlara yol açabilecektir. Her iki olgunun da birbiri ile uyum sağlayacak şekilde keskin uçlarından arındırılarak bir araya geldiğini söylemek belki de en doğrusu olacak. Demokrasinin elverdiği kadar bir piyasa ekonomisi, piyasa ekonomisinin kaldırabileceği derinlikte bir demokrasi zamanın ruhunu temsil ediyor.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, D. : “Economic Inequality and Globalization”, **Brown Journal of World Affairs**, Vol.13, No.1, 2006, pp.19-27
- Aizenman, J. : “Financial Liberalization in Latin America in the 1990s”, **NBER Working Papers**, 11145, (Çevrimiçi) www.nber.org/papers/w11145
- Andrews, D. : “Capital Mobility and State Autonomy: Toward a Structural Theory of International Monetary Relations”, **International Studies Quarterly**, Vol.38, No.2, June 1994, pp.193-218
- Arestis, P. : “Washington Consensus and Financial Liberalization”, **Journal of Post Keynesian Economics**, Vol.27, No.2, Winter 2004-2005, pp.251-171
- Auerbach, N.N. : **States, Banks and Markets: Mexico’s Path to Financial Liberalization in Comparative Perspective**, Boulder, Colorado, Westview Press, 2001
- Avelar L., Aguado A.B. : “Brazil: Elites Políticas, Electorado y Perspectivas de la Democracia en la Decada Venidera”, **Centro de Investigaciones Sociológicas**, No.92, Oct-Dec 2000, pp.113-137
- Avritzer, L. : “Democratization and Citizenship in Latin America”, **Latin American Research Review**, Vol.43, No.2, 2008, pp. 283-289
- Babb, S. : **Managing Mexico**, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 2001

- Baer, W., Paiva, C. : “Brazil’s Drifting Economy : Stagnation and Inflation During 1987-1996”; pp.89-126 in Oxfhorn, Philip ed. **What Kind of Democracy, What Kind of Market**, University Park, The Pennsylvania State University Press 1998
- Bejar, A.A. : “Mexico After the Elections: The Crisis of Legitimacy and Exhaustion of Predatory Neoliberalism”, **Monthly Review**, July-August 2007, pp.12-25
- Bellin, Eva. : “Contingent Democrats: Industrialists, Labor and Democratization in Late-Developing Countries”, **World Politics**, Vol.52, No.2, Jan 2000, pp. 175-205
- Berktaş, F. : “Liberalizm: Tek Bir Pozisyona İndirgenmesi Olanaksız Bir İdeoloji”, pp. 49-114, der. Örs, Birsen. **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal Düşünceler**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007
- Berlin, I. : “Two Conceptions of Liberty” in Berlin, I. **Four Essays on Liberty**, London, Oxford University Press, 1969
- Boas, T.C.; Gans-Morse, J. : “Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to Anti-Liberal Slogan”, **St.Comparative International Development**, Vol.44, 2009,pp. 137-161
- Bonefeld, W. : “Free Economy and the Strong State: Some Notes on the State”, **Capital & Class**, Vol.34, No.1, 2010, pp.15-25
- Borner, S., Kobler, M. : “Strength and Commitment of the State: It Takes Two to Tango: A Case Study of Economic Reforms in

- Argentina in the 1990s”, **Public Choice**, Vol.110, No.3/4, 2002, pp.327-350
- Bowles, S., Gintis, H. : **Democracy and Capitalism: Property, Community, and the Contradictions of Modern Social Thought**, New Haven and London, Basic Books, 1986
- Bowman, K.S. : “Taming Tiger: Militarization and Democracy in Latin America”, **Journal of Peace Research**, Vol.33, No.3, Aug.1996, pp.289-308
- Brooks, S. : “Explaining Capital Account Liberalization in Latin America: A Transitional Cost Approach”, **World Politics**, Vol.56, No.3, Apr.2004, pp. 389-430
- Calvo, G., Reinhart, C.R. : “Inflows of Capital to Developing Countries in the 1990s”, **The Journal of Economic Perspectives**, Vol.10, No.2, Spring 1996, pp.123-139
- Careaga M. & Weingast B. : “Fiscal Federalism, Good Governance and Economic Growth in Mexico” in Rodrik D. ed. **In Search of Prosperity: Analytical Narratives on Economic Growth**, Princeton, Princeton University Press, 2003, ss. 399-435
- Cerny P. & Evans, M. : “Globalization and Public Policy under New Labor”, **Policy Studies**, Mar 2004, Vol.25, Issue 1, pp.51-65
- Cerny, P. : “Paradoxes of the Competition State: The Dynamics of Political Globalization”, **Government & Opposition**, Spring1997, Vol.3, Issue 2, pp. 251-275
- Cerny, P.G. : “Globalization and Changing Logic of Collective Action”, **International Organization**, Vol.49, No.4, Autumn 1995, pp.595-625

- Cerny, P.G. : “The Dynamics of Financial Globalization: Technology, Market Strategy and Policy Response”, **Policy Sciences**, Vol.27, No.4, 1994, pp. 319-342
- Cerny, P.G., Soederberg, S., : “Different Roads to Globalization: Neoliberalism, the Competition State and Politics in a More Open World” in Susanne Soederberg ed. **Internalizing Globalization**, Basingstoke, Plagrave Macmillan, 2005
- Cockcfort, James D. : **Mexico’s Hope : An Encounter with Politics and History**, New York, Cambridge University Press, 1998
- Dahl, R. : **Polyarchy: Participation and Opposition**, New Haven and London, Yale University Press, 1971
- Dahl, R. : “A Democratic Paradox”, **Political Science Quarterly**, Vol.115, No.1, Spring 2000, pp.35-40
- Di Tella, R. : “Peronist Beliefs and Interventionist Policies”, **NBER Working Papers**, 16621, (Çevrimiçi) www.nber.org/papers/w16621
- Doğruel F., Doğruel A.S. : **Bıçak Sirtında Büyüme ve İstikrar : Arjantin, Brezilya, Meksika, İsrail, Türkiye**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006
- Draibe, S.M., Riesco, M. : **Latin America: A New Developmental Model in the Making**, Palgrave Macmillan, 2007
- Dryzek, J.S. : **Democracy in Capitalist Times**, New York, Oxford University Press, 1996
- Dryzek, J.S. : **Deliberative Democracy and Beyond**, Oxford, Oxford University Press, 2000

- Eaton, K. Dickovick, T. : “The Politics of Re-Centralization in Argentina and Brazil”, **Latin American Research Review**, Vol.39, No.1, February 2004, pp.90-122
- Eichengreen, B., Leblang, D.: “Capital Account Liberalization and Growth: Was Mr. Mahathir Right?”, **NBER Working Paper Series**, Working Paper 9427, December 2002, (Çevrimiçi) <http://www.nber.org/papers/w9427>
- Etchemendy, S. : “Constructing Reform Coalitions : The Politics of Compensation in Argentina’s Economic Liberalization” in William Smith, Laura Gomez-Mera ed. **Market State and Society in Contemporary Latin America**, USA, Wiley-Blackwell, 2010
- Feldstein, M. : “Argentina’s Fall : Lessons from the Recent Financial Crisis”, **Foreign Affairs**, Vol.81, No.2, Mar-Apr 2002, pp. 8-14
- Frieden, J. : “Classes, Sectors and Foreign Debt in Latin America”, **Comparative Politics**, Vol.21, No.1, Oct.1998, pp. 1-20
- Friedman, M. : **Kapitalizm ve Özgürlük**, Çev. Doğan Erberk, İstanbul, Altın Kitaplar, 1988
- Fukuyama, Francis. : **The End of History and the Last Man**, New York, Avon Books, 1998
- Garrett, G. : “Global Markets and National Politics: Collision Course or Virtuous Cycle”, **International Organization**, Vol.52, No.4, Autumn 1998, pp. 787-824

- Gnos, C., Rochon, L.P. : “The Washington Consensus and Multinational Banking in Latin America”, **Journal of Post-Keynesian Economics**, Vol.27, No.2, Winter 2004-2005, pp.315-331
- Grugel, J., Riggirozzi M.P., : “ The Return of the State in Argentina”, **International Affairs** 83 : Vol.1, 2007, pp. 87-107
- Gülalp, H. : “Globalization and Political Islam: The Social Bases of Turkey’s Welfare Party”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol.33, No.3, Aug.2001, pp.433-448
- Haggard, S., Kaufman, R.R. : **The Political Economy of Democratic Transitions**, Princeton, Princeton University Press, 1995
- Hagopian, F. : “Government Performance, Political Representation and Public Perceptions of Contemporary Democracy in Latin America” pp. 319-362, in Hagopian, Frances; Mainwaring, Scott ed. **The Third Wave of Democratization in Latin America**, New York, Cambridge University Press 2005
- Hamann, K., Wilson, B.C.: “Surviving the Consequences of Neoliberal Policies”, **Contemporary Politics**, Vol.7, No.2, 2001, pp. 129-147
- Hardie, I. : “The Power of Markets: The International Bond Markets and the 2002 Elections in Brazil”, **Review of International Political Economy**, Vol.13, No.1, Feb 2006, pp. 53-77
- Helleiner, E. : “The Strange Story of Bush and the Argentine Debt Crisis”, **Third World Quarterly**, Vol.26, No.6, 2005, pp. 951-969

- Helleiner, E. : “Economic Liberalism and its Critics: Past as a Prologue”, **Review of International Political Economy**, Vol.10, No.4, Nov.2003, pp. 685-696
- Hirst, P. : “Global Economy-Myths and Realities”, **International Affairs**, Vol.73, No.3, July 1997, pp. 409-425
- Hiskey, J. : “The Political Economy of Subnational Economic Recovery in Mexico”, **Latin American Research Review**, Vol.40, No.1, Feb.2005, pp. 30-55
- Hobsbawm, E. : **Age of Capital: 1848-1875**, New York, Vintage Books, 1996
- Hobsbawm, E. : **Age of Extremes: 1914-1991**, London, Abacus Books, 2009
- Huntington, S. : **The Third Wave : Democratization in the Late Twentieth Century**, The Oklahoma University Press, 1991
- Jessop, B. : “Globalization and the National State”, pp.185-220 in Aronowitz, Stanley & Bratsis, Peter ed. **State Theory Reconsidered: Paradigm Lost**, Minneapolis, University of Minnesota Press, 2002
- Johnson, D.E. : “Continuity and Change in Argentine Interest Group Activity and Lobbying Practices”, **Journal of Public Affairs**, Vol.8, 2008, p. 83-97
- Kahraman, H.B. : **Türk Sağı ve AKP**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2007
- Kaminsky, G.L. Reinhart, C.H. : “Financial Crises in Asia and Latin America: Then and Now”, **The American Economic Review**, Vol.88, No2, Papers and Proceedings of Hundred and Tenth

Annual Meeting of American Economic Association,
pp.444-448

Kaminsky, Gr., Reinhart, C. : “The Twin Crisis: The Causes of Banking and Balance of Payments Problem”, **The American Economic Review**, Vol.89, No.3, Jun.1999, pp. 473-500

Kaminsky,G., Reinhart, M; Vegh, C : “The Unholy Trinity of Financial Contagion”, **The Journal of Economic Perspectives**, Vo.17, No.4, Autumn 2003, pp. 51-74

Kaufman, R.R., : “The Politics of Economic Adjustment Policy in Argentina, Brazil, an Mexico: Experiences in the 1980s and Challenges for the Future”, **Policy Sciences**, Vol. 22, 1989, pp.395-413

Kentor, J. Boswell, T. : “Foreign Capital Dependence and Development: A New Direction”, **American Sociological Review**, Vol.68, No.2, Apr.2003, pp.301-313

Keyman, F., Koyuncu, B. : “Globalization, Alternative Modernities and the Political Economy of Turkey”, **Review of International Political Economy**, Vol.12, No.1, Feb.2005, pp. 105-128

Keyman, F., Öniş, Z. : “Globalization and Social Democracy in the European Periphery: Paradoxes of the Turkish Experience”, **Globalizations**, Vol.4, No.2, June 2007, pp.211-228

Koelble, T.A., Lipuma, E. : “The Effects of Circulatory Capitalism on Democratization: Observations from South Africa and Brazil”, **Democratization**, Vol.13, No.4, August 2006, pp.605- 631

- Kohli, A. : “States and Economic Development”, **Brazilian Journal of Political Economy**, Vol.29, No.2, April-June 2009, pp.212-227
- Kuczynsky, P, Williamson, J: **After the Washington Consensus: Restarting Growth and Reform in Latin America**, Institute of International Economics, 2003
- Levine, R.F. : “The Withering Away of the Welfare State”, pp.170-184 in Aronowitz, Stanley & Bratsis, Peter ed. **State Theory Reconsidered: Paradigm Lost**, Minneapolis, University of Minnesota Press, 2002
- Levitsky, S. : “Argentina: Democratic Survival Amidst Economic Failure”, pp.63-89, in Hagopian, Frances; Mainwaring, Scott ed. **The Third Wave of Democratization in Latin America**, New York, Cambridge University Press, 2005
- Li, Q., Smith, D.W. : “The Dilemma of Financial Liberalization: State Autonomy and Societal Demands”, **The Journal of Politics**, Vol.64, No.3, August 2002, pp. 764-790
- Lipset, S.M. : “Economic Development and Political Legitimacy”, **American Political Science Review**, Vol.53, No. 1, Mar 1959, pp.69-105
- Magaloni, B. : “The Demise of Mexico’s One-Party Dominant Regime”, pp.121-146, in Hagopian, Frances; Mainwaring, Scott ed. **The Third Wave of Democratization in Latin America**, New York, Cambridge University Press 2005
- Mainwaring, S., Perez-Linan, A. : “Latin American Democratization since 1978” pp. 14-50, in Hagopian, Frances; Mainwaring, Scott ed.

The Third Wave of Democratization in Latin America, New York, Cambridge University Press, 2005

- Manzetti, L., Blake, C.H. : “Market Reforms and Corruption in Latin America : New Means for Old Ways”, **Review of International Political Economy**, Vol.3, No.4, Winter 1996, pp. 662-697
- Medina, G. : “Argentina y Brasil: Convergencias y Disonancias”, **Politica Exterior**, Vol.17, No.96, Nov-Dec 2003, pp.149-160, 163-170
- Miliband, R. : **The State in Capitalist Society**, London, The Littlehampton Book Services Ltd, 1969
- Milner, H.V.; Kubota, K. : “Why the Move to Free Trade? Democracy and Trade Policy in the Developing Countries”, **International Organization**, Vol.59, Winter 2005, pp.107-143
- Minushkin, S. : “Financial Globalization, Democracy and Economic Reform in Latin America”, **Latin American Politics and Society**, Vol.46. No.2, 2001, pp.151-165
- Montemayor, C., Salas, M.T.: “Which PRI Wants to Win the Election?”, **Latin American Perspectives**, Vol.33, No.2, Mar.2006, pp. 90-93
- Moore, B. : **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri**, Çev. Şirin Tekeli-Alaeddin Şenel, Ankara, Verso Yayıncılık, 1989
- Morais, L. Saad-Filho, A. : “Lula and Continuity of Neoliberalism in Brazil: Strategic Choice, Economic Imperative or Political Schizophrenia”, **Historical Materialism**, Volume 13:1, 2005, pp.3-32

- Moreno-Brid, J.C. et.al. : “The Washington Consensus: A Latin American Perspective Fifteen Years Later”, **Journal of Post Keynesian Economics**, Vol.27, No.2, Winter 2004-2005, pp. 345-365
- Mosley, L. : “Taking Stock Seriously: Equity Market, Performance, Government Policy and Financial Globalization”, **International Studies Quarterly**, Vol.52, 2008, pp.405-425
- Mullins, M., Murphy, F. : “Financial Globalization, State Autonomy and Modern Financial Instruments: The Case of Brazil”, **Globalizations**, December 2009, Vol.6, No.4, pp.433-449
- Munoz, O. : “Towards Trade Opening: Legacies and Current Strategies”, pp.49-100, in Nelson, Joan ed. **Intricate Links: Democratization and Market Reforms in Latin America and Eastern Europe**, New Brunswick, Transaction Publishers, 1994
- Nelson, J.M. : “How Market Reforms and Democratic Consolidation Affect Each Other”, pp.1-36 in Nelson, Joan ed. **Intricate Links: Democratization and Market Reforms in Latin America and Eastern Europe**, New Brunswick, Transaction Publishers, 2004
- O’Donnell, G. : “Delegative Democracy”, **Journal of Democracy**, Vol.5, No.1, January 1994, pp. 55-69
- O’Donnell, G. : “Reflections on the Patterns of Change in the Bureaucratic-Authoritarian State”, **Latin American Research Review**, Vol.13, No.1, 1978, pp.3-38

- O'Donnell, G. : "Transitions, Continuities and Paradoxes", pp.17-56, in Hagopian, Frances; Mainwaring, Scott ed. **Issues in Democratic Consolidation**, University of Notre Dame Press, 1992
- O'Donnell, G. : **Bureaucratic Authoritarianism : Argentina 1966-1973**, London, University of California Press, 1988
- O'Neal, J.R. : "The Affinity of Foreign Investors for Authoritarian Regimes", **Political Research Quarterly**, Vol.47, No.3, Sep.1994, pp.585-588
- Olson, M. : **The Logic of Collective Action : Public Goods and the Theory of Groups**, Harvard University Press, 1965
- Olson, M. : **The Rise and Decline of Nations**, New Haven, Yale University Press, 1982
- Oppenheimer, A. : **Bordering on Chaos : Mexico's Roller Coaster Journey Towards Prosperity**, New York, Little, Brown and Company, 1998
- Oxhorn, P. : "Is the Century of Corporatism Over? Neoliberalism and Rise of Neopluralism" pp. 195-217, in Oxhorn, Philip ed. **What Kind of Democracy, What Kind of Market**, University Park, The Pennsylvania State University Press 1998
- Önder, N. : "The Turkish Political Economy: Globalization and Regionalism", **Perspectives on Global Development and Technology**, Vol.6, 2007, pp. 229-259
- Öniş, Z. : "Conservative Globalism at the Crossroads: The Justice and Development Party and the Throny Path to

- Democratic Consolidation in Turkey”, **Mediterranean Politics**, Vol.14, No.1, March 2009, pp. 21-40
- Öniş, Z. : “Conservative Globalists versus Defensive Nationalists: Political Parties and Paradoxes of Europeanization in Turkey”, **Journal of Southern Europe and the Balkans**, Volume 9, Number 3, December 2007, pp. 247-261
- Öniş, Z. : “Redemocratization and Economic Liberalization in Turkey: The Limits of State Autonomy”, **Studies in Comparative International Development**, Vo.27, 1992, pp.3-23
- Öniş, Z. : “Redemocratization and Economic Liberalization in Turkey: The Limits of State Autonomy”, **Studies in Comparative International Development**, Vol.27, No.2, Summer 1992, pp.3-23
- Öniş, Z. : “The Political Economy of Turkey’s Justice and Development Party” pp.207-234 in Yavuz, Hakan ed. **The Emergence of a New Turkey**, Salt Lake City, The University of Utah Press, 2006
- Öniş, Z. : “Turgut Özal and his Economic Legacy: Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective”, **Middle Eastern Studies**, Vol.40, No.4, July 2004, pp. 113-134
- Öniş, Z. Türem, U. : “Entrepreneurs, Democracy and Citizenship in Turkey”, **Comparative Politics**, Vol.34, No.4, Jul.2002, pp.439-456
- Öniş, Z. Webb, S.B. : “Political Economy of Policy Reform in Turkey in the 1980s”, **Policy Research Working Papers**, December 1992, WPS 1059

- Öniş, Z. : “Varieties and Crises of Neoliberal Globalization: Argentina, Turkey and the IMF”, **Third World Quarterly**, Vol.27, No.2, 2006, pp.239-263
- Özbudun, E. : “Turkey: Crises, Interruptions, and Reequilibrations” in Larry Diamond, Juan J. Linz, Seymour M. Lipset (ed) **Politics in Developing Countries : Comparing Experiences with Democracy**, London, Lynne Rienner Publishers, 1995, pp.219-262
- Panizza, F. : “Unarmed Utopia Revisited: The Resurgence of Left-of-Centre Politics in Latin America”, **Political Studies**, Vol.53, 2005, pp.716-734
- Pastor, M., Wise, C. : “State Policy, Distribution and Neoliberal Reform in Mexico”, **Journal of Latin American Studies**, Vol.29, No.2, May.1997, pp.419-456
- Patomaki, H. : “Neoliberalism and the Global Financial Crisis”, **New Political Science**, Vol 31, No 4, December 2009, pp. 431-442
- Pauly, L.W. : “Capital Mobility, State Autonomy and Political Legitimacy”, **Journal of International Affairs**, Vol.48, Winter 1995, pp.369-388
- Peruzzotti, E. : “The Nature of the New Argentine Democracy: The Delegative Democracy Argument Revisited”, **Journal of Latin American Studies**, Vol.33, No.1, Feb.2001, pp.133-155
- Picciotto, S. : “The Internationalization of the State”, **Capital & Class**, Vol.42, Spring 1991, pp. 43-63
- Polanyi, K. : **Büyük Dönüşüm**, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2003

- Poulantzas, N. : **Political Power and Social Classes**, London, NLB, 1973
- Power, T. : “Brazilian Democracy as a Late Bloomer”, **Latin American Research Review**, Special Issue, 2010, pp.218-247
- Ranciere, J. : **On the Shores of Politics**, London, Verso, 1995
- Reinhart, C., Rogoff K.S. : **This Time is Different : Eight Centuries of Financial Folly**, New Jersey, Princeton University Press, 2009
- Remmer, K.L., : “The Political Economy of Patronage: Expenditure Patterns in the Argentine Provinces, 1983-2003, **The Journal of Politics**, Vol.69, No.2, May 2007, pp.363-377
- Resico, M., Campbell W.F. : “Should We Cry for Argentina?”, **The Intercollegiate Review**, Fall 2010, pp.12-21
- Riain, S. : “States and Markets in an Era of Globalization”, **Annual Review of Sociology**, Vol.26, 2000, pp.187-213
- Robinson, W. : **A Theory of Global Capitalism: Production, Class and State in a Transnational World**, Baltimore, John Hopkins University Press, 2004
- Robinson, R. : “Neoliberalism and the Future World: Markets and the End of Politics”, **Critical Asian Studies**, Vol.36, No.3, 2004, pp.405-423
- Rodrik, D. : “Institutions for High Quality Growth: What They Are and How to Acquire Them?”, **Studies in Comparative**

- International Development**, Fall 2000, Vol.35, No.3, pp.3-31
- Rodrik, D. : “Reform in Argentina, Take Two: Trade Rout”, **The New Republic**, Vol. 14, January 2002, pp.13-15
- Rodrik, D; Subramanian A. : “Why did Globalization Disappoint?”, **IMF Staff Paper**, Vol.56, No.1,2009; pp. 112-138
- Rudolph, C. : “Sovereignty and Territorial Borders in a Global Age”, **International Studies Review**, Vol.7, No.1, Mar.2005, pp. 1-20
- Rudra, N. : “Globalization and the Strengthening of Democracy in the Developing World”, **American Journal of Political Science**, Vol.49, No.4, Oct 2005, pp. 704-730
- Rueschemeyer, D., Stephens, E.H., Stephens, J.D. : **Capitalist Development & Democracy**, Chicago, The University of Chicago Press, 1992.
- Ruggie, J.G. : “Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations”, **International Organization**, Vol.47, No.1, Winter 1993, pp.139-174
- Ruggie, John G., : “International Regimes, Transactions and Change : Embedded Liberalism in the Post-War Economic Order”, **International Organization**, Vol.36, No.2, 1982, pp.379-415
- Sakuragawa, M., Hamada, K.: “Capital Flight, North-South Lending, and Stages of Economic Development”, **International Economic Review**, Vol.42, No.1, February 2001, pp.1-24

- Santiso, Javier. : **Latin America's Political Economy of the Possible**, Palatino, MIT Press, 2007
- Scholte, J.A. : "Global Capitalism and the State", **International Affairs**, Vol.73, No.3, July 1997, pp. 427-452
- Schumpeter, J.A., : **Capitalism, Socialism and Democracy**, London, Unwin University Books, 1946
- Schvarzer, Jorge. : "Economic reform in Argentina"; pp. 61-88 in Oxhorn, Philip ed. **What Kind of Democracy, What Kind of Market**, University Park, The Pennsylvania State University Press, 1998
- Schweinitz, K. : **Industrialization and Democracy**, New York, The Free Press of Glencoe, 1964
- Shadlen, K., : "Neoliberalism, Corporatism and Small Business Political Activism in Contemporary Mexico", **Latin American Research Review**, Vol.35, No.2, 2000, pp.73-106
- Shambaugh, G.E. : "The Power of Money: Global Capital and Policy Choices in Developing Countries", **American Journal of Political Science**, Vol.48, No.2, April 2004, pp. 281-295
- Silva, Eduardo. : **Challenging Neoliberalism in Latin America**, St. Louis, Cambridge University Press, 2009
- Sinclair, T. : "Between State and Market: Hegemony and Institutions of Collective Action Under Conditions of International Capital Mobility", **Policy Sciences**, Vol.27, No.4, 1994, pp. 447-466

- Soederberg, S., : “The Rise of Neoliberalism in Mexico: from a Developmental to a Competition State” in Susanne Soederberg ed. **Internalizing Globalization**, Basingstoke, Palgrave Macmillan 2005
- Spanakos, A., McQuerry, E. : “Political Economy in a Time of Outflows”, **Latin American Research Review**, Vol.39. No.2, June.2004, pp. 258-274
- Stevens, D. Bishin, B. Barr, R : “Authoritarian Attitudes, Democracy and Policy Preferences Among Latin American Elites”, **American Journal of Political Science**, Vol.50, No.3, July 2006, pp. 606-620
- Stiglitz, J. : **Globalization and Its Discontents**, New York, W.W. Norton and Company, 2002
- Stokes, S. : **Mandates and Democracy: Neoliberalism by Surprise in Latin America**, Cambridge, Cambridge University Press, 2001
- Strange, S. : **The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy**, Cambridge, Cambridge University Press 1996
- Teichman, J. : “Merging the Modern and the Traditional: Market Reform in Chile and Argentina”, **Comparative Politics**, Vol.37, No.1, Oct.2004, pp.23-40
- Tilly, C. : **Democracy**, Cambridge, Cambridge University Press, 2007
- Tepe, S. : “Politics Between Market and Islam: The Electoral Puzzles and Changing Prospects of Pro-Islamic Parties”,

- Mediterranean Quarterly**, Vol.18, No.2, 2007, pp.107-135
- Treisman, D. : “Stabilization Tactics in Latin America: Menem, Cardoso and the Politics of Low Inflation”, **Comparative Politics**, Vol.36, No.4, Jul.2004, pp.399-419
- Vazquez-Arroyo, A.Y. : “Liberal Democracy and Neoliberalism : A Critical Juxtaposition”, **New Political Science**, Volume 30, No.2, June 2008
- Walker, I. : “The Three Lefts of Latin America”, **Dissent**, Fall 2008, pp.5-12
- Webb, M. : “Capital Mobility and Possibilities for International Policy Coordination”, **Policy Sciences**, Vol.26, No.4, 1994, pp.395-423
- Weffort, F.C. : “New Democracies and Economic Crisis in Latin America”, pp.219-226 in Oxhorn, Philip ed. **What Kind of Democracy, What Kind of Market**, University Park, The Pennsylvania State University Press 1998
- Weyland, K. : “Neoliberalism and Democracy in Latin America: A Mixed Record”, **Latin American Politics and Society**, Vol.46, No.1, Spring 2004, pp. 135-157
- Weyland, K. : “Threats to Latin America’s Market Model”, **Political Science Quarterly**, Volume 119, No.2, 2004, pp.291-313
- Weyland, K. : “Learning from Foreign Models in Latin American Policy Reform”, **Conference Papers – American**

Political Science Association, Boston, MA, 2002, p.1-48

- Weyland, K. : “Neopopulism and Neoliberalism in Latin America: How much Affinity?”, **Third World Quarterly**, Vol.24, No.6, 2003, pp.1095-1115
- Weyland, K. : “The Growing Sustainability of Brazil’s Low Quality Democracy”, pp.90-120, in Hagopian, Frances; Mainwaring, Scott ed. **The Third Wave of Democratization in Latin America**, New York, Cambridge University Press 2005
- Wiarda, H.J. : **The Soul of Latin America**, New Haven and London, Yale University Press, 2001
- Williams, M.E. : “Escaping the Zero Sum Scenario: Democracy Versus Technocracy in Latin America”, **Political Science Quarterly**, Volume 121, No.1, 2006, pp. 119-139
- Williamson, J. : “The Strange History of Washington Consensus”, **Journal of Post Keynesian Economics**, Vol.27, No.2, Winter 2004-2005, pp.195-206
- Yalman, G.L. : **Transition to Neoliberalism : The Case of Turkey in the 1980s**, İstanbul, İstanbul Bilgi University Press, 2009
- Yılmaz, H. : “Islam, Sovereignty and Democracy: A Turkish View”, **Middle East Journal**, Vol.61, No.3, Summer 2007, pp. 477-493
- Youngs, R. : “Democracy and Multinationals”, **Democratization**, Vol.11, No.1, February 2004, pp.127-147

Zakaria, F. : “Illiberal Democracy”, **Foreign Affairs**, Vol.76, No.6, Nov-Dec 1997, pp.22-43

Zapata, F. : “Trade Unions and the Corporatist System in Mexico”, pp. 151-167, in Oxfhorn, Philip ed. **What Kind of Democracy, What Kind of Market, University Park**, The Pennsylvania State University Press, 1998

EK 1 : Türkiye-Meksika-Arjantin-Brezilya 1980'lerden Bugüne Önemli Olaylar

Türkiye	Meksika	Brezilya	Arjantin
1980-24 Ocak Kararları 1980- Askeri Darbe			
1983- ANAP iktidara geliyor	1982 Ekonomik Kriz De la Madrid Başkan		1982 Falklands Savaşı 1983 Askeri rejimin sonu Raul Alfonsin Başkan
1987-ANAP'ın ikinci dönemi 1989 Sermaye hesabı serbestleştiriliyor 1991 DYP-SHP koalisyonu	1988 seçim yolsuzluğu: Chuahtemoc Cardenas, Salinas'a kaybediyor	1985- Askeri rejimin sonu,Sarney yeni Başkan 1986 Cruzado Planı 1988 Yeni Anayasa 1989 Collor Başkan	1987 Carapintadas askeri ayaklanması 1989 Menem iktidara geliyor 1991 Konvertibilite
1995 Ekonomik kriz 1996 AB ile Gümrük Birliği 1997 Askeri muhtıra	1994 Chiapas ayaklanması 1994 Ekonomik kriz 1994 NAFTA anlaşması Başkan Ernesto Zedillo	1992 Itamar Franco, Collor'u yerini alıyor 1994 Cardoso seçimi kazanıyor Plano Real	1995 Menem'in ikinci dönemi başlıyor
1999 DSP-MHP-ANAP 2001 Ekonomik kriz Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı-Derviş 2002 AKP iktidar Helsinki'de Türkiye AB aday	1997 PRI parlamentonun alt kanadında azınlığa düşüyor 2000 PAN aday Vicente Fox Başkan	1998 Cardoso'nun ikinci dönemi 1999 Real'in devalüasyonu 2002 Lula da Silva yeni Başkan	2001 Ekonomik kriz 2002 Duhalde Başkan 2003 Kirchner seçimi kazanıyor 2004 Borç yeniden yapılandırılması
2007 AKP'nin ikinci dönemi	2006 PAN aday Calderon burun farkıyla başkan, PRD aday Obrador itiraz ediyor 2006 uyuşturucuyla savaş 2012 seçimlerde favori PRI aday Nieto	2005 Yolsuzluk Skandalı 2006 Lula'nın ikinci dönemi 2010 Dilma Rousseff yeni Başkan	2007 Kristina Fernandez yeni Başkan 2011 Kristina Fernandez'in İkinci dönemi
2011 AKP'nin üçüncü dönemi			

ÖZGEÇMİŞ

1. **Adı Soyadı:** Akif Bahadır Kaynak
2. **Doğum Tarihi:** 21.01.1973
3. **Unvanı:** -
4. **Öğrenim Durumu:** Doktora (Haziran 2012’de bekleniyor)

Derece	Alan	Üniversite	Yıl
Lisans	Ekonomi	Boğaziçi Üniversitesi	1998
Y. Lisans	İşletme	Bahçeşehir Üniversitesi	2009
Doktora	Ekonomi	University of Maryland (tamamlanmadı)	1998- 1999
Doktora	Uluslararası İlişkiler	İstanbul Üniversitesi	2012

Yüksek Lisans Tezi : Meyve Suyu Sektöründe Kategori Yönetimi, Bahçeşehir Üniversitesi, 2009

Doktora Tezi: Gelişen Piyasalarda Neoliberalizm ve Küreselleşme, İstanbul Üniversitesi, 2012

5. Akademik Unvanlar:

Yardımcı Doçentlik Tarihi : -

Doçentlik Tarihi : -

Profesörlük Tarihi : -

6. Yönetilen Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri

6.1. Yüksek Lisans Tezleri -

6.2. Doktora Tezleri -

7. Yayınlar

7.1. Uluslararası hakemli dergilerde yayınlanan makaleler (SCI & SSCI & Arts and Humanities)

7.2. Uluslararası diğer hakemli dergilerde yayınlanan makaleler

“Dilemmas of Turkish Foreign Policy”, *Uluslararası Hukuk ve Politika* (Kabul edildi, revizyonlar yapılıyor)

7.3. Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitabında (Proceedings) basılan bildiriler

7.4. Yazılan uluslararası kitaplar veya kitaplarda bölümler

7.5. Ulusal hakemli dergilerde yayınlanan makaleler

“ Demokratik Siyaset ve Ekonomik Arkaplanı”, *Bilgi ve Bellek* (Kabul edildi, yayını bekleniyor)

7.6. Ulusal bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitabında basılan bildiriler

7.7. Diğer yayınlar

8. Projeler

9. İdari Görevler

10. Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlara Üyelikler

International Studies Association

11. Ödüller

University of Maryland, tam harç muafiyeti ve asistanlık, 1998

12. Son iki yılda verdiğiniz lisans ve lisansüstü düzeydeki dersler için aşağıdaki tabloyu doldurunuz.

Akademik Yıl	Dönem	Dersin Adı	Haftalık Saati		Öğrenci Sayısı
			Teorik	Uygulama	
1998-99	Güz	Introduction to Microeconomics University of Maryland		3	25
	İlkbahar	Introduction to Macroeconomics		3	25

		University of Maryland			
	Güz				
	İlkbahar				